

અ
ધો
ર
નગારાં
વા
ગે

ભાગ ૨જો
મોહનલાલ અગ્રવાલ

નવભારત સાહિત્ય મંદિર

૧૩૪, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૨
દેરાસર પાસે, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૦૧

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

By : Mohanlal Agrawal

Published by : NAVBHARAT SAHITYA MANDIR
Ahmedabad-1 & Mumbai-2

© : મયૂરદવજ અગ્રવાલ

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૧૯૮૨

પ્રથમ પુનર્મુદ્રણ : ૧૯૮૫

દ્વિતીય પુનર્મુદ્રણ : ૧૯૮૯

તૃતીય પુનર્મુદ્રણ : ૧૯૯૧

ચતુર્થ પુનર્મુદ્રણ : ૧૯૯૫

પાંચમું પુનર્મુદ્રણ : ૧૯૯૮

૬૬ પુનર્મુદ્રણ-૨૦૦૩

કિંમત : રૂ. ૧૫૦.૦૦

આવરણ : સંઘવાણી

પ્રકાશક :

અશોક ઘનશ્યામ શાહ

નવભારત સાહિત્ય મંદિર

૧૩૪, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ,

મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨

ગાંધી રોડ, દેરાસર પાસે,

અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

મુદ્રક :

યુનિક ઓફસેટ

તાવડીપુરા, અમદાવાદ-૪

ફોન નં. ૫૬૨૩૪૪૦

સંધાન

આપના કરમંડલમાં આ પુસ્તક મારા પ્રસંગો, અનુભૂતિઓ, સંવેદનો લઈને ઉપસ્થિત થયું છે, જેનું હાર્દ કેવળ બે વાત કહેવા માગે છે :

‘યોગ’ અને ‘ગુરુ.’

યોગ અંગે કાંઈ પણ લખવા માટે હું મારી જાતને ત્રસરેણુ માફક નાની સમજું છું. ભારતની મહાન સંસ્કૃતિમાં અનેક સમર્થ યોગી, તપસ્વી, ઋષિઓ તથા સિદ્ધ લોકોએ યોગ અંગે એટલી સૂક્ષ્મતાથી માર્ગદર્શન કર્યું છે કે એથી વિશેષ કાંઈ કહેવાની ક્ષમતા મારામાં નથી.

આજના સમયે યોગનો આવિષ્કાર, તેની પદ્ધતિ, જેનું મૂલ્યાંકન જે છે તેને માત્ર મારી અંગત સમજણ, અનુભૂતિ અનુસાર વિનમ્રતાથી જણાવી આપના તટસ્થ દષ્ટિકોણનું ‘સંધાન’ વાસ્તવિકતા તરફ થાય એમ ઇચ્છું છું.

ગૃહસ્થ જીવનમાં રહીને યોગક્રિયામાં રુચિ રાખનાર જિજ્ઞાસુ જ્યારે યોગક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરે છે ત્યારે સૌ પ્રથમ પોતાની બુદ્ધિશક્તિ તથા અભિરુચિ મુજબનો ‘માર્ગ’ અને ‘ગુરુ’ પસંદ કરે છે, જેમાં જિજ્ઞાસુની મૌલિક પદ્ધતિ હોય છે, તો ક્યારેક અનુકરણ હોય છે.

જિજ્ઞાસુ સાધક બનવા માટે પોતાનું સ્વચ્છ, નિર્મળ, આદર-ભાવથી ભરેલું હૃદય લઈને ‘ગુરુ’ પાસે જ્યારે યોગશિક્ષા મેળવવાનો પ્રસ્તાવ મૂકે છે ત્યારે તેના જીવનનો મહત્વપૂર્ણ પ્રસંગ હોય છે. અતિ સૂક્ષ્મ મનોભાવની ભૂમિકામાંથી તે પસાર થાય છે.

યોગ્ય ‘ગુરુ’ મળી જાય તો સાધક ઉત્તરોત્તર દૃઢતાથી આગળ વધે છે. પરંતુ ‘ગુરુ’ જો વ્યાવસાયિક યોગી હોય તો સાધકની સંપત્તિ, ક્ષમતા અને સમયનો વ્યય થાય છે.

વ્યાવસાયિક યોગી જ્યારે યોગ અને તેના સાહિત્યનું વંધાકીય રૂપાંતર કરે છે ત્યારે ગ્રાહકની રુચિને ધ્યાન સમક્ષ રાખે છે.

ધ્યાન, સમાધિ, શક્તિપાત, આદિ ક્રિયાની મર્યાદિત અનુભૂતિ કરાવીને સાધકનો વિશ્વાસ સંપાદન કરવામાં આવે છે. સાધક બુદ્ધિજીવી અને જાગ્રત હોવા છતાં આદરભાવના કારણે ધીરજ ન ખૂટે ત્યાં સુધી યોગનું અપ્રાકૃતિક મૂલ્યાંકન કરીને અજાણપણે નિરર્થક પરિશ્રમ કરે છે, જેનું પરિણામ માત્ર નિરાશા હોય છે.

જગતમાં દરેક ક્ષેત્રે સારા-નરસા માણસો રહેલા છે. યોગક્ષેત્રમાં પણ એ જ વાત છે. મારા અત્યાર સુધીના અનુભવોમાં એવા યોગીઓ પણ મળ્યા છે જેઓ ઉચ્ચ કક્ષાની યોગ તથા વેદ-વેદાંતની ચર્ચા કરીને, યોગક્રિયાના પ્રયોગો બતાવીને મંત્રમુગ્ધ કરી દેવામાં પારંગત હોય છે. પરંતુ તેમનું લક્ષ્ય તો અર્થોપાર્જન તથા આજીવિકા-શાસન ચલાવવાનું જ જણાયું છે.

આ પ્રકારના યોગી, મહાત્મા લોકોને હું 'તૈયારદાસ'ના નામે ઓળખું છે. ગમે તેવા બુદ્ધિજીવી વર્ગને તેઓ વાક્યાતુર્યથી પોતાના અનુગામી બનાવી લે છે. ચતુર લોકો તો પોતાની જાતને સંભાળી લે છે, પરંતુ કહેવાતો બુદ્ધિજીવી વર્ગ મૃગજળમાં ડૂબકી મારી દે છે.

અબલત, જેઓ યોગને ફેશન માની અંગીકાર કરે છે તેમના માટે તો વ્યાવસાયિક યોગી ઉચિત છે, પરંતુ જે સાધકો બુદ્ધભાવ લઈને યોગક્ષેત્રમાં ઊતરે છે તેઓનું પરિણામ જોઈને મનમાં આકોશ ઊઠે છે, હૃદય કલ્પાંત કરી મૂકે છે.

સમાજનો એક વર્ગ જે આજીવિકા ઉપાર્જનમાંથી સમય નથી ફાળવી શકતો, યોગ પ્રત્યે ગમે તેટલી રુચિ હોય પરંતુ નિઃસહાયપણે નિષ્ક્રિય રહે છે અથવા વાચન દ્વારા સાંત્વન મેળવી લે છે.

પરંતુ જે સાધકો જીવનની દરેક બાબતને મર્યાદિત મહત્ત્વ આપી યોગક્રિયાને જ પોતાનું ધ્યેય સ્વીકારી ચૂક્યા હોય તેઓ જ્યારે વર્ષો પછી પરિણામ તપાસે છે ત્યારે ઉદાસ થઈ જાય છે. ક્યારેક એ ઉદાસીનતા એવા પ્રકારની હોય છે કે તેની ચર્ચા પણ કરી શકાતી નથી. એવા સાધકોનો શો દોષ ? આવા પ્રકારના યોગીને એક હરતાફરતા પુસ્તકથી વિશેષ શું મહત્ત્વ આપી શકાય ? એક સાચો જિજ્ઞાસુ તેની પાસેથી શી આશા રાખી શકે ?

ઉપરોક્ત ઉલ્લેખ કરીને વ્યંગ, કટાક્ષ કે ઉપેક્ષા કરવાનો મારો કોઈ જ આશય નથી. માત્ર એ સાધકો જેઓ સાચા અર્થમાં સાધક હતા તેમના સંપર્કમાં આવીને, તેમનો પરિશ્રમ જાણીને, તેઓનું પરિણામ જોઈને હૃદય દ્રવી જાય છે.

આ પ્રસંગે સરયુદાસજીની એક વાત યાદ આવે છે. તેઓ કહેતા કે, 'યોગ તો બહુત બડી બાત હૈ લેકિન ભોગ કરનેકી શક્તિ ભી લોગોં મેં ક્ષીણ હો ચુકી હૈ !'

ખરેખર આ ઉક્તિ કટુ સત્ય છે. જેઓની પાસે ભોગ્ય સાધનો ઉપલબ્ધ નથી તેઓ તેને મેળવવા માટે હંમેશાં પ્રયત્ન કરતા રહે છે. જેઓની પાસે ભરપૂર ભોગ છે તેઓ તેને સંપૂર્ણપણે ભોગવવાનું સામર્થ્ય નથી રાખતા. શીજ્ઞતાના કારણે ઉત્તરોત્તર તેમના અસંતોષમાં ઉમેરો થાય છે; પરિણામે માનસમાં સ્ફોટક વિકૃતિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનાથી રાહત મેળવવા યોગદિશા તરફ પ્રયાણ થાય છે, તેમાં પણ મહદંશે યોગક્રિયા દ્વારા ભોગ ભોગવવાની ક્ષમતા પ્રાપ્ત કરવાની મહત્ત્વાકાંક્ષા રહેલી હોય છે.

વ્યાવસાયિક યોગીઓ આ પ્રકારના અસંતુષ્ટ અને વિકૃતિથી પીડાતા સાધકોની નબળી અને દુખતી નસને સારી રીતે પારખતા હોય છે. એ જ પદ્ધતિથી એનો ઉપચાર પણ કરવામાં આવે છે.

એક બાબતની અવગણના થઈ શકે તેમ નથી. આપણા સમાજમાં આપણી જ વચ્ચે એવા ઘણા નિઃસ્પૃહી, નિખાલસ, નિષ્પાપ, નિજાંનદી યોગીઓ, તત્ત્વચિંતકો ગૃહસ્થાશ્રમમાં તથા વિરક્ત અવસ્થામાં રહે છે, જેઓ નિત-નિરંતર વિશ્વકલ્યાણ અર્થે વિચારશીલ રહી પ્રયત્ન કરતા રહે છે. તેમની પાસે જન્મારનું હંમેશાં શ્રેય થતું હોય છે. ક્યારેક એવા મહાપુરુષો જનસંપર્કમાં આવે ત્યારે માત્ર લોકહિતને લક્ષમાં રાખી પોતાની શક્તિ, મર્યાદા પ્રમાણે કાંઈક કરીને ચાલ્યા જાય છે. એવા મહાપુરુષો વંદનીય છે.

સરયુદાસજીના ગુરુ રામકૃપાલદાસજીએ માત્ર એક જ વાક્યમાં યોગને સમજાવ્યો હતો. તેમણે કહ્યું : 'યોગ કેવલ કરને સે સમજા જાતા હૈ બાતોં સે સમજાયા નહીં જાતા.'

સ્વાદની અનુભૂતિ શબ્દો દ્વારા કરી શકાતી નથી તેમ યોગની અનુભૂતિ પણ શબ્દોથી આલેખી નથી શકાતી. શબ્દોથી માત્ર તેનું બાહ્ય આવરણ સમજી

વજ્રનાથજી સાથેના સંવાદમાં તેમણે નવધાત્મકિત તથા યોગનો સમન્વય સહજ રીતે સમજાવ્યો તે અહીં ઉલ્લેખનીય છે.

ગૃહસ્થજીવનમાં કયા પ્રકારનો યોગ શ્રેયસ્કર છે તે અગત્યનો વિચાર છે. તેના સંદર્ભમાં તેઓ કહે છે :

સમગ્ર જડ-ચેતન સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરનાર ઈશ્વર જગત્પિતા છે. આપણે સૌ તેનાં બાળકો છીએ. આ ભાવનાને હૃદયગમ્ય કરી કુટુંબની-આત્મજનોની, સગાં-સંબંધીઓની તથા અન્યની નિઃસ્વાર્થભાવે હંમેશાં સેવા કરો, સદૈવ સારું ઈચ્છો અને શક્તિમર્યાદાનુસાર સારું કરો. તેમની સેવાને ઈશ્વરની સેવા કર્યા સમાન માનો. આ સૌ પ્રથમ સોપાન છે.

આ કાર્ય જ્યારે વિરક્ત ભાવનાથી કરવામાં આવે છે ત્યારે તે સ્વયં 'યોગ' બની જાય છે. તેનાથી પોતા-પરાયાપણાની ભાવના, માન-અપમાન, સુખ-દુઃખ તથા અપેક્ષા અને ઈચ્છાઓ ધીમે ધીમે ઘટીને નિર્મૂળ થઈ જાય છે.

અંતઃકરણ વિશુદ્ધ થઈ પ્રગાઢ શાંતિનો અનુભવ કરે છે ત્યારે અખંડ ભંડારમાંથી અસ્ખલિત પ્રેમધારા વહેતી થાય છે. જડચેતન સમગ્ર માટે કરુણા ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. સાધક આપોઆપ અંતર્મુખ થઈ જાય છે.

સાધકનો દ્રષ્ટાભાવ જાગૃતિ કેળવે છે. તે શરીર અને મનની દરેક ચેષ્ટાને નિર્લેપ ભાવથી અવલોકે છે ત્યારે સાધકને આપમેળે સહજ ધ્યાનયોગનું અંતઃસ્ફુરણ થાય છે. તેને બ્રહ્મરંધ્ર અને પિંડની વચ્ચેની જગ્યાનું 'સંધાન' થાય છે. જ્યાંથી 'શબ્દ' દ્વારા મહાતેજપુંજનું જ્ઞાન થાય છે. સાધક પરમાનંદમાં લીન થઈ જાય છે.

પુસ્તકના અંતમાં 'ગુરુ'ની શોધ શરૂ થાય છે. કરુણાસાગર પરમાત્માની કૃપાથી હું સદ્ગુરુ પ્રાપ્ત કરી શક્યો. પરંતુ એ વિશે કાંઈ લખવું મને યોગ્ય નથી લાગતું કારણ કે એમાં માત્ર મારી અને ગુરુમહારાજની જ વાત છે. એમને મેળવવા માટેના મારા પ્રયાસ, ધીરજ, કસોટી, સંવાદ અને કષ્ટનો ઉલ્લેખ છે. તે આત્મશલાધા કરવા જેવું જણાય છે. એ અંગે એટલું જ કહીશ કે,

'ગુરુ' એ કોઈ સ્થૂળ દેહનું નામ નથી. અજ્ઞાનરૂપ અંધકારમાંથી મહાજ્યોર્તિમય પ્રકાશનું માર્ગદર્શન કરાવનારનું નામ 'ગુરુ' છે.

'ગુરુ' જુદા જુદા સ્થૂળ દેહ ધારણ કરી સાધકને વિકારરહિત કરી 'પ્રશાંત' ધ્વનિને સમજવાનું માર્ગદર્શન કરે છે. માધ્યમરૂપે શબ્દનો આધાર આપે છે.

નિર્ગુણ રૂપને સમજાવવા માટે સ્વયં સગુણ થઈ બંને રૂપના ઐક્યનું જ્ઞાન કરાવે છે. સાધના સમયે ત્રિવિધ માયાના પ્રતાપથી રક્ષા કરી માર્ગને નિર્વિઘ્ન કરવાની સમજૂતી આપે છે. ગુરુસેવાથી આ લોક-પરલોકને પાર કરવાની ક્ષમતા પ્રાપ્ત થાય છે તેથી જ ગુરુને બ્રહ્મથી પણ વિશેષ કરી માન્યતા આપવામાં આવી છે.

'અધોર નગારાં વાગે' ભાગ બીજાને પ્રગટ કરવાનું મુખ્ય શ્રેય વાચકોને છે. પ્રતમ ભાગને અસાધારણ આવકાર આપી બીજો ભાગ પ્રગટ કરવાની આતુરતા વાચકોએ દર્શાવી એને કારણે જ એ ઝડપથી પ્રગટ કરી શકાયો છે. હું સૌ વાચકમિત્રોનો એ માટે આભારી છું.

આ પુસ્તકને આપ સુધી પહોંચાડનાર મહાનુભાવોએ વિવિધ ક્ષેત્રે સહયોગ આપ્યો છે. જે અંગે શ્રી ભૂપેન્દ્રભાઈ દવે, જયહિંદ પ્રકાશન, શ્રી જગદીશ પરીખ, શ્રી પ્રાગજીભાઈ શાહ, શ્રી સંઘવાણીભાઈ તથા અન્ય નામી-અનામી સૌનો ખૂબ ઋણી છું.

જનતા આઈસ ફેક્ટરી સામે

મોહનલાલ અગ્રવાલ

સુરેન્દ્રનગર - ૩૬૩ ૦૦૧.

ફોન : ૨૩૩૫૩૩

૨૩૪૫૩૪

અનુક્રમ

૧. ઋણાનુબંધ	૧
૨. યોગક્રિયા	૨૧
૩. નિમિત્ત	૩૩
૪. વજનાથજીનું સાન્નિધ્ય	૪૮
૫. વિચાર મંથન	૬૧
૬. સંઘર્ષ	૭૮
૭. અભેદ રચના	૮૨
૮. પ્રતીક્ષા	૧૦૭
૯. અધોર નગારાં	૧૧૬
૧૦. સિદ્ધગુફાના જોગી	૧૩૫
૧૧. દાદાગુરુ	૧૫૭
૧૨. મનઃકામના	૧૬૫

પુનર્મુદ્રણ વેળાએ

ઉત્તરાખંડનો સંદેશ

અધોર નગારાં વાગે... વેલાબાવા તારાં અધોર નગારાં વાગે.

આ પંક્તિઓ એક પ્રાચીન ભજનની છે, સંતવાણીમાં આ ભજનનો ઉલ્લેખ છે.

સિદ્ધક્ષેત્ર જૂનાગઢમાં એક સિદ્ધ સંત થયા જેમનું નામ વેલનાથ મહાત્મા હતું. વેલાબાવાના નામથી પણ તેઓ પરિચિત છે. આજે પણ એમના દ્વારા સ્થાપિત થયેલો વડ જે વેલાબાવાના વડના નામથી ઓળખાય છે. એ મહાત્મા વિષેની વધુ વાતો ફરી ક્યારેક કરીશું. પરંતુ એમના એ સમયના સમકાલીન સેવકો, પ્રશંસકો અને ભક્તોએ આ ભજનની રચના કરી હતી — અધોર નગારા વાગે વેલાબાવા તારાં અધોર નગારાં વાગે — કોઈ સૂતા હોય તે જાગે, વેલાબાવા તારાં અધોર નગારાં વાગે.

‘કોઈ સૂતા હોય તે જાગે — આ સંદેશ વર્ષોથી ગુંજી રહ્યો છે. ચો તરફ — ચારે દિશામાંથી એક જ નાદ, રાવાર + સાંજ વ્યાપી રહ્યો છે કે ‘કોઈ સૂતા હોય તે જાગે’ દરેક સંપ્રદાયના, દરેક ધર્મના સ્થાપકોએ આ જ ધ્વનિને મંદિરનાં ઘંટારવમાંથી, મસ્જિદોમાંની અજાનમાંથી ગુરુદ્વારાઓ, ગિરિજા ઘરો, મઠ, આશ્રમ, જંગલ, પહાડો, ઘાટ, ગુફા સમસ્ત સ્થળોએથી અનેક રીતે પ્રસારિત કર્યો છે અને કરી રહ્યા છે, કે કોઈ સૂતા હોય તે જાગે —

જે સૂઈ રહ્યો છે, એને જગાડનાર જગાડી રહ્યો છે, કારણ કે જગાડનાર પોતે જાગી ગયો છે. તેના અંતરઆત્મામાં એક જ્યોત પ્રગટ થઈને કરુણારૂપે વહી રહી છે, તે સમગ્ર અસ્તિત્વમાં ચૈતન્ય જોવા ઇચ્છે છે અને જે સૂઈ રહ્યો છે, એના માટે પણ એને આત્મભાવ હોય છે કે આ સુનાર કાંઈક ગુમાવી રહ્યો છે, તે તેણે ગુમાવવું જોઈએ નહીં. તેથી તેને તે જગાડે છે, જે જાગી જાય છે, તેની બલિહારી છે, જેને સૂઈ રહેવું જ ગમે છે તે કદી પાછો ન ફરનાર એવો પોતાના જીવનનો અમૂલ્ય અવસર ગુમાવે છે.

આ વાત અહીં એટલા માટે ચર્ચવામાં આવી રહી છે કે ‘અઘોર નગરાં વાગે ભાગ ૧-૨’ છેલ્લાં પંદર વર્ષથી ગુજરાતી, મરાઠી, હિંદી ભાષામાં પ્રકાશિત થઈ ગયા છે, હજારો વાંચકો એને વાંચી રહ્યા છે. પ્રશંસકો, વિવેચકો, ટીકાકારો પણ પોતાની રીતે પોતાનો પ્રતિભાવ પ્રગટ કરી રહ્યા છે.

સેંકડો માણસોએ મારી મુલાકાત લીધી છે. હજારો પત્રો આવ્યા છે — આ બધું જ જે થતું આવ્યું છે તે થઈ રહ્યું છે. પરંતુ આજ દિવસ સુધી કોઈ પણ એક માણસ એવો નથી આવ્યો કે જેનો ઉદ્દેશ નિવૃત્તિનો હોય. નિવૃત્તિ માટે જ સમગ્ર જગત પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યું છે. છતાં ક્યાંય નિવૃત્તિ થતી નથી. પ્રવૃત્તિઓની જ પરંપરા ગૂંથાતી જાય છે. જ્યાં નિવૃત્તિની અવસ્થા જ નથી. આવતી તો પછી મુક્તિની તો વાત જ ક્યાં કરવી રહી ?

કોઈએ એવા મહાત્માનું સન્નામું નથી માંગ્યું જે નિવૃત્તિ અને મુક્તિનો માર્ગ બતાવી જીવન સાર્થક કરી શકે. બધાને — બધાની વિટંબણા, મુશ્કેલી, નિષ્ફળતા, આર્થિક પ્રશ્નો, કુટુંબ, સમાજ, ઈર્ષા, લોભ, લાલચ આવો અનેક શબ્દો અને વાક્યો જે માણસને દિન-પ્રતિદિન પ્રવૃત્તિમાં જ રાખે છે અને એનો જ એ માર્ગ શોધ્યા કરે છે. આવા અનેક લોકો આવ્યા છે. એનાથી એક વાત ફલિત થાય છે કે લોકો એક એવી પરંપરાગત વિચારધારામાં વહી રહ્યા છે કે સાધુ-સંત, સિદ્ધ, મહાત્મા, યોગી, ફકીર વગેરે દ્વારા આપણા ભૌતિક પ્રશ્નોનો નિકાલ થઈ શકશે. અલબત્ત, આ વાતમાં તથ્ય નથી એવું નથી. આ ધારણા અમુક હદ સુધી સાચી છે અને લેનાર, દેનાર બન્ને જો સાચા હોય તો સાચી વસ્તુની લેવડદેવડ પણ થાય છે. પરંતુ લેનાર અને દેનાર બન્ને ખોટા હોય તો વસ્તુ પણ ખોટી જ હોય ને !

એવા ખોટા લેનારા અને દેનારાઓ માટે ઉત્તરાખંડના ઋષિઓનો આ સંદેશ છે :

૧૯૯૨ના મે મહિનામાં હું સરયુદાસજી સાથે ફરી એક વાર ઉત્તરાખંડ નેપાલની યાત્રામાં હતો. ત્યાં રક્સોલ બોર્ડરની ચોકી પાસે અઘોરી કૃષ્ણાનંદજી પાસે મુકામ કર્યો હતો. કૃષ્ણાનંદજી પરમહંસ કક્ષાના મહાત્મા હોઈ એમની વાતોમાં અદ્ભુત સાતત્ય હતું. સરયુદાસજી અને કૃષ્ણાનંદજીની વચ્ચે થયેલી ચર્ચા હું સાંભળી રહ્યો હતો.

એ ચર્ચાનો સાર આ પ્રમાણે છે. જેને ઉત્તરાખંડનો સંદેશ હું કહી રહ્યો છું.

હાલની જે ભારતવર્ષની રાજકીય, સામાજિક, આર્થિક, પ્રજાકીય, સાંસ્કૃતિક અને લગભગ સમગ્ર વિષયોને આવરી લેતી જે સ્થિતિ ચાલી રહી છે,

એમાં જે પરિવર્તનો આવવાનાં છે એ સમયે માનવની કઈ મનઃસ્થિતિ, કયું આચરણ, કઈ રહેણીકરણી, કયો સિદ્ધાંત તેના અસ્તિત્વને ટકાવી શકશે અથવા એમ કહીએ કે પોતાના અસ્તિત્વને ટકાવવાની ઈચ્છા રાખનારે કયા મત અને સિદ્ધાંતનો આગ્રહ રાખી તેનું અનુસરણ કરવું પડશે એ આ વાતનો સાર છે. રાજકીય, સામાજિક, આર્થિક, ધાર્મિક આ બધી જ ચર્ચાઓનો ઉલ્લેખ હું નથી કરતો, પરંતુ માનવ ઉપયોગી જે વાતનો સાર છે એનો જ ઉલ્લેખ અહીં કરી રહ્યો છું.

જે માનવ માનવતાનો સિદ્ધાંત સ્થિર કરી એને જ પોતાનો ધર્મ સમજી પરહિતનો પુરુષાર્થ કરશે અને ઈશ્વર સ્મરણ અને અન્ય જીવના પોષણનું કર્મ કરશે એનું જ અસ્તિત્વ રહેશે અન્યથા જેટલાં પ્રપંચ અને પાખંડ ચાલી રહ્યાં છે એ બધાં નિર્મૂળ થઈ જશે. બસ આટલો જ એ ચર્ચાનો સાર કહો, સંદેશ કહો, માનવ માટે છે.

આ સંદેશનું અર્થઘટન આ પ્રમાણે કરી શકાય. મેં મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે કર્યું છે. જે સત્ય પણ હોઈ શકે છે, તેમાં ત્રુટિ પણ હોઈ શકે છે.

માનવના જીવનના દરેક ક્ષેત્રનો આધાર શારીરિક બળ, આર્થિક બળ, મનોબળ અને આત્મબળ હોય છે. એમાં સૌથી મહત્ત્વનું બળ એ આત્મબળ છે. એમાંથી જ બધું સર્જન થાય છે. એ આત્મબળ જ્યારે ઘટે છે, તૂટે છે ત્યારે એની પૂર્તિ કરવા માટે માનવ એ જગ્યા શોધે છે જ્યાંથી તેને આત્મબળ અથવા તેને મેળવવાનો માર્ગ મળી રહે. આપણે આવું જ કાંઈક કરી, વિચારી રહ્યા છીએ. હવે આત્મબળની પ્રાપ્તિ માટે આપણે જેની પાસે પણ જઈએ તે સંત, સાધુ, ઉપદેશક, સમાજ ઉદ્ધારક, વગેરે વગેરે હોય. હવે તે પણ સંતના રૂપમાં પાખંડી, પ્રપંચી અને એવા અનેક દોષોથી ભરેલો હોય તો આપણને તેની પાસેથી શું મળે ?

ઘેટું કાંટાની વાડમાંથી પસાર થઈ અને ખેતરમાં ઉગેલો પાક ખાવાની લાલચમાં ફસાઈ જાય અને મહામહેનતે તે પાછું બહાર તો નીકળી જાય પણ તેની ઊન કાંટાની વાડમાં ફસાયેલી રહી જાય છે. એવી સ્થિતિ થાય છે. કાંઈક મેળવવાની આશામાં ઊલટાનું કાંઈક ગુમાવીને આવવું પડે છે.

જેણે જે કર્યું છે એ જ એને મળવાનું છે. કર્મપ્રધાન વિશ્વ કરિ રાખા જો જસ કીના તસ ફલ યાખા, ‘તુલસી’ તો કહેવાતા સાધુ-સંતો શું આપી શકે, જેઓ પોતે જ એકદું કરવાનાં ષડ્યંત્રો રચ્યા કરતા હોય તે બીજાને કેવી રીતે આપી શકે ? એક ભિખારી બીજા ભિખારીને શું આપી શકે ?

દૃઢસાર એટલો જ છે કે માનવધર્મ, પરહિત અન્ય જીવોનું પોષણ - સમભાવ, સેવા - આવા જે પણ સદ્ગુણો છે એ જ ઘણા છે. એમાંથી જ બધું આપોઆપ જાગૃત થઈ જાય છે. પછી અકારણની મિથ્યાજાળમાં ફસાવાની શું શરૂ છે ?

આ ઉત્તરાખંડનો સંદેશ જેને જેને પણ લાગી જશે એને અવશ્ય શીતળતાનો અનુભવ થશે. બાકી તો જેવી જેની મતિ એવી એની ગતિ.

મોહનલાલ અગ્રવાલ

૧. ઋણાનુબંધ

મહાવદ્ય ચૌદશની પ્રભાતે રૈવતાચલનાં ઉત્તુંગ શિખરો પાછળથી સૂર્યનારાયણ ઉદય થવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. ઉપાના મૃદુ પ્રકાશ સાથે ઠંડા પવની લહેરોમાં અનેક ધૂણીઓમાં હોમાઈ રહેલા હવિષ્ય દ્રવ્યની સુગંધ વાતાવરણમાં અને ભાવનાઓમાં પવિત્રતા ભરી રહી હતી.

ગિરનારનાં દસેક પગથિયાં ચડીને ડાબી બાજુની કેડી તરફ હું વળ્યો. તળેટીમાં જ આછાપાતળા જંગલમાં થઈને આશરે ત્રણેક ફર્લાંગ ચાલવાનું હતું. રસ્તો અને જગ્યા મારાથી પરિચિત હતાં કારણ કે અવારનવાર આ રસ્તેથી મહાત્મા શંકરગિરિજી મહારાજને મળવા આવવા-જવાનું થતું.

શંકરગિરિજી વયોવૃદ્ધ, તપસ્વી, ભજનાનંદી મહાત્મા છે. તેઓ લોકોના સંપર્કમાં ખૂબ ઓછા રહે છે. લગભગ તો મળતા જ નથી. તેઓ ઊંચાણવાળા એક ખૂણા પર સ્વચ્છ સુંદર જગ્યામાં વાંસની ઝૂંપડી બનાવીને નિત્ય ભજનમાં લીન રહે છે. મેદાનમાં શિવબાણની સ્થાપના છે. નાનકડો મનમોહક બગીચો વાતાવરણને હંમેશાં તાજગીભર્યું રાખે છે.

એમની સાથે એકાદ વર્ષનો જ મારો પરિચય હતો. શિવરાત્રિના મેળામાં લગભગ દર વર્ષે હું હાજરી આપતો. એ પ્રસંગે જ એમની સાથે પરિચય થયેલો. ખૂબ મોટી-આશરે એક સૂડલામાં સમાય તેવડી- જટા સાધુશાહી પ્રજ્ઞાલિકા પ્રમાણે દર્શની હોઈને હું ફક્ત આકર્ષણથી પરિચય કરવા પૂરતો તેમની પાસે ગયેલો. એક જ મુલાકાતમાં એમના તરફથી સારા પ્રમાણમાં પ્રેમ-પરિચય કેળવાઈ ગયો. ત્યારથી જ્યારે જૂનાગઢ જવાનું બનતું ત્યારે અચૂક એમની પાસે જતો.

આજે શિવરાત્રિના પ્રસંગે એક ખાસ કારણસર જઈ રહ્યો હતો. શંકરગિરિજીએ મને જણાવેલું કે હિમાલય પ્રદેશના એક સિદ્ધ યોગી મારે ત્યાં આવવાના છે. એક દિવસના રોકાણ બાદ તેઓ ચાલ્યા જશે. તેથી સવારે વહેલો જ ગેસ્ટ હાઉસથી તૈયાર થઈને તળેટી તરફ રવાના થઈ ગયો હતો.

મગધિયાં છોડ્યાં બાદ આશરે વીસથી પચીસ મિનિટ કેડી રસ્તે ચાલ્યા બાદ શંકરગિરિજાની વાંસકુટિર પાસે જઈ પહોંચ્યો. બહારથી જ 'ૐ નમોનારાયણ' કહીને મારા પહોંચવાની જાણ કરી. અંદરથી અવાજ આવ્યો : 'નારાયણ !'

લોખંડની પટ્ટીઓનું બનાવેલું ફાટક ખોલીને બગીચામાં દાખલ થયો. પહેલાં મેદાનમાં આવેલા શિવબાણને નમસ્કાર કરી ઝૂંપડીમાં દાખલ થયો.

શંકરગિરિજા ધૂણી પાસે બેસીને કાવો બનાવી રહ્યા હતા. મને જોઈ બેસવા માટે સૂચન કર્યું. દર્ભની ચટાઈ ઉપર હું બેઠો. થોડી વાર વાતાવરણમાં શાંતિ છવાઈ ગઈ. શંકરગિરિજા મૃદુ અને પ્રેમાળ શૈલીમાં મને કુશળ પૂછ્યા. એક ખૂણામાં પડેલી નારિયેળની કાચલી લાવવા મને કહ્યું. મેં કાચલી લાવીને આપી. તેમણે તેમાં થોડો કાવો આપી મને પીવા માટે કહ્યું. કાવો પીતાં પીતાં મેં વાત શરૂ કરી :

યોગી મહાત્મા ક્યારે આવવાના છે ?

તેઓએ બહારની તરફ અંગુલિનિર્દેશ કરતાં કહ્યું : જુઓ પેલા કરેણના ઝાડ પાસે ધ્યાનસ્થ થઈને બેઠા છે તે જ મહાત્મા છે.

મેં ઉત્સુકતાથી બહાર નીકળીને તે તરફ નજર કરી. એક પાતળા બાંધાના, આછા પીત વસ્ત્રધારી મહાત્મા સૂર્ય સમક્ષ પદ્માસન લગાવીને ધ્યાનસ્થ હતા.

શંકરગિરિજાએ મને કહ્યું : હમણાં થોડી વારમાં અહીં આવશે. ત્યાં જઈને એમને ખલેલ ન પહોંચાડતા.

હું ફરીથી મારા આસન ઉપર આવીને બેસી ગયો. યોગી મહાત્મા અંગે પરિચય જાણવા માટે મેં શંકરગિરિજાને પૂછ્યું, તેઓ દસનામ સંપ્રદાયના સાધુ હોય એમ લાગતું નથી.

શંકરગિરિજાએ મને કહ્યું : તમારું અનુમાન સાચું છે. તેઓ વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના રામાદલી બૈરાગી સાધુ છે. સરયુદાસજી તેમનું નામ છે અને અયોધ્યાના તેઓ મુંડિત છે. હજુ સુધી તેઓએ ક્યાંય જગ્યા-આશ્રમ સ્થાપીને આસન સ્થિર નથી કર્યું; રમતી મૂર્તિ છે.

શંકરગિરિજા દ્વારા મળેલા પરિચયથી હું મનોમન વિચારમાં અટવાયો કારણ કે મારા જાણવા-સમજવા પ્રમાણે શંભુદલી સાધુઓને ત્યાં વૈષ્ણવ સાધુઓ ખૂબ ઓછા પ્રમાણમાં ઉતારો કરતા હોય છે. ઘણા સમયકાળથી આ બંને સંપ્રદાયના અપરિપક્વ વિચારશ્રેણીના સાધુઓમાં ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં વિરોધ અને વૈમનસ્ય ચાલ્યું આવે છે. મોટે ભાગે એની પાછળનું પાયાનું કારણ

લામુતાશંધિ અને ગુરુતાશંધિ જાણવામાં આવ્યું છે. તેનાથી અનેક પેટાકારણો ઉપરિચિત થતાં હોય છે.

મેં શંકરગિરિજાને કહ્યું : આપને ત્યાં મહેમાન તરીકે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના સાધુ આવ્યા છે તે ખૂબ આનંદની વાત છે.

મારી વાતનો ભાવાર્થ તેઓ સમજી ગયા હતા. તેમણે સ્પષ્ટતા કરતાં કહ્યું : સાંપ્રદાયિક ભેદ ભજનાનંદી સાધુઓને કદી પણ બાધક બનતો નથી. તેમના માટે બધા જ સંપ્રદાય અને સાધુઓ વંદનીય છે. સંત અને સિદ્ધ લોકો ભેદભાવના વર્તુળમાં કદી પણ આવતા નથી. તેઓ પોતાના ભજનમાં અને કર્મકાંડમાં લીન રહીને સૌ પ્રત્યે સમભાવ અને પ્રેમ દર્શાવતા હોય છે.

અમારી વાત દરમિયાન યોગી મહાત્મા સરયુદાસજી ઝૂંપડીમાં દાખલ થયા. મેં ઊભા થઈને નમસ્કાર કર્યા. તેમણે અભયમુદ્રામાં હાથ ઊંચો કરી આશીર્વાદ આપ્યા. તેઓ શંકરગિરિજાની ધૂણી પાસે પોતાના મૃગચર્મ ઉપર બેઠા.

હું તેઓનું નિરીક્ષણ કરવામાં પરોવાયો. એકવડિયો સુદૃઢ બાંધો, ખભાથી થોડી નીચે પડતી નાગવલ્લીની વેલ જેવી જટા, ભૂરી અને સોનેરી દાઢીમૂછથી ઢંકાયેલો તેજસ્વી ચહેરો; લલાટમાં રામપતાકાનું તિલકસ્વરૂપ શાંત સરોવર જેવી અર્ધબિડાયેલી આંખોમાં અનંત તૃપ્તિના ભાવ એમનું અનોખું વ્યક્તિત્વ પ્રદર્શિત કરી રહ્યા હતા.

થોડી વારે તેમણે શંકરગિરિજાને પૂછ્યું : આ ભાઈ કોણ છે ? એટલે શંકરગિરિજાએ મારો ટૂંકમાં પરિચય આપ્યો.

સરયુદાસજીએ મને સંબોધીને કહ્યું, ચાલો તમારી સાથે આજે શિવરાત્રિનો દર્શનમેળો જોવામાં મને અનુકૂળતા રહેશે કારણ કે ગિરનાર ક્ષેત્રમાં હું પહેલી વાર જ આવ્યો છું. અને શંકરગિરિજા તો છેક રાત્રે શાઈમાં નીકળશે. એ દરમિયાન તમારી સાથે રહીને ધાર્મિક સ્થળો જોઈ લઈશ. (સાધુસમાજનું જે ધાર્મિક સરઘસ નીકળે તેને સાધુશાઈ ભાષામાં 'શાઈ' કહેવામાં આવે છે.)

એમની સાથે આખો દિવસ રહેવાનો મને આપોઆપ અવસર મળતાં મને ખૂબ આનંદ થયો.

આશરે દસેક વાગ્યે અમે ત્યાંથી નીકળીને જૂનાગઢ આવ્યા. ત્યાં ઐતિહાસિક સ્થળો તેમ જ પુરાતન સ્થળોની મુલાકાત બાદ ફરી તળેટી વિસ્તારમાં આવ્યા. ત્યાં ભવનાથની પાછળ આવેલા શ્રી પંચજુના અખાડામાં ભોજન લઈ બોરદેવી વિસ્તારમાં ફર્યા. ત્યાંથી સાંજે સાતેક વાગ્યે વેલા બાવાના વડની જગ્યાએ આવી થોડે દૂર અમે બેઠા.

ફરવાના સમય હવેમાન અમારી વચ્ચેની વાતચીત દ્વારા સારા પ્રમાણમાં પાંચમમ મારી ગયો હતો. તેઓની પાસેથી જાણવા મળ્યું કે તેઓ ચિત્રકૂટમાં મુક્તિ મેળવી ગયા અને તેઓના ગુરુમહારાજના આદેશ પ્રમાણે નેપાલ જઈને યોગાભ્યાસ કરી રહ્યા હતા. તેઓ અષ્ટાંગયોગ તરફ પ્રયાણ કરી રહ્યા હતા. નેતી, ધોતી, નૌલીકર્મ, રેચક, કુંભક, પ્રાણાયામ આદિ ક્રિયાઓ તેમણે સારી રીતે હસ્તગત કરી લીધી હતી. અત્યારે તેઓ બ્રહ્મરંધ્રમાંથી આવતા સ્તોત્રનો પરિચય કેળવવા માટે આજ્ઞાચક્રને ગતિમાન કરવા માટે ધ્યાન-સમાધિનો સતત અભ્યાસ કરી રહ્યા હતા.

વેલા બાવાની જગ્યાએ દસનામ નાગાઓની જમાતની શાઈ નીકળવાની ઘણી વાર હતી તેથી અમે ત્યાં જ બેસીને વાતો કરવાનું નક્કી કર્યું.

મેં સરયુદાસજીને પૂછ્યું : આપ જે અષ્ટાંગયોગનો અભ્યાસ કરી રહ્યા છો તેની ફલશ્રુતિ રૂપે શું મેળવી શક્યા છો અને આપનું અંતિમ લક્ષ્ય શું છે ?

મારો પ્રશ્ન સાંભળી તેઓ થોડી વાર મૌન રહ્યા. પછી મને સંબોધીને તેઓએ કહ્યું : તમારી વાત જિજ્ઞાસુની દૃષ્ટિએ સારી છે. પરંતુ જો તમે યોગાભ્યાસ કરી રહ્યા હોત તો તમારા પ્રશ્નનો વિસ્તારપૂર્વક ખુલાસો કરવાથી મને આનંદ થાત. અત્યારે તમારા પ્રશ્નમાં ફક્ત કુતૂહલ અને નાદાનિયત જણાય છે.

એમની આ વાતથી મને સમજાયું કે મેં ગજા ઉપરાંતનો પ્રશ્ન પૂછી લીધો છે. મેં મારી ક્ષતિ સુધારવાનો પ્રયત્ન કરતાં કહ્યું : આપની વાત સાચી છે. મારા પ્રશ્નમાં તલસ્પર્શી વાસ્તવિકતાનું પ્રમાણ ખૂબ ઓછું છે પરંતુ યોગ અંગે મને દૃઢ રુચિ થાય એ હેતુથી પણ આપ મને એની પ્રાથમિક અનુભૂતિ જણાવો.

મારા તરફ નિખાલસ દૃષ્ટિ કરી મારો ક્ષોભ દૂર કરતાં તેઓએ કહ્યું : યોગક્રિયાના અભ્યાસમાં થતી અનુભૂતિઓ વ્યક્ત કરવાની ગુરુ તરફથી મના હોય છે—સિવાય કે કોઈ અનિવાર્ય કારણ. પણ તમારી જિજ્ઞાસામાં કાંઈક જીવંત તત્ત્વનું બીજ પડેલું જણાય છે તેથી તમારો ઉત્સાહ સંતોષવા થોડી ચર્ચા અને પ્રયોગાત્મક પ્રમાણ જાણી લો.

જુઓ, સામે મેદાનમાં આઠદસ ગાયો બેઠી છે. હવે તમે જેને કહો તેને અહીં ફક્ત ઇચ્છાશક્તિથી બોલાવું.

મેં ગાયો તરફ નજર ફેરવી એક ગાય તરફ અંગુલિનિર્દેશ કરીને કહ્યું : પેલી નાની શિંગડાંવાળી લાલ રંગની વોડકીને બોલાવો.

સરયુદાસજીએ તે તરફ નજર સ્થિર કરીને ધીમે ધીમે ઊંડો શ્વાસ ખેંચ્યો. થોડી જ સેકંડોમાં પેલી વોડકીએ અમારી તરફ ડોક ફેરવીને જોયું અને તુરત ઊભી થઈને અમારી તરફ આવવા લાગી. એ લગભગ પાસે આવી ગઈ એટલે

સરયુદાસજીએ તેના માથા ઉપર હાથ ફેરવીને પાછા જવા ઇશારાથી સૂચન કર્યું. તે તુરત જ પાછી ફરી અને પોતાની જગ્યા પર જઈને બેસી ગઈ.

એના બેસી ગયા પછી સરયુદાસજીએ શ્વાસ છોડી દીધો. હું આશ્ચર્યમિશ્રિત આનંદથી તેમની તરફ જોઈ રહ્યો.

તેમણે કહ્યું : આ ફક્ત ઇચ્છાશક્તિનો સહજ પ્રયોગ છે. વધુમાં તેમણે જણાવ્યું કે, અત્યારે સમય નોંધી લો. તમારા પરિવારના સભ્યો અત્યારે આ પ્રકારની કામગીરી કરી રહ્યા છે તે લખી લો. પછી ત્યાં જઈને તપાસ કરજો.

તેમણે બધાનાં નામ, પરિચય અને એ સમયે કરી રહેલ પ્રવૃત્તિનું વર્ણન આપ્યું, તેની મેં નોંધ કરી લીધી. જોકે મારા પરિવારના સભ્યોનાં નામના ઉલ્લેખથી જ મને એમની વાતની પુષ્ટિ મળી ગઈ હતી. શંકાને સ્થાન જ હતું નહિ.

મેં મનોમન હવે વધુ ઊંડા ઊતરવાનો નિર્ણય લીધો. એ સમયે જ તેઓએ કહ્યું : ભૂતકાળ અને વર્તમાનકાળની સચોટ બાબતો અંગે ઉલ્લેખ કરી શકાય છે તેમ જ શાંત ચિત્તથી એકાગ્ર થઈને વિચારવાથી સહજ પ્રમાણમાં ભવિષ્યકાળ વિશે પણ જાણકારી મેળવી શકાય છે. દૃઢ મનોબળ, દૃઢ ઇચ્છાશક્તિ, કાળજ્ઞાન, આંતરિક દૃષ્ટિ આ બધી યોગક્રિયાની પ્રાથમિક ફલશ્રુતિ હોય છે.

સરયુદાસ સાથે વધુ પરિચય કેળવવા માટે તેઓને મારે ત્યાં આવવાનું આમંત્રણ આપવાનું વિચારી રહ્યો હતો. તે દરમ્યાન જ તેમણે—મારા મનોભાવ જાણી લઈને—મને રમૂજમાં કહ્યું : શું મીઠાઈ ખવરાવવા માટે મને લઈ જવાનું વિચારી રહ્યા છો ?

તેમના માટે રમૂજ હતી અને મારા માટે તર્ક, વાક્યાતુરી, માનસિક, યોજના બધાં 'જ' નકામાં થઈ ગયાં કારણ કે જ્યાં સામેના રડારમાં વિચારો પણ પકડાઈ જતા હોય પછી આગળ માટે કોઈ જગ્યા જ રહેતી નથી.

મેં બધા જ તર્ક અને વાત કરવાની ગોઠવણીને એક બાજુ પડતાં મૂકી હાથ જોડી પ્રેમપૂર્વક નમ્રભાવે કહ્યું : મને માર્ગદર્શન આપો. ખૂબ વાંચન અને પરિભ્રમણથી સાંત્વના અને સ્થિરતાના બદલે એકાંત અવસ્થામાં વિચારો વાવાઝોડાની માફક તુફાન મચાવે છે.

તેમણે મને વચ્ચેથી અટકાવતાં કહ્યું : હવે વધુ ચર્ચા તમારે ત્યાં જઈને કરીશું. ચાલો, ભવનાથના મંદિરે દરવાજા પાસે ઊભા રહીએ. શાઈ એ તરફ આવી રહી છે.

સામેના રસ્તા તરફથી દસનામ નાગા સાધુઓ વ્યવસ્થિત કતારમાં મૃગીકુંડમાં સ્નાનાર્થે આવી રહ્યા હતા. અસંખ્ય દર્શનાર્થીઓ કુતૂહલ, આશ્ચર્ય,

ભાવમિશ્રિત અવસ્થામાં નાગા જમાતને નિહાળી રહ્યા હતા. એક યુવાન નાગા મહાત્મા બંને હાથમાં પક્ષા (તલાવારનો એક પ્રકાર) લઈને અસાધારણ સ્ફૂર્તિથી ફેરવી રહ્યા હતા.

એક તરફ બીજા એક યુવાન નાગા મહાત્મા ડી.એસ.પી.ની જીપકારને જનનેન્દ્રિય વડે ખેંચીને લઈ જવાનો અદ્ભુત પ્રયોગ બતાવી રહ્યા હતા. લોકો આ પ્રયોગને જોઈ મુગ્ધ બની ગયા હતા.

અલબત્ત, નાગા મહાત્માઓ માટે આવા પ્રયોગ અમુક સમય અભ્યાસ કર્યા બાદ સરળ હોય છે. પરંતુ સંસારી લોકો માટે તો લગભગ અસંભવિત જ હોય છે. સમગ્ર શાઈનું સંચાલન અખિલ ભારત સાધુ સમાજના સૂત્રધાર શ્રી ગોપાલાનંદ બ્રહ્મચારીજી સંભાળી રહ્યા હતા.

આ શાઈમાં શંકરગિરિજી પણ સામેલ હતા. બધા જ મહાત્માઓ મૃગીકુંડમાં સ્નાન કરીને પોતપોતાના સ્થાન પરફ પ્રયાણ કરવા લાગ્યા. લોકવાયકા એવી છે કે આ સમયે ભરથરીજી અને દત્ત ભગવાન પણ ગુપ્ત સાધુના રૂપમાં સ્નાન કરવા આવે છે.

આ કાર્યક્રમ પૂર્ણ થયે હું અને સરયુદાસજી તળેટી તરફ રવાના થઈને શંકરગિરિજી સાથે તેમની જગ્યાએ પહોંચ્યા.

સવારે વહેલા નીકળવાનું હોઈ થોડો આરામ કરી લેવો આવશ્યક હતો. ઠંડી પ્રમાણમાં વધુ જણાતી હતી તેથી શંકરગિરિજીએ ધૂણીને વધુ પ્રજ્વલિત કરી. અગ્નિજ્વાળાઓથી થોડી જ વારમાં વાતાવરણમાં ગરમી ફેલાઈ ગઈ.

સૌએ પોતપોતાના આસન પર લંબાવ્યું. હું સરયુદાસજી વિશે વિચાર કરતાં કરતાં નિદ્રાધીન થયો.

સવારે દિનચર્યાથી પરવારીને હું તથા સરયુદાસજી શંકરગિરિજીની વિદ્યાયો લઈને સુરેન્દ્રનગર તરફ રવાના થયા. મુસાફરી દરમ્યાન ખાસ પ્રસંગ ઉપર કાંઈ ચર્ચા કરી શકાય નહિ. બપોર ઢળતાં અમે સુરેન્દ્ર નગર આવી પહોંચ્યા.

સરયુદાસજીને રતનપરમાં આવેલા દત્તમંદિરમાં વ્યવસ્થિત ઉતારો આપીને હું થોડી વારે આવવાનું કહીને ઘેર ગયો.

સાંજે હું દત્તમંદિરે પહોંચ્યો ત્યારે સરયુદાસજી દત્તમંદિરના મહંત ત્રિવેણી ભારતી સાથે વિચારવિમર્શ કરી રહ્યા હતા.

મેં અભિવાદન કરી બેઠક લીધી. આવશ્યક જરૂરિયાતોની પૂછપરછ કર્યા બાદ મૂળ વાત ઉપર આવવા માટે યોગ્ય પ્રસંગની રાહ જોઈ રહ્યો હતો. અલબત્ત, મારી મનોમન કરેલી બધી ગોઠવણોથી સરયુદાસજી વાકેફ હશે એની મને સંપૂર્ણ ખાતરી હતી કારણ કે અગાઉના પ્રસંગમાં એ વાત સિદ્ધ થઈ ગઈ હતી. છતાં સ્વાભાવિક રીતે હું વિચારી રહ્યો હતો.

સરયુદાસજી ત્યાં આરતી સમયે એકત્ર થતાં નાનાં ભૂલકાંઓ સાથે નિર્દોષ ગમ્મત કરીને પ્રસન્ન જણાતા હતા. સ્વભાવથી તેઓ ખૂબ સરળ, સ્પષ્ટ અને મધુરભાષી હતા.

યોગક્રિયાના અભ્યાસના કારણે તેમનું આભામંડળ વિકસિત બન્યું હતું તેથી કોઈ પણ વ્યક્તિ તેમના સાન્નિધ્યમાં આવતાં નિર્ભયપણાનો અને શાંતિનો અનુભવ સહજ રીતે કરી શકતી હતી.

આરતી-પૂજા પછી હું અને સરયુદાસજી મેડી પર ચાલ્યા ગયા. થોડી વાર મૌન છવાયું. ચોતરફ થોડી વાર નિરીક્ષણ કરી તેમણે વાત શરૂ કરી : તમારે પ્રશ્ન કરવાની જરૂર નહિ રહે. તમે મારી પાસેથી જે જાણવા માગો છો તે અંગે તમારું સમાધાન થઈ જશે.

મને સંબોધન કરતાં તેઓએ આગળ ચલાવ્યું : તમે એ જ જાણવા માગો છો ને કે હું રામાદલી બૈરાગી સાધુ હોવા છતાં કર્મકાંડ અને તપસ્યા છોડીને યોગમાર્ગ તરફ શા માટે પ્રેરાયો છું ? મેં હકારમાં ડોકું ધુણાવીને સંમતિ દર્શાવી. તેમણે કહ્યું : મારા ગુરુમહારાજ જેમની પાસેથી મેં મંત્રદિક્ષા ગ્રહણ કરી છે તેમના ગુરુભાઈ એટલે મારા કાકાગુરુ તપસ્યાની સાથે યોગક્રિયા પણ કરતા. એક વાર ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં બેઠા હતા ત્યારે સુષુપ્ત નાડીનું નિરીક્ષણ કરતાં અખંડ સમાધિ લાગી ગઈ. છેલ્લાં બે વર્ષથી તેઓ એ જ સમાધિ અવસ્થામાં છે. શારીરિક પ્રક્રિયાઓ નિયમિત ચાલી રહી છે. અન્નપાણી લેવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ નથી; ફક્ત વાયુથી જ જીવનકોષ જીવંત છે.

આ અવસ્થામાંથી પાછા ફરવાની ક્રિયાઓ તેઓ જાણતા નથી. અત્યારે જે અવસ્થામાં છે તે એક અકસ્માત જ છે. તેઓને પોતાને પણ એવી કલ્પના નહિ હોય કે આવા પ્રકારની સમાધિ લાગી જશે. રાત્રિના પ્રશાંત વાતાવરણમાં તેમના શરીરમાંથી જાણે દૂર દૂર સાગર ધૂધવાતો હોય એવો શબ્દ નિરંતર સંભળાયા કરે છે. એમના શરીરને અત્યારે ગુપ્ત આવાસમાં સુરક્ષિત રાખવામાં આવ્યું છે. તેમની પાસે મારા ગુરુમહારાજ સિવાય કોઈને પણ જવાની મના છે.

શરીરમાં પ્રાણ હોવા છતાં તેઓ નિઃપ્રાણ અવસ્થામાં છે, ફક્ત હૃદય રક્તનું સંચાલન કરે છે, અન્યથા નાડીઓ બધી જ શાંત છે.

ખૂબ પ્રયત્નો, ઔષધો કર્યા બાદ પણ જ્યારે કાંઈ પરિણામ લાવી શકાયું નહિ ત્યારે છેવટે મારા ગુરુમહારાજે તેમના ગુરુમહારાજ પાસે જવાનું મને સૂચન કર્યું. મારા ગુરુમહારાજના ગુરુ એટલે મારા દાદાગુરુ. તેઓ નેપાલક્ષેત્રમાં હિમાલયની હિમાચ્છાદિત પહાડીઓમાં ગોડાઝીલ નામક સરોવર પાસે ગુફામાં નિર્વિકલ્પ અવસ્થામાં રહે છે. એમની પાસે જતાં પહેલાં મારા ગુરુમહારાજે

સંપૂર્ણ બાબતથી મને વાકેફ કર્યો. મને નેપાલ જવાનું પ્રયોજન સમજાવતાં પહેલાં મારા કાકાગુરુનું શું મહત્ત્વ છે તે સમજાવતાં તેમણે કહ્યું :

તારા કાકાગુરુ આપણા રામદલી અખાડાના મહામંડલેશ્વર છે એટલું જ નહિ, તેઓ કુશળ સૂત્રધાર પણ છે. અલ્લાહાબાદના કુંભને ફક્ત દોઢ વર્ષની જ વાર છે અને જો તેઓ સ્વસ્થ ન થાય તો આપણી જમાત નેતૃત્વહીન બની જાય. અયોધ્યામાં હનુમાનગદીના ગુપ્ત ભંડારના ભંડારી સદસ્યો પૈકીના તેઓ ભંડારી છે. આ બધાં જ કારણો એટલાં મહત્ત્વપૂર્ણ છે કે તારે અત્યારના કર્મકાંડને છોડીને આ કાર્ય કરવું અત્યંત જરૂરી છે.

આ કારણોસર મને નેપાલ જઈને દાદાગુરુ પાસે યોગાભ્યાસ કરવાની ફરજ પડી છે. હવે આવતા દોઢ વર્ષમાં મારે મારા ધ્યેયને પૂર્ણ કરવાનું છે એ મારો દૃઢ સંકલ્પ છે.

અત્યારે જૂનાગઢ આવવાની પાછળનો હેતુ આ કામગીરીના અનુસંધાનમાં જ હતો.

હું પ્રશ્ન કરું કે આપના કાકાગુરુના સ્વાસ્થ્ય સાથે જૂનાગઢને શો સંબંધ ? તે પહેલાં જ તેમણે વાત શરૂ કરી : હું ત્રણેક દિવસથી જૂનાગઢ જ હતો, મારા દાદાગુરુ મંગલદાસજીની આજ્ઞાથી જ હું જૂનાગઢ આવેલો. ગિરનાર એ સિદ્ધ ટેકરી છે. (સિદ્ધ મહાત્મા એ ગિરનાર પર્વતને સિદ્ધ ટેકરી માને છે.) ત્યાં કમંડલ કુંડથી નીચે તરફના વિસ્તારમાં એક સિદ્ધ મહાત્મા ગુપ્ત પોલાણમાં રહે છે. તેમની મુલાકાત અત્યારના સમયે જ અનિવાર્ય હતી કારણ કે તેઓ બાર માસમાં ફક્ત એક જ દિવસ બહાર આવે છે. શિવરાત્રિના પ્રસંગે સિદ્ધ લોકો તેમ જ નાથ મંડલ સાથે સંપર્ક કરવા, ધર્મ સંપ્રદાય ગુરુદ્વારની મર્યાદાનું પાલન કરવા ફક્ત એક જ દિવસ બહાર આવે છે.

મારા દાદાગુરુનો આદેશ હતો કે તું ત્યાં જા. કમંડલ કુંડની નીચે એક ઝરો છે. ત્યાં પશ્ચિમ દિશામાં એક મોટી શિલા દીવાલની માફક આવેલી છે. ત્યાં જઈને મહા વદની તેરશની રાત્રે બે વાગ્યે શંખધ્વનિ દ્વારા દત્ત... દા...તાનો શબ્દ ત્રણ વાર ફૂંકીશ એટલે તે સંત તારા આવવા માટેનો રસ્તો ખોલી દેશે. તું જાય છે એ દરમ્યાન હું તેઓને તારા પહોંચ્યાનો સંદેશ આપી દઉં છું.

સરયુદાસજી સહેજવાર મૌન રહ્યા. કમંડલમાંથી પાણી લઈને થોડું પાણી પી લીધા બાદ ફરી તેમણે વાત આગળ ચલાવી. હું તેમની વાતથી ધીમે ધીમે ભાવિના રહસ્યમય ઊંડાણમાં ધકેલાઈ રહ્યો હતો.

તેઓ પ્રસંગકથનમાં ઓતપ્રોત થઈને વાત કરી રહ્યા હતા. નાના બાળકના નિર્દોષ ચહેરા સમા તેમના ચહેરા ઉપર દરેક ભાવ સ્પષ્ટ ઊપસી આવતો હતો.

તેમની રજૂઆતથી પ્રસંગ વ્યવસ્થિત રીતે રજૂ થઈ રહ્યો હતો. તેમાં તેમના ચહેરાના ભાવો બાકીની પૂર્તિ કરીને પ્રસંગને પૂર્ણતા આપી રહ્યા હતા.

સરયુદાસજીની વાત આગળ ચાલી : દાદાગુરુએ યોગક્રિયાથી કમંડલ કુંડ વિસ્તારમાં રહેતા સિદ્ધ મહાત્મા સુંદરગિરિજીને મારા પહોંચવાનો સંદેશ આપી દીધો હતો.

દાદાગુરુના આદેશ પ્રમાણે મહા વદિ તેરશની રાત્રે મેં શંખધ્વનિ કર્યો ત્યારે સામેની કાળમીઠ દેખાતી શિલાની પાસે એક તિરાડ કે જે ઝાડઝંખરાથી છવાયેલી હતી, મહામુશ્કેલીથી તેમાં દાખલ થઈ શકાય તેટલો જ માર્ગ જણાતો હતો, તે પ્રકાશમય બની ગયો.

તે તિરાડમાં હું દાખલ થયો. પથ્થરની બંને શિલામાં ઘસાતા શરીરે આશરે બેથી અઢી ફૂટ ગયા બાદ આશરે સો સવાસો વારની વિશાળ ગુફામાં મહાત્મા સુંદરગિરિજી પોતાના ચિતામ્બર પર બિરાજમાન હતા.

એકદમ કૃશ અને સુકાઈ ગયેલો દેહ છતાં તેજસ્વી પ્રભાવશાળી ચહેરો. ભસ્મચર્ચિત દેહ. સંપૂર્ણ દિગંબર એવા તપસ્વી સુંદરગિરિજીએ મને આવકાર આપી બેસવા જણાવ્યું.

તેમની ગુફામાં ક્યાંક પાછળના ભાગમાં પહાડોના ઝાવ સમું બારીક ઝરણું આવીને એક કૂડીમાં એકઠું થતું હતું. નીચે થોડા ભાગમાં પથ્થરની શિલા અને માટીવાળી જમીન હતી. તે જમીનમાં સુંદરગિરિજીએ પાંચ-છ સિદ્ધ અને દિવ્ય વનસ્પતિઓની સ્થાપના કરી હતી.

વાતાવરણ ખૂબ શાંત-સૌમ્ય તેમ જ આત્માને પ્રસન્ન કરનાર હતું. પૂણીના આછા પ્રકાશમાં આ અવલોકન હું કરી રહ્યો હતો.

સુંદરગિરિજીએ મારા દાદાગુરુનો સંદેશો મને સંભળાવ્યો. તે ઉપરાંત મારું અહીં આવવાનું પ્રયોજન જણાવ્યું કે તારા દાદાગુરુએ તને અહીં દિવ્ય વનસ્પતિ 'કાલી હલદી' લેવા માટે મોકલ્યો છે. એ વનસ્પતિ તારા કાકાગુરુ જેઓ સમાધિસ્થ અવસ્થામાં છે, તેમના કલ્યાણ અર્થે ઉપયોગમાં લેવાની છે. સુંદરગિરિજીએ કહ્યું કે આ કાલી હલદી એક અદ્ભુત અને અપ્રાપ્ય ઔષધ છે જે સ્વયં ભગવતી જગન્માતા કાલીના પ્રસાદરૂપે સાક્ષાત્ છે. જગતના કોઈ પણ રોગ, વિપત્તિ દારિદ્ર, વ્યાધિ, ભય, અપમૃત્યુ તેમ જ ત્રણ લોકના દરેક કોટિના દેવ, ભૂત, ગણ, પિશાચ, વૈતાલ આદિના પરિતાપથી મુક્ત કરે છે. આ દિવ્ય ઔષધિ લઈને તારે સૂર્યોદય પહેલાં નીકળી જવાનું છે એમ કહી તેઓ ઊઠ્યા અને કમંડલ ભરીને પાણી પેલા ઝરણામાંથી ભરી લીધું.

સામે દેખાતા એક કરમાઈ ગયેલા જેવા છોડ પાસે તેઓ પદ્માસન લગાવીને બેઠા. હાથમાં પાણી લઈને કશોક મંત્રોચ્ચાર કરીને તે પાણી તેમણે પેલા છોડ ઉપર આસ્તેથી છોડી દીધું.

જેમ મૂર્છા પામેલો માણસ પાણીના છંટકાવથી જાગ્રત થાય તેમ પેલો છોડ જાગ્રત થઈને પ્રફુલ્લિત બની કળી ઊઘડીને ફૂલ બને તેમ ખીલી ઊઠ્યો, એટલું જ નહિ, ખૂબ સુંદર = આંખને મોહક લાગે તેવો લીલો પ્રકાશ તેની આસપાસ છવાઈ ગયો.

સુંદરગિરિજાએ તેને નમસ્કાર કરી એક હરણના શિંગડાથી તેના મૂળના ભાગમાં આસ્તેથી ખોદીને તેના મૂળમાં આવેલી નાનકડી હળદરના આકાર જેવી ગાંઠ ખોદી કાઢી. તે ગાંઠ પણ આછી પ્રકાશમય હતી. જાણે આગિયાઓના નાનકડા સમૂહને ગલમલના બારીક કપડાની પોટલીમાં બાંધી લીધો હોય તેવી તે કાલી હલદી જણાતી હતી.

હું તો વિસ્મયની પરંપરાઓમાંથી જ બહાર નીકળી શક્યો ન હતો.

બે-અઢી વર્ષથી હું હિમાલયની ગુફામાં મહાન સિદ્ધ દાદાગુરુના સાન્નિધ્યમાં જેવી માનસિક પરમ શાંતિનો અનુભવ કરતો તેવી જ શાંતિની અનુભૂતિ મને અહીં થઈ રહી હતી.

સુંદરગિરિજાએ એક નાનકડી દર્શની તુંબડીમાં થોડી ભભૂતિ ધૂણીમાંથી લઈને નાખી, તેના ઉપર કાલી હલદી મૂકીને મને સોંપતાં કહ્યું : આ પ્રસાદને સાયવીને તારી ઝોળીમાં મૂકી રાખ અને તારા દાદાગુરુને આપજે તથા મારા તરફથી દંડવત્ પ્રમાણ કહેજે.

હું દંડવત્ પ્રમાણ કરીને, તેમના આશીર્વાદ મેળવીને પેલી તિરાડના રસ્તેથી જ બહાર આવ્યો. પરોઢ થવાને ઘણી વાર હતી. ત્યાંથી તળેટી દૂર હતી, રસ્તો પણ મારાથી પરિચિત ન હતો, છતાં ખૂબ સરળતાથી નિર્ભયપણે અલ્પ સમયમાં જ હું શંકરગિરિજાની જગ્યા સુધી આવી પહોંચ્યો.

ત્યાંથી આવતી વેળાએ હું તો મહાત્મા લોકોની ગુપ્તતા, સમર્થતા વિશે જ વિચારતો રહ્યો. મને ભેખ ધારણ કર્યાને ઘણાં વર્ષો થયાં. ત્યાર બાદ દાદાગુરુના સંપર્કમાં આવ્યા બાદ મને એમ હતું કે મારામાં કાંઈક છે પણ સુંદરગિરિજાના દર્શન માત્રથી મારું કાંઈકપણું વરાળની માફક ઊડી ગયું. આવા તો અનેક સિદ્ધ લોકો ગિરનાર પર્વતના પોલાણમાં અખંડ તપસ્યા કરે છે.

સરયુદાસજીની વાત સાંભળ્યા બાદ અનેક પ્રશ્નોથી મારું માનસપટ છવાઈ ગયું. ટૂંક સમયમાં જ અસંખ્ય ઇચ્છાઓ જિજ્ઞાસાવૃત્તિમાંથી જાગ્રત થઈ ગઈ. મારી સામે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષનાં પાત્રોમાં સરયુદાસજી, સુંદરગિરિજા તથા સરયુદાસજીના ગુરુ રામકૃપાલદાસજી, તેમના કાકાગુરુ જાનકીદાસજી અને સરયુદાસજીના દાદાગુરુ મંગલદાસજી ઉપસ્થિત થયા હતા.

સરયુદાસજી પાસેથી પ્રસંગ તથા પ્રયોજન જાણ્યા બાદ બધા સિદ્ધ સંતોનાં દર્શનની તીવ્ર ઇચ્છા જાગ્રત થઈ.

સરયુદાસજી સાથે સંકળાયેલા તેમના ગુરુ, કાકાગુરુ, દાદાગુરુને હવે આપણે તેમના નામથી જ સંબોધન કરીશું : અનુક્રમે રામકૃપાલદાસજી, જાનકીદાસજી તથા મંગલદાસજી.

સાધુસમાજમાં ગુરુ પર પરાપદ્ધતિમાં કોઈ પણ સાધુના જે ગુરુ હોય તે ગુરુ કહેવાય છે. ગુરુના ગુરુને દાદાગુરુ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તે દાદાગુરુના ચાર શિષ્યો હોય તે બધા કાકાગુરુ તરીકે ઓળખાય છે. કાકાગુરુ દ્વારા સ્થપાયેલા શિષ્યો એ ગુરુભાઈની રીતે ઓળખાય છે.

ટૂંકમાં આપણી કૌટુંબિક રચના-પ્રબંધ પ્રમાણે જ સહજ પરિચય અર્થે આ ગોઠવણ થયેલી હોય છે. શંભુદેવી અને રામાદેવી બન્ને સંપ્રદાયોમાં આ પ્રણાલિકા છે.

સરયુદાસજીને સંબોધીને મેં કહ્યું : આપની વાતો સાંભળ્યા બાદ આશ્ચર્યસહિત એક નવા અનુભવની દિશામાં જાણકારી મેળવવાનો જે અવસર મળ્યો છે તેનો આનંદ થાય છે.

જો આપ નારાજ ન થાઓ તો મારા સમાધાન માટે થોડા પ્રશ્નો પૂછવાની ઇચ્છા છે.

સરયુદાસજીએ સંમતિ દર્શાવતાં મને ચેતવણી આપતાં કહ્યું : મારા જવાબો સાંભળ્યા બાદ તમે તમારી ઇચ્છાઓનું સમાધાન કરવા જતાં તેને આધીન થઈ જવા પ્રેરાશો, તેનાથી લાભ થાય કે હાનિ, તે તમારે જ સહન કરવાનું છે.

મેં ઘડીભર ભાવિ તરફ દૃષ્ટિ કરી પણ ભાવિને સમજવા, જાણવાની અસાધારણ મનુષ્યની માફક મારી પાસે દૃષ્ટિ ન હતી. ભાવિ વિશેની અજ્ઞાનતા એ અંધકાર સમાન છે. એ અંધકારમાં લક્ષ્ય ઉપર જવા માટે શ્રદ્ધા અને દૃઢ મનોબળની જરૂર પડે છે.

પરિણામની ચિંતા કર્યા વિના મેં સંકલ્પ કર્યો કે મારે આ અંગે ઊંડાણમાં જવું.

મેં નિર્ણય જાહેર કર્યો : આપની વાત મને મંજૂર છે.

સરયુદાસજીએ સ્મિત ફરકાવતાં કહ્યું : પૂછો, શું સમજવાની ઇચ્છા છે ?

મેં પ્રશ્ન કર્યો : આપના કાકાગુરુ એટલે કે જાનકીદાસજીને આકસ્મિક રીતે અખંડ સમાધિ લાગી ગઈ છે તે મારા સમજવા પ્રમાણે દુર્લભ અવસ્થાની પ્રાપ્તિ સહજમાં થઈ ગઈ ગણાય. તો પછી તે અવસ્થામાંથી તેમને પરત લાવવાની શી અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે ?

જાનકીદાસજીને સ્વસ્થ અવસ્થામાં લાવવા માટે આપનો ઉપયોગ માધ્યમ તરીકે કરવાની પાછળ શું રહસ્ય છે ?

મંગલદાસજી જેવા મહાન સમર્થ યોગી પુરુષ તથા સુંદરગિરિજી જેવા સમર્થ સિદ્ધ આ કાર્યને પોતાની યોગસિદ્ધિ અથવા તપોબળથી કરી શકે કે નહિ ?

એકીસાથે મેં પ્રશ્નોની રજૂઆત કાંઈક ક્ષોભ, ઉતાવળ, અજ્ઞાત, ભય, જુગુપ્સાથી મિશ્ર લાગણી દ્વારા કરી દીધી.

મારા પ્રશ્નો સાંભળી સરયુદાસજી વિચારમગ્ન બન્યા.

વાતાવરણમાં નીરવ શાંતિ ફેલાવા લાગી. તેમના ચહેરા ઉપર ઊપસતા પ્રત્યાઘાતોનું હું ઝીણવટથી નિરીક્ષણ કરી રહ્યો હતો. મારા પ્રશ્નોએ તેમની આંતરિક બાબતને છંછેડીને નાખી હશે તેવા વિચારોથી હું ચિંતિત બન્યો. કાંઈક અનુચિત ન બને તો સારું એવું મનોમન ઇચ્છવા લાગ્યો.

સરયુદાસજીએ વિચારમગ્ન અવસ્થામાં જ અર્ધ બિડાયેલી આંખો બંધ કરી દીધી. એ સમયની શાંતિ જાણે સ્તબ્ધતામાં ફેરવાઈ ગઈ હોય તેમ મને જણાયું. એમના મૌનથી હું અકળાઈ ઊઠ્યો. જે થાય તે સમજવા અને સહન કરવાની તૈયારી સાથે સરયુદાસજીનો મૌનભંગ થવાની રાહ જોઈ રહ્યો હતો.

દસેક મિનિટ બાદ તેમણે આંખો ખોલીને ગંભીર સ્વરે મને જણાવ્યું :

અગાઉ તમને જણાવ્યા પ્રમાણે જાનકીદાસજી અમારી જમાતના મુખ્ય સૂત્રધાર છે. જ્યાં સુધી અલ્લાહાબાદનો કુંભમેળો પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધીની જવાબદારી તેઓના શિરે છે. આ પ્રકારની વ્યવસ્થા પ્રજ્ઞાલિકાગત હોય છે. રામાદલી સંપ્રદાયમાં સૌથી મહત્વની બાબત હોય તો તે છે મર્યાદા. જીવનના લૌકિક તેમ જ અલૌકિક વ્યવહાર-પ્રસંગમાં ક્યાંય મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન ન થાય તેની ખૂબ ઝીણવટપૂર્વકની સતત જાગૃતિ કેળવવાની હોય છે.

જો આ કુંભમાં જાનકીદાસજી જીવંત અવસ્થામાં હોય અને સાધુશાહી પરંપરા મુજબ ભંડાર, સૂત્ર અને કારભારની સોંપણી અખાડાના આદેશ મુજબ ન કરે તો પરંપરાનું ઉલ્લંઘન થાય. એક યા બીજા પ્રકારના આક્ષેપો મુકાય. આવા અનેક પ્રશ્નો વણઉકેલાયા જ રહે.

બીજી વાત એ છે કે મારા ગુરુ રામકૃપાલદાસજી વયોવૃદ્ધ બની ચૂક્યા છે. તેઓના માર્ગદર્શન મુજબ જાનકીદાસજી યોગક્રિયાનો અભ્યાસ કરી રહ્યા હતા. તેમાં આ રીતે અકસ્માત્ ઊભો થાય તો તેઓએ પોતાના દેહની અગર તપસ્યાની આહુતિ આપીને પણ જાનકીદાસજીને પૂર્વવત્ અવસ્થામાં લાવવા જોઈએ તેમ તેઓનું દૃઢપણે માનવું છે.

મને માધ્યમ તરીકે પસંદ કરવામાં આવ્યો તેને હું મારું સદ્ભાગ્ય સમજું છું કે મેં ભેખ-ભગવાનનું શરણ લીધા પછી મારા ગુરુ લોકો માટે કંઈક કરવામાં નિમિત્ત બનવાનો મને અવસર મળ્યો છે.

મારે યોગક્રિયાના અભ્યાસ દ્વારા એક જ લક્ષ્યનો વેધ કરવાનો છે. તે એ છે કે જાનકીદાસજીના આજ્ઞાયકને ક્ષણિક રોકીને ચેતનાનું જોડાણ મૂલાધારચક્ર સાથે સ્થાપિત કરવાનું છે, જેથી તેઓ પૂર્વવત્ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે. આ કાર્ય વાત કરવામાં જેટલું સરળ છે એટલું જ પ્રયોગાત્મક રીતે કપરું છે.

સરયુદાસજીની વાતને ધ્યાનપૂર્વક સમજવાનો હું પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. તેઓની સ્પષ્ટતાનું અર્થઘટન મારી સમજણ અને વાચનની અનુભૂતિના આધારે કરતાં જણાયું કે અષ્ટાંગયોગ-પદ્ધતિ માટે ‘પતંજલિ’ ગ્રંથમાં ઘણી મહત્વપૂર્ણ માહિતીઓ પૈકીનાં સાત ચક્રો જે શરીરમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે તે અંગેની સૂક્ષ્મ ચર્ચા તેઓ કરી રહ્યા હતા.

આપણે અત્યારે યોગ અંગે વધુ ઊંડાણમાં નહિ જતાં પ્રસંગ તરફ આગળ વધીએ.

વાતનો દોર આગળ લંબાતો ગયો. રાત્રિનો છેલ્લો પ્રહર શરૂ થઈ ગયો હતો. વાતાવરણ મને જરા ભારે ભારે જણાતું હતું તેને હળવું કરવા માટે અને મારી પ્રશ્નોત્તરીને આગળ વધારવા માટે મને હળવાશની જરૂર જણાઈ. મેં સરયુદાસજીને યા માટે પૂછ્યું. તેમણે વિચારમગ્ન અવસ્થામાં જ સંમતિ દર્શાવી.

હું નીચે જઈ યા બનાવી લાવ્યો. યા પિવાઈ ગયા બાદ મેં ચિલમ્ અંગે પૂછ્યું. સરયુદાસજીએ સ્મિત કરતાં જણાવ્યું : હાલ તો બંધ છે કારણ કે યોગક્રિયામાં કોઈ પણ કેફી પદાર્થ — જેના દ્વારા જ્ઞાનતંતુઓમાં આંદોલન ઉત્પન્ન થાય તેવો કેફી પદાર્થ — મને ખોરાકનો નિષેધ હોય છે. જ્યારે કાકાગુરુ સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત કરશે અને હું ફરી ચિત્રકૂટની ઘાટીમાં મારા ગુરુના સાન્નિધ્યમાં જઈશ ત્યારે ચિલમ્-સાફી લઈ શકાશે.

મારે ફરીથી નેપાલ અંગેની ચર્ચા શરૂ કરવી હતી, પરંતુ વાતાવરણ હજુ યોગ્ય જણાતું ન હતું. તેથી મુખ્ય વાતને બાજુ પર રાખી ચાલુ વાતના દોરને લંબાવતાં મેં સરયુદાસજીને પૂછ્યું : ઘણા મહાત્માઓ ગાંજો-ભાંગ-ધતૂરાના પ્રયોગથી એકાગ્રતા કેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. તે તેઓની તપસ્યામાં બાધારૂપ થાય કે કેમ ? અને યોગી લોકોને પણ એકાગ્રતા જ કેળવવાની હોય છે તો તેઓને આ બધી કેફી ચીજો શા માટે બાધક છે ?

સરયુદાસજીએ ઝીણી આંખો કરીને એક વેધક દષ્ટિ નાખતાં મને કહ્યું : તમે ગાંજો-ચરસ પીઓ છો તેની પાછળ તમારો શો હેતુ હોય છે ?

તેમના પ્રશ્નથી હું ઘડીભર ચૂપ થઈ ગયો કારણ કે એમના તરફથી પ્રશ્ન થશે એવી મારી ધારણા ન હતી. આ પ્રશ્નનો જવાબ ગમે તેવો આપી દઉં તે પણ ચાલે એમ ન હતું. કારણ કે માનસિક અવસ્થાને તેઓ સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકતા હતા, તે વાત મારી જાણમાં હતી.

મેં કહ્યું : ખાસ કાંઈ હેતુ નથી, ફક્ત ચિલમૂના માધ્યમ દ્વારા વૈચારિક રીતે નજીક આવવામાં સરળતા રહે એટલા પૂરતું જ.

સરયુદાસજીએ કહ્યું : વૈચારિક રીતે નજીક આવવા માટે તીવ્ર જિજ્ઞાસાની અને શુદ્ધ માનસિક અવસ્થાની જરૂર છે. એ માધ્યમને છોડીને આવું પ્રયોજનહીન માધ્યમ અપનાવવું એ શું પોતાની જાતને છેતરવા જેવું નથી લાગતું ? ચિલમૂ એ યોગિની છે. તેનું સેવન પ્રયોજન વિના દેખાદેખીથી અનુકરણરૂપે કરવામાં આવે તો પેલી કહેવત જેવું થાય કે,

દેખાદેખી સાથે જોગ

તો મિટે કાયા ઔર બઢે રોગ.

એમની વાતનું અનુસંધાન ઊંડાણમાં ચિલમૂના મૂળતત્ત્વ સાથે સંકળાયેલું હતું તે હું જાણતો હતો તેથી મૌન રહ્યો.

તેમણે આગળ ચલાવ્યું : સિદ્ધ લોકો પોતાની પરંપરાગત સાધનાના માર્ગમાં હોય છે ત્યારે જાતીય આવેગનું રૂપાંતર ઊર્જામાં કરવાના હેતુથી જુદા જુદા પ્રકારના પદાર્થોનું ચિલમૂ દ્વારા સેવન કરતા હોય છે. આ પણ ગુરુપરંપરાગત પદ્ધતિ દ્વારા શોધાયેલો એક યોગમાર્ગ છે. અગ્નિતત્ત્વનું સાધન કરનાર સાધક આકાશનું અને ધતૂરાનું સેવન કરે છે. જલતત્ત્વ અને તરલ પદાર્થોનું પરાવર્તન કરનાર સાધક ગાંજો, વચ્છનાગ અને વિજયા(ભાંગ)નું સેવન કરે છે. વાયુતત્ત્વનું રૂપાંતર ઊર્જામાં કરનાર સાધક સોમલ, કુઠ અને ઝેરકચોલાનું સેવન ચિલમૂ દ્વારા કરે છે.

ઘણા મહાત્મા જેઓ ચિલમૂમાં તાંબાનો પૈસો મૂકી ચિલમૂને ફૂંક મારીને પૂરી કરે ત્યારે તે પૈસો સુવર્ણ બની જાય છે, તેઓ આ જ વાયુતત્ત્વના ઉપાસક યોગી હોય છે. તેનો મુખ્ય હેતુ તો આંતરિક હોય છે, પરંતુ તે ગાંજો, સોમલનું મિશ્રણ ખાસ પ્રકારની પદ્ધતિથી બનેલું હોય છે તે તાંબાના સિક્કાને સુવર્ણમાં ફેરવી નાખે છે. એ તો સહજ ક્રિયા છે. જેમ ઘઉંના ખેતરમાં આપોઆપ બિનજરૂરી ઘાસ ઊગી નીકળે છે તેનું કોઈ મહત્ત્વ નથી હોતું.

સરયુદાસજીની દરેક વાત તટસ્થ અને સ્પષ્ટ રીતે તલસ્પર્શી હતી. મારું આકર્ષણ તેમના તરફ વધુ સાન્નિધ્ય કેળવવા વધતું જતું હતું.

હવે વાતને આડીઅવડી ફેરવવાથી હું ગૂંચવાઈ જઈશ એવું મને લાગ્યું તેથી મૂળ વાત ઉપર જ આવવાનો પ્રયત્ન કરતાં મેં નમ્રભાવે કહ્યું : જો આપની

અનુમતિ હોય તો મારી ઇચ્છા આપની સાથે નેપાલ આવવની છે. આપના દાદાગુરુ મંગલદાસજીનાં દર્શન માટે મારી તીવ્ર ઝંખના છે.

સરયુદાસજી મુક્તપણે હસી પડ્યા : આ વાત હું વાતની શરૂઆત પહેલાં જાણતો હતો એટલા માટે જ મેં તમોને કહ્યું હતું કે ઇચ્છાઓનું સમાધાન કરવાને બદલે તેને આધીન થવું પડશે અને તેનાથી થતા લાભહાનિની જવાબદારી તમારી રહેશે.

મનુષ્ય માનસ જ ત્રિગુણી માયા દ્વારા લપેટાયેલું રહે છે તેથી વાત જાણવાથી વાતનો અંત નથી આવતો, એનું જાણું તો વધુ ને વધુ ગૂંચવાતું જ જાય છે. જ્યાં સુધી સ્વયં અનુભૂતિ ન થાય ત્યાં સુધી સંશયની હારમાળા ચાલ્યા જ કરવાની. એટલા માટે જ કહેવામાં આવ્યું છે કે,

મન પંછી ઉડત હૈ વિષય ગગનકે માંહી,

પ્રેમ બાજકી ઝપટમેં જબ તક આયો નાહી.

સરયુદાસજીની વાતથી મારી ઇચ્છાનો હકારમાં કે નકારમાં કાંઈ જ ઉત્તર સ્પષ્ટ જણાયો નહિ. તેથી મેં ફરીથી સ્પષ્ટતાના હેતુથી પૂછ્યું :

હું આપની વાતનો મર્મ સમજી નથી શક્યો કે આપ મને સાથે લઈ જવા સહમત છો કે નહિ ?

તેમણે કહ્યું : તમારી ઇચ્છા તમારા પૂરતી તો બરાબર જણાય છે, પરંતુ હું દાદાગુરુની પરવાનગી વિના તેમની પાસે તમોને લઈ જાઉં તે શક્ય નથી.

એમની વાતથી હું નિરાશ થયો. તેમણે મારા ચહેરાના ભાવો જોઈને કહ્યું : નિરાશ થવાની જરૂર નથી તેમ જ તર્ક-કુતર્ક કરવાની પણ કાંઈ જરૂર નથી.

આપણે એક મધ્યમ માર્ગ લઈએ. તમે મારી સાથે કાઠમંડુ ચાલો. ત્યાં હિમાલયની તળેટીમાં થોડા અંદરના ભાગમાં મારા એક ગુરુભાઈ રહે છે, જેઓ રામાદલાં સપ્રદાયના હોવા છતાં નાથ સંપ્રદાયનો અંગીકાર કરીને મહાન તાંત્રિક બન્યા છે અને મારા પરમ સ્નેહી છે. તેમની પાસે તમે એકબે દિવસ રહેજો. તે દરમિયાન હું દાદાગુરુ પાસે જઈને તમારી ઇચ્છા માટે અનુમતિ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરીશ. જો તેઓ અનુમતિ આપશે તો હું તમને બોલાવવા માટે આવીશ, અન્યથા તમારે પાછા ફરવાનું રહેશે.

આ પ્રસ્તાવનો મેં તરત સ્વીકાર કરી લીધો. સવારના ચાર વાગવાનો સમય થઈ ગયો હતો તેથી તેમણે મને આરામ કરવા માટે ઘેર જવા જણાવ્યું. તેમને પણ તેઓની ધ્યાન-સમાધિ આદિ ક્રિયાઓ કરવાની હતી.

જતાં પહેલાં મેં તેઓને કહ્યું : આજ રાતની ટિકિટો બુક કરાવી લઉં છું. આજે રાત્રે અહીંથી રવાના થઈને દિલ્હી પહોંચીને ત્યાંથી પ્લેન દ્વારા કાઠમંડુ ચાલ્યા જઈશું. આ પ્રમાણે કાર્યક્રમ નક્કી કરી હું રવાના થયો.

ઘેર જઈને બેચાર કલાક આરામ લઈને ધંધાકીયવ્યવહારની ગોઠવણ ભાઈને સમજાવી જરૂરી સામાન પેક કરી સાંજે સરયુદાસજી પાસે પહોંચ્યો.

નવી દિશાના નવા પ્રયાણનો મને આનંદ હતો. વર્ષોથી સેવેલી નેપાલ-હિમાલયના સિદ્ધ સંતો સુધી પહોંચવાની મહેચ્છા પૂર્ણ થવાને હવે થોડા દિવસોની જ વાર હતી. સાથે સરયુદાસજીના દાદાગુરુ જો અનુમતિ ન આપે તો મનની મનમાં રહી જવાની ચિંતા પણ હતી.

પ્રયાણ થશે તો જ પ્રમાણ મળશે એવા નિશ્ચયથી આગળ વધવામાં જ સાર હતો.

હું મેડી ઉપર ગયો ત્યારે સરયુદાસજી બગલધેલામાં સામાન, કપડાં વ્યવસ્થિત કરી રહ્યા હતા.

મેં અભિવાદન કર્યું. રામાદલીઓમાં 'જૈ સિયારામ' કહીને અભિવાદન કરવામાં આવે છે. સરયુદાસજીએ બેસવા જણાવ્યું. હું સામે પડેલી આસનપટ્ટી ઉપર બેઠો.

રિઝર્વેશન, ગાડીના ઊપડવાના સમય અંગેની ઔપચારિક વાતોની ચર્ચા બાદ હું મનોમન સરયુદાસજીએ સુંદરગિરિજી પાસેથી મેળવેલી પેલી કાલી હલદી વિશે વિચારી રહ્યો હતો. તે વનસ્પતિ જોવા માટે કેવી રીતે વાતની શરૂઆત કરવી તે વિચારી રહ્યો હતો.

સરયુદાસજી સાથે વાતચીત કરવામાં સતત એ વાતનો ખ્યાલ રહેતો કે તેઓ મનમાં જાગ્રત થતા વિચારો ને ઇચ્છાઓને વાંચી શકે છે, તેથી અંતર્મુખ અવસ્થામાં પણ ખૂબ જાગૃતિ રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો પડતો જેના કારણે માનસિક શ્રમનો અનુભવ થતો.

મારા વિચારોની જાણ એમને થઈ છે કે નહિ તે જોવા માટે સહેજ ત્રાંસી નજરે મેં સરયુદાસજી તરફ દષ્ટિ કરી પરંતુ તેઓ પોતાના કંઈક વિચારોમાં મસ્ત જણાતા હતા.

મૌન વાતાવરણને ધીમેથી હટાવવાનો પ્રયાસ કરતાં મેં વાતની શરૂઆત કરી.

આપની અનુકૂળતા હોય તો એક પ્રશ્ન કરું ?

સરયુદાસજી પોતાના વિચારોની ગતિને રોકી સ્વસ્થ થતા જણાયા.

તેમનું સ્વસ્થ થવું મારા માટે સૂચક હતું. મેં અનુમાન કર્યું કે મારા તરફ તેઓની એકાગ્રતા ન હોય તો મારામાં ઉદ્ભવતા વિચારોની તેમને જાણ થતી ન હતી. આ બાબતને બેચાર વાર પહેલાં પણ મેં ધ્યાનમાં લીધી હતી.

મારું અનુમાન સાચું હતું કારણ કે જ્યારે તેઓ મારી સાથે વાતમાં સંલગ્ન થતા ત્યારે તેઓ મારી વૈચારિક સૃષ્ટિ સાથે જોડાયેલા રહેતા તેમ જ તેઓની વાતચીત કરવાની રીત પણ તેમની આગવી શૈલીની જ રહેતી.

જ્યારે તેઓ પોતાના વિચારોમાં લીન હોય ત્યારે પણ તેઓના જ્ઞાતમાં ઘણો ફરક પડતો હતો.

હાવભાવમાં, રજૂઆતમાં ઘણો ફરક પડતો હતો. નોંધ લીધા બાદ હું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો હતો કે જ્યારે આ વાતની વાતમાં જોડાય ત્યારે તરત જ મારી વિચારધારા સાથે સંપર્ક કરી લેતા.

આ કારણે તેઓ સંપૂર્ણપણે વર્તમાનકાળને દ્રષ્ટાભાવથી જાગ્રત અવસ્થામાં ભોગવે છે એ ચોક્કસપણે નક્કી થઈ ગયું.

તેમણે કહ્યું : 'પૂછો.'

સહજભાવે આપને સુંદરગિરિજીએ આપેલી પેલી દિવ્ય વનસ્પતિ કાલી મેં કહ્યું : 'આપની તથા તે જોવાની ઇચ્છા છે.

હલદી અંગે જાણવાની તેમણે કહ્યું : 'આ ઔષધિ જ્યાં સુધી દાદાગુરુને ન સોંપું ત્યાં તેમણે સહજભાવે કહ્યું : 'આ ઔષધિ જ્યાં સુધી દાદાગુરુને ન સોંપું ત્યાં સુધી તેની સાથે દ્રષ્ટિવ્યવહાર પણ કરવો મને ઉચિત જણાતો નથી. સમય આવ્યે તમોને જરૂર ત્યાં હાજર રહેવા જણાવીશ, જ્યારે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે.

તેના વિશે ચર્ચા કરી શકાય છે. ફક્ત તેની સાથે વ્યવહાર અલબત્ત, છે.

કરવાનો જ નિષેધ છે.

તેમની સ્પષ્ટતાથી મેં કાલી હલદી જોવા અંગેનો આગ્રહ છોડી દીધો.

આગળ ચલાવી : કાલી હલદીનો ઉપયોગ દાદાગુરુ કઈ રીતે તેમણે વાત નથી જાણતો, પણ ક્યારેક સિદ્ધ મહાત્માઓના સત્સંગ દ્વારા કરવા માગે છે તે હું કાલી હલદી એક અલૌકિક વનસ્પતિ છે. એનાં દર્શન પણ જાણી શકાયું છે કે

દુર્લભ હોય છે.

સત્સંગી અને પરોપકારી ગૃહસ્થ માટે તે સર્વ સિદ્ધિ આપનાર ધર્મપરાયણ છે.

કાલી હલદીની એક ગાંઠ એક પરિવારની જીવનભરની અદ્ભુત ઔષધિ છે.

ગમે તેવા ભયંકર અસાધ્ય રોગને દૂર કરે છે. તેને માટે દરિદ્રતાને દૂર કરે છે.

ભૈરવ તંત્રમાં તેનો ઉલ્લેખ પણ છે. સંસ્કૃત શબ્દ 'અપરિજિતા' છે.

ભૈરવ તંત્રમાં તેનો ઉલ્લેખ પણ છે. કાલી હલદીના ગુણ ખરા અર્થમાં તો ભગવતી જાણે.

આ વનસ્પતિ દ્વારા પારદનું બંધન કરી તેમાંથી ખેચરી મુદ્રા સિદ્ધ લોકો બનાવીને આકાશગમન કરવાનું તંત્ર આયોજે છે.

મને આ શબ્દો અપરિચિત લાગ્યા તેથી મેં સમજવા માટે ખેચરી મુદ્રાના અર્થ અંગે પૂછ્યું.

મારા સાંભળવા પ્રમાણે કાલી હલદીના સહયોગથી પારદનું તેમણે કહ્યું : આવે છે. ત્યાર બાદ તે પારદ ગુટિકા એ જ ઔષધિના બંધન કરી લેવામાં

પાનના રસમાં જારણ કરવામાં આવે છે તેથી આ ગુટિકા ખેચરી મુદ્રામાં આવી જાય છે.

આ મુદ્રાને મુખમાં રાખવાથી આકાશગામી થઈ શકાય છે.

મેં આ અંગે શંકા વ્યક્ત કરતાં કહ્યું : સ્થૂળ શરીર દ્વારા આકાશગમન તંત્રના આધારે જરા કપરું કામ જણાય છે. મને અવિશ્વાસ નથી પરંતુ તંત્રના આધારે સ્થૂળ શરીરને આકાશગામી બનાવવું સહેલું તો નથી.

સરયુદાસજીએ તટસ્થપણે કહ્યું : જુઓ ભાઈ, મેં સિદ્ધ સંતો પાસેથી આ વાત સાંભળી છે. એ લોકો અકારણ જૂઠું બોલે એમ મને નથી લાગતું. કદાચ એમ પણ અર્થઘટન કરી શકાય કે ચાલવાની ઝડપમાં અસાધારણ ફેરફાર થઈ જાય. ટૂંક સમયમાં લાંબું અંતર કાપી શકાય. એના કારણે કદાચ આકાશગામી શબ્દ દ્વારા આ મુદ્રાને મહત્વ અપાયું હોય.

સરયુદાસજીનું મંતવ્ય નિષ્પક્ષ હતું. આ અંગે વધુ સ્પષ્ટતાના હેતુથી મેં પૂછ્યું : યોગાભ્યાસમાં એવી કોઈ અવસ્થા દર્શાવવામાં આવી છે ? આકાશગામી થવાના ઉલ્લેખો ઘણા મહાત્માઓ દ્વારા જાણવા મળે છે તે અંગે આપનું શું કહેવું છે ?

તેમણે કહ્યું : આકાશગામી થવાય છે એ નિઃશંક વાત છે. એમાં બેત્રણ પ્રકાર છે જે મહત્વપૂર્ણ છે. જ્યારે યોગનો સાધક સહજ ધ્યાનપૂર્વક યોગના અભ્યાસમાં ઊંડો ઊતરે છે ત્યારે ધીમે ધીમે તે પોતાના દેહને સ્પર્શભાવથી ધ્યાનસ્થ અવસ્થા સમયમાં ભૂલી જાય છે. બંને બ્રૂકુટિ વચ્ચે આવેલ આજ્ઞાયકની અનુભૂતિ આ યોગ દ્વારા કરવામાં આવે છે. જ્યારે ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં પ્રકાશનો-ખુલ્લા આકાશનો-આભાસ થાય છે ત્યાર પછી અનેક અલૌકિક દર્શનો સાધક જુએ છે. કદી પણ ન જોયાં હોય એવાં સ્થળો, પહાડીઓ, અદ્ભુત જાતિઓ, દિવ્ય પ્રાણીસૃષ્ટિ નજરે પડતી જોવામાં આવે છે. આ દર્શ્યો પાછળ અજ્ઞાત મનનો સંકેત સમાયેલો હોય છે.

આ અવસ્થા જેમ જેમ આગળ વધે છે તેમ તેમ સાધકનું મન ચોક્કસ દિશામાં કેળવાતું જાય છે. આ ક્રિયામાં એક મુકામ એવો આવે છે જેમાં ભૌતિક શરીર એક જબ્બર આંચકો અનુભવે છે. કરોડરજજુ અને તેની સાથે સંકળાયેલા તમામ જ્ઞાનતંતુ ખળભળી ઊઠે છે. આ સમયે ગુરુનું સાન્નિધ્ય, માર્ગદર્શન ખૂબ આવશ્યક હોય છે.

આ અવસ્થા સચવાઈ ગયા બાદ સાધક પોતાના શરીરને એકદમ હવાની માફક હળવું અનુભવે છે અને ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં જ સ્થૂળ શરીરને છોડી સૂક્ષ્મ શરીર અવકાશમાં ગતિ કરવા માંડે છે. જ્યારે આવા પ્રકારની અવસ્થા આવી

જાય છે ત્યારે આપોઆપ સંકલ્પસિદ્ધિ- ઇચ્છાશક્તિ દઢ બની જાય છે અને સાધકને અનુકૂળ વાતાવરણ તેની આસપાસ રચાવા લાગે છે.

ભવિષ્યકાળ વિશે પણ ક્યારેક સ્પષ્ટ તો ક્યારેક અસ્પષ્ટ સૂચનો અનુભવે છે.

આ અવસ્થામાં આવ્યા બાદ સાધક પોતાની શક્તિનો દુર્વ્યય ન કરે અને પ્રલોભનમાં ન ફસાય તો તેનો અભ્યાસ ખૂબ ઝડપથી આગળ વધે છે. સાધકની એકત્ર થયેલી શક્તિ પછી તેને જ મદદરૂપ નીવડે છે અને તેના ધ્યેય સુધી પહોંચાડવામાં મહત્વપૂર્ણ સાબિત થાય છે.

જ્યારે તે ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં હોય ત્યારે ઇચ્છિત સ્થળે કાણ માત્રમાં સૂક્ષ્મ શરીર દ્વારા જઈ શકે છે, એટલું જ નહિ ત્યાં જઈને કામગીરી પણ કરી શકે છે.

સરયુદાસજીએ આકાશગમન થવાની આ એક ક્રિયા વિશે સમજાવતાં કહ્યું કે આ તો છે સૂક્ષ્મ શરીરનું આકાશગમન.

હવે ભૌતિક શરીરનું આકાશગમન બે પદ્ધતિઓમાં વહેંચાયેલું છે :

એક છે યોગ અને બીજી છે તંત્ર. અષ્ટાંગયોગ-પદ્ધતિમાં નેતી, ધોતી, બસ્તી, નૌલી, બજરૌલી કર્મ સારી રીતે હસ્તગત થયા બાદ ખેચરી મુદ્રાના અભ્યાસ માટે જીભની નીચેના સ્નાયુને મીઠું, અક્કલકરો, માયાફળ, અરીઠાનાં મૂળ આદિ રૂક્ષ પદાર્થો દ્વારા ઘસવામાં આવે છે તેથી તે પાતળું જોડાણ ધીમે ધીમે ઘસાઈને કપાઈ જાય છે. આમ કરવાથી જીભની બહાર આવવાની અને અંદર ઉલટાવવાની સરળતા રહે છે.

ઉપરોક્ત ક્રિયાઓ દ્વારા શરીરને અંદર-બહારથી સંપૂર્ણ વિશુદ્ધ કરી લેવામાં આવે છે. વિચારશુદ્ધિ, વાતાવરણશુદ્ધિ, મળશુદ્ધિ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

આશરે ત્રણેક કલાકની ધ્યાનસ્થ અવસ્થા કેળવાઈ જાય ત્યારે જીભને ઉલટાવીને તાળવાના પાછળના ભાગે ઉપર અડાડી દેવામાં આવે છે જ્યાં એક સ્નિગ્ધ-મધુર, સુગંધી સ્નાવ બ્રહ્મરંધ્રમાંથી ટપકતો હોય છે. તેને જીભના ટેરવાથી ઉદર તરફ લઈ જઈને ઊર્જામાં ફેરવી નાખવાનો ક્રમ આરંભ થાય છે.

આ ક્રિયા જ્યારે સહજ થાય ત્યારે સ્થૂળ શરીર હવાથી પણ હળવું જણાય છે અને તેને ઇચ્છિત દિશામાં ઇચ્છિત ગતિથી લઈ જઈ શકાય છે.

આ પ્રકાર છે શારીરિક રીતે આકાશગામી થવાનો.

હવે સિદ્ધ તાંત્રિકો વનસ્પતિના યોગને સમજણપૂર્વક સિદ્ધ કરી તેના લેપથી, મુખમાં રાખવાથી, અંજન કરવાથી આકાશગામી બને છે. અલબત્ત, એમાં જુદી જુદી સિદ્ધ વનસ્પતિઓનો ઉપયોગ યોગ, નક્ષત્ર, સમયમર્યાદાને

જાળવીને કરવાનો હોય છે. તે તાંત્રિક તેનો ઉપયોગ કરતાં પહેલાં ધ્યાનયોગી તો હોવો જ જોઈએ. તો જ તે હઠયોગની ક્રિયાઓ કર્યા વિના વનસ્પતિના સહયોગથી આકાશગામી બની શકે છે.

આ પ્રકારની તંત્રક્રિયામાં અત્યારે તિબેટ પ્રદેશના લામાઓ નિપુણ છે. તેઓ ક્યારેક આકાશગામી બનીને પર્વતો ઓળંગીને ભારતની સીમામાં મહાત્માઓની સાથે સંપર્ક કરવા આવે છે.

સરયુદાસજીની દરેક ચર્ચાને હું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રહ્યો હતો. તેમની સ્પષ્ટતા નિષ્પક્ષ અને વાસ્તવિક જણાતી હતી. તેમના તરફથી જાણવામાં આવેલ હકીકતોથી મારી નેપાલની મુલાકાત પ્રત્યેની ઉત્કંઠા વધુ સતેજ થઈ.

૨. યોગક્રિયા

સમય આશરે બારની આસપાસ થતાં નિયત સૂચના પ્રમાણે સ્ટેશન જવા માટે ટેક્સી આવી ગઈ.

અમે બંનેએ ટેક્સી દ્વારા સ્ટેશન જઈ આરક્ષિત બેઠકો લઈ બિસ્તર ખોલી લંબાવ્યું.

અમારે દિલ્હી જઈને ત્યાંથી પ્લેન દ્વારા કાઠમંડુ જવાનું હતું. દિલ્હી પહોંચતા સુધીમાં સામાન્ય ચર્ચાઓ દ્વારા સમય પસાર થયો.

સવારે મેલ દ્વારા દિલ્હી પહોંચ્યા, ટેક્સી પકડીને અમે કમલાનગર મારા સગાને ત્યાં ગયા.

ત્યાં મેં અગાઉ તાર કરીને કાઠમંડુ માટે નેપાલ રૉયલ સર્વિસની ટિકિટો બુક કરવા જાણ કરેલી. સાંજના પ્લેનમાં કાઠમંડુ રવાના થવાનું હોઈ પ્રાથમિક દિનચર્ચા પતાવીને મેં પાલમ ઍરોડ્રોમ પર ફોન કરીને સાંજનો સમય ચોક્કસ કરી લીધો.

બપોરે સામાન્ય જરૂરિયાતની ખરીદી કરી લીધી કારણ કે પરચૂરણ ચીજો અનુકૂળતા મુજબની નેપાલની ઘાટીમાં મળે કે કેમ? એ દરમિયાન સરયુદાસજીએ બપોરના સમયે આરામ કરી લીધો.

ચાર વાગ્યે જ્યારે હું ઘેર પહોંચ્યો ત્યારે તેઓ કાંઈક વિચારમગ્ન હતા. તેઓ જ્યારે જાગ્રત અવસ્થામાં વાતચીત કરતા, ઊઠતાબેસતા, ધ્યાનસ્થ થતા ત્યારે તેમના ચહેરા ઉપર અકળ ભાવો પથરાઈ જતા. મેં આ બાબતની વારંવાર નોંધ કરી હતી.

એ અવસ્થામાં તેઓ યંત્રવત્ કામગીરી કરતા, પણ આંતરિક રીતે સંપૂર્ણપણે ધ્યાનસ્થ રહેતા, મને આ અંગે ખૂબ આશ્ચર્ય રહેતું.

મને આવેલો જોઈ તેમણે મને કહ્યું : ‘આપણી આજની ટિકિટો કૅન્સલ કરાવી ત્રણ દિવસ પછીની બુક કરાવી લો.’

તેમના આ ઓચિંતા નિર્ણયથી હું ઘડીભર ગૂંચવણમાં પડ્યો. મને ગૂંચવાયેલો જોઈ તેમણે કહ્યું : ‘આજની ફ્લાઈટ પટના જઈને સ્થગિત જઈ જશે

કારણ કે હવામાન ખરાબ થઈ ગયું છે અને બે દિવસ ત્યાં રોકાવું પડશે જેથી આપણે વિના કારણે કંટાળાજનક સમય પસાર કરવો પડશે.

પ્લેન ઊપડવાને હજુ અઢી કલાકની વાર હતી. હું તરત જ ટેક્સી પકડીને પાલમ પહોંચ્યો. ત્યાં જઈ ટિકિટો કૅન્સલ કરાવી અને ત્રણ દિવસ પછીની ટિકિટો બુક કરાવી.

ઑફિસની બહાર આવ્યા બાદ કંટ્રોલ રૂમમાં હવામાન વિશે પૂછપરછ કરતાં તેઓએ જણાવ્યું કે હવામાન બરોબર છે અને ફ્લાઈટ તેના નિશ્ચિત સમયે જ રવાના થશે. મેં વધુ કંઈ પૂછપરછ કરી નહિ. કંટ્રોલ રૂમનો એક્સપેંજ નંબર ડાયરીમાં નોંધીને હું પાછો ફર્યો.

આ બાબતની તપાસ માટે રાત્રે આઠ વાગ્યે ફરી ટેલિફોન કરીને પટનાનું હવામાન કેવું છે તે જાણવાની મારી ઇચ્છા હતી.

ઘેર આવી સરયુદાસજીને બધી વાતથી માહિતગાર કર્યા. તેઓએ શાંતિથી મારી વાત સાંભળી લીધા બાદ કહ્યું :

‘ચાલો. આપણે જરા ખુલ્લી હવામાં જઈએ. અહીં તો ખૂબ દૂષિત હવા છે. હું તેમની રાથે બહાર આવ્યો. અમે બંને સાઈકલ-રિક્ષામાં બેસીને નૅશનલ પાર્ક ગયા. ત્યાં ખુલ્લા મેદાનમાં છૂટીછવાઈ બેંચો પડી હતી તેમાંથી એક બેંચ પર સરયુદાસજી બેઠા. હું નીચે ઘાસ ઉપર બેઠો.

વાતાવરણમાં ઠંડી હતી અને ધીમે ધીમે તે વધવાની શક્યતા હતી. આવી ઠંડીમાં શા માટે બહાર ફરવા આવવાનું તેમને સૂઝ્યું તે મારા માટે એક પ્રશ્ન હતો.

વાતાવરણમાં ક્યારેક પક્ષીઓનો અવાજ તો ક્યારેક હવાથી ઝાડપાન હાલવાના અવાજ સિવાય બધું જ મૌન હતું.

ઠંડી દૂર કરવા મેં સિગારેટ સળગાવી. સરયુદાસજી અર્ધી આંખો બીડીને વિચારમગ્ન હતા. હું ક્યારેક તેમની સામે જોઈ લેતો હતો.

ક્યા વિષયની ચર્ચા શરૂ કરવી તે હું વિચારી રહ્યો હતો. શરૂઆત કરવી એ જ મહત્વની બાબત હતી. શરૂઆત થયા પછી તો ફક્ત અસ્ખલિત વાણીને જ ઝીલવાની હતી.

હજુ હું કંઈ પણ નિર્ણય લઈને વાત શરૂ કરું તે પહેલાં તેમણે કહ્યું : ચાલો, હવે ઠંડી વધવા લાગી છે. તમને ઠંડી ન લાગે એ અગત્યનું છે. વળી, પાછો તમારે આઠ વાગ્યે ક્યાંક ફોન પણ કરવાનો છે.

તેમણે ફોનની વાત કરીને મારી વૈચારિક રીતે મશ્કરી કરી હતી. હું મૌન રહ્યો. થોડી વાર ચાલતા ચાલતા મુખ્ય રસ્તા પર આવી ત્યાંથી ટેક્સી લઈને ઘેર આવ્યા.

સાંજની સંધ્યા કરી તેઓ બેઠા હતા એ દરમ્યાન મેં પાલમ ઍરોડ્રોમ પર ફોન કરી સાંજે રવાના થયેલી ફ્લાઈટના સમાચાર લીધા. તેમાં જાણવા મળ્યું કે ફ્લાઈટ પટના જઈને ખરાબ હવામાનના કારણે રોકાઈ ગઈ હતી.

આ પ્રસંગથી સરયુદાસજી વિશે હું ગંભીરતાપૂર્વક વિચારવા લાગ્યો. તેમનું સામર્થ્ય અને સરળ સ્વભાવ અદ્ભુત હતાં. ફોન કરી લીધા પછી હું તેમની પાસે ગયો. ફોન અંગે તો કંઈ ખુલાસો કરવા જેવું હતું જ નહિ.

સરયુદાસજી પોતાના આસન ઉપર બેઠા હતા. હું તેમની પાસે મૌન બેઠો હતો. તેણે મારા વિચારવમળને શાંત કરવાના હેતુથી કહ્યું : કુદરતે દરેક જીવને તેની ક્ષમતા પ્રમાણે જુદી જુદી ખૂબીઓ બક્ષેલી છે, જે આપણે ઘણાં પશુપક્ષીઓમાં અનુભવીએ છીએ.

તેમની વાત સાચી હતી, કારણ કે જંગલમાં રહેવાના મારા અનુભવથી હું આ બાબતથી વાકેફ હતો. પશુપક્ષીઓ વિશે ઘણીબધી બાબતો સૌ જાણતા હોય છે કે તેમનામાં વિશિષ્ટ સંજ્ઞાસૂચક શક્તિઓ સમાયેલી છે.

દા.ત. જંગલમાં સંધ્યા સમયે સૌ પહેલાં એ જ શિયાળ બોલે છે જેના કપાળમાં નાની શિંગડી હોય છે, અને તેના ઉપરથી જ તે ઓળખાય છે કે જે શિયાળ સૌ પહેલાં સાંજની આલબેલ કરે તેના માથા ઉપર શિયાળશિંગી ઊગેલી હોય છે. આ નિશાની ઉપરથી જ જાણકાર ભીલ શિકારીઓ તેનો શિકાર કરે છે. એ શિયાળશિંગી ઘણાં તંત્રોમાં ઉપયોગમાં લેવાય છે.

ટિટોડી એવી જ જગ્યા ઉપર ઈંડાં મૂકે છે જે જગ્યા સુધી વરસાદનું પાણી પહોંચે નહિ. તેમણે મૂકેલાં ઈંડાં ઉપરથી લોકજ્યોતિષ ઉચ્ચારવામાં આવે છે કે આ સિઝનમાં વરસાદ કેવો થશે.

નર ફૂકડો જે ઉષાના આગમની છડી પોકારે છે તેની લાલ કલગી ચોઘડિયાના સમય પ્રમાણે રંગ બદલે છે. જ્યારે શુભ ચોઘડિયાં હોય ત્યારે તેની કલગીનો રંગ લાલચટક હોય છે, જ્યારે અશુભ ચોઘડિયાં હોય ત્યારે તેની કલગીમાં મલિનતા આવે છે. આ ઉપરથી જાણકાર લોકો ચોઘડિયાં વિશેની સચોટ હકીકત જાણી શકે છે.

એ જ રીતે ખગ ભાષા દ્વારા ઘણા જાણકાર વિદ્વાનો આવનાર સમય માટેની આગાહી કરે છે.

ઘણાં તંત્રોમાં પણ પશુપક્ષીઓના માળાનો, તેનાં પીંછાં, ચાંચ, હાંડકાં, જીભ, આંખ, માંસ ઇત્યાદિનો પ્રયોગ થાય છે.

સરયુદાસજીએ વાતને આગળ ચલાવતાં જણાવ્યું કે, આ જ રીતે કુદરતે મનુષ્યને પણ અલૌકિક શક્તિઓ બીજાં પ્રાણીઓ કરતાં વિશેષ પ્રમાણમાં બોક્ષી છે.

ફક્ત પ્રાકૃતિક અવસ્થા પ્રાપ્ત કરીને પ્રાકૃતિક નિયમોની મર્યાદામાં-ક્ષેત્રમાં-લાવવામાં આવે તેટલું જ અપ્રાકૃતિક મન મૂળ સ્વભાવથી વિમુખ બની જાય છે.

મેં સરયુદાસજીને કહ્યું : ‘મનુષ્ય દ્વારા પ્રાકૃતિક જીવન જીવતા રહીને તેની અનુભૂતિ કરી શકાય. જેટલું કૃત્રિમ મિશ્રણ કોઈ પણ જીવંત પ્રયત્ન કરે તો તેના સામાજિક અને કૌટુંબિક જીવનમાં ઘણી બાધાઓ ઉત્પન્ન થાય. એને જે સમાજમાં રહેવું છે તેની સાથે ચાલી ન શકાય તો પ્રાકૃતિક જીવન જીવવું વધુ કષ્ટદાયક નીવડે.

સરયુદાસજીએ કહ્યું : ‘તમારી વાતમાં શંકા, ભય અને અસલામતી સંકળાયેલી છે. ખરેખર જો કુદરતના સર્જેલા નિયમોને આધીન રહેવાની સંપૂર્ણ તૈયારી વિશ્વાસપૂર્ણ હોય તો મનની ગતિ અને કર્મ બંને અલગ થઈ જાય છે. કર્મ જે કાંઈ ઉદ્ભવે છે તેના માટે મન દ્રષ્ટારૂપ બની જાય છે. મન અને આત્મા કર્મ સાથે સંલગ્ન થતાં નથી.

પણ તમને કુદરતના નિયમનમાં, તેની રચનામાં-સાચા અર્થમાં- વિશ્વાસ નથી માટે જ સલામતીનો ભય હંમેશાં તમને સતાવ્યા કરે છે અને તે ભય દરેક જાતની સુરક્ષાના પ્રયોગો વિચારવા માટે પ્રેરે છે.

એમની વાત કાંઈક વધુપડતી ઊંડી ઊતરતી હોય તેમ જણાયું. તેમની વાતનો દોર પકડીને મેં યોગ્ય ભૂમિકા મળતાં પ્રશ્ન મૂક્યો.

મેં કહ્યું : મારો અવિનય ક્ષમા કરશો, પણ શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ, પ્રેમને દબ કરવા માટે જ્યાં સુધી સચોટ અને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ન મળે ત્યાં સુધી આશ્ચર્ય અને શંકાનો નાશ થતો નથી એવું મારું અંતઃકરણપૂર્વક માનવું છે.

વધુ ઉમેરતાં મેં બેત્રણ દાખલા ટાંક્યા : ‘જ્યારે હિરણ્યકશ્યપે લોહસ્તંભને અગ્નિમાં તપાવીને લાલચોળ કર્યો અને પ્રહ્લાદને તે સ્તંભને ભેટવા કહ્યું ત્યારે પ્રહ્લાદ પણ ભયભીત બનીને પોતાના ઈષ્ટનું સ્મરણ કરવા લાગી ગયા હતા અને તે સમયે પ્રહ્લાદનો વિશ્વાસ પણ ડગી ગયો હતો. ત્યારે તે વિશ્વાસને દબ બનાવવા માટે તે તપીને લાલચોળ થયેલા સ્તંભ ઉપર પ્રહ્લાદે કીડીની હારમાળા ચાલી જતી જોઈ. તેને ઈશ્વરપ્રેરિત સંકેત હોવાનું માનીને પ્રહ્લાદ લોહસ્તંભને ભેટી પડ્યો હતો. પરિણામે તેમાંથી નૃસિંહ અવતારરૂપે હરિ પ્રગટ થયા હતા.

આ જ પ્રમાણે જ્યારે રામચંદ્રજી સીતાજીની શોધમાં કિષ્કિંધા વિસ્તારમાં હનુમાનજીની સાથે પરિચયમાં આવે છે અને સુગ્રીવ સાથે મિત્રતા-કરાર કરે છે ત્યારે રામચંદ્રજીની શક્તિનું માપ લેવા માટે સુગ્રીવ સાત તાડને વીંધવાનું કહે

છે તથા દુંદુભિ નામક રાક્ષસના હાડપિંજરને બતાવીને પોતાની શંકાનું સમાધાન માંગે છે.

ત્યારે ખુદ રામચંદ્રજી સુગ્રીવના વિશ્વાસને દબ કરવા માટે સાત તાડ વીંધી બતાવે છે અને દુંદુભિ રાક્ષસના હાડપિંજરને સહેજ ઠોકરથી દૂર ફેંકી દઈ પોતાની શક્તિ અને સામર્થ્યનો દાખલો બેસાડે છે.

આવા ઘણા પ્રસંગો ગ્રંથોમાં ટંકાયેલા છે માટે જ્યાં સુધી શંકા નિર્મૂળ ન થાય ત્યાં સુધી વિશ્વાસ દબ થતો નથી. તે ગમે ત્યારે આપત્તિકાળમાં ડગી જાય છે.

મેં ફરીથી અવિવેક માટે ક્ષમાયાચના કરતાં કહ્યું : આપ કાંઈક પ્રમાણસહિત મારા વિશ્વાસને દબ કરવા કાંઈક આયોજન કરો.

નમ્ર ભાવથી મેં પ્રસ્તાવના કરતાં કહ્યું :

‘આપને કષ્ટ આપવાના હેતુથી અથવા કોઈ પરીક્ષાના હેતુથી મેં આ વાત નથી કરી; ફક્ત મારું મન દબ વિશ્વાસ ધારણ કરે એ હેતુથી આપની પાસે નિવેદન કર્યું છે.

મારી વાત સાંભળીને તેઓ ઘણી વાર સુધી મૌન રહ્યા. મનોમન મને થયું કે કાંઈક કાચુ કપાઈ ગયું છે. પરંતુ જે શુદ્ધ ભાવથી મેં વાતની રજૂઆત કરી હતી એ શુદ્ધ ભાવનો પડઘો જરૂર તેઓ સમજી શકશે અને મારા માટે અયોગ્ય નહિ વિચારે એવી મારી ધારણા હતી.

ઘણી વારે તેઓએ શાંત અને દબ સ્વરે કહ્યું : સારું. અત્યારે આરામ કરો. કાલે સવારે તમારા સમાધાન માટે એક પ્રયોગ કરીશ. એ પ્રયોગ પછી તમારું સમાધાન થાય કે નહિ એ તમારી પ્રકૃતિ અને સંસ્કારને આધીન છે.

એક વાતનો હંમેશાં ખ્યાલ રાખજો કે ગુરુ અથવા માર્ગદર્શક ફક્ત માર્ગ બતાવે છે. તેના પર પ્રબળ પ્રયત્ન કરીને ચાલવાનું તો તમારે જ છે. અનેક પ્રમાણો જોયા-જાણ્યા પછી પણ જો તમે અધ્યાત્મમાર્ગમાં સ્વયં આગળ નહિ વધો તો કોઈ પણ તમને સાથે નહિ લઈ જઈ શકે.

અલબત્ત, ક્યારેક અપવાદરૂપે અને પૂર્વના સંસ્કારના બંધન પ્રમાણે એવા પ્રસંગો બન્યા છે કે એક જ ક્ષણમાં ગુરુમહારાજ દ્વારા તેના શિષ્યમાં અસાધારણ પરિવર્તન આવી જાય અને તે સામાન્ય માનવીમાંથી સિદ્ધ બની જાય. પણ આવા યોગ બહુ ઓછા બનતા હોય છે. તેથી જ પુરુષાર્થ કરીને અધ્યાત્મમાર્ગમાં આગળ વધવા માટે ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

તેમણે કરેલા સ્પષ્ટીકરણથી હું માનસિક રીતે ખૂબ ઊંડા વિચારમાં સરી પડ્યો. એમણે પોતાની અનુભૂતિનો ગુપ્ત ભેદ ખુલ્લો કર્યો હતો.

તેમના માટે મારો આદરભાવ ક્રમે ક્રમે વધી રહ્યો હતો. મારા જેવા સાધારણ માણસ માટે તેઓ જે ચીવટથી-ઊંડાણથી ચર્ચા કરીને મારા શ્રેય તરફ નિર્દેશન કરી રહ્યા હતા તે મારા માટે નાનીસૂની વાત ન હતી.

સંત શબ્દ યથાર્થરૂપે જે મહાત્મા સાથે સંકળાયેલો હોય તે ખરેખર ત્રિવિધ તાપને દૂર કરીને અનંત શાંતિ અપાવનાર હોય છે.

તેમના સૂચનથી હું મારા બિસ્તર પર પડખાભેર સૂતો. ઊંઘવા માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો પણ આવતી કાલે સવારે થનાર પ્રયોગના વિચારે ઊંઘ આવતી ન હતી. શું થશે ? સારું થશે ? અનિષ્ટ થશે ? એવા અનેક વિચારો ઝડપી ગતિથી આવજા કરી રહ્યા હતા. છેવટે જ્યારે મગજ અને મન પોતાના જ ઉત્પન્ન કરેલા વિચારવમળથી થાકી ગયાં ત્યારે વિના પ્રયત્ને ઊંઘ આવી ગઈ.

સવારે હું સૂર્યોદય થતાં જ ઊઠી ગયો. રોજિંદી દિનચર્યાથી પરવારી સરયુદાસજી પાસે ગયો. તેઓ હજી આરામમાં હતા.

હજુ તેઓ કેમ સૂતા છે એ અંગે હું વિચારી રહ્યો હતો. પરંતુ મેં મારા અનુભવમાં જોયું હતું કે ઘણા મહાત્મા લોકો મધ્ય રાત્રે જાગીને સવાર સુધી દઢ ભજન, સ્મરણ, ધ્યાન આદિ પોતાના ગુરુમહારાજની સૂચવેલી ક્રિયાઓ કરે છે અને સૂર્યોદય થવાની કલાકની વાર હોય ત્યારે સૂઈ જાય છે. તે લોકોની આવી ચેષ્ટાથી સંસારી લોકો ભ્રમમાં પડે છે અને મોટે ભાગે વિચારતા હોય છે કે બાવાજીને ક્યાં નોકરીઘંઘો કરવાનો છે તે વહેલા ઊઠવાની ચિંતા હોય ! મફતનું ખાવું અને ધર્મશાળામાં સૂવું; પછી શા માટે ન ઊંઘવું ? હમણાં જો આપણી જેમ કામઘંઘે જવાનું હોય તો ખબર પડે કે કેમ મોડે સુધી સૂઈ રહેવાય છે !

મેં અનુમાન કર્યું કે કદાચ રાત્રે તેઓ મોડે સુધી પોતાની ક્રિયામાં રહ્યા હોય તેથી હજુ સૂતા છે. માટે તેઓ જાગી ન જાય એટલા માટે હું ધીમા પગલે બહાર જવા માટે આગળ વધ્યો. દરવાજા પાસે પહોંચતાં મને સરયુદાસજીએ ધીમા અવાજે કહ્યું : રૂમ બહારથી બંધ કરી દેજો અને બરોબર અગિયાર વાગ્યા પછી તમે આવજો. તે પહેલાં મને કાંઈ ખલેલ ન થાય એનું જરા ધ્યાન રાખજો.

સારું ! એટલું કહી હું બહાર આવ્યો. રૂમ બહારથી બંધ કરીને મેં મારાં સાળીને તથા બાળકોને રૂમ નહિ ખોલવાની અને અવાજ નહિ કરવાની સૂચના આપી દીધી.

તે સમયે આઠ વાગ્યા હતા. હવે ત્રણ કલાક પસાર કરવાના હતા. એ સમય મારા માટે જાણે લંબાતો હોય તેમ મને જણાતું હતું.

થોડી વાર બહાર જઈને, થોડી વાર મેંગેઝીન વાંચીને સમય પસાર કર્યો. લગભગ સવા અગિયાર વાગ્યે રૂમ પાસે જઈ સાંકળ ખોલીને બહારથી જ અંદર આવવા માટે અનુમતિ માગી. સરયુદાસજીએ અંદર આવવા કહ્યું.

હું આસ્તેથી રૂમમાં દાખલ થયો. મેં વાતાવરણમાં કંઈક વિશેષ પ્રકારની ચેતના પથરાઈ હોય તેવો અનુભવ કર્યો.

સરયુદાસજીએ મને બેસવા માટે કહ્યું. તેમણે ગંભીર સ્વરે કહ્યું : જુઓ, હું મારા આસન પર શવાસન કરીને સમાધિસ્થ થઈશ. જ્યારે તમને સંજ્ઞા કરું તેની બરોબર પંદર મિનિટ પછી તમે મારી નાડીનું અને હૃદયનું નિરીક્ષણ ધ્યાનપૂર્વક કરી લેજો. તે બંધ થઈ ગયાં હશે. એ રાંગે તમે મૂંઝાશો નહિ. એ વખતે બહાર જઈ ફોન પાસે બેસજો અને મારો ફોન આવવાની રાહ જોજો. સાથોસાથ આ રૂમને બહારથી બંધ કરી દેજો જેથી કોઈ અંદર આવે નહિ. હું સુરેન્દ્રનગરથી તમને ફોન કરીશ અને તમારા ભાઈ સાથે ફોન પર વાત કરાવીશ. ફોન પર વાત થઈ ગયા બાદ બરોબર વીસ મિનિટે તમે રૂમમાં દાખલ થજો. મારા હૃદય પર હાથ મૂકીને જોશો. તેમાં સંચાર શરૂ થયા બાદ નાડી ઘબકવાની શરૂ થશે. ત્યાર બાદ હું અત્યારે છું તે રીતે સામાન્ય અવસ્થા પ્રાપ્ત કરીશ.

તેમના આ નિર્ણયથી મારું સમગ્ર અસ્તિત્વ હચમચી ઊઠ્યું. અદ્ભુત યોગક્રિયાનો પ્રયોગ પ્રત્યક્ષ જોવાના અવસરનો ઊંડો ઊંડો આનંદ હતો. પરંતુ ફક્ત મારા સમાધાન માટે સરયુદાસજી સરળ અને સહજભાવથી આ પ્રયોગ માટે તૈયાર થયા હતા એ વિચારથી મારું મન દ્રવી ઊઠ્યું. આંખોમાં ભીનાશ આવી ગઈ. ક્ષોભગુક્ત ધીમા અને કંપતા અવાજથી તેઓને હાથ જોડી કહ્યું : આપે કહ્યું એટલું જ મારા માટે ઘણું છે. મારા સમાધાન માટે હું આપને આ રીતે અકારણ તકલીફ આપીને આપના સાધનામાર્ગનું દૂષણ બનવા નથી ઇચ્છતો. માટે આપે દર્શાવેલ પ્રયોગની કાંઈ જરૂર નથી. આપના કથનથી જ મારું સમાધાન થઈ ગયું છે. એને પ્રયોગમાં લાવવાની જરૂર નથી.

સરયુદાસજી આછું સ્મિત ફરકાવતાં બોલ્યા : આ માર્ગને જોવા, સમજવા અને અપનાવવા માટે કાયરતાને ત્યજી દેવી જોઈએ. નાદાનિયત અને ભાવપ્રવાહમાં નહિ ખેંચાતાં એકદમ જાગ્રત રહી મૂક દ્રષ્ટા-શ્રોતા બનીને ઈશ્વરની અદ્ભુત રચનાને સમજવાનો પ્રયત્ન કરો.

આ પ્રયોગથી મારું કે કોઈ અન્યનું કાંઈ જ અનિષ્ટ નથી થવાનું માટે પીરજથી, શાંતિપૂર્વક આગળ વધો.

તેમણે વધુમાં કહ્યું :

હું અને તમે બંને આ પ્રસંગ-પ્રયોગના નિમિત્ત છીએ. ઈશ્વર પોતે જ કદાચ આવું કરવા માટે પ્રેરતો હોય એમ ન બને ?

સરયુદાસજીએ આ પ્રયોગને સહજ રીતે કહી બતાવ્યો, જેથી હું માનસિક રીતે તૈયાર થઈ જાઉં.

ફરીથી તેમણે મને સ્વસ્થ થવા કહ્યું. હું બધા વિચારોને ખંખેરી નાખી પ્રયોગ માટે સ્વસ્થ થયો.

સરયુદાસજીએ બધાં વસ્ત્રો દૂર કરીને ફક્ત એક લંગોટી ધારણ કરી રાખી. લાઠી ઉપર એક શેતરંજી પાથરીને તેઓ ચત્તા શવાસન કરીને સૂતા. હું તેમની તરફ ધ્યાનપૂર્વક જોઈ રહ્યો હતો. તેમણે શરીરને એકદમ ઢીલું છોડી દીધું અને શ્વાસોચ્છવાસની ગતિ ધીમે ધીમે વધારવાની શરૂ કરી.

એક મિનિટમાં તો શ્વાસોચ્છવાસનો અવાજ જાણે કોઈ વેક્યૂમ કૉમ્પ્રેશર જોરદાર અવાજથી ગેસની સફ્ફશન ડિલિવરી કરતું હોય તેટલો સંભળાવા લાગ્યો.

મારા માટે આ અનુભવ પહેલી વાર જ હતો. મને થયું કે આ અવાજથી જો મારું હૃદય ધબકારો ચૂકી જશે તો પ્રયોગ એના ઠેકાણે રહેશે અને હું ઠેકાણે પડી જઈશ. પણ હવે શું થાય ?

બીજી જ મિનિટે શ્વાસોચ્છવાસની ગતિ ધીમી પડી ગઈ. એ વખતે તેમણે સમયનું ધ્યાન રાખવાનો સંકેત કરી આંખો બંધ કરી દીધી.

હું ઘડિયાળ તરફ ક્યારેક જોતો હતો, તો ઘડીભર સરયુદાસજીને જોઈ લેતો હતો. આ પંદર મિનિટનો સમય પસાર કરવો મારા માટે જાણે અસાધ્ય જણાતો હતો. એટલી બધી એકાગ્રતા થઈ કે જાણે મારા પોતાના જ શ્વાસોચ્છવાસનો અવાજ કાનના પડાઓ સાંભળી રહ્યા હતા. હૃદયના ધબકારાની ગણતરી જાણે મગજ નોંધી રહ્યું હતું.

દસ મિનિટ પસાર થયા બાદ મેં જોયું તો સરયુદાસજીનું શરીર પ્રમાણમાં સહેજ ફૂલતું હોય તેમ જણાયું. આ પ્રમાણે થયા બાદ તેમની શ્વાસોચ્છવાસની ક્રિયા બંધ થઈ ગઈ.

આ પ્રયોગ ઘરમાં થઈ રહ્યો હોવા છતાં વાતાવરણ મને ભારે ભારે જણાતું હતું. મારી માનસિક પરિસ્થિતિ જાણે શિથિલ થઈ ગઈ હતી.

બરોબર બાર મિનિટ પછી મેં સરયુદાસજીની નાડી જોવા માટે તેમના તરફ હાથ લંબાવ્યો. મારા હાથમાં આછી ધ્રુજારી વ્યાપી ગઈ. ધ્રુજતા હાથે મેં સરયુદાસજીની જમણા હાથની નાડી દબાવીને જોયું. તે બંધ જણાતી હતી. ત્યાર બાદ છાતી ઉપર હાથ મૂકીને જોયું તો હૃદયના ધબકારા પણ સાવ બંધ હતા.

હૃદયના બંધ ધબકારાની જાણ થતાં મારું મન વ્યાકુળ બનીને અકથ્ય વેદના અનુભવી રહ્યું. ઘડિયાળમાં પંદર મિનિટ થઈ જતાં હું ઊઠીને રૂમની બહાર આવ્યો. રૂમને કાળજીપૂર્વક બંધ કરી, બેઠકરૂમમાં ફોન પાસે જઈને બેઠો.

સરયુદાસજીના રૂમ સામે જ બેઠકરૂમ હતો એટલે તે રૂમનું પણ ધ્યાન રાખી શકાય એમ હું બેઠો.

શિયાળો હોવા છતાં મને પાણીની તરસ લાગી હતી. ગળું સુકાતું હતું. ફોન પાસે બેઠાં બેઠાં લગભગ પંદર મિનિટ થઈ ગઈ હતી. પરંતુ ફોન પણ મારી જેમ ચુપચાપ બેઠો હતો.

મારાં સાળીએ એકાદબે વખત ઔપચારિક પૂછપરછ કરી કે કેમ જરા ચિંતાતુર જણાઓ છો ? કોઈ અગત્યનો ફોન આવવાનો છે ?

મેં ફક્ત હકારમાં માથું હલાવીને હા પાડી. મારા પર હવે એ ફિક્કર સવાર થઈ હતી કે જો કલાક બે કલાક સુધી ફોન પણ ન આવે અને સરયુદાસજીના અચલ દેહમાં ફરીથી ચેતના ન આવે તો મારા માટે કેવી કફોડી પરિસ્થિતિ ઊભી થાય ?

આ વિચાર મને વારંવાર બેચેન બનાવી રહ્યો હતો. મેં મનોમન નક્કી કર્યું કે આવાં ઝેરનાં પારખાં કરવામાં ક્યારેક જાનહાનિ થવાની પણ સંભાવના ખરી.

હું નિઃસહાય બનીને વારંવાર ફોન સામે જોયા કરતો હતો. એટલામાં ટ્રંક-કૉલની રિંગ થઈ. ટ્રંક-કૉલ સરયુદાસજીનો જ હોય તો કેવું સારું એવો વિચાર રિસીવર ઉપાડતાં જ આવી ગયો.

ખરેખર ! એ ટ્રંક-કૉલ સુરેન્દ્રનગરથી જ હતો. સરયુદાસજીએ વાત શરૂ કરી. સ્વસ્થ છો ને ? મેં પરાણે હા પાડતાં કહ્યું કે મજામાં છું. અર્ધી મિનિટ વાત કર્યા બાદ એમણે મારા ભાઈને ટેલિફોન આપ્યો. મેં ભાઈ સાથે વાત શરૂ કરી. તેણે જણાવ્યું કે સરયુદાસજી તમારી સાથે ગયા હતા તો પછી પાછા શા માટે આવી ગયા ? હજુ હમણાં જ તેઓ આવ્યા છે અને મને ટ્રંક-કૉલ જોડવા માટે કહ્યું. શું હકીકત છે ? કાંઈ અનિચ્છનીય તો બન્યું નથી ને ?

તેના પ્રશ્નોના હું શું જવાબ આપું ? મેં તેને કહ્યું : 'સરયુદાસજી ત્યાંથી જવા માટે રવાના થાય ત્યારે તેમને ડ્રોઅરમાંથી મારાં ચશ્માં આપી દેજે. તે હું લાવવાનું ભૂલી ગયો છું.'

ફરી સરયુદાસજીએ ટેલિફોન પર વાત કરતાં કહ્યું : 'ટેલિફોન મૂક્યા પછી બરોબર વીસ મિનિટે તમે રૂમ ખોલીને મારી પાસે આવશો અને તમને આપેલ સૂચના પ્રમાણે કરશો.'

ટેલિફોન બંને તરફથી મુકાઈ ગયો. મને એ સમયે ખૂબ આનંદ હતો. એક તો હું ચિંતામુક્ત બન્યો તેનો આનંદ હતો કે મનમાં ઊઠતી કુશંકાઓનું નિવારણ થયું હતું.

બીજો આનંદ એ બાબતનો હતો કે ઈશ્વરે કેવી મહાન પણ અનુભૂતિ માટે મને બક્ષી હતી કે જે પળે જીવનને વળાંક આપવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો.

વીસ મિનિટનો સમય જોતજોતામાં પસાર થઈ ગયો.

હું ઓરડો ખોલીને અંદર દાખલ થયો. સરયુદાસજી પોતાના આસન પર પૂર્વવત્ સૂતા હતા.

મેં તેમના હૃદય પર આસ્તેથી હાથ મૂક્યો. તેમાં ધબકાર શરૂ થઈ ચૂક્યો હતો—શરીરની ગરમી-ઠંડીમાં કાંઈ જ તફાવત નહોતો થયો. એ સિવાય એક વાત પર મારું ધ્યાન ખેંચાયું. તેમના ડાબા હાથથી થોડે નીચે મારાં ચશ્માં જે સરયુદાસજીને આપી દેવા મેં ફોન પર ભાઈને જણાવેલ તે પડ્યાં હતાં.

મેં તરત બે દઢ નિર્ણય કર્યા : એક તો આ મહાત્માને હવે કોઈ પણ રીતે છોડવા નહિ. અને બીજો, હવે કોઈ પણ વાતમાં શંકા-સંશય કરવો નહિ.

આ સાથે સરયુદાસજી ધીમે ધીમે શ્વાસોચ્છવાસની ક્રિયામાં આવી રહ્યા હતા. બંને હાથની નાડીઓ ધબકવી શરૂ થઈ ગઈ હતી. તેમની પાસે બેઠા પછી આશરે દસેક મિનિટમાં તેઓ સ્વસ્થ થઈને બેઠા થયા.

પ્રમાણમાં તેઓ સહેજ થાકેલા જણાતા હતા. તેમણે મારી સામે જોઈને મારું મન વાંચવા પ્રયાસ કર્યો. જાણે તેમની દૃષ્ટિમાં એવો પ્રશ્ન હતો કે, બોલો, હવે છે કાંઈ સમાધાન કરવાનું બાકી ? તેમની વેધક દૃષ્ટિ સામે જોવું અઘરું જણાતાં મેં મારી નજર ફેરવી લીધી. હું નીચે જોઈને તેમની સાથે વાત કરી રહ્યો હતો.

મારો ક્ષોભ તેઓ સમજી ગયા હતા. તેમણે તે દૂર કરતાં કહ્યું : તમારે આ પ્રયોગ અંગે કાંઈ પણ એવું વિચારવાનું નથી કે આ અયોગ્ય થયું છે. તમે કરેલો નિર્ણય, તે આ પ્રયોગની ફલશ્રુતિ છે—તે શું મહત્વની વાત નથી ?

હું કાંઈ સ્પષ્ટતા કરી શકું એમ ન હતો. પણ હવે મને એક અનુભૂતિ થઈ રહી હતી કે ઊંડે ઊંડે ક્યાંક ન સમજી શકાય એવા આનંદનો સ્વાદ શરૂ થયો હતો. એનું કારણ મારા માનવા પ્રમાણે મને એમ જણાયું કે સરયુદાસજી સાથેના વ્યવહારમાં હવે તર્ક, શંકા, સંશય કાયમ માટે વિદાય લઈ ચૂક્યાં હતાં.

જ્યારે વ્યવહાર-વર્તનમાં સહજ ભાવ આવે અને તર્ક, કુતર્ક, શંકા, અવિશ્વાસ એવા બધા જ વિચારો નિર્મૂળ થાય ત્યારે મન હળવું બનીને ફક્ત આનંદની જ અનુભૂતિ કરે છે.

જેમ માના ખોળામાં સૂતેલું બાળક પોતાની જાતને સંપૂર્ણ સુરક્ષિત માનીને નિર્ભયપણે બધી જવાબદારી માને સોંપી દે છે તેવી પરિસ્થિતિની અનુભૂતિ હું સરયુદાસજીના સાન્નિધ્યમાં કરી રહ્યો હતો.

સરયુદાસજીએ ઊભા થઈને પોતાનાં વસ્ત્રો યથાવત્ કરી મને કહ્યું : તમારાં ચશ્માં ત્યાં પડ્યાં છે તે લઈ લો. તેમણે બહુ જ સાહજિક રીતે વાત શરૂ

કરી હતી. મને સૂચના આપતાં તેમણે કહ્યું : આ પ્રસંગની ચર્ચા તમારે અહીં કરવાની નથી તેનું ધ્યાન રાખશો. મારી ગેરહાજરી હોય ત્યારે તમારાં સગાંસંબંધીને વાત કરજો. અત્યારે આ ઉલ્લેખ બિલકુલ કરશો નહિ.

મેં સંમતિ દર્શાવતાં કહ્યું : એમ જ થશે.

તે દિવસે છેક સાંજે તેમણે થોડાં દૂધચોખા લીધાં. બીજા દિવસે આખો દિવસ વાતાવરણમાં ધુમ્મસ અને વાદળ રહ્યાં તેથી ઘરમાં જ સમય પસાર કર્યા સિવાય બીજો કોઈ રસ્તો ન હતો.

બીજા દિવસે બપોર પછી ચર્ચામાં ખૂબ મજા આવી. તેમણે પોતાની આપમેળે જ આ વાતની શરૂઆત કરી હતી. તેમણે કહ્યું : હજી સંપૂર્ણપણે તમે પરિવર્તન પામ્યા નથી. હજુ અમુક બાબતો ઊંડે ઊંડે પડેલી છે. તે ત્યારે જ બહાર આવે જ્યારે તેને અનુરૂપ પ્રસંગની પરાકાષ્ટા સરજાય. એ સિવાય સાધારણ અવસ્થામાં તો વિવેકબુદ્ધિ દરેક નબળા વિચારો પર નિયંત્રણ રાખે છે.

આ શોધનક્રિયા કરવા માટે મારા સ્નેહી વજ્રનાથ જેને અમે બજરનાથ કહીને સંબોધીએ છીએ તેમની પાસે તમે એકાદ-બે દિવસ રહેશો એટલે લગભગ ઘણુંબધું પરિવર્તન આવી જશે.

મેં સરયુદાસજીને પૂછ્યું : આ વજ્રનાથ જેના વિશે આપ કહી રહ્યા છો તે પેલા તાંત્રિક મહાત્મા જ છે જેના વિશે આપે મને કહ્યું હતું કે હું દાદાગુરુ પાસેથી પરવાનગી લાવું ત્યાં સુધી તમે એમની પાસે રહેજો—એ જ વજ્રનાથ છે ને ?

તેમણે કહ્યું : હા, એ જ તાંત્રિક મહંત બજરનાથ તેઓ છે. અત્યારે હિમગિરિની તળેટીના સિદ્ધ તાંત્રિક માંહેના તેઓ એક વિશિષ્ટ વિદ્યાઓના જ્ઞાતા અને પ્રાચીન રસ વિદ્યાના પ્રખર સૂત્રધાર છે.

તેમની પાસેથી તમોને ઘણું ઘણું જાણવાનું મળશે. તેઓ પહેલાં રામાદલી સંપ્રદાયના વૈષ્ણવ બૈરાગી સાધુ હતા. પરંતુ ફક્ત એક બોલને કારણે તેમણે સંપ્રદાય પરિવર્તન કરીને એક સિદ્ધ મહાત્માને છાજે એવી પદવી મેળવી છે. આવા સિદ્ધ હોવા છતાં તે યોગી લોકોને ખૂબ ભાવથી સત્કારે છે.

યોગી મહાત્માઓ પાસે તેઓ હંમેશાં અજ્ઞાની, સરળ અને સેવાભાવી બનીને જ વર્તે છે. તેમની પાસે થોડો સમય રહેવાથી તમને ઘણું સમજવાનું મળશે.

એક બાબતથી તમારે ટેવાઈ જવું પડશે. બજરનાથ બીભત્સ ગાળો ખૂબ બોલે છે. એ વાક્યમાં ઓછામાં ઓછી એક અથવા એથી વધુ ગાળો તો હોય જ. અલબત્ત, આ એમનો સહજ સ્વભાવ થઈ ગયો છે. તેથી તમારે ઓછું નહિ લગાડવાનું.

મારા માનસપટ ઉપર નાથનું ચિત્ર અંકિત થવાનું શરૂ થઈ ગયું. બે જુદા જુદા ક્ષેત્રના સિદ્ધ મહાત્માઓનાં સાન્નિધ્યમાં આવવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો હતો — એક હતા સરયુદાસજીના દાદાગુરુ મંગલદાસજી જેઓ પરમહંસ ગતિમાં નિર્વિકલ્પ અવસ્થામાં રહેતા. બીજા હતા વજ્રનાથ—નેપાલ તળેટી ક્ષેત્રમાં મહાન સિદ્ધ તાંત્રિક અને રસસિદ્ધ.

આ બંને મહાત્માઓ વિશેની કલ્પના કરીને હું આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં ચોક્કસ દિશા તરફ આગળ જવાની ઈચ્છા રાખતો હતો.

ખૂબ મનોમંથન બાદ હું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે નેપાલના સિદ્ધ લોકોની મુલાકાતમાં જો સંપૂર્ણપણે તમામ આંતરિક પ્રશ્નોનું સમાધાન થઈ જાય તો કાંઈક ચોક્કસ દિશા હાથ લાગે અને તો જ નિઃસંશય થઈને દૃઢ વિશ્વાસથી આગળ જઈ શકાય.

સરયુદાસજી બધી જ ચર્ચાઓમાં સંપૂર્ણ પ્રેમપૂર્વક અને પ્રયત્નપૂર્વક મને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં મજાની વાત એ હતી કે તેઓ ચર્ચા સમાપ્ત થયા પછી જાણે કાંઈ છે જ નહિ એવા નિર્લેપ થઈ જતા, જેમ એક પુષ્પ વિકાસ પામી સુગંધ ફેલાવીને પોતાનો ઉદ્દેશ પૂરો થયો સમજી ખરી પડે છે.

૩. નિમિત્ત

એક અદ્ભુત યોગક્રિયાના પ્રયોગને જોયા પછી દિલ્હીના અઢી-ત્રણ દિવસનું રોકાણ અર્થપૂર્ણ જણાયું. ત્રીજા દિવસે સાંજે નિશ્ચિત સમય પ્રમાણે અમારું પ્લેન જવાનું હતું.

સાંજે ચાર વાગ્યે અમે અમારો સામાન લઈ પાલમ ઍરોડ્રોમ પહોંચી ગયા. ત્યાંની ઔપચારિક વિધિમાંથી પસાર થઈને પાંચ ને વીસ મિનિટે અમારી સફર શરૂ થઈ.

નેપાલ રૉયલની સર્વિસ પટના તથા બનારસ થોડી થોડી વાર રોકાઈ. આશરે સવા-દોઢ કલાકની યાત્રા બાદ અમે કાઠમંડુ ઍરોડ્રોમ પર ઊતર્યા. પ્લેનમાંથી બહાર નીકળતા પહેલાં સરયુદાસજીએ મને સૂચના આપી કે અહીં ઠંડી ખૂબ હશે, માટે ગરમ કપડાં, સ્વેટર, મફલર વગેરે પહેરીને જ બહાર નીકળજો.

સાંજનો સમય હતો. અંધારું થઈ ગયું હતું. મેં ઉતાવળથી ગરમ કપડાં કાઢીને પહેરી લીધાં. અમે બંને ત્યાંની કસ્ટમમાંથી કાર્યવાહી સમેટીને બહાર આવ્યા. કાઠમંડુ ત્યાંથી આશરે ૭-૮ કિ.મી. દૂર હોઈ અમે ટેક્સી પકડીને કાઠમંડુ તરફ રવાના થયા.

સરયુદાસજીના જ અખાડાના એક સાધુ રેવાદાસજી વિષ્ણુમતી નદીના કિનારે પશુપતિનાથના મંદિરથી થોડે દૂર પર્ણકુટી બનાવીને રહેતા, તેમને ત્યાં અમારે ઉતારો કરવાનો હતો.

પશુપતિનાથના મંદિર સુધી ટેક્સી દ્વારા પહોંચ્યા બાદ ત્રણ-ચાર ફર્લાંગ પગપાળા ચાલીને અમે રેવાદાસજીના આશ્રમે પહોંચ્યા.

સરયુદાસજીએ બહારથી જ અભિવાદન કરીને અમારા આવવાની સૂચના આપી. તેમનો અવાજ સાંભળીને અંદરથી રેવાદાસજી તરત જ બહાર આવ્યા અને અમારું પ્રેમપૂર્વક સ્વાગત કર્યું.

તેમની બનાવેલી પર્ણકુટિ વાંસ તેમ જ નેતરની જણાતી હતી. વિષ્ણુમતી નદીના કિનારે સહેજ ઊંચાણવાળા વિસ્તારમાં રેવાદાસજી સ્મરણભજન કરતા

હતા. ઉંમરમાં આશરે અઠારથી વીસ વર્ષના જણાતા હતા. નાની ઉંમરે જ તેમણે વૈરાગ્ય ધારણ કરી લીધેલ. યુવાન ઉંમર હોવાથી શરીર સુદૃઢ અને ઘાટિલું હતું. ધૂણીના સહવાસ અને તપસ્યાના તાપથી શરીરમાં એક અનોખું ઓજસ જણાતું હતું.

તેમનું મુખ્ય સાધન (કોઈ પણ સંપ્રદાયનો સાધુ પોતાના ગુરુ મહારાજે દર્શાવેલ મંત્ર, જાપ, જોગ, તપ, નિયમ, ધ્યાન, યોગ જે કાંઈ પણ કરીને ધ્યેય સુધી પહોંચવાનો હોય તેને સાધુશાહીમાં સાધન કહેવામાં આવે છે.) મંત્રજાપ હોય તેમ જણાયું, કારણ કે તેમણે કાનમાં, ભુજામાં, ગળામાં, જટામાં દરેક જગ્યાએ તુલસી ધારણ કરેલ હતી.

રામાદલી સંપ્રદાયમાં કર્મકાંડી સાધુનાં લક્ષણો પૈકીનું મંત્રજાપ કરનારનું આ એક લક્ષણ છે.

રેવાદાસજીએ ખબરઅંતર પૂછ્યા. સરયુદાસજીએ ટૂંક સમયમાં ઔપચારિક વાતો આટોપી લીધી.

એ દરમ્યાન સરયુદાસજીએ મારો પણ ટૂંક પરિચય આપી દીધો. રેવાદાસજીએ મારી સામે જોઈ પહેલો જ પ્રશ્ન પૂછ્યો : ઠંડી તો લાગતી હશે ખરું ?

મેં હા પાડી. તેમણે પોતાની ધૂણીમાં સળગી રહેલા એક મોટા લાકડાને ચીપિયાથી ખંખેરીને રાખ દૂર કરી. થોડાં બીજાં લાકડાં ગોઠવીને મૂક્યાં અને બોલ્યા : 'ચેત બાપુ, ચેત.' એમ કહેતાંની સાથે જ સૂકાં અને પાતળાં લાકડાં જે તેમણે ગોઠવીને મૂક્યાં હતાં તે સળગી ઊઠ્યાં.

તેમણે એક કમંડલમાં થોડું પાણી, તુલસીપત્ર, કશુંક ઘાસ જેવું નાખીને કમંડલ ધૂણીના પ્રજ્વલિત અગ્નિ પાસે મૂકી દીધું.

એ કાવો તૈયાર થાય તે દરમ્યાન સરયુદાસજી સાથે વાતો કરતાં કરતાં તેમણે અમારા બંને માટે આસન પાથરીને આરામ કરવાનો પ્રબંધ કર્યો.

અમે અમારા આસન ઉપર બેસી કાવો પીવાની શરૂઆત કરી.

વાતાવરણમાં ઠંડી ખૂબ હતી. તે સહન કરવી મારા માટે ખૂબ અઘરી વાત જણાતી હતી.

બધાં જ ગરમ કપડાં તથા ઓવરકોટ પહેર્યા હોવા છતાં ઠંડી ધ્રુજારી પહોંચાડી રહી હતી. ધૂણીમાં અગ્નિ પણ સારા પ્રમાણમાં ગરમી ઉત્પન્ન કરી રહ્યો હતો.

સરયુદાસજી અને રેવાદાસજી તો ટેવાયેલા હોવાથી એક ગરમ શાલથી જ ઠંડીનું નિવારણ કરી રહ્યા હતા. મારી પરિસ્થિતિ જોઈને રેવાદાસજીએ કહ્યું : કાંઈ ચિલમ્-સાફીની ઇચ્છા છે ?

મેં ઉદાસ નજરે સરયુદાસજી તરફ જોયું. તેઓ મારી લાચારી સમજી ગયા હતા. તેમણે રેવાદાસજીને કહ્યું : ચિલમ્ બનાવો, જેથી ઠંડીથી રાહત મળે.

રેવાદાસજીએ પોતાની ઝોળીમાંથી પોતાના જ હાથે એકઠો કરેલો હથ્થુ ચરસ બહાર કાઢી ચિલમ્ બનાવવાની શરૂ કરી.

નેપાલના મોટા ભાગના મહાત્માઓ જેઓ ગાંજો, ભાંગ, ચરસ, ધતૂરો, વચ્છનાગનું સેવન કરે છે એમને આ કોઈ પણ ચીજ ખરીદવા નથી જવું પડતું. જંગલમાં અડાબીડ ઊગે છે.

ઘણા મહાત્માઓ ગાંજાના પાકી ગયેલા છોડ ઉપરથી તેનો ચીકણો ગુંદર જેવો સ્નાવ એકઠો કરવા માટે કપડાને સહેજ ભીનું કરી ગાંજાના છોડ ઉપર ફેરવીને તેનાં પાંદડાં પર જામેલો ચીકણો પદાર્થ એકત્ર કરી લે છે. તે પછી તેને હાથ વડે ઘસીને ઉતારી લે છે. તે ચીકણો પદાર્થ વણાઈને વાટ જેવો થઈને એકત્ર થઈ જાય છે. આ પદાર્થ તે અસલી હથ્થુ ચરસ કહેવાય છે. કોઈ-કોઈ તેને બત્તી ચરસ પણ કહે છે.

આ ચરસ ખૂબ માદક તેમ જ શીઘ્રતાથી શરીરમાં ગરમી અને ઉત્તેજના લાવે છે.

રેવાદાસજીએ ચિલમ્ તૈયાર કરી પશુપતિનાથના નામનો પોકાર કરીને સરદમ કરી. ચિલમ્ સરદમ થઈને મારી પાસે આવી. જરૂરિયાત પ્રમાણે ચિલમ્ ખેચીને મેં પરત કરી.

ચિલમ્-કમ થોડી વારે પૂરો થયો. ધીમે ધીમે શરીરમાં ગરમી ફેલાવા લાગી. ઓવરકોટ દૂર કરી મેં બિછાના પર લંબાવ્યું.

ચરસની અસરથી મગજ સારી રીતે નશાથી છવાઈ ગયું હતું. હું આંખો મીંચીને પડખાભેર સૂતો હતો. ઊંઘ નહોતી છતાં ઘેન છવાતું હતું. સરયુદાસજી અને રેવાદાસજી કાંઈક વાતો કરી રહ્યા છે તેમ લાગતું હતું. પણ શું વાતો કરી રહ્યા છે તે સમજાતું ન હતું.

એ જ પરિસ્થિતિમાં હું ઊંઘી ગયો. સવારે ઊઠીને મહામુશ્કેલીએ નાહવાનું તથા કપડાં ધોવાનું કાર્ય પતાવ્યું. ગરમ પાણીની વ્યવસ્થા કાંઈ હતી નહિ. વિષ્ણુમતીના ઘાટ ઉપર ખુલ્લા આકાશ નીચે નાહવાનું. નાહી લીધા પછી સંકલ્પ કર્યો કે જેટલા દિવસ અહીં રહેવું તેટલા દિવસ નાહવું નહિ.

બધાની દિનચર્યા પોતપોતાની રીતે પૂરી થયા બાદ, નાસ્તામાં દૂધબાટી લીધા પછી આગામી કાર્યક્રમનું આયોજન શરૂ થયું.

સરયુદાસજીએ મને યાદી લખાવતાં કહ્યું કે, આ યાદી સાથે તમારે પોતાને જોઈતી સિગારેટ, માચીસ, સૂકો મેવો, ફૂટના ડબ્બા તેમ જ જરૂરી

લાગતા હાય ત સામાન ખરાદ કરી લો. આપણે આવતી કાલે ગોડાઝીલ તરફ રવાના થઈશું.

મેં સરયુદાસજીએ મંગાવેલી ચીજોની યાદી સાથે મારી. જરૂરિયાતની યાદી પણ કરી લીધી.

સરયુદાસજીએ કહ્યું : પહેલાં પશુપતિનાથ ભગવાનનાં દર્શન કરો. એ સિવાય અહીં આવેલા તીર્થસ્થળો બપોર સુધીમાં જોઈ લો. બપોરે ભોજન લીધા બાદ બજારમાં ખરીદી કરવા જજો.

મેં તેમની વાત માન્ય રાખી. એક અર્થપૂર્ણ દષ્ટિએ સરયુદાસજી તરફ જોયું. તેમણે મારી મૂંઝવણ સમજી જઈને રેવાદાસ તરફ જોઈને પૂછ્યું : તમારો કોઈ સેવક, ભક્ત એવો છે જે આમની સાથે જઈને માર્ગદર્શન કરી શકે ?

રેવાદાસજીએ કહ્યું : એક રિટાયર્ડ મિલિટરી ઑફિસર રોજ અહીં આવે છે. હમણાં થોડી વારમાં જ તે આવશે. તેની સાથે મોકલી દઈશું. એ દરમ્યાન રેવાદાસજીએ ત્યાંનું નેપાલી ચલણ આપતાં મને કહ્યું : તમે સૌ પહેલાં સ્થાનિક નેપાલ બેંકમાંથી ચલણ બદલવાની વિધિ કરી લેજો. એથી અર્થવ્યવહારમાં સગવડ રહેશે.

હું બહાર ઊભો રહી પશુપતિનાથના શિખરને તેમ જ આજુબાજુના વાતાવરણને જોઈ રહ્યો હતો. પર્ણકુટિ બહાર પડેલી શિલા ઉપર બેસીને પેલા મિલિટરી રિટાયર્ડ ઑફિસરની રાહ જોઈ રહ્યો હતો. થોડી વારે છેટેથી એક પ્રૌઢ ઉંમરના નેપાલી આવતા દેખાયા. તેમની ચાલવાની છટા ઉપરથી મેં અનુમાન કર્યું કે આ એ જ મૂર્તિ છે, જેની રાહમાં હું બેઠો છું.

તેઓ આવીને પર્ણકુટિમાં ગયા. જતાં જતાં મારા તરફ એક નજર કરતા ગયા. થોડી વારે રેવાદાસજી તેમને લઈને બહાર આવ્યા. રેવાદાસજીએ મને હાથ દ્વારા બોલાવીને તેમની સાથે પરિચય કરાવ્યો. તેમનું નામ હતું પૂલસિંગ. પૂલસિંગે મિલિટરીમાં નોકરી કરી હોવાથી હિન્દી ભાષા સમજી, બોલી શકતા હતા.

અમે બંને ત્યાંથી રવાના થયા. પૂલસિંગ સાથેની વાતચીતમાં જણાયું કે તેઓ સુખી માણસ હતા. પ્રમાણમાં કાંઈક વિશેષ પ્રેમાળ અને લાગણીશીલ હતા.

અમે સૌ પ્રથમ પશુપતિનાથનાં દર્શન માટે તે દિશામાં આગળ વધ્યા. પશુપતિનાથ ભગવાન વિષ્ણુમતી નદીના કિનારે વિશાળ મંદિરના ગર્ભગૃહમાં પંચમુખી શિવલિંગરૂપે બિરાજમાન છે. શિવનાં આઠ તત્ત્વો પૈકીના એક તત્ત્વ તરીકે પશુપતિનાથની ગણના થાય છે.

કાઠમંડુ શહેર જે ખટમંડુના નામથી પણ ઓળખાય છે તે હિમાલયની તળેટીથી પંદર-વીસ કિ.મી. દૂર વસેલું છે. વિષ્ણુમતી અને બાઘમતી નદીના કિનારે આ શહેર સ્થપાયેલું છે. બાઘમતી નદીના કિનારે નાથ સંપ્રદાયના આદ્ય પુરુષ મહંદરનાથનું મંદિર છે. તેઓ નેપાલ રાજ્યના રક્ષક ગણાય છે. નેપાલના રાજાને પશુપતિનાથ માનવામાં આવે છે.

રાજગાદી પર જે રાજવી ગાદી સંભાળતા હોય તે પશુપતિનાથ વતી વહીવટ સંભાળવાનું કાર્ય કરે છે.

પશુપતિનાથ, નેપાલનાં તીર્થક્ષેત્રો, હિમાલયની તળેટી તેમ જ પ્રકૃતિએ સર્જેલા આશ્ચર્યજનક પ્રસંગો તરફ જરા દષ્ટિ કરી લઈએ.

નેપાલની જાહેર બાબતો અંગે લગભગ ત્યાંની મુલાકાત લેનાર લોકો જાણતા જ હોય છે, પરંતુ અમુક ગુપ્ત વાતો ફક્ત ત્યાંના મહાત્માઓ તથા કાર્યવાહક લોકો જ જાણતા હોય છે. આ અંગેના એકાદ-બે પ્રસંગો જોઈએ :

મહાશિવરાત્રીના દિવસે રાજા દ્વારા આયોજિત એક મહત્વપૂર્ણ પૂજા થાય છે, જેની પરંપરા વર્ષોથી ચાલી આવે છે. આ પૂજામાં બેસનાર કોઈ પણ સંપ્રદાયનો (અખાડા, ગુરુદ્વારા વડે નિયુક્ત થયેલ) સાધુ દિગંબર અવસ્થામાં બેસે છે. જે મહાત્મા સંપૂર્ણ ઇન્દ્રિયજિત્ હોય, શિવસ્વરૂપ હોય તેની પૂજા કરવામાં આવે છે. રાજા તરફથી નિયુક્ત કરવામાં આવેલી સ્ત્રી તે મહાત્માના લિંગની પૂજા કરે છે. આ વિધિ તેઓની પરંપરાગત શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા પ્રમાણે થાય છે. (તે ક્રિયાનો ઉલ્લેખ કરવાનો નિષેધ હોવાથી વર્ણન આપવું વર્જ્ય છે.)

આ પૂજા સમયે જો સાધુની ઇન્દ્રિય ચલાયમાન થાય તો તેને તત્કાલ મૃત્યુદંડ આપવામાં આવે છે. જો નિર્વિકાર રહે તો રાજકુટુંબ તેને શિવસ્વરૂપ માની પૂજા કરે છે અને દુર્લભ એવું ‘દિગંબરી’ બિરુદ આપી રોજકોષમાંથી અતિ દુર્લભ એવો એકમુખી રુદ્રાક્ષ ભેટ તરીકે આપે છે.

એકમુખી રુદ્રાક્ષનો મહિમા વર્ણવી શકાય તેમ નથી. અત્યારના રુદ્રાક્ષપ્રેમીઓ એકમુખી રુદ્રાક્ષ મેળવવા આતુર હોય છે. ઘણા લોકો પોતાની પાસે એકમુખી રુદ્રાક્ષ છે તેવી ભ્રમણામાં ખૂબ પ્રસન્ન મનથી તેની પોતાના મિત્રવર્ગમાં ચર્ચા કરી ગૌરવ અનુભવતા હોય છે. મારી પાસે એકમુખી રુદ્રાક્ષ છે એમ કહીને તેઓ આનંદિત થતા હોય છે. મનથી ઉપજાવી કાઢેલો પ્રસંગ કહી જણાવતા હોય છે કે મને અમુક સાધુએ અમુક જગ્યાએ એકમુખી રુદ્રાક્ષ આપેલો. ઘણા કહે છે, મારા દાદાને અમુક સંતે આપેલો, ઘણા કહે છે, મારા પિતાને અમુક સિદ્ધે આપેલો.

કોઈ ભાગ્યશાળી પુરુષ પાસે, કોઈક વિરલા પાસે એકમુખી રુદ્રાક્ષ જરૂર હશે, પરંતુ દરેક જગ્યાએ તે વાત કદાપિ સાચી નથી હોતી. તેમ જ ઘણા લાલચુ સાધુઓ પણ પોતાના સેવક-સમાજને ભોળવીને એકમુખી રુદ્રાક્ષ આપતા હોય છે અને તેના બદલામાં અંધ શ્રદ્ધાવાન સેવકના ગજવાનો ભાર હલકો કરતા હોય છે.

ખરેખર તો એકમુખી રુદ્રાક્ષનાં દર્શન થવાં પણ દુર્લભ છે. જેને તેનાં દર્શન થાય તેણે સમજવું જોઈએ કે સાક્ષાત્ શિવજીનાં જ દર્શન થયાં છે.

એકમુખી રુદ્રાક્ષ જેની પાસે હોય તે પુરુષ દરિદ્રતાને ઓળખતો નથી. તેના આંગણે હંમેશાં અસંખ્ય જીવો ઉદરપૂર્તિ કરતા હોય છે. એકમુખી રુદ્રાક્ષ ધરાવનાર વ્યક્તિને પણ પૂજનીય માનવી એમ જાણકાર સંતોનું કહેવું છે. દુનિયામાં અનેક ધર્મકાર્યો કરીને દરેક પ્રકારની મહત્ત્વકાંક્ષાઓ પૂર્ણ કરીને તે શિવલોકમાં જાય છે.

આવો દુર્લભ રુદ્રાક્ષ કદી પણ અમુક ચાંદીના ટુકડાઓથી ખરીદી નથી શકાતો.

આ એકમુખી રુદ્રાક્ષનું પ્રમાણ સંત-સિદ્ધ લોકોના કહેવા પ્રમાણે એવું છે કે એકમુખી રુદ્રાક્ષનો સ્પર્શ થતાં જ શરીરમાં અદ્ભુત શાંતિ અને આનંદની અનુભૂતિ થાય છે. આપોઆપ સમગ્ર અસ્તિત્વ આનંદવિભોર બની જાય છે.

સાંસારિક માયાનો કઠોર તાપ તેને જરાય સ્પર્શ કરતો નથી. સ્પર્શની સાથે જ મન, આત્માનાં બધાં જ પડળો દૂર થઈને આંતરિક દષ્ટિ ખૂલી જાય છે.

તેમ જ દાર્શનિક પ્રમાણ એવું છે કે કોઈ પણ પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરેલા શિવાલયમાં જઈને શિવલિંગનું પૂજન, અર્ચન કરીને આ એકમુખી રુદ્રાક્ષને શિવલિંગ ઉપર મૂકવો. ત્યાર બાદ એક બીલીપત્ર દંડમુક્ત કરીને

“નમો રુદ્રાય નીલાય નીલકણ્ઠાય શમ્ભવે ।

અમૃતેશાય શર્વાય મહાદેવાય તે નમઃ ॥”

આ પ્રમાણે સ્મરણ કરીને,

ત્રિદલં ત્રિગુણાકારં ત્રિનેત્રં ત્રિયાયુધમ્ ।

ત્રિજન્મપાપ સંહારમ્ એકબિલ્વં શિવાર્પણમ્ ॥

ૐ નમઃ શિવાય

આ મંત્રથી બીલીપત્ર તે એકમુખી રુદ્રાક્ષ ઉપર ચડાવવું.

જો એકમુખી રુદ્રાક્ષ સાચો હોય તો તરત જ બીલીપત્ર ઉપર ચડી જશે. આ પ્રમાણે ૧૦૮થી માંડી ૧૦૦૮ અથવા સવા લાખ બીલીપત્ર ચડાવવા પર્યંત

પણ તે રુદ્રાક્ષ નીચે નહિ દબાયેલો રહે; તે આપોઆપ ઉપર જ આવી જશે.

આ એના ખરા હોવાનું પ્રમાણ છે, આ સિદ્ધ લોકોનું કથન છે.

જેની પાસે એકમુખી રુદ્રાક્ષ હોય તે પ્રમાણ જોવા માટે આ પ્રયોગ કરીને રુદ્રાક્ષની ખાતરી કરી શકે છે.

હવે મૂળ પ્રસંગે તરફ વળીએ :

દિગંબર મહાત્માની પૂજા થયા બાદ તે મહાત્મા ‘દિગંબરી’ ચડાવી શકે છે. દિગંબરી ચડાવવી એટલે લલાટ ઉપર તેમ જ આંખોની નીચે છેક કાન સુધી ભસ્મલેપ, અથવા ચંદન લગાવવું. આ પ્રકારના લેપન, અર્ચનને દિગંબરી ચડાવવી કહેવામાં આવે છે. જે મહાત્મા આ ક્રિયામાંથી પસાર થયો હોય તેને જ આ અધિકાર હોય છે.

સાધુસમાજમાં તેનું ખૂબ જ આદરસન્માન હોય છે. આવા વિરલ મહાત્માઓ ભારતવર્ષની સંસ્કૃતિના આધારસ્તંભરૂપ છે.

પશુપતિનાથ એ મહિષધારી ભગવાન શિવનું એક અંગ ગણાય છે. પશુપતિનાથના મંદિરથી થોડે દૂર એક વિશાળ મંદિર ગુણેશ્વરીદેવીનું છે.

નેપાલનાં તીર્થસ્થાનોમાં મુક્તિનારાયણ, જલતા પાની, ત્રિશૂલધારા, ચંગુ નારાયણ, નીલકંઠ, સૂર્યવિનાયક, દામોદર કુંડ આટલાં મુખ્ય ગણાય છે.

મુક્તિનારાયણ કાઠમંદુથી આશરે સો-દોઢસો કિ.મી. દૂર છે. વિમાન માર્ગે પોખરા અને ત્યાંથી પગપાળા પચાસ કિ.મી. જવાય છે. એ પ્રવાસમાં ચારથી પાંચ પડાવ આવે છે. ત્યાં ઓછીવત્તી સગવડ પણ મળે છે.

મુક્તિનારાયણ એ શાલિગ્રામ ક્ષેત્ર ગણાય છે. ગંડકી નદીના કિનારે આસપાસથી શાલિગ્રામ મળે છે, તે શાલિગ્રામના રંગ અને આકાર પ્રમાણે જુદાં જુદાં નામ અપાય છે. તેમાં ક્યારેક સુવર્ણની મેખલાવાળા પણ મળી આવે છે. ભગવાન વિષ્ણુ ત્યાં પથ્થરરૂપે બિરાજે છે એમ કહીએ તો અતિશયોક્તિ નથી.

દામોદર કુંડને ગંડકી નદીનું ઉત્પત્તિસ્થાન ગણવામાં આવે છે. મુક્તિનાથથી દસબાર માઈલ દૂર આ કુંડ છે. ત્યાં જઈ શકાય એવી શક્યતાઓ ખૂબ ઓછી છે કારણ કે ખૂબ વિકટ અને ભુલભુલામણી જેવો માર્ગ છે. આ કુંડમાં જે શાલિગ્રામ મળે છે તે સાક્ષાત્ વિષ્ણુરૂપ માનવામાં આવે છે. તેના પર શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ સ્પષ્ટ રીતે- કુદરતી રીતે- અંકિત થયેલાં હોય છે.

પૂલસિંગ સાથે આખો દિવસ કાઠમંડુ શહેરની બજારો, શહેરી વિસ્તાર, મોટી મોટી પ્રખ્યાત હોટલો તેમ જ આસપાસનો વિસ્તાર જોયો. એકંદરે ખૂબ મજા આવી, સાથે થાક પણ ખરો.

પૂલસિંગના ઉત્સાહમાં ઓટ જણાતી ન હતી. સાંજે સૂર્યાસ્ત સમયે અમે બંને બજારની ખરીદી તેમ જ સરયુદાસજીએ કરાવેલ યાદીની ચીજો લઈને રેવાદાસજીના આશ્રમે આવી ગયા.

દિવસ દરમિયાન હળવો નાસ્તો અને ફળફળાદિથી જ કામ ચલાવ્યું હતું. રેવાદાસજીએ રસોઈ તૈયાર કરીને રાખી હતી. મેં અને પૂલસિંગે જમી લીધું.

વાતાવરણમાં ઠંડી વધુ પ્રમાણમાં જણાતી હતી. રેવાદાસજી પાસેથી થોડો ચરસ લઈ તેની સાથે સિગારેટની તમાકુ ભેળવી મેં કામચલાઉ ચિલમ્ બનાવી લીધી. એ સિવાય ઠંડી દૂર કરવાનો અસરકારક ઉપાય હતો જ નહિ.

હું ચિલમ્ પી રહ્યો હતો એ દરમિયાન સરયુદાસજીએ પૂલસિંગને આવતી કાલે સવારે બે ખચ્ચર લાવવા કહ્યું.

કાઠમંડુમાં ભોટિયા નામની જાતિના માણસો ખચ્ચર-વ્યવહાર, ભોમિયાગીરી, માલસામાનની હેરફેર માટે ભાર ઉપાડીને લાવવા-લઈ જવાની વ્યવસ્થા કરે છે.

પૂલસિંગે કહ્યું : સવારે આઠ વાગ્યે ખચ્ચર તથા બે માણસો અહીં હાજર થઈ જશે.

ત્યાર બાદ રેવાદાસજીએ જરૂરી સૂચનાઓ આપીને પૂલસિંગને વિદાય આપી.

રેવાદાસ પોતાના કાર્યમાં મગ્ન હતા. સરયુદાસજીના આસન પાસે જ મારું આસન બિછાવેલું હતું. સરયુદાસજીએ મને ધીમેથી દઢ સૂચન ગંભીર સ્વરે આપતાં વાત શરૂ કરી :

જુઓ, આવતી કાલના પ્રયાણમાં તમે મારા કાર્યમાં નિમિત્ત બનવાના છો, તમારું નિમિત્ત ક્યાં, ક્યારે, કઈ રીતે છે તે હું નથી જાણતો, પણ ગુરુમહારાજનો કાંઈક એવો સંકેત મને જણાય છે.

બીજું, તમારું પોતાનું પણ અંગત ભાવિ નિશ્ચિત કરવાનો પૂરેપૂરો અવસર મળશે, એ કાર્ય તમારે જાતે જ તમારા બુદ્ધિકૌશલથી અને ઈષ્ટના સંકેત પ્રમાણે નિશ્ચિત કરવાનું છે.

આપણે અહીંથી રવાના થઈને નેપાલની એક સમયની રાજધાની માટગાંવ જઈશું. ત્યાંથી ખચ્ચર દ્વારા મુસાફરી શરૂ થશે. સિદ્ધ પોખરી સરોવરની પશ્ચિમ દિશામાં વજ્રનાથ મહાત્મા પાસે તમારે રોકાણ કરવાનું છે. તમારા બે-ત્રણ દિવસના રોકાણ બાદ હું દાદાગુરુ પાસેથી પરવાનગી મેળવીને તમોને લેવા માટે આવીશ. આ પ્રમાણે કાર્યક્રમ મેં વિચાર્યો છે.

સરયુદાસજીએ આપેલા કાર્યક્રમને હું સાંભળી રહ્યો હતો. આવતી કાલે સવારે શરૂ થનાર સફરના વિચારે હું ખૂબ આનંદિત હતો. પણ સરયુદાસજીએ કરેલ ઉલ્લેખ મને ઊંડે ઊંડે કાંઈક મૂંઝવણ કરી રહ્યો હતો. ‘નિમિત્ત’ શબ્દમાં કાંઈક ભયની લાગણીનો અનુભવ થતો જણાયો. હું નિમિત્ત ? શાનો

નિમિત્ત ? શા માટે નિમિત્ત ? એ નિમિત્ત શબ્દ જેમ જેમ વિચારોમાં ચક્રાવે ચડતો રહ્યો તેમ તેમ શરીરમાં શીત લહરી ફેલાવા લાગી.

કાંઈક ચરસની ચિલમ્નો નશો ગરમી લાવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો અને નિમિત્ત શબ્દ ઠંડી ધ્રુજારી ઉત્પન્ન કરી રહ્યો હતો. આ વૈચારિક ધર્પણમાં કાનની બંને બૂટ તપીને ગરમ થઈ ગઈ. આંખો ખુલ્લી રહેવા ઇચ્છતી હતી પરંતુ પોપચાં તેને બંધ કરી દેવા ભારે થતાં જતાં હતાં.

છેવટે હંમેશના નિયત ક્રમ મુજબ બધા વિચારોને ખંખેરી નાખીને ‘આગે આગે ગોરખ જાગે’ના સૂત્રને માન્ય કર્યું.

બીજે દિવસે સરયુદાસજીએ મને વહેલો નિદ્રામુક્ત કર્યો. એમણે એમના દિનચર્યાક્રમને પૂર્ણ કરી પછી જ મને જગાડ્યો હતો. મેં ફક્ત બ્રશ કરી સહેજ હાથ-પગ ઘોઈ સ્વસ્થ થઈ જવાનો સંતોષ માની લીધો.

બજારમાંથી લાવેલ બ્રેડ-બટર અને થોડાં લીલાં અંજીર ખાઈને મુસાફરીની તૈયારી શરૂ કરી. સામાન, બેગ, થેલા બધું જ વ્યવસ્થિત કર્યું. સરયુદાસજીએ તેમનો થેલો, ઝોળી તૈયાર કરીને જ રાખ્યાં હતાં.

આઠ વાગતાં પૂલસિંગ બે ખચ્ચરો અને ભોટિયા જાતના બે ગુરખા લઈને હાજર થયા.

બંને ગુરખા આઘેડ ઉમરના છતાં એકવડિયા બાંધાના સશક્ત હતા. બંનેએ કમરમાં તેમની આગવી શૈલીનું કુકરીનું શસ્ત્ર લટકાવી રાખ્યું હતું. તેમની લાકડીઓ પણ કાંઈક વિશિષ્ટ પ્રકારની હતી, જેનાથી બરફમાં રસ્તો કરી શકાય તેવી નાની કુહાડી અને એક છેડે ચાર ખૂણાવાળી લોખંડની કુંડલી ભાલા આકારે જડેલી હતી.

જાણે કોઈ પણ વિસ્તારમાં નિર્ભયપણે જઈ આવી ચૂક્યા હોય તેવી રેખાઓ તેમના ચહેરા પર અંકિત થયેલી જણાતી હતી; ગમે તેવા સંકટમાં પણ માર્ગ શોધી શકે તેવો આત્મવિશ્વાસ તેમની ઝીણી ઝીણી આંખોમાંથી નીતરતો હોય તેમ લાગ્યું.

તેમને જોયા પછી મને કુદરતી જ એવો સંતોષ થયો કે આ મુસાફરી માટે તેઓ યોગ્ય ભોમિયા સાબિત થશે.

મેં બધો સામાન પર્ણકુટીમાંથી બહાર લાવીને મૂક્યો. બંને ગુરખાઓએ ટૂંક સમયમાં જ પોતાની રોજિંદી આવડત પ્રમાણે બધો સામાન ખચ્ચરોનાં બંને પડખાંમાં વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવી દીધો. અમુક જરૂરી સામાન પીઠ પાછળ ગોઠવેલી ખાસ પ્રકારની બનાવટ પ્રમાણે બનાવેલી કંડીમાં ગોઠવી દીધો.

રેવાદાસજીએ સરયુદાસને વંદન કરી વિદાય આપી. મેં પણ રેવાદાસજીને અભિવાદન કર્યું. રેવાદાસજીએ મને હાથ ઊંચો કરી વિદાય આપી. એકાએક

યાદ આવી જતાં રેવાદાસજીએ પોતાની ઝોળીમાંથી ચરસના બેત્રણ મોટા ગોળા મને આપતાં કહ્યું, તમને કામ લાગશે.

મેં એનો સાભાર સ્વીકાર કર્યો કારણ કે હિમાલયની હિમાચ્છાદિત ઘાટીઓમાં જે આકરી ઠંડી સહન કરવાની હતી તેની સામે બચાવમાં આ એક માત્ર સાધન હતું.

અમારી સફર શરૂ થઈ. માટગાંવ ત્યાંથી આશરે આઠેક માઈલ હતું. ત્યાં સુધી પગપાળા જવાનું વિચાર્યું. અમારી સાથેના બંને ગુરખાઓનાં નામ હતાં : તેગબહાદુરસિંગ જેને તેગાસિંગના નામથી સૌ બોલાવતા. બીજાનું નામ હતું : જોધબહાદુરસિંગ, જેને ટૂંકા નામથી જોધાસિંગ કહીને બોલાવતા.

તેઓ બંને ખચ્ચરોની રેન પકડીને આગળ ચાલી રહ્યા હતા. હું અને સરયુદાસજી તેમનાથી થોડે દૂર ચાલી રહ્યા હતા.

સરયુદાસજી સંપૂર્ણ સ્વસ્થ જણાતા હતા. શારીરિક રીતે હું પણ સ્વસ્થ હતો પરંતુ હજુ ગઈ રાત્રે ચર્ચામાં થયેલ 'નિમિત્ત' શબ્દનો અજ્ઞાત ભય મને કોરી રહ્યો હતો. જો તેના વિશે ખુલાસો કરું તો સરયુદાસજી તરફ અવિશ્વાસ અને શંકા જાહેર થાય.

મારી માનસિક અવસ્થા તેમની જાણમાં હશે જ, છતાં તેઓ શાંત અને મૌન હતા. તેમનું મૌન મને અકળાવી નહોતું રહ્યું છતાં ગૂંચવી તો રહ્યું જ હતું.

કાઠમંડુ અને શહેરી વિસ્તારથી અમે બહાર નીકળી ગયા. પહાડી વિસ્તારથી શરૂઆત થવાને એકાદ માઈલની વાર હતી. કોણ જાણે કેમ પણ મેં ઘડીભર થંભીને પાછળ ફરીને વસ્તી, શહેરી વિસ્તાર અને પશુપતિનાથની ફરકતી ધજા તરફ એક દષ્ટિ કરી. આપોઆપ મારાથી આમ થઈ ગયું. એક નજરમાં જાણે છેલ્લી સ્મૃતિ અંકિત કરી લેવાનો પ્રયત્ન થઈ ગયો હતો.

મનનું દુન્યવી જોડાણ કપાતું હતું. તેથી કદાચ તેણે શરીર પાસે આવી ચેપ્તા કરાવી છે એમ માની સ્વગત જ હું મનની નબળાઈ ઉપર હસી પડ્યો.

સરયુદાસજીએ મારી પરિસ્થિતિ જોઈને સહેજ સ્મિત કર્યું, હું પણ સમજી ગયો કે તેઓ મારી માનસિક અવસ્થાનું નિરીક્ષણ કરી ચૂક્યા હતા.

સરયુદાસજીએ સમય અને સફર પસાર કરવા માટે હિમાલય વિસ્તારની વાત શરૂ કરી.

તેમણે કહ્યું : 'આપણે માટગાંવ જઈને ત્યાં આવેલ સૂર્યવિનાયક ગણપતિનાં દર્શન કરીશું. આ મંદિર ઘણું પૌરાણિક છે. મંદિર સામે એક મોટો સ્તૂપ છે તેના ઉપર કમળનો આકાર બનાવવામાં આવ્યો છે, તેની બાજુમાં એક મહાકાય ઘંટ રાખવામાં આવેલ છે.

આ સૂર્યવિનાયકનું મંદિર એક એવું સિદ્ધ મંદિર છે જ્યાંથી આ વિસ્તારના સિદ્ધ તાંત્રિક લોકો શ્રીગણેશાય કરે છે. તંત્રક્રિયા માટે સૌ પ્રથમ આ ગણપતિની ઉપાસના કરવામાં આવે છે, જેથી કોઈ પણ ક્રિયા સરળ, વિવિધ રીતે પૂર્ણ થાય છે.

આપણા સ્નેહી વજનાથજીએ પણ માટગાંવથી પશ્ચિમે આવેલા સિદ્ધ પોખરી નામના સરોવરના કિનારે ઝાડ નીચે અઢાર મહિના સુધી એક પગે ઊભા રહીને આકરી તપસ્યા કરી હતી અને વિનાયકની સાક્ષાત્ અનુભૂતિ કરી હતી.

અત્યારે તેઓ એ સરોવરથી ઈશાન દિશામાં હિમાલયની કંદરાઓમાં પાંચેક માઈલ દૂર ચોપન વર્ષ સુધી અખંડ ધૂણી ચેતન રાખવાનો સંકલ્પ કરી તપસ્યા કરી રહ્યા છે.

મેં સરયુદાસજીને પૂછ્યું : ચોપન વર્ષ સુધી ધૂણી ચેતન રાખવાની પાછળ કાંઈ ખાસ હેતુ છે કે ફક્ત ભજનમગ્ન રહેવાનો હેતુ છે ?

તેમણે કહ્યું : તેની પાછળ એક ખાસ હેતુ હોય છે. જ્યારે તાંત્રિક સિદ્ધ અમુક કક્ષાએ પહોંચે છે જે જગ્યાએથી બે રસ્તા ફંટાય છે તે કક્ષા તંત્ર સિદ્ધની પરાકાષ્ઠાની હોય છે. એક માર્ગ અનંત બ્રહ્મ સ્વરૂપમાં લીન થવા તરફ જાય છે; બીજો માર્ગ પ્રાપ્ત કરેલી અનંત સિદ્ધિઓના ઉપયોગ તરફ જાય છે.

એ અવસ્થામાં સિદ્ધ નિર્ણય કરવાનો હોય છે. જો તે આત્મ-તત્ત્વનો સંપૂર્ણ વિસ્તાર પામી જાય અને મુક્ત થવાનો સંકલ્પ વિચારે તો એ મુક્ત થઈ શકે છે.

જો 'સિદ્ધ' પોતાની એકત્ર કરેલી શક્તિઓનો વિકાસ કરવા ઇચ્છે તો તે શિષ્યો દ્વારા સિદ્ધ દ્રવ્ય દ્વારા ઉપયોગ કરે છે. હવે તે ઉપયોગ સારો છે કે ખરાબ તેનો આધાર સિદ્ધ ઉપર છે.

તે વળાંક એટલો નાજુક છે કે નિર્ણય કરવો સિદ્ધ માટે મુશ્કેલ બની જાય છે.

જ્યારે સિદ્ધ આ અવસ્થામાં હોય ત્યારે દુઃખ, ભય, વ્યાધિ, પીડાની તો કોઈ હસતી જ નથી, પણ સ્વયં યમરાજ પણ તેને છંછેડવાની હિંમત ન કરી શકે.

ચોપન વર્ષે જ્યારે વજનાથ ચોપન વર્ષધિ અગ્નિનું આવાહન કરશે ત્યારે તેઓ હિમાલયક્ષેત્રના એક એવા સંત હશે કે મૃત્યુ, સમય, પવન, અગ્નિ, પાણી તેમની ઇચ્છાને અનુકૂળ ગતિ કરશે.

મેં સરયુદાસજીને પૂછ્યું : પરંતુ ચોપન વર્ષ પૂરાં થાય એ પહેલાં જ મૃત્યુ આવી જાય તો શું ? પ્રશ્ન પૂછી લીધા બાદ એકદમ મને સહેજ થયું તો ખરું કે એમને મૃત્યુ વહેલું આવે કે મોડું આવે એનાથી તારે શી નિસબત ?

સરયુદાસજીએ સ્વાભાવિક રીતે જ વાત ચાલુ રાખી. તેમણે કહ્યું : આ સંકલ્પ કરતાં પહેલાં એ સાધક પાસે અનેક સિદ્ધિઓ એકત્ર થઈ ચૂકી હોય છે. જેના આધારે તે આવનાર ભવિષ્યની તમામ ઘટનાઓની પૂર્વતૈયારી કરી જ રાખે છે.

ચોપન વર્ષ સુધી અખંડ ધૂણી રહેશે એવી ખાતરી તે સાધકને શરૂ કરતાં પહેલાં જ હોય છે. પછી તો તેણે તેના નિયમ-સંયમમાં રહીને માર્ગ જ કાપવાનો રહે છે.

સરયુદાસજીની શાંત ગતિએ ચાલી રહેલી એકધારી વાત હું એકાગ્રતાથી સાંભળી રહ્યો હતો.

સરયુદાસજીએ આગળ ચલાવ્યું :

વજ્રનાથની ઉંમર અત્યારે આશરે અઠાણું વર્ષની છે અને હજુ તેઓ સંપૂર્ણ સ્વસ્થ અને તંદુરસ્ત છે. તેમની અખંડ ધૂણીને બાવીસ વર્ષ થઈ ચૂક્યાં છે. તેમનાં ઇષ્ટદેવી માતા પાર્વતી છે. અને સિદ્ધ દેવ ગણપતિ છે. પ્રેત, પિશાચ, વૈતાલ, ભૈરવ આદિ તેમના સાન્નિધ્યમાં રહે છે. ઉચ્ચ કોટિના બાર પ્રેતાત્માઓ હંમેશાં તેમની સેવામાં રહે છે.

સૂર્યવિનાયક ગણપતિની આજ્ઞા લઈને તેમણે ચોપન વર્ષની અખંડ ધૂણીની તપસ્યાની શરૂઆત કરી છે જેથી તે પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી તેમને કાંઈ પણ ન થાય એ નિઃશંક સત્ય છે.

હું વજ્રનાથજીનો પરિચય સાંભળીને માનસિક રીતે અજાણપણે તેમની શેહમાં આવતો જતો હતો.

કોઈ પણ મહાત્માના પ્રભાવમાં કે શેહમાં હું સહેલાઈથી આવતો નથી અથવા બિલકુલ પ્રભાવિત થતો નથી એવો કાંઈક સ્વભાવ ઘડાઈ ગયો હતો.

પરંતુ વજ્રનાથજીને મળ્યા પહેલાં તેમની શેહમાં હું મારી જાતને અનુભવી રહ્યો હતો.

માટગાંવ નજીક આવી રહ્યું હતું. છેટેથી જ સૂર્યવિનાયક ગણેશનું પૌરાણિક શિખર, ધ્વજા ફરકાવતું દેખાઈ રહ્યું હતું. તેની પાછળના ભાગમાં અસીમ, અફાટ હિમાચ્છાદિત પહાડીઓ અદ્ભુત વાતાવરણ ઊભું કરી રહી હતી.

સરયુદાસજીએ તેગાસિંગને સૂર્યવિનાયક ગણપતિના મંદિર તરફ જવા સૂચના આપી.

નેપાલી અને તિબેટી શૈલીનાં છૂટાંછવાયાં ઘરોનાં છાપરાં દૂરથી જણાતાં હતાં. ઊંચાણ-નીચાણવાળા વિસ્તારમાં માટગાંવ રાજધાની વસેલી હશે એવું મેં અનુમાન કર્યું.

ધીમે ધીમે ગ્રામવિસ્તારમાં પ્રવેશ કરી સૂર્યવિનાયકના મંદિર નજીક અમે પહોંચ્યા. પાંચસો-છસો વર્ષ પહેલાં તેનું નિર્માણ થયું હશે. વિશાળ પટાંગણ, અદ્ભુત શિલ્પ દ્વારા મંદિર શોભાયમાન હતું. મુખ્ય દ્વાર ઉપર સૂર્યની આકૃતિ અંકિત હતી.

અમે બહારની બજારમાંથી ચોખાની ઘાણી અને સૂકાં બોર પ્રસાદ રૂપે લીધાં. ગર્ભમાં સૂર્યવિનાયકની મૂર્તિ પૌરાણિક શિલ્પાકૃતિથી કંડારેલી હતી- તેનો અદ્ભુત પ્રભાવ અનુભવી શકાતો હતો.

પૂજારીને મેં પ્રસાદ અને એક રૂપિયો આપી મૂર્તિ સમક્ષ હાથ જોડી મસ્તક નમાવી પ્રણામ કર્યા.

પેલો 'નિમિત્ત' શબ્દ મને મૂંઝવી રહ્યો હતો તે એકાએક સ્મૃતિમાં આવી જતાં મેં આર્તભાવથી પ્રાર્થના કરી : 'હે ગજાનન રક્ષા કરજો !'

પ્રાર્થના કરીને આંખો ખોલીને ફરી દર્શન કર્યા. મારી પ્રાર્થનાના પ્રતિ ઉત્તરમાં એક દશ્ય જોવા મળ્યું. એક સફેદ ઉંદર ત્યાં મૂકેલા અમારા પ્રસાદમાંથી ચોખાની ઘાણી ઉપાડીને ખાઈ રહ્યો હતો. આ જોઈ મને ખૂબ આનંદ થયો. એવું લાગ્યું કે જાણે વિઘ્નેશ્વર તરફથી અભયદાન મળી ગયું છે.

હવે 'નિમિત્ત' શબ્દ તરફથી હું પણ નિશ્ચિંત બની ગયો હતો. દર્શન બાદ અમે થોડો સમય પસાર કરવા ધર્મશાળાનો આશ્રય લીધો. ત્યાં થોડી વાર આરામ લઈને ફરી પ્રયાણ શરૂ કર્યું.

માટગાંવથી પશ્ચિમ દિશામાં બેત્રણ કિ.મી. દૂર સિદ્ધ પોખરી સરોવર જવા માટે અમે ગ્રામવિસ્તાર છોડીને આગળ વધ્યા.

હવે રસ્તો પૂરો થઈ કેડી અને ઊંચાણવાળો ભાગ શરૂ થયો. સરયુદાસજીએ મને ખચ્ચર પર બેસી જવા કહ્યું. મેં તેમને પૂછ્યું : તમે પગપાળા જ સફર કરશો ?

તેમણે કહ્યું : મને તો હંમેશની ટેવ છે. પણ તમને અગવડ પડશે. આગળ બેત્રણ માઈલ બરફમાં ચાલવું પડશે ત્યારે તકલીફ થશે.

તેમનું સૂચન માન્ય રાખી મેં ખચ્ચર પર સવારી કરી. એ વિસ્તારમાં ઠંડી તો હતી જ. હવે આગળ તો ફક્ત બરફ જ હતો. ધીમે ધીમે ઝાડપાન અને જંગલોનો વિસ્તાર ઓછોવતો થતો જતો હતો. બરફથી છવાયેલો પ્રદેશ શરૂ થયો. ખૂબ જૂનાં અને ઊંચાં વૃક્ષો સિવાય નાનાં ઝાડપાન નજરે ચડતાં ન હતાં.

કોઈ કોઈ જગ્યાએ ઝાડપાન-વેલાઓનું અસ્તિત્વ જણાતું હતું. કદાચ બરફમાં તે ઊગતાં હશે અને બરફ ઓગળી ગયા પછી તેઓ પણ અદૃશ્ય થઈ જતાં હશે એવું મેં અનુમાન કર્યું.

બપોરનો ચાર વાગવાનો સમય થઈ ગયો હતો. બેથી ત્રણ માઈલની મુસાફરી બાકી હતી. ક્યારેક ઠંડા પવનનો સુસવાટ તીક્ષ્ણ હથિયારની જેમ હાડકાં સુધી પહોંચી જઈને કંપારી ઉત્પન્ન કરી દેતો હતો.

ઠંડીની પકડ મજબૂત થઈ રહી હતી. મારા સિવાયના બધા જ આ વાતાવરણથી સારી રીતે ટેવાયેલા હતા. ઊંડે ઊંડે મને આ ઠંડીનો વિચાર ચિંતા ઉત્પન્ન કરી રહ્યો હતો કારણ કે અત્યારથી જ મારા હાથપગમાં લોહીનું ભ્રમણ અટકી ગયું છે એમ મને લાગ્યા કરતું હતું, તો બેચાર દિવસ કે અઠવાડિયું કેવી રીતે પસાર કરવું ?

અમે સિદ્ધ પોખરી સરોવર નજીક આવી પહોંચ્યા. ચોતરફ બરફ છવાયેલો હતો. સરોવરનું પાણી બરફ બની જામી ગયું હતું. સરોવર જાણે બરફનું મેદાન જણાતું હતું.

પાણીની સપાટી બારથી પંદર ફૂટ બરફ બનીને જામી ગઈ હતી. સરોવરકિનારે એક ઊંચાણ તરફ શિવાલય ખંડેર હાલતમાં જણાતું હતું. સરોવરની દક્ષિણ દિશામાં એ શિવાલય હતું. તેની પાછળથી જ અમારે જવાનું હતું.

સરયુદાસજીએ તેગાસિંગને શિવાલય પાછળના રસ્તેથી પસાર થવાની સૂચના આપી. બંને ગુરખા ખચ્ચરોને લઈને તે તરફ વળ્યા.

સરયુદાસજીએ રેશમી વસ્ત્રો ઉપર ફક્ત એક ગરમ શાલ ઓઢી હતી. હું વિચારી રહ્યો હતો કે ઠંડીથી તેઓ ટેવાઈ ગયા છે કે યોગક્રિયાએ તેમના શરીરને આવી યોગ્યતા બક્ષી છે ? તેમના ચહેરા પર બિલકુલ થાક જણાતો ન હતો.

શિવાલય પાછળથી પસાર થતી વખતે શિવાલયમાં પ્રાણતત્ત્વની સાક્ષી આપતું એક જીર્ણ થઈ ગયેલું છતાં લીલું બીલીવૃક્ષ ઊભું હતું તેની એક ડાળી તૂટી ગયેલા શિખરકળશને અડતી હતી. ફક્ત ત્યાં જ કુમળાં બીલીપત્રનું એક ત્રણ પાંખડી સહિતનું પાન પવન સાથે લહેરાઈને વારંવાર શિવલિંગ ઉપર ખરી પડવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યું હતું.

આ દશ્ય જોઈને મને આશ્ચર્ય થયું. મેં પ્રશ્નાર્થ દષ્ટિએ સરયુદાસજી તરફ જોયું. એમણે બીલીવૃક્ષ તરફ દષ્ટિ કરતાં કહ્યું : તે વૃક્ષની નીચે સેંકડો વર્ષો પૂર્વેની એક મહાત્માની સમાધિ છે. તેઓના દ્વારા આ વિસ્તારની રક્ષા થાય છે.

હિમાલય એટલે ઉત્તરાખંડની ભૂમિ અનેક દિક્પાલોથી તેમ જ મહાત્માઓથી આરક્ષિત છે. આ આરક્ષણનો હેતુ છે સિદ્ધ લોકો, સિદ્ધ ક્ષેત્રો, સિદ્ધ દ્રવ્ય તેમ જ સિદ્ધ વનસ્પતિઓની દેખભાળ અને સુરક્ષા, જેથી હંમેશાં આ સિદ્ધભૂમિ માયાયકથી સુરક્ષિત રહે છે.

તેમણે આગળ ચલાવતાં કહ્યું : આવાં અનેક ચમત્કારિક વૃક્ષો અનાદિકાળથી આપણા ભારતવર્ષના દરેક ક્ષેત્રમાં ગુપ્ત અને પ્રગટરૂપે છે. આજે પણ પોતાની વિશિષ્ટતાની તેઓ સાક્ષી પૂરે છે.

કાશીક્ષેત્રમાં કાશીથી છ કિ.મી. દૂર મધર નામનું ગામડું છે. ત્યાં કેલાસ ટેકરી નામક જગ્યા છે. ત્યાં એક રામવૃક્ષ છે. તેનાં પાન પીપળનાં પાન જેવાં જ હોય છે. આ વૃક્ષની ખૂબી એ છે કે તેના દરેક પાન ઉપર 'રામ' શબ્દ સ્પષ્ટપણે કુદરતી રીતે લખાયેલો વાંચવા મળે છે. પાનની અંદરની પેશીઓ અને રેસાઓ દ્વારા 'રામ' શબ્દ સ્પષ્ટ વાંચી શકાય એટલું જ નહિ, તેની છાલ, અંતરછાલ દરેક સ્થળે 'રામ' શબ્દ કુદરતી રીતે અંકિત થયેલો જોવા મળે છે.

ઘણા દર્શનાર્થીઓને તે પ્રસાદરૂપે એક એક પાન આપવામાં આવે છે. સંત લોકોનું કહેવું છે કે જાંબુવંતે આ વૃક્ષ નીચે બેસીને કૃષ્ણાવતાર સુધી રામનામનો અખંડ જાપ કર્યો હતો અને તેના પરિણામરૂપે ત્યાંનું સમગ્ર વાતાવરણ રામમય બની ગયું હતું. તેના પ્રતીકચિહ્નરૂપે આજે પણ ત્યાં રામવૃક્ષ મોજૂદ છે.

આવું જ બીજું એક વૃક્ષ દક્ષિણમાં આવેલ કિષ્કિંધા (હાલનું હોસપેટ અને હમ્પી એ પૂર્વે કિષ્કિંધા વિસ્તાર ગણાતો) વિસ્તારમાં પંખા સરોવર પાસે અંજની પહાડ પર છે. ત્યાં એક રામાદલી બૈરાગી સાધુ ફક્કડદાસ રહે છે. તે આ વૃક્ષથી થોડે દૂર પોતાની ઝૂંપડી બાંધીને રહે છે. આ વૃક્ષનું નામ છે હનુમાન વૃક્ષ. તેનું નામ હનુમાન વૃક્ષ એટલા માટે છે કે તેના દરેક પાન ઉપર હનુમાનજીની આકૃતિ અંકિત છે, જેમાં સ્પષ્ટપણે જોઈ શકાય કે હનુમાનજી સંજીવની સહિત દ્રોણાયલ પર્વતને ઉપાડી આકાશમાર્ગે ઊડીને જઈ રહ્યા છે.

આ પાનનો મહિમા દક્ષિણના વિસ્તારમાં ખૂબ છે. કોઈ પણ પ્રકારના મેલી વિદ્યાના પ્રયોગથી મુક્તિ મેળવવા અગર ભૂતપ્રેતની પીડાથી મુક્ત થવા તેનો સફળ ઉપયોગ થાય છે.

સરયુદાસજી પાસેથી વિવિધ ક્ષેત્રનો ભંડાર વાણી દ્વારા ખૂલી રહ્યો હતો. અમારો પ્રવાસ ધીમી ગતિએ ચાલી રહ્યો હતો. ચડાણ ઉત્તરોત્તર વધતું જતું હતું.

સરયુદાસજીની અદ્ભુત વાતો તેમની પોતાની સ્વાનુભૂતિની ગાથાઓ હતી.

૪. વજ્રનાથજીનું સાન્નિધ્ય

સૂર્યાસ્ત થવાની તૈયારી થઈ રહી હતી. અમારે ઝડપથી રસ્તો કાપવાની કાંઈ જરૂર હતી નહિ કારણ કે સરયુદાસજી એ માર્ગથી ચિરપરિચિત હતા.

પોણા કલાકના ચઢાણ બાદ એક કપાયેલી ધારવાળા રસ્તેથી સંભાળપૂર્વકનું ચઢાણ પસાર કરી અમે એક ઊંચાણવાળા આશરે પાંચસો-છસો વારના ખુલ્લા મેદાન પાસે આવ્યા. સામે મોટી મહાકાય શિલા પાછળની બાજુ નમીને પડી હતી. તેના નીચેના ભાગમાં આશરે ત્રણેક ફૂટની ગુફા જેવું જણાતું હતું. તે મુખ્ય દ્વાર હતું.

સરયુદાસજીએ સૌને અટકાવીને કહ્યું : આપણે વજ્રનાથની જગ્યાએ આવી ગયા છીએ.

તેમણે પોતાની ઝોળીમાંથી વિષ્ણુશંખ બહાર કાઢીને શંખનાદ કર્યો. (રામાદલી સાધુઓમાં આગમનની જાણ કરવાની અમુક પદ્ધતિઓ હોય છે. વસ્તી-શહેરના વિસ્તારમાં જ્યારે કોઈ રામાદલી સાધુ કોઈ બીજા સાધુની જગ્યામાં આવે ત્યારે સી... તા... રા... મ કહીને મોટેથી અવાજ કરી આવવાની જાણ કરે છે. જંગલવિસ્તારમાં શંખનાદ દ્વારા તૂં... હી... તૂં... હી શબ્દનાદ કરીને જાણ કરવાની પ્રથા હોય છે.)

શંખનાદ થતાં જ ચારેતરફની દિશાઓમાં પડઘા ગુંજી ઊઠ્યા.

શંખનાદ સાંભળીને મને રોમાંચ થયો. વજ્રનાથજી વિશે ઘણી વાતો સાંભળી હતી. હવે પ્રત્યક્ષ પરિચય થવાના વિચારે હું ઘડીભર ઉત્સુક બની ગુફાદ્વાર તરફ જોઈ રહ્યો.

ગુફામાંથી ગંભીર ધોર કરતો એક અવાજ સંભળાયો સી... તા... રા... મ.

સરયુદાસજીએ મને ખચ્ચર પરથી નીચે ઊતરી જવા જણાવ્યું. પરંતુ મારા પગ ઠંડીથી અકડાઈ ગયા હતા. મુશ્કેલીપૂર્વક નીચે તો ઊતર્યો પરંતુ પગ માંડીને ઊભા રહેવું મુશ્કેલી જણાતાં બેસી ગયો.

વજ્રનાથજીનું સાન્નિધ્ય

તેગાસિંગ અને જોધાસિંગે બધો સામાન ઉતારીને ગુફાદ્વાર પાસે મૂક્યો. એ દરમ્યાન મેં બંને પગોથી હલનચલન કરીને સ્વસ્થતા મેળવી લીધી. હું ઊભો થઈને સરયુદાસજી પાસે ગયો.

તેમણે તેગાસિંગને સૂચના આપી : આજથી ચોથા દિવસે તમે આ જ જગ્યા પર બપોર સુધીમાં આવી જજો. તમોને આગામી કાર્યસૂચિ આપી દેવામાં આવશે.

બન્ને ગુરખાઓએ સરયુદાસજીને પ્રણામ કર્યા. મેં બંનેને નિશ્ચિત કરેલી રકમ આપી દીધી. ચાર દિવસ પછી જ્યારે આવો ત્યારે સિગારેટ લેતા આવશો તેમ તેગાસિંગને મેં સૂચન કર્યું. સાથે પૈસા પણ આપ્યા.

હું અને સરયુદાસજી ગુફાદ્વાર તરફ આગળ વધ્યા.

સરયુદાસજીએ ગુફાદ્વાર પાસે આવીને મોટેથી સીતારામ બોલીને આવવાની જાણ કરી. તેમનો અવાજ ઓળખી લઈને વજ્રનાથજી બહાર આવ્યા. બહાર આવી તેમણે સરયુદાસજીને દંડવત્ પ્રણામ કર્યા.

આછા ઉજાસમાં ફક્ત તેમનો મહાકાય સાડા છ ફૂટ ઊંચો સશક્ત સ્થૂળ દેહ મેં જોયો. મેં આગળ વધીને નીચા નમી ચરણસ્પર્શ કરી પ્રણામ કર્યા.

મને આશીર્વાદ આપતાં તેમણે સરયુદાસજીને પ્રશ્ન કર્યો : કોઈ નવદીક્ષિત છે કે શું ?

સરયુદાસજીએ હસીને કહ્યું : આપ તો બધું જાણો છો, શા માટે આવા પ્રશ્ન કરો છો ?

વજ્રનાથજી ખોખરું મુક્ત હાસ્ય કરીને બોલ્યા : સારું, ચાલો, અંદર ચાલો. હું સામાન લઈને આવું છું. બેત્રણ વાર આવજા કરીને સામાન અંદર લઈ લીધો.

હવે એક તરફ આસન પર બેસીને મેં નિરીક્ષણ કર્યું. બહારથી નાની અને સાંકડી દેખાતી ગુફા અંદરથી લગભગ બસો વારનો વિસ્તાર ધરાવતી હતી.

ગુફામાં દાખલ થતાં સામે જ વજ્રનાથજીનું આસન હતું. આસન ઉપર સફેદ રીંછનું મોહરા સહિતનું લગભગ આઠ ફૂટની લંબાઈનું નખશિખ ચર્મ પાથરેલું હતું. પાછળની દીવાલ ઉપર એક ચિત્તાંબર અને ત્રણચાર મૃગચર્મ ટાંગેલાં હતાં.

આખી ગુફા ષટ્કોણ આકારે હતી. અલબત્ત, સપ્રમાણ ષટ્કોણ નહિ હોવા છતાં ઓછાવત્તા પ્રમાણની લંબાઈ-પહોળાઈથી તે ષટ્કોણ જ હતી.

એમની ધૂણી ષટ્કોણ આકારથી જ રચાયેલી હતી. તે ધૂણીના બહારના ભાગમાં સફેદ, પીળા, લાલ, કથ્થાઈ રંગનાં દ્રવ્યોથી જુદાં જુદાં યંત્રાકાર ચિહ્નો અંકિત કરેલાં હતાં.

ધૂણીમાં એક વિશાળ ફળાવાળો સાતેક ફૂટ ઊંચો બલ્લમ (ભાલો) સ્થાપિત કરેલો હતો. તે ભાલાના ફળાની નીચેના ભાગમાં એક નાનકડી લાલ રંગના કપડાની પોટલી બાંધેલી જણાતી હતી.

મોટા ઝાડના થડને આડું કાપીને બેસવા માટે બેત્રણ બેઠકો બનાવી હતી. ચારેતરફની દીવાલોનું નિરીક્ષણ કરતાં મેં જોયું કે અમુક ન સમજાય તેવાં ચિત્રો દોરેલાં હતાં. તે ચિત્રો કોઈ દેવદેવીઓનાં હતાં કે યંત્રો હતાં તે સમજી નહોતું શકાતું.

ગુફામાં કોઈ અલૌકિક સુગંધ મંદ રીતે વ્યાપેલી હતી. એક તરફથી દીવાલે લાકડાના ખૂંટા બેસાડીને ટૂંકી અભરાઈઓ ગોઠવેલી હતી.

વજનાથજીના આસન પાસે આવેલી સહેજ ખૂણા જેવી દીવાલ પાસે પાંચ હથિયાર સુંદર રીતે ગોઠવેલાં હતાં. એ પાંચ હથિયારમાં હતાં—મજબૂત અને સીધી પહોળા પટ્ટાની તલવાર, મોટા આકારનો ફરસો, લાંબી તીક્ષ્ણ કુહાડી, પાંચેક ફૂટ ઊંચું મજબૂત વાંસમાંથી બનાવેલું ધનુષ—સાથે પહોળા વાંસને કાપીને બનાવેલો તીર રાખવાનો ભાથો અને એક સળંગ લોખંડમાંથી ઘડીને બનાવેલો ભાલો.

હથિયારોની પાસે એક લાકડાની પાવનપાવડી (જેને આધારે બંને હાથ ટેકવીને મંત્રજાપ કરવામાં ટેકો રહે છે) પડી હતી. તેના એક છેડા ઉપર નાની અને મોટી બે ઝોળીઓ ટિંગાતી હતી. મોટી ઝોળીના છેડે કાળા રેશમી કાપડથી માનવખોપરી ટાંગેલી હતી.

ખોપરી એકદમ સાફ અને સ્વચ્છ નવીનકોર જણાતી હતી. તેમાં બધા દાંત પણ મોજૂદ હતા તેથી અનુમાન થતું હતું કે તે યુવાન માણસની ખોપરી હશે.

કુતૂહલવૃત્તિએ મારી દષ્ટિ ખોપરી ઉપર સ્થિર થઈ. ઘડીભર એવો વિચાર આવી ગયો કે જાણે ખોપરી મને કહી રહી હતી કે સારું થયું કે તમે આવી ગયા. હું એકલી જ ટિંગાઈ રહું છું. બીજી પળે એ વિચાર ખંખેરી નાખી મેં ફરી અવલોકન શરૂ કર્યું.

ગુફાની છત ધુમાડાથી કાળી થઈ ગઈ હતી. ચોતરફ ગોઠવાયેલી ચીજો સાફ અને સ્વચ્છ હતી. તેથી મેં અનુમાન કર્યું કે દરેક ચીજ રોજિંદી વપરાશમાં રહેતી હશે.

વજનાથજીના આસનની આસપાસ જુદી જુદી ઘણી ચીજો વ્યવસ્થિત રીતે

ગોઠવાયેલી હતી. ખપ્પર, ચિલમ્, અમુક પિત્તળના ડબ્બાઓ, એક જૂની ઇસ્કોતરા ઘાટની સીસમના લાકડાની પેટી, જુદા જુદા આકારની તુંબડી, શીશીઓ, જૂનાં પુસ્તકો, એકબે વાંસની કંડી — આવું ઘણુંબધું તેમના આસનની આસપાસ ગોઠવાયેલું હતું. મેં અનુમાન કર્યું કે વજનાથ લગભગ આસન સ્થિર કરીને જ બેસી રહેતા હશે, બહાર આવજા ઓછી કરતા હશે.

આ તરફ મારું નિરીક્ષણ ચાલતું હતું, બીજી તરફ સરયુદાસજી અને વજનાથજી ઔપચારિક તથા કામ અંગેની ચર્ચાઓ કરી રહ્યા હતા.

ધૂણીમાં અગ્નિ સારા પ્રમાણમાં પ્રજ્વલિત હતો. તેના પ્રકાશમાં વજનાથજીની આકૃતિ અદ્ભુત પ્રભાવ ઊપસાવી રહી હતી.

મેં વજનાથજીના હાવભાવ અને રૂપનું અવલોકન ઝીણવટપૂર્વક શરૂ કર્યું. અઠાણુ વર્ષની ઉંમર થઈ ગઈ હોવા છતાં તેઓ સશક્ત અને મજબૂત માંસલ દેહ ધરાવતા હતા.

તેમના શરીરની ચામડી ભસ્મ ચોળવાથી અને ઠંડીના કારણે બરછટ અને જાડી થઈ ગયેલી જણાતી હતી. પહોળી છાતી, મજબૂત ખભા, ભરાવદાર છતાં પ્રમાણસર ઊંચી ડોક, લંબગોળ ચહેરો, કાણે કાણે જાણે જુદાં જુદાં રહસ્યો ઉપજાવતી હોય તેવી મોટી આંખો, આંખોના છેડે સિંદૂર ચર્ચિત ભૈરવી. (આંખ અને કાનની વચ્ચેના ભાગમાં સિંદૂર રેખા ખેંચી તેને કાળી રેખાથી આસન આપી ભૈરવને બેસવાનું સ્થાન આપવામાં આવે છે તે ચિહ્નને ભૈરવી કહેવામાં આવે છે.)

અનેક અનુભવોના સ્મૃતિચિહ્ન સમી ચહેરા પરની રેખાઓ અવસ્થા પ્રદર્શિત કરી રહી હતી. કપાળમાં બંને ભ્રમર વચ્ચે ચંદ્રાકાર દેવી ઉપાસનાનું સૂચન કરી રહ્યો હતો. બંને આંખો વચ્ચે જ્યાં બ્રહ્મચંદ્ર અને પિંડનું સંધિસ્થાન છે ત્યાં કેન્દ્રલક્ષી કાળું બિંદુ અંકિત કરેલું હતું.

ભાલપ્રદેશમાં અર્ધ વર્તુળાકારે ભસ્મચર્ચિત ત્રિપુંડ ખેંચાયેલું હતું. ગળામાં નાથ સંપ્રદાયનું પ્રતીક નાદસિંગી અને કડી ધારણ કરેલાં હતાં.

(નાથ સંપ્રદાયનું બાનું— બાનું એટલે પ્રસંદાય પ્રમાણિત કંઠી—એક લાંબા કાળા વણેલા ઊનના દોરામાં પરોવાયેલી નાદશુંગી તથા કડી હોય છે. એ દોરીને નાથ જનેઉ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે તથા નાદશુંગી એટલે કે નાદસિંગી લાકડાની, હાથીદાંતની, વનસ્પતિના રસને જમાવીને બનાવેલી હોય છે. તે નાની હોવા છતાં પૂજા-આરતીના સમયે વાગી શકે છે. કડીને ‘ભગરૂપ’ માનવામાં આવે છે. તે પિત્તળની, તાંબાની, હાથીદાંતની, સ્ફટિકની હોય છે.)

એ સિવાય ગળામાં એક સફેદ માળા ચમકી રહી હતી. તે માળા સ્વયંપ્રકાશિત હતી કે ધૂણીના અગ્નિના કારણે ચમકી રહી હતી તે સમજાતું ન હતું.

બંને ભુજાઓમાં નેપાલ ભુજંગ અને ભૈરવ ભુજંગ દશાવતાર તથા શિવપંચાયતન અંકિત કંડેલ કડાં ધારણ કરેલાં હતાં.

સફેદ અને ભૂરા વાળથી મિશ્રિત લાંબી જટા વ્યવસ્થિત રીતે વડવાઈઓની માફક પીઠથી નીચે આસન સુધી લંબાયેલી પડી હતી.

કાનમાં પહેરેલાં દર્શની સ્ફટિક કુંડલ ક્યારેક ક્યારેક અગ્નિના પ્રકાશમાં સપ્તરંગનું પરાવર્તન કરી રહ્યાં હતાં. એ જ પ્રમાણે વણાયેલી જાડી વાટો જેવી ટૂંકી દાઢી, રુક્ષ અને ચિલમ્ પીવાથી કથ્થાઈ રંગ ચડી ગયેલી મૂછો દ્વારા અદ્ભુત, ભયાવહ ગંભીર વ્યક્તિત્વ જણાતું હતું.

વજ્રનાથજીએ જાડું ભસ્મલેપન કર્યું હતું. આટલી સખત ઠંડીમાં પણ તેઓ ફક્ત લંગોટીભેર જ સિદ્ધાસન લગાવીને બેઠા હતા.

તેમણે જંગલી ઘોના ચામડાનું આડબંધ ધારણ કર્યું હતું. (આડબંધ એટલે કમર ઉપર બાંધવામાં આવતી એક દોરી જેના આધારે લંગોટીને બાંધી શકાય. આ આડબંધ જુદા જુદા સંપ્રદાયના મહાત્માઓ જુદી જુદી જાતના રાખતા હોય છે. તેમાં સૂતર, મુંજ, કાથી, શણ, લાકડું, લોખંડ, પ્રાણીનું ચામડું અગર સૂકવેલાં આંતરડાં વગેરેનો ઉપયોગ થાય છે. એ આડબંધ ઉપર કાળા સર્પની ચામડીની લંગોટી બાંધેલી હતી.

મારા માટે આ એક નવો પ્રસંગ હતો, અત્યાર સુધી મેં કોઈ મહાત્માને સર્પનાં ચામડાની લંગોટી પહેરતા જોયા નહોતા.

પરંતુ તેમની સાથે થયેલી ચર્ચા દ્વારા મારી જાણમાં આવ્યું કે અમુક જાતની ક્રિયામાં જ્યારે અગ્નિતત્ત્વની ઉગ્ર ઉપાસના કરવાની હોય ત્યારે સર્પની લંગોટી સિદ્ધ કરીને પહેરવામાં આવે છે. આ લંગોટીમાં બ્લેક ડિંગ કોબ્રા સર્પની ચામડી વપરાય છે.

તે લંગોટી બનાવવાની પણ એક તંત્રક્રિયા હોય છે તેનું ટૂંકમાં વર્ણન કરું છું. અમ્લ અને ક્ષાર ગુણ ધરાવતી વનસ્પતિઓના સ્વરસમાં જીવતા સર્પને ડુબાડી દેવામાં આવે છે. છ-આઠ દિવસ રાખી મૂક્યા બાદ તે સર્પની અખંડ ચામડીની ખોળ હાડ-માંસને છોડી દઈ જુદી પડી જાય છે.

પછી એ જ હાડ-માંસને એ જ રસમાં નાખી દેવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ પેલી ચામડીની ખોળને યોગ્ય રીતે ગોઠવી લાલ એરંડીનાં મીજ અને સેમળનાં પાનની લૂગદીમાં મૂકીને પકડવવામાં આવે છે, જેથી તે ચામડી સુંવાળી, મજબૂત અને દોષરહિત બની જાય છે.

ત્યાર બાદ તેના ઉપર તાંત્રિક ક્રિયા કરી તેને પહેરવામાં આવે છે.

વજ્રનાથજી ચોપન વર્ષની ધૂણી ચેતન રાખવાનો સંકલ્પ લઈને જે તપસ્યા કરી રહ્યા હતા તેમાં આ લંગોટી એક સાધનરૂપ હતી.

તેમણે ડાબા પગમાં કાળા અને લાલ દોરાથી બનાવેલી એક સાંકળી પહેરેલી હતી. તેની ગાંઠો ખૂબ નજીક નજીક વાળેલી હતી. (જેને ઉચિષ્ઠ ઢાક કહેવામાં આવે છે. તેના દ્વારા તમામ ઉપદ્રવોને, આપત્તિઓને, અકસ્માતને, રોગ, શત્રુ, ભય આદિને નાથી શકાય છે.)

વજ્રનાથજીનું સમગ્ર વ્યક્તિત્વ અગ્નિજ્વાળાના પ્રકાશમાં અદ્ભુત, ભયજનક જણાતું. તેમનો ઘેરો અને જાડો અવાજ પણ એમાં પૂરક બનતો હતો.

તેમણે સરયુદાસજીને સંબોધીને કહ્યું : ભૂખ તો લાગી હશે. થોડાં ફળ-ફૂલ લઈ લો જેથી જરા અનુકૂળતા રહેશે. એમ કહી તેમણે બાજુમાં પડેલી ફૂંડીમાંથી લીલાં અંજીર તેમ જ નાનાંમોટાં બેત્રણ જાતનાં ફળ કાઢીને એક સૂકા કેળના પાન ઉપર મૂક્યાં.

મારા માટે પણ બીજા પાન ઉપર થોડાં ફળ અને અંજીર મૂક્યાં. સરયુદાસજીએ મને કહ્યું : રુચિ પ્રમાણે લઈ લો. રાત્રે હળવું અનુકૂળ રહેશે.

મેં ચુપચાપ શરૂઆત કરી દીધી. બીજાં ફળો શું હતાં, તેમનાં શું નામ હતાં તે હું જાણતો ન હતો. પરંતુ ખાવામાં સ્વાદિષ્ટ અને રુચિકર હતાં.

વજ્રનાથજીએ ક્ષણવાર મારું નિરીક્ષણ કરીને સરયુદાસજીને પૂછ્યું : આ ભાઈ શા માટે તમારી સાથે આવ્યા છે ?

મેં અનુમાન કર્યું કે તેમના પ્રશ્નમાં ભારોભાર જાણે વ્યંગ અને અણગમો હતો.

સરયુદાસજીએ મારો ટૂંક પરિચય આપીને જણાવ્યું કે તેઓ મારા દાદાગુરુનાં દર્શનાર્થે અહીં આવ્યા છે. અને તમે તો જાણો છો કે તેમની પાસે જવા માટે કેવી મર્યાદા જાળવવી પડે છે.

એથી તેઓ અહીં તમારી પાસે બેત્રણ દિવસ રહેશે. તેમને કંઈ તકલીફ ન થાય એવી વ્યવસ્થા ગોઠવશો.

વજ્રનાથજીએ મારી તરફ હવે ઘડીભર સ્થિર દષ્ટિએ જોયું. મને લાગ્યું કે તેઓ જાણે અંદર-બહારની બધી જ પરિસ્થિતિનો તાગ થોડી વારમાં જ લઈ લેશે.

તેમણે સરયુદાસજીને કહ્યું : સારું. તમે બેઠ્ઠીકર રહેશો. એમને કાંઈ અગવડ નહિ પડે. સિવાય કે તે પોતે જ કાંઈ અગવડ ઊભી કરે તો વાત જુદી છે.

સરયુદાસજીએ મને કહ્યું : તમે કોઈ જાતની ચિંતા કરશો નહિ. અહીં તમને કોઈ પ્રકારની અગવડ નહિ થાય. હું કાલે સવારે જઈને વધુમાં વધુ બેત્રણ દિવસ પાછો આવી જઈશ.

મને ઠંડી ખૂબ લાગતી હતી તેથી હળવેથી મંદ અવાજે સરયુદાસજીને પૂછ્યું : અહીં સિગારેટ પી શકાય ?

તેમણે કહ્યું : જરૂર. અહીં શું તકલીફ છે ?

મેં વજનાથજી તરફ સિગારેટનું પાકીટ લંબાવ્યું. નિકટતા સ્થાપિત કરવા મેં વ્યાવહારિક શરૂઆત કરી.

તેમણે એકસાથે ત્રણ સિગારેટ કાઢીને ડાબા હાથનાં આંગળાંઓ વચ્ચે કમવાર ગોઠવીને એકીસાથે સળગાવી અને મૂઠી બંધ કરીને એકીસાથે ત્રણ સિગારેટનો દમ ખેંચવા લાગ્યા.

સરયુદાસજીએ સહેજ હસીને કહ્યું : તમારે એકીસાથે એક પાકીટને જ સળગાવીને ધૂમ્રપાન કરવું જોઈએ. બેત્રણ સિગારેટથી તો ધુમાડો ફેફસાં સુધી પણ નહિ પહોંચે.

વજનાથજીએ ગમ્મત કરતાં કહ્યું : અમને જંગલમાં સિગારેટ મળે નહિ ને ! એટલે એકાદથી સંતોષ ન થાય.

તેમના વાર્તાલાપથી હું વજનાથજી અંગેનો અભિપ્રાય નક્કી કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો.

સાથે લાવેલા સામાનને ખોલી તેમાંથી ગરમ બ્લેન્કેટ, શાલ કાઢીને મેં શેતરંજી બિછાવી. સરયુદાસજીએ પણ પોતાનું આસન પાથર્યું.

બહારના વાતાવરણ કરતાં અંદરનું વાતાવરણ કાંઈક અંશે ગરમ હતું છતાં ઓવરકોટ, સ્વેટર, મફલર છોડી શકાય એવી પરિસ્થિતિ તો ન હતી.

સરયુદાસજીએ મને આરામ કરવા સૂચવ્યું. મેં બિસ્તર પર જ લંબાવ્યું.

આખા દિવસની મુસાફરી અને થાકના કારણે ઊંઘ આવી ગઈ. પણ રાત્રે ત્રણેક વાગ્યે અસહ્ય ઠંડીના કારણે ઊંઘ ઊડી ગઈ. ઠંડો પવન ગુફાદ્વારમાંથી સુસવાટ સાથે અંદર આવી રહ્યો હતો. મેં સરયુદાસજી તરફ જોયું. તેઓ પડખાભેર શાંતિથી ઊંઘી રહ્યા હતા. વજનાથજીના આસન તરફ જોયું તો તે ખાલી હતું. વજનાથજી હાજર ન હતા. હું વિચારમાં પડ્યો. અત્યારે ત્રણ વાગ્યે વજનાથજી ક્યાં ગયા હશે ?

હું સ્વસ્થતા અને ગરમી મેળવવા મારી પથારીમાં બેઠો થયો. ધૂણીમાં અગ્નિ જ્વાળારહિત નિર્ધૂમ અંગારરૂપે ચમકી રહ્યો હતો. તેથી ગુફાનું વાતાવરણ ઠંડું બન્યું હતું.

બિસ્સામાંથી સિગારેટ કાઢી તેમાંથી તમાકુ બહાર કાઢી તેમાં ચરસ ભેળવી ફરીથી સિગારેટમાં તે તમાકુ ભરીને સળગાવી. ચરસના બેચાર ઊંડા કશ લીધા બાદ શરીરમાં ગરમી ફેલાતી જણાઈ.

ધૂણીના આછા પ્રકાશમાં અને વજનાથજીની ગેરહાજરીમાં ગુફાનું દૃશ્ય બિહામણું લાગતું હતું. ચારેતરફ નજર ફેરવીને હું દરેક ચીજને જોઈ રહ્યો હતો.

બધું જ યથાવત્ જણાતું હતું પણ વજનાથજી તથા તેમની ઝોળી, ખોપરી અને સામે પડેલાં હથિયારો માંહેનો એક ફરસો ગેરહાજર હતાં.

થોડુંઘણું ઊંઘનું ઘેન હતું તે પણ ચાલ્યું ગયું. હું વિચારી રહ્યો હતો કે સરયુદાસજીના ગયા પછી પણ વજનાથજીનો આ જ ક્રમ રહેવાનો હોય તો મારી સ્થિતિ કફોડી થઈ જાય. પછી એકાંતમાં કોઈ આપત્તિ ઊભી થાય તો ? રાત્રે કોઈ જંગલી જાનવર આવી ચડે તો ? જે મહાત્માના સાન્નિધ્યમાં અનેક પ્રેતાત્માઓ રહેતા હોય તેમાંથી એકાદ ખબરઅંતર લેવા આવી પહોંચે તો ?

આવા અનેક વિચારોએ મને ઘેરી લીધો. વજનાથજીની ગેરહાજરીનો ખ્યાલ સરયુદાસજીને આપવા માટે તેમને જગાડવા મેં હાથ લંબાવ્યો.

‘આ યોગ્ય નથી’ એવા વિચારે તેમને જગાડવાનું માંડી વાળ્યું. એક તરફ ઠંડી અને સૂકી તીક્ષ્ણ હવા જાણે શરીરને વીંધી રહી હતી, બીજી તરફ વિચારોનો વંટોળ શમતો ન હતો. ત્રણ-ચાર સિગારેટો ફૂંકી નાખી ઘડિયાળમાં જોયું તો ચાર વાગી ગયા હતા. ત્યાં ગુફાની બહાર કોઈના આગમનની ભારેખમ પદચાપ સંભળાઈ. વજનાથજી આવતા હશે એમ વિચારી હું ઝડપથી બ્લેન્કેટ ઓઢીને સૂઈ ગયો. બ્લેન્કેટનો એક છેડો ઊંચો રાખીને ગુફાદ્વાર તરફ મેં દૃષ્ટિ સ્થિર કરી. મારું અનુમાન સાચું હતું.

વજનાથજીના ડાબા ખભા ઉપર ઝોળી અને ખોપરી ટાંગેલાં હતાં. જમણા હાથમાં ફરસો હતો. અંદર દાખલ થઈને તેમણે ચારેતરફ એક દૃષ્ટિ ફેરવી. બધું બરાબર છે એમ નક્કી કરીને તેઓ પોતાના આસન ઉપર બેઠા. ફરસાને તેની જગ્યા પર મૂકીને ઝોળી, ખોપરી ટાંગી દીધાં.

તેમણે પોતાના આસન પર લંબાવ્યું. થોડી વારમાં જ તેઓ ઘસઘસાટ ઊંઘી ગયા.

સવાર સુધી મને ઊંઘ ન આવી. જેમતેમ કરીને સમય પસાર કરતો રહ્યો.

સૂર્યોદય થતાં જ સરયુદાસજી ઊઠ્યા. તેમના ઊઠતાંની સાથે જ વજનાથજી પણ ઊઠી ગયા. તેઓએ અરસપરસ જયજય સીતારામ કરી શુભ સવારનું સ્વાગત કર્યું.

બંને પોતાનાં આસન છોડીને કમંડલ, દંડ લઈ દિનચર્યા માટે બહાર ખાલ્યા ગયા.

હું વિચારી રહ્યો હતો કે આટલીબધી સખત ઠંડીમાં નાહવા- ધોવાની વાત તો એક બાજુ રહી, પણ શૌચક્રિયા આદિ કાર્ય પણ કેવી રીતે કરવું ?

જ્યાં સુધી વાતાવરણ અનુકૂળ ન થાય ત્યાં સુધી કાંઈ જામશે નહિ. સરયુદાસજીની રાહ જોઈને હું બેઠો. અર્ધો કલાક બાદ સરયુદાસજી સ્નાન આદિ કાર્યથી પરવારીને અંદર આવ્યા. મને પથારીમાં બેઠેલો જોઈને તેમણે કહ્યું : 'ઊંઘ આવી કે નહિ ? ઠંડી અનુકૂળ આવી કે નહિ ? તેમણે સહેજ ગમ્મતના રૂપમાં બંને પ્રશ્નો પૂછી નાખ્યા.

મેં કહ્યું : ઊંઘ તો આવી, પણ મને એમ લાગે છે કે ઠંડી સહન નહિ થાય, મારે અહીંના કાર્યક્રમમાં જો આઠેક દિવસ રોકાવું પડશે તો મારું અસ્તિત્વ જોખમમાં આવી જશે.

સરયુદાસજીએ હસીને સાંત્વન આપતાં કહ્યું : ચિંતા ન કરો. તમે વજનાથજીના મહેમાન છો. તમને કોઈ પણ તકલીફ નહિ થાય.

મેં સરયુદાસજીને કહ્યું : અહીં તો બરફનું સામ્રાજ્ય છવાયેલું છે. હું નાહવાનો તો વિચાર જ નથી કરતો, પરંતુ શૌચકર્મ માટે પાણી હશે કે કેમ એ પણ એક મોટો પ્રશ્ન છે.

સરયુદાસજી ક્યાં જઈને સ્નાન કરી આવ્યા હશે એ હું વિચારી રહ્યો હતો. તેમણે મને કહ્યું : ચાલો, મારી સાથે બહાર આવો. કુદરતના સૌંદર્યને જુઓ. તેમાંથી આનંદ મેળવો. એકાદ દિવસ મૂંઝવણ જેવું લાગશે, પછી ટેવાઈ જશો.

હું તેમની સાથે ગુફામાંથી બહાર આવ્યો. ગુફાથી ડાબી બાજુએ સહેજ નીચાણવાળી જગ્યા હતી ત્યાં ઝાડીઓ તેમ જ અજાણ્યાં ફળવાળાં વૃક્ષો સારાં પ્રમાણમાં હતાં. દિવસના સમયે ચારેતરફનું વાતાવરણ ખરેખર ખૂબ અદ્ભુત અને શાંતિમય હતું.

હિમાચ્છાદિત વિસ્તારમાં પણ ઝાડીઓમાં પક્ષીઓ મધુર કલરવ કરી રહ્યાં હતાં. જેમાં અનકાં, કુટબેર, તિહરી, ચેલમની જાતિનાં પક્ષીઓ વધુ જણાતાં હતાં. આ બધાં ત્યાંની ભાષાનાં નામ છે. ગુજરાતી, હિંદી ભાષામાં તેનાં શું નામ છે તે જાણી શકાયું નહિ.

સરયુદાસજી સાથે ઝાડી વિસ્તારમાં હું આગળ વધ્યો. સામે એક સ્વચ્છ પાણીનું ઠીક ઠીક મોટું ઝરણું એક મોટી હિમશિલાના પેટાળમાંથી નીકળીને એકધારી ગતિએ ફેલાઈને નીચેની તરફ વહી રહ્યું હતું.

નીચેના ભાગમાં નાનકડી તલાવડી કહી શકાય એવું સુંદર જળાશય ઝાડપાન અને વનરાઈથી ઘેરાયેલું હતું. ત્યાં એક જગ્યાએ કાચો ઘાટ બનેલો હોય તેવી જગ્યા નાહવા માટે બનેલી હતી, જ્યાંથી તલાવડીમાં ઊતરી શકાય, પાણી ભરી શકાય.

સરયુદાસજી સાથે ત્યાં સુધી જઈને પાણીમાં હાથ બોળીને જોયું. પાણી જાણે બરફથી પણ ઠંડું હોય તેમ આંગળાંને ચિજાવી નાખ્યાં. તે પાણી જેટલું સ્વચ્છ અને પારદર્શક હતું એટલું જ ઉપયોગમાં લેવા માટે અસાધારણ જણાયું.

સરયુદાસજીએ કહ્યું : ચિંતા ન કરો. અને તમને કાંઈ જ તકલીફ નહિ થાય. બસ એક વાર હિંમતપૂર્વક દિનચર્યા પૂરી કરો. તેઓ ત્યાં બેઠા. એ દરમ્યાન શૌચકર્મ કરી હાથ, મોઢું ધોયાં. જરા મનને સમજાવી કપડાં ઉતારી કમંડલથી પાણી ભરી ભરીને સ્નાન કર્યું.

એ સ્નાનક્રિયાએ મારી રહીસહી બધી હિંમત તોડી નાખી. ગુફામાં આવી ધૂણી પાસે બેસી ગરમી મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો. એકબે ચરસની ચલમ પીધી પરંતુ કાંઈ અસર થઈ નહિ. ગરમ કપડાં પહેરેલાં હતાં છતાં અંદરના બધા જ અવયવોમાંથી ધ્રુજારી ઓછી થતી ન હતી.

સાથે લાવેલા દૂધના ડબ્બામાંથી ચા બનાવીને પીધી. સૂંઠ ખાધી, શક્ય એટલા બધા જ ઉપાયો કરી લીધા. છવટે એ ઠંડીના કારણે માથું પકડવા લાગ્યું અને મલેરિયા તાવ ચડતો હોય તેમ કંપારી છૂટવી શરૂ થઈ. મને લાગ્યું કે અહીં કોઈ પણ સંજોગોમાં રહી ન શકાય.

મેં લાચારીથી સરયુદાસજીને કહ્યું : હું અહીં નહિ રહી શકું, શક્ય હોય તો તમો બે દિવસ અહીં રોકાઈ જાઓ. આજે જવાનું મુલતવી રાખો. તેગાસિંગ બેત્રણ દિવસમાં ખચ્ચર લઈને આવશે તેની સાથે હું પાછો ફરીશ. ત્યાર બાદ તમો દાદાગુરુ પાસે જજો. હું કાઠમંડુની ધર્મશાળામાં તમારી રાહ જોઈશ.

અત્યાર સુધી શાંત બેઠેલા વજનાથજી મારી પરિસ્થિતિ જોઈને સ્મિત કરીને વ્યંગસહિત બોલ્યા : આ હિમાલયની ભૂમિમાં તમારા જેવા તનમનના સુંવાળા માણસોએ ન આવવું જોઈએ. પહેલાં કષ્ટ સહન કરતાં શીખો.

હું નિરુત્તર રહ્યો. વજનાથજી થોડી વાર મારા ચહેરા સામે જોઈ રહ્યા. તેમની પાછળ ટાંગેલી ઝોળી ઉતારીને તેમાંથી કાંઈક શોધખોળ કરીને બેત્રણ પાન કાઢીને મને આપ્યાં અને ખાઈ જવા જણાવ્યું.

મેં હથેળીમાં પાન લઈને તેનું અવલોકન કર્યું. તે સુકાઈ ગયેલાં, પ્રમાણમાં સહેજ જાડાં, આકારમાં કંઈક તુલસી જેવાં પણ લંબગોળ અને સફેદ તંતુઓથી ગૂંથાયેલાં જણાતાં હતાં.

ક્ષણેક વાર વિચાર કર્યો કે આ પાંદડાં ખાઈ જવાથી બીજી કાંઈક આપત્તિ ઊભી થશે તો ? પરંતુ આનાકાની કરવામાં બે તકલીફ હતી : એક તો ઠંડીના કારણે આવી રહેલો તાવ, અને બીજું વજનાથજી પ્રત્યે અવિશ્વાસ.

તે બંને પાદડાં હું મોમાં મૂકી ચાવવા લાગ્યો. સ્વાદમાં તે સહેજ ચીકણાં, ખાટાં, તીખાં અને સુગંધયુક્ત હતાં. તે ખાધા પછી આશરે દસમી મિનિટે પરિવર્તન શરૂ થયું.

જે અસહ્ય ઠંડી મારાં હાડ-ગાત્રને ઘુજાવી રહી હતી તે બંધ થઈ ને ગરમી જણાવા લાગી. એટલી હદ સુધી કે શરીર ઉપર પરસેવો વળવા લાગ્યો. ગરમી આવતાં મને એકદમ સ્વસ્થતા જણાઈ. સ્ફૂર્તિ, શરીર અને મનની સહજ અવસ્થા આવવા લાગી.

હવે ગરમ કપડાં પણ સહેવાતાં નથી એવું લાગવા માંડ્યું. ગરમીનું પ્રમાણ વધી રહ્યું હતું. મેં ઓવરકોટ, મફલર, ગરમ ટોપી, સ્વેટર કમે કમે ઉતારવા માંડ્યાં. ફક્ત પેન્ટ-શર્ટ બાકી રહ્યાં ત્યારે એ ઠંડી મને ગુલાબી ઠંડી હોય એમ લાગ્યું. વૈશાખ-જેઠની ગરમીમાં જેમ ઍર-કન્ડિશનનું વાતાવરણ ગમે, તેવું નિયમન શરીર સાથે વાતાવરણનું ગોઠવાઈ ગયું.

આ પરિવર્તનથી હું ખૂબ આનંદિત બન્યો. સરયુદાસજીએ કહ્યું : આ વનસ્પતિનું સેવન આ વિસ્તારના ઘણા મહાત્માઓ કરે છે. તેનું નામ છે ઋતુવિજયા. તે ભાંગ વર્ગની ઉચ્ચ કક્ષાની વનસ્પતિ છે. તેનું સેવન ફક્ત ઠંડા પ્રદેશમાં જ કરી શકાય. બે પાંદડાંની ગરમી ઓછામાં ઓછી એક મહિના સુધી, દોઢ મહિના સુધી જળવાઈ રહે છે.

તમોને ઠંડા પાણીમાં સ્નાન કરાવવા પાછળનો હેતુ આ જ હતો. જો તમે ઠંડા પાણીમાં સ્નાન ન કર્યું હોત અને આ વનસ્પતિ આપવામાં આવી હોત તો શરીરની અંદર આવેલી ઝીણામાં ઝીણી રક્ત પ્રવાહિનીઓને તેમ જ પ્રાણકોષને તોડીફોડી નાખે છે.

હવે મહિના સુધી તમે આ ઠંડીમાં સ્વાભાવિક રીતે રહી શકશો. દિનચર્યા તથા ખોરાક, પ્રવાહી નિયમિત રીતે કરી શકશો.

(સરયુદાસજીએ મને કહ્યું કે ‘મહિના સુધી’ તમે આ ઠંડીમાં રહી શકશો એ વાત મને ત્યારે ન સમજાઈ. પરંતુ જ્યારે ફરજિયાત બાવીસ દિવસનું રોકાણ કરવું પડ્યું ત્યારે પાછળથી ખ્યાલ આવ્યો કે મને ‘મહિના સુધી’નો ડોઝ શા માટે આપવામાં આવ્યો હતો.)

સરયુદાસજીએ કહ્યું : હવે તો હું જઈ શકું છું ને ?

મેં કહ્યું : હા, હવે હું સ્વસ્થ છું. આપ બંને એટલા જલદી દાદાગુરુની રજા મેળવીને મને લઈ જજો. ત્યાં સુધી હું અહીં વજનાથજીના આશ્રયે છું. અમારી સાથે લાવેલી રસોઈની કાચી સામગ્રીમાં મીઠું, મસાલા, લોટ, ઘી, તેલ બધી જ સામગ્રી હતી.

સરયુદાસજીએ વજનાથજીને કહ્યું : અમે સાથે થોડી રિદ્ધિસિદ્ધિ લાવ્યા છીએ (સાધુ સમાજમાં ભોજન બનાવવાની કાચી સામગ્રીને ‘રિદ્ધિસિદ્ધિ’ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે.) તેમાંથી રસોઈ તૈયાર કરીને પંગત કરી પછી હું ગોડાઝીલ જઈશ.

વજનાથજીએ કહ્યું : તમારા જેવા યોગી લોકોના હાથે બનાવેલી રસોઈ ક્યારેક જ અમને પ્રસાદ રૂપે મળે છે. બાકી તો હું જંગલનાં ફૂલ, ફળ, કંદમૂળ ઉપર જ નિર્વાહ કરું છું.

સરયુદાસજીએ કહ્યું : એ વૃત્તિ તો તમારી મોટાઈની છે. તમે તો સમર્થ સિદ્ધ છો. જે પદાર્થ રાજામહારાજાઓને પણ ન મળે એવા તમે ધારો ત્યારે પ્રાપ્ત કરીને ઉપભોગ કરી શકો છો. છતાં સહજ વૃત્તિમાં રહી કુદરતને આધીન રહીને જે કંઈ મળે તેનાથી સમય પસાર કરો છો એ નાનીસૂની વાત નથી.

હું તેમના વાર્તાલાપને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રહ્યો હતો. બંને જુદા જુદા ક્ષેત્રના સમર્થ હતા છતાં કેટલા વિનમ્ર, સહજ વૃત્તિમાં રહેનારા, સરળ અને સ્પષ્ટ હતા !

તેઓ બંને એકબીજાના સામર્થ્યથી વાકેફ હતા છતાં વર્તનમાં, વ્યવહારમાં કે ભાષામાં ક્યાંય અહંકાર, રાગદ્વેષ કે મોટાપણાની છાયા સુધ્ધાં આવતી ન હતી.

વજનાથજીએ ધૂણી માંહેના એક મોટા લાકડાને ચીપિયાથી ખંખેરી તેનો અગ્નિ અંગારા રૂપે જુદો કરી નાનીમોટી સૂકી ડાળીઓ ગોઠવી અગ્નિ પ્રદીપ્ત કર્યો.

એ દરમ્યાન સરયુદાસજીએ જરૂરી વાસણો લઈ રસોઈ બનાવવી શરૂ કરી. એમાં ફક્ત જાડા ત્રણ ટિક્કડ (ટિક્કડ એટલે ઘઉંના લોટમાં ઘી, મીઠું, તીખાં, મસાલો નાખીને બનાવવામાં આવતો રોટલો. સાધુશાઈ ભાષામાં તે ટિક્કડના નામે ઓળખાય છે.) બનાવ્યા અને વજનાથજીએ લાવીને રાખેલી ગુચ્છી નામની વનસ્પતિનું શાક બનાવ્યું.

(‘ગુચ્છી’ નામની વનસ્પતિ મોટા ભાગે ઠંડા પ્રદેશમાં જ થાય છે. કાશ્મીરમાં તેનું ચલણ ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં છે. તેનો ભાવ એક કિલોના રૂ. ૨૦૦.૦૦ હોય છે. શ્રીમંત લોકો તેને ઉપયોગમાં લઈ કીમતી શાક ખાધાનો સંતોષ માને છે.)

આ ‘ગુચ્છી’ એ વિસ્તારમાં ખૂબ થાય છે, જ્યાં તેની કોઈ કિંમત નથી.

આશરે બપોરના સાડા બાર સુધીમાં ભોજનકાર્ય પૂરું થયું. સરયુદાસજીએ પોતાની સાથે લાવેલા સામાનમાંથી એક થેલો, ઝોળી લીધાં. વજનાથજીએ લાવીને મૂકેલાં કંદમૂળ તથા થોડાં ફળ થેલામાં ભરી લીધાં.

મેં અનુમાન કર્યું, કે કદાચ ગોડાઝીલ વિસ્તારમાં બરફ સિવાય કાંઈ જ નહિ હોય.

સરયુદાસજીએ વજનાથજીને મારા માટે ભલામણ કરતાં કહ્યું : આ મારા સ્નેહી તેમ જ અનુજ છે. એમની સંભાળ રાખશો. તેઓ અહીંની પદ્ધતિઓ તથા રીતભાતથી અપરિચિત છે તેથી જો ક્યારેક અવિવેક અથવા ક્ષતિ થઈ જાય તો દરગુજર કરજો.

વજનાથજીએ કહ્યું : એ અંગે તમે નિશ્ચિંત રહો.

હું, સરયુદાસજી તથા વજનાથજી ગુફાની બહાર આવ્યા. વજનાથજીએ સરયુદાસજીને દંડવત્ પ્રણામ કર્યા, સાથે દાદાગુરુને પણ દંડવત્ કહ્યા.

મેં પણ પ્રણામ કર્યા.

મારી આંખોમાં તરી રહેલી ભીનાશમાં નિઃસહાયતાના ભાવો જોઈ સરયુદાસજી પળવાર રોકાયા. એમણે ઝોળીમાંથી એક પારદમણિ મને આપતાં કહ્યું : આ પારદમણિને કંઠ સાથે ચપોચપ રહે તેમ બાંધી રાખશો. તેને મારી હાજરી સમાન માનશો.

મેં એ જ સમયે તે પારદમણિમાં રહેલ દોરાને સરખો ગોઠવી પહેરી લીધો અને કંઠ સાથે અડોઅડ રહે તેમ બાંધી લીધો.

૫. વિચારમંથન

એ પારદમણિ વિશેની અદ્ભુત માહિતીઓ મને પાછળથી સરયુદાસજી તરફથી જાણવા મળેલી, તેનો અહીં સંક્ષિપ્તમાં ઉલ્લેખ કરું છું.

પારદમણિ એટલે પારામાંથી બનાવેલી એક ગોળી, આ અર્થ સીધોસાદો થાય છે. પરંતુ પારદમણિનાં કાર્યો ઘણાં અદ્ભુત અને અસાધારણ છે. આ પારદમણિને રસસિદ્ધ લોકો પારદગુટિકા, પારદમણિ, રસચંદ્ર, ખેચરીગુટી જેવાં નામોથી ઓળખે છે.

સરયુદાસજીએ આ પારદમણિ નિર્માણ કરવાની પદ્ધતિ મને સમજાવેલી તે આ પ્રમાણે છે :

શુદ્ધ સંસ્કારિત પારો ત્રણ શાણ લેવો (શાણ એ માગધી પરિભાષા છે. ત્રણ શાણ એટલે લગભગ બાર આની ભાર થાય.)

‘શુદ્ધ સંસ્કારિત પારો’ એ વિશે જરૂરી વિગતો આ પ્રમાણે છે : પારો એ વિષ સમાન છે પરંતુ તેને સંસ્કાર આપવાથી તે અમૃતતુલ્ય બની મનુષ્યને આલોક અને પરલોક બંને લોકમાં સફળતા આપવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે.

પારાના સ્વાભાવિક દોષ આઠ છે : નાગ, બંગ, મલ, વહિન, ચાંચલ્ય, વિષ, ગિરિ તથા અસહ્યાગ્નિ. આ આઠ દોષ અનુક્રમે આ પ્રમાણે શરીરને નષ્ટ કરે છે : વ્રણ, કોઢ, બુદ્ધિની જડતા, દાહ, વીર્યનાશ, મૃત્યુ, શરીરના દરેક કોષને શિથિલ કરવો તથા સ્ફોટ ઉત્પન્ન કરી શરીરનો નાશ કરે છે.

આ દરેક દોષનું નિવારણ કરવા માટે તેને આઠ સંસ્કાર આપવા આવશ્યક છે. જે અનુક્રમે સ્વેદન, મર્દન, મૂર્ચ્છન, ઉત્થાપન, પાતન, બોધન, નિયામન તથા દીપન કહેવાય છે. આ પ્રમાણે આઠ સંસ્કાર આપવાથી તે નિર્મળ અને વિશુદ્ધ બને છે. ઉપરોક્ત પારો અષ્ટ સંસ્કારિત લેવાનો ઉલ્લેખ છે.

શ્યામકનક બીજ(કાળા ધતૂરાનાં કાળાં બીજ)નું તેલ ૨ બિલ્વ (બિલ્વ એટલે ૪ તોલા), ૨ બિલ્વ કનક તેલમાં સંસ્કારિત પારદ ત્રણ શાણ નાખી નેવુ દિવસ સુધી ખરલ કરવાથી તે માખણ સમાન લોચ ઉત્પન્ન કરીને બંધાવા લાગે છે.

તે પછી તેને બહાર કાઢી મૂકી દેવો. ત્યાર બાદ એક બીજી ક્રિયા અમલમાં લેવી. શિવલિંગી બીજ તથા કુંવારપાઠાનો સ્વરસ સમભાગે લઈ ખરલ કરી તેની કણક બનાવીને તેને ભૂંગળી આકાર આપી તે પારદ તેમાં બંધ કરી દેવો.

તેના ઉપર ઘેટાના ઊનો દોરો લપેટી સુકાવા દેવું. બેત્રણ દિવસ સુકાયા બાદ અંકોલના ત્રણ શેર તેલમાં ખૂબ મંદ અગ્નિથી પાકવા દેવું. આ ક્રિયા આશરે બે મહિના સુધી ચાલે છે. જ્યારે તેલ ફક્ત નામશેષ રહે ત્યારે તે પારદ ભરેલી ભૂંગળીને બહાર કાઢી એક અઠવાડિયા સુધી નીતરવા દેવી.

ત્યાર બાદ તેમાંથી પારદને કાઢી લઈ ઘતૂરાના ડોડવામાં નાખી બાફ આપવો. એક હજાર ડોડવાનો બાફ આપ્યા બાદ તેને સવા શેર ગાયના દૂધમાં મૂકવી. આ ક્રિયા સાંજે કરવી. શરૂઆતમાં તે સવા શેર દૂધને સૂકવી નાખે છે. તે ક્રમ રોજ વધારતા જવો. રોજ સવાયું વજન વધારતા જવું. જ્યારે સવા મણ દૂધને સૂકવી નાખે ત્યારે તે પારદમણિ તરીકે તૈયાર થાય છે. છેલ્લે એક તંત્રક્રિયા કરવાની રહે છે. આ પારદમણિને કાળા ભાંગરાનાં પાન તથા બીલીનાં પાનની લૂગદીમાં મૂકી એ લૂગદીનો આકાર શિવલિંગ જેવો બનાવી આ મંત્રનો ૧૦૦૮ વાર જાપ કરી તેને અભિમંત્રિત કરવી જોઈએ.

અધોરશ્યોઢથ ધોરશ્યો ધોરધોરતરેશ્યરયઃ ।

સર્વતઢસર્વશ્વેશ્યો નમસ્તેઢસ્તુ રુદ્રરુપેશ્ય ॥

આ મંત્રનો જાપ ચૌદશની રાત્રે દસથી બારના સમયમાં કરવો. જાપ પૂર્ણ થતાં જ પારદમણિ આપોઆપ લૂગદીના બનાવેલા શિવલિંગમાંથી બહાર આવીને ચંદ્ર સમાન તેજસ્વી અને સ્વયંપ્રકાશિત જણાશે.

આ પારદમણિની પરીક્ષા એ છે કે કોઈ પણ પ્રાણપ્રતિષ્ઠિત શિવલિંગ ઉપર મૂકવાથી તે શિવલિંગી પાંચ આગળ હવામાં અધ્ધર રહે છે.

તેના ગુણ અને ઉપયોગ પણ અદ્ભુત છે. આ પારદમણિને શરીર ઉપર ધારણ કરવાથી ચોસઠ પ્રકારના વાયુઓનું તે નિયમન કરે છે. કોઈ પણ રોગ શરીરમાં રહેતો નથી. હોય તો ચાલ્યો જાય છે. કોઈ પણ પ્રકારની વ્યાધિ, ભૂત-પ્રેત, અકસ્માત, અગ્નિ, જલથી તે રક્ષા કરે છે.

હિંસક પશુઓ તેમ જ સર્પ, વીંછી તેમ જ અન્ય ઝેરી વર્ગનાં જંતુ, કીટથી રક્ષા કરે છે.

વૃદ્ધવસ્થાને અટકાવે છે. તેને મુખમાં ધારણ કરવાથી ગમે તેટલું ચાલવાથી કે પરિશ્રમ કરવાથી થાક લાગતો નથી.

અપમૃત્યુને પણ તે રોકે છે તથા વીર્યસ્રાવ, વીર્યસ્ખલન તેમ જ કોઈ પણ પ્રકારના રક્તસ્રાવને થંભાવી દે છે.

આ પારદમણિના ઉપયોગ જાણ્યા બાદ તેને બનાવવાની અથવા મેળવવાની જિજ્ઞાસા થાય તે સહજ છે પરંતુ દુર્લભ ન હોવા છતાં અતિકઠિન તો છે જ.

હવે આપણે પ્રસંગ તરફ આગળ જઈએ. સરયુદાસજી અમારી વિદાય લઈને હિમાલયની ગિરિમાળાઓમાં ધીમે ધીમે અદશ્ય થયા.

હું ઘણી વાર સુધી તેમને જતા જોઈ રહ્યો. મેં પીઠ ફેરવીને જોયું તો વજ્રનાથજી ન હતા. તેઓ ગુફામાં ચાલ્યા ગયા હતા.

હું ઉદાસ મને ગુફામાં દાખલ થયો. સામે જ વજ્રનાથજી તેમના આસન પર બેઠા હતા. તેમણે મને બેસવા જણાવ્યું. હું મારા આસન પર જઈને બેઠો.

તેમણે કહ્યું : હવેથી તમારે રસોઈ બનાવવા માટે ધૂણીનો કે તેના અગ્નિનો ઉપયોગ કરવાનો નથી. તમે જાતે જ તમારી રસોઈ ગુફા બહાર જઈને બનાવી લેજો. તેમના અવાજમાં રુક્ષપણું અને શુષ્કતા હતી.

તેમના પહેલા જ હુકમથી હું સ્તબ્ધ થઈ ગયો. મેં અનુમાન કર્યું કે મહાત્મા લોકો પોતાનાં ધૂણી-પાણીનો ઉપયોગ અંગત રીતે જ કરતા હશે તેથી તેમણે આવી સૂચના આપી છે. જે મને વાજબી જણાઈ. મેં કહ્યું : જેવી આપની ઇચ્છા.

તેમણે કઠોર અને વૈખરી વાણી શરૂ કરી : ઇચ્છા ? ઇચ્છા અહીં સર્વત્ર ભગવાન મહાકાલની પ્રવર્તે છે. મારી કે તારી નહિ.

વજ્રનાથજીના વર્તનમાં એકાએક થયેલો ફેરફાર જોઈ હું મૂંઝાઈ ગયો. એક તો તેમનું રૂપ ઉગ્ર અને ભયાનક હતું જ અને બદલાયેલા વર્તનથી વધુ ત્રાસજનક બન્યું હતું.

મેં પરાણે નમ્રતા લાવીને કહ્યું : હું તો આપનો આશ્રિત છું, મારાથી અજાણતાં કોઈ ક્ષતિ થઈ ગઈ હોય તો ક્ષમા કરશો.

તેમણે કટુતાથી કહ્યું : આવી નકામી વાતોથી હું ટેવાયેલો છું. મને કાંઈ ખલેલ પહોંચાડીશ નહિ. બે-પાંચ દિવસ જે તારે પસાર કરવાના છે તે શાંતિથી પસાર કરી લે.

એમ કહી તેમણે પાછળ પડેલી કુહાડી ઉપાડીને મારી સામે ફેંકતાં કહ્યું : તારી જરૂર પ્રમાણેનાં લાકડાં કાપીને લઈ આવ. તેનાથી જ તારી રસોઈ બનાવજે. સૂર્યાસ્ત પહેલાં રસોઈ-ભોજનકાર્ય પૂરું કરી લેજે.

મારા તરફથી જવાબની અપેક્ષા રાખ્યા વિના તેઓ રીંછના આસન ઉપર મારી તરફ પીઠ રાખીને પડખાભેર સૂઈ ગયા. રીંછના સફેદ ચામડાના છેડે રીંછના માથા ઉપર માથું મૂકી તેઓ નિશ્ચિતપણે સૂઈ ગયા.

હું શૂન્યમસ્તક બની ગયો. તેમની આવી વર્તણૂક મને બિલકુલ સમજાતી ન હતી. હું તેમની પડછંદ પીઠ ઉપર વીખરાયેલી વિશાળ જટાને જોઈ રહ્યો હતો.

સામે પડેલી કુહાડીના તીક્ષ્ણ પાના ઉપર મેં ધીમેથી આંગળી ફેરવી. લાકડાં કાપવા જવું કે નહિ એવું વિચારી રહ્યો હતો. અલબત્ત, બિસ્કિટ, બ્રેડ, સૂકો ખોરાક મારી પાસે હતો એ વિચારે બહાર જવાની ઇચ્છા ઓછી હતી.

છતાં વજનાથજીએ કહ્યું છે અને નહિ જાઉં તો વળી પાછો તેમનો રોષ સહન કરવાની પરિસ્થિતિ ઊભી થશે.

કુહાડી લઈ, ગળામાં મફલર વીંટીને હું ગુફામાંથી બહાર આવ્યો. બહારનું વાતાવરણ સ્વચ્છ હતું. સૂર્યના પ્રકાશમાં બરફીલી પહાડીઓ ચમકી રહી હતી.

મેં ચારેતરફ નજર ફેરવીને જોયું. સૂકાં ઝાડ ક્યાંય દેખાતાં ન હતાં. ગુફાની પાછળના ભાગ તરફનું થોડું ચડાણ ચડીને ઢોળાવ તરફ આવેલા જળ શય તરફ જવાનું વિચારી આગળ વધ્યો.

વજનાથજીની બદલાયેલી વર્તણૂક અંગેના વિચારો મનમાં જુદા જુદા આકારો લઈ રહ્યા હતા.

શું તેઓ મને નજીક નહિ આવવા દેવા માગતા હોય ? મારા પ્રત્યે કોઈ પૂર્વગ્રહ હશે ? કસોટી કરતા હશે ? ધીરજનો અંત લેતા હશે કે પછી કોઈ ખાસ પ્રયોજન માટે મારી ભૂમિકા તૈયાર કરી રહ્યા છે ?

એવા અસંખ્ય વિચારો આવજા કરી રહ્યા હતા.

મેં ઢોળાવ ઊતરવો શરૂ કર્યો. સામે વહેતું ઝરણું અવિરત ગતિથી વહી રહ્યું હતું. તેને જોઈ કુદરતની રચના ઉપર મનોમન પ્રસન્નતા થઈ આવી.

એ વિસ્તારમાં આવેલાં નાનાંમોટાં જળાશયો સખત ઠંડી અને બરફના કારણે થીજીને જામી ગયાં હતાં. પાણીને બદલે બરફનાં સપાટ મેદાન સમાં દેખાતાં હતાં. ત્યારે આ ઝરણું હિમશિલામાંથી જ ફૂટીને પોતાના નામનું અસ્તિત્વ જાળવીને વહી રહ્યું હતું.

તે ઝરણું નાની તલાવડી રૂપે જ્યાં આવીને એકત્ર થતું હતું તે વિસ્તારમાં હું આગળ વધ્યો. રાત્રે થયેલી હિમવર્ષાનો બરફ ક્યાંક જામી ગયો હતો તો ક્યાંક નરમ રૂની માફક પથરાયેલો હતો. કેડી જેવું તો હિમવર્ષાને કારણે રહેવા પામતું જ નહિ.

તલાવડીની પશ્ચિમ દિશા તરફ ઊંચાણ-નીચાણની જગ્યામાં સુકાયેલી ઝાડી, અર્ધ કપાયેલાં નાનાંમોટાં વૃક્ષો દેખાયાં. વસંતઋતુમાં ઊગેલી આ વનરાજી હિમવર્ષાના કારણે નિર્જીવ થઈને સુકાઈ ગયાનું મેં અનુમાન કર્યું.

તે તરફ જઈને થોડાં લાકડાં કાપી લેવાનું વિચારી હું આગળ વધ્યો. એકબે વાર બરફમાં પગ લપસી પડતાં લાગ્યું કે સાચવીને આગળ વધવું પડશે. રખે ને કોઈ મોટા બરફના પોલાણમાં ઊતરી પડું એ બીકે સાવચેતીથી કુહાડી ટેકવી ટેકવીને સૂકી ઝાડી સુધી પહોંચી ગયો.

ચારેતરફ ધ્યાનપૂર્વક સાવચેત નજરે અવલોકન કરી ઉપાડી શકાય એટલાં લાકડાં કાપીને-વીણીને એકત્ર કરી લીધાં. મફલરથી તે બધાં લાકડાં બાંધી હું પાછો ફર્યો. નિર્વિઘ્ને ગુફા સુધી આવી પહોંચ્યો. લાકડાંની ભારી ગુફાની બહાર જ છોડી નાખી.

અંદર દાખલ થઈને જોયું તો વજનાથજી હજુ એ જ રીતે પડખાભેર આરામથી ઊંઘી રહ્યા હતા.

રસોઈ બનાવવાની શરૂઆત કરવા માટે વાસણોની જરૂર હતી, પણ મારી પાસે વાસણો ન હતાં. ગુફામાં મોજૂદ વાસણોથી જ મારે રસોઈ બનાવવાની હતી. વજનાથજીની મંજૂરી સિવાય તેનો ઉપયોગ કરવાથી તેઓ ગુસ્સો થશે એમ માની તેમના જાગવાની રાહ જોઈને મારા આસન પર બેઠો.

અવાજ ન થાય એ રીતે મેં સામાનમાંથી મગ કાઢીને રાખી લીધા. લાંબી કડાકૂટ કરવા કરતાં ફક્ત મગ બાફીને ખાઈ લેવું વધુ અનુકૂળ રહેશે એમ માની નિશ્ચિંત બન્યો.

વજનાથજીના જાગવાની રાહ જોવામાં સમય પસાર થવા લાગ્યો. નવરાશના કારણે સિગારેટ સળગાવીને ગુફાનું અવલોકન કરી સમય પસાર કરવા લાગ્યો.

વજનાથજીના આસનની આજુબાજુ પડેલી દરેક ચીજને હું ધ્યાનપૂર્વક જોઈ રહ્યો હતો. કોણ જાણે કેમ પણ મને એવું લાગતું હતું કે મારી ચેષ્ટાઓ ઉપર કોઈક નજર રાખી રહ્યું છે. મારું મન સતત આ જાતની આશંકા સેવી રહ્યું હતું.

વજનાથજીના આસનથી થોડે દૂર પડેલો પિત્તળજડિત સીસમનો ઇસ્કોતરો કાંઈક અવાજ કરી રહ્યો હતો, ખખડાટનો અવાજ થતાં મેં ઇસ્તોકરા સામે જોયું. તેનું ઢાંકણું આપોઆપ ખૂલીને બેત્રણ વાર પછડાયું. ઢાંકણાના ખૂલવા-બંધ થવાથી સામેની ભીંત ઉપર ટાંગેલી ઝોળી સાથે બાંધેલી માનવખોપરીએ જાણે ડોક ફેરવીને ઇસ્કોતરા સામે જોયું.

પહેલાં તો મને એમ લાગ્યું કે પવન આવવાથી ટિંગાડેલી ખોપરી હાલતી હશે પરંતુ એમ ન હતું. ધ્યાનપૂર્વક જોતાં મને ખ્યાલ આવ્યો કે ખોપરી ઇરાદાપૂર્વક ઇસ્કોતરા સામે જોઈ રહી હતી.

આ મૂક દશ્ય જોઈ મને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. ઇસ્કોતરાનું બેત્રણ વાર ખૂલવું તથા બંધ થવું, તેની સાથે ખોપરીનું તેની સામે જોવું, એ વિસ્મયપૂર્ણ ઘટના હતી.

મેં અનુમાન કર્યું : સરયુદાસજીએ કરેલ ઉલ્લેખ પૈકીની આ પ્રેતલીલા હોવી જોઈએ.

હવે શું થાય છે એ જોવા માટે મેં ખોપરી તરફ મીટ માંડી. તેનું ધ્યાન પેલા ઇસ્કોતરા તરફ જ હતું. ઇસ્કોતરો શાંત હતો. એ જોઈ ખોપરીએ દાંતનાં ચોકઠાં ભટકાડી અવાજ કર્યો. જાણે તે ખડખડાટ હસી રહી છે.

ખોપરીની ખખડાટીથી વજનાથજી જાગી ગયા અને સૂતાં સૂતાં જ ખોપરીને હાથ દ્વારા સ્પર્શ કરીને શાંત રહેવા જણાવ્યું.

વજનાથજીના જાગવાની રાહ જોવામાં સાંજ પડી ગઈ હતી. વજનાથજી પડખું ફરીની આસન ઉપર બેઠા થયા. બેસતાંની સાથે જ તેમણે મારા ઉપર દષ્ટિ કરી અને કહ્યું : હજુ અહીં જ બેઠો છું ? રસોઈ બનાવી લીધી ?

તેમના પ્રશ્નથી હું ગૂંચવાયો. તેમની આંખો ઊંઘના કારણે વધુ લાલ અને ફૂર દેખાતી હતી. મેં ધીમેથી કહ્યું : લાકડાં તો લઈ આવ્યો છું પણ આપ આરામમાં હતા તેથી આપને પૂછ્યા વિના વાસણનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો ? એ કારણે રસોઈ નથી બનાવી.

તેમણે કહ્યું : હું સૂતો હતો તો પછી મને પૂછ્યા વિના ગુફામાં કેમ આવ્યો ? અને પૂછ્યા વિના જો આવી જ ગયો તો પૂછ્યા વિના વાસણનો ઉપયોગ કેમ ન કર્યો ? હવે રસોઈ નહિ થાય. સૂર્યાસ્ત થઈ ગયો છે. આજ ઉપવાસ કર.

એટલું કહીને તેઓ કમંડલ, ઝોળી લઈને સંધ્યા-પૂજા કરવા બહાર ચાલ્યા ગયા. સાંજ નમી ચૂકી હતી. ઠંડો પવન ફૂંકાવાનો શરૂ થઈ ગયો હતો. મેં ગુફા બહાર જઈને થોડી હળવાશ અનુભવવા પ્રયત્ન કર્યો.

ઠંડો અને કાતિલ પવન હવે મારા માટે સામાન્ય અને ગુલાબી હતો. ચારેતરફ દૂર દૂર કંદરાઓમાં જુદાં જુદાં સ્થળોએ મહાત્મા લોકોની ધૂણીનો અગ્નિ ટમટમતા દીવા જેવો જણાતો હતો. ક્યારેક દૂરથી ધીમો શંખધ્વનિ સંભળાતો હતો. ક્યારેક ઉપરની પહાડીઓ તરફથી નિશાયર પ્રાણીઓની એકલદોકલ ગર્જના સંભળાતી હતી.

વાતાવરણ પોતાનો પ્રભાવ સ્થાપિત કરી રહ્યું હતું. મેં ગુફાદ્વાર પાસે બેસી સિગારેટ સળગાવી. વર્તમાન પરિસ્થિતિ વિશે હું વિચારી રહ્યો હતો. વજનાથજીનું વર્તન મને અકળાવી રહ્યું હતું. તેમનો આશય સમજાતો ન હતો. એમની પાસેથી નવું જાણવાનું મળશે એવું સરયુદાસજીએ કહેલું, પરંતુ એ બાબતની કાંઈ સંભાવના જ હજી ઉપસ્થિત થઈ ન હતી.

કઈ રીતે વજનાથજીનો પ્રેમ મેળવવો એ વિશે હું યોજના ઘડી રહ્યો હતો. ગુફાની પાછળના ભાગમાંથી વજનાથજીનો આવવાનો પગરવ સાંભળી હું ઊભો થઈ ગયો. તેમણે ગુફા તરફ નહિ આવતાં સામેની દિશામાં ઊભેલાં ત્રણચાર વૃક્ષોમાંથી થોડાં પાંદડાં એકઠાં કર્યાં.

હું તેમની ચેષ્ટા જોઈ રહ્યો હતો. પાંદડાં લઈ તેઓ ગુફા તરફ આવ્યા. મારી સામે સહેજ નજર કરી તેઓ ગુફામાં દાખલ થયા. હું પણ ચાવી આપેલા રમકડાની માફક પાછળ ચાલ્યો.

હું ચુપચાપ મારા આસન ઉપર બેસી ગયો. વજનાથજીએ આસન પર બેસી સીસમનો ઇસ્કોતરો ખોલ્યો. મને થયું હમણાં કાંઈક વિચિત્ર વસ્તુ બહાર આવશે.

તેમણે બેત્રણ ડબ્બી, એક નાની તુંબડી તથા કોઈ નાના પ્રાણીની ખોપરી તેમાંથી બહાર કાઢી. સ્નાન-સંધ્યા કર્યા પછી તેમણે તિલક સ્વરૂપ કરવાની શરૂઆત કરી. તુંબડીમાંથી ભસ્મ કાઢીને ત્રિપુંડ ખેંચ્યું. ચંદ્રઆડ, બિંદકી, ભૈરવી આદિ કર્યા પછી તેમનું સ્વરૂપ બિહામણું દેખાતું હતું.

તેઓ મૌન બની પોતાનું કાર્ય કરી રહ્યા હતા. બહાર વૃક્ષ પરથી લાવેલા પાંદડાંને ચોળી તેમાં તમાકુ ભેળવી એક મોટી ચિલમ્ તેમણે ભરી. ચિલમ્ ઉપર ઘુંડી (ઘુંડી એટલે શણ, કાથી, સૂકું ઘાસ એવી કોઈ પણ એક ચજને વળ દઈ તેની દડી બનાવી તેને સળગાવીને મૂકવાની પદ્ધતિ) ચેતાવી.

તેમનો ધોર નાદ મેઘગર્જના સમાન ગુફામાં ગાજી ઊઠ્યો : ‘સંધ્યા તારણી સબ દુઃખ નિવારણી. સંધ્યા કી બેલા અમરકોટ સિદ્ધોં કા મેલા.’ અજગર શ્વાસ લેવા જેમ સુસવાટી કરે તેમ તેમણે ચિલમ્ને ભદ્ર મુદ્રામાં રાખીને દમ ખેંચ્યો.

(ચિલમ્ની ફૂંક ખેંચવાની ચાર મુદ્રાઓ સિદ્ધ લોકો પાસેથી જાણવા મળી છે : ઉગ્ર, ભદ્ર, ચિતવન, ચંગ. આ મુદ્રાભેદનો ઉલ્લેખ એવા પ્રકારે છે કે, જ્યારે સાધુ કોઈ ઉગ્ર તપસ્યા, આરાધના, સાધના કરતો હોય ત્યારે હંમેશાં ઉગ્ર મુદ્રાની ચિલમ્નું સેવન કરે છે. કાર્યરત અવસ્થામાં ભદ્ર મુદ્રા તથા ચિતવન, મનન સમયે ચિતવન મુદ્રા અને શાંતિ તથા મસ્તીના સમયે ચંગ મુદ્રાની ચિલમ્નું સેવન કરવામાં આવે છે. તે સમયે આસનનું પણ મહત્ત્વ હોય છે. ઉગ્ર મુદ્રામાં વીરાસન, ભદ્ર મુદ્રામાં લંગૂરાસન, ચિતવન મુદ્રામાં સિદ્ધાસન તથા ચંગ મુદ્રામાં સુખાસન દ્વારા ચિલમ્નું સેવન થાય છે.)

દમ ખેંચતાંની સાથે જ ચિલમ્માંથી આછી અગ્નિજ્વાળા નૃત્ય કરતી નીકળીને તેમાં જ સમાઈ ગઈ.

થોડી વાર તેઓ રોકાયા, પછી મારી સામે ચિલમ્વાળો હાથ લંબાવ્યો.

આવો પ્રસંગ એકાએક બનશે એવી મારી કલ્પના જ ન હતી. ચિલમ્ લેવી કે ન લેવી તે નિર્ણય તુરત કરવાનો હતો. નજીક આવવા માટેનો આ અવસર જતો ન કરવો એ વિચારે મેં વજનાથજીના હાથમાંથી મર્યાદાપૂર્વક ચિલમ્ લઈ લીધી.

મેં મારા ખિસ્સામાંથી સાફી બહાર કાઢીને ચિલમ્ લપેટી. અહીં સાફી વિશે થોડું સમજી લઈએ. સાફી એટલે ચિલમ્ પીવા માટે વાપરવામાં આવતો કપડાનો ટુકડો, જેથી ચિલમ્નો ધુમાડો ગળાઈને આવે. તમાકુ, ગાંજો શ્વાસ સાથે મોંમાં ન જાય તથા ચિલમ્ અજીઠી ન થાય એવો હેતુ હોય છે.

છતાં તેમાં રહસ્ય હોય છે. શંભુદલ ભગવી સાફી વાપરે છે. રામાદલ લાલ રંગની સાફીનો ઉપયોગ કરે છે. જ્યારે ઉદાસી, નાથ, તાંત્રિકો કાળા રંગની સાફીથી ચિલમ્ પીએ છે. દેવી ઉપાસકો, તાંત્રિકો, ચૂંદડી, પામરીનો ઉપયોગ સાફીમાં કરે છે.

સાધુ-મહાત્મા પોતાની સાફી સંસારી લોકોને આપતા નથી તેમ જ તેમની સાફી લેતા નથી.

ક્યારેક સંપ્રદાયભેદમાં પણ સાફીનો સાર્વજનિક ઉપયોગ નથી થતો. દરેક પોતાની સાફી અંગત જ રાખે છે.

એ સિવાય પણ એમાં ગૂઢ રહસ્ય સમાયેલાં હોય છે, જેની ચર્ચા નહિ કરતાં મૂળ પ્રસંગ તરફ જઈએ.

વજનાથજીની ધૂણીને નમસ્કાર કરી મેં ધીમેથી ફૂંક લીધી. ધુમાડાની સુગંધ પરથી મને ખ્યાલ આવ્યો કે તે ગાંજાની ચિલમ્ હતી.

વજનાથજી બહાર વૃક્ષો પરથી ગાંજો જ લાવેલા. આ વૃક્ષારોપણ વજનાથજીએ કરેલું હશે, જેથી ગાંજાનું સેવન કરવા માટે કોઈ આધાર ન રાખવો પડે.

મેં એક દમ ખેંચીને માનપૂર્વક ચિલમ્ પાછી સોંપી.

આ ક્રમ ફક્ત બે વાર ચાલ્યો. ત્યાર બાદ તેમણે મને ચિલમ્ આપી નહિ. તેઓ પોતાના વિચારોમાં મગ્ન હતા. ક્યારેક તેઓ મારી તરફ જોઈ લેતા હતા.

હું તેમના ચહેરાના ભાવોનું પરિવર્તન ધ્યાનપૂર્વક જોઈ રહ્યો હતો. એ દરમ્યાન મારી આંખો ઊંઘથી ઘેરાવા લાગી. આવું કેમ થાય છે તે થોડી વાર મને સમજાયું નહિ.

જ્યારે નશો હદથી વધારે અસર કરવા લાગ્યો ત્યારે મને ખ્યાલ આવી ગયો કે મને બેહોશ કરવા માટે ચિલમ્ આપવામાં આવી હતી. મારાથી બેસી શકાતું ન હતું. ફરજિયાત હું આસન ઉપર આડા પડ્યો થયો. તરત જ ઘસઘસાટ ઊંઘી ગયો.

રાત્રે અઢીથી ત્રણ વાગ્યે આંખ ખૂલી ત્યારે હું સંપૂર્ણ સ્વસ્થ હતો. મેં બેઠા થઈને ચારેતરફ જોયું. વજનાથજી ગુફામાં ન હતા. તેમની નાનીમોટી ઝોળી, ખોપરી તેમ જ સામે પડેલાં હથિયારોમાં ભાલો પણ ન હતો.

અત્યારે વજનાથજી ક્યાં ગયા હશે, ક્યારે ગયા હશે, ક્યારે પાછા આવશે, શા માટે ગયા હશે ? એવા વિચારો હું સ્વસ્થપણે કરી રહ્યો હતો. ગુફામાં સૂમસામ વાતાવરણમાં મારા સિવાય કોઈ હતું નહિ. ધૂણીમાં અગ્નિજ્વાળા વ્યવસ્થિત રીતે પ્રજ્વલિત હતી.

એક ખાસ બાબતનો અનુભવ હું કરી રહ્યો હતો કે અજાણી જગ્યા, ભયજનક વાતાવરણ, કારણ કે આ એ જગ્યા હતી જ્યાં ગમે ત્યારે ગમે તે અસાધારણ ઘટના બનવાની શક્યતાઓ હતી છતાં જેટલા પ્રમાણમાં ભય લાગવો જોઈએ તેટલો નહિ લાગતાં આંતરિક રીતે હું ભય-અભયનું માનસિક ધર્ષણ અનુભવી રહ્યો હતો. કોઈ અજ્ઞાત શક્તિ મારા મનોબળની દીવાલોને મજબૂત આધાર આપી રહેલ હોય તેવું સ્પષ્ટપણે હું અનુભવી રહ્યો હતો.

એટલું જ નહિ સાહસ અને પરાક્રમ કરવા માટે પણ મને પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવી રહ્યો છે એવી મનોદશાને હું પોતે જ જુદી તારવી રહ્યો હતો.

અનિવાર્ય સંજોગો સિવાય કદી પણ હું સાહસ ખેડવાની પ્રવૃત્તિ કરતો નહિ. સાધુશાહી નિયમોની મર્યાદાનું ક્યારેય ઉલ્લંઘન કરતો નહિ. સાધુની ગેરહાજરીમાં તેની ચીજવસ્તુઓને ફંફોસવાની મને કુટેવ નહોતી. મારા આ સ્વભાવથી હું પરિચિત હતો.

આજે તેમાં પરિવર્તન જણાતું હતું. મારામાં મારા સિવાય બીજું કોઈ મને ઉશ્કેરી રહ્યું છે તેવું ચોક્કસપણે હું અનુભવી રહ્યો હતો.

મેં સિગારેટ સળગાવી, ચોતરફ નજર ફેરવી. અકારણ જ ઊભા થઈને મેં ગુફાની દીવાલોનું ઝીણવટથી નિરીક્ષણ શરૂ કર્યું. વજનાથજીના આસન સામેની દીવાલ ઉપર એકસરખા આકારનાં બે મોટાં યંત્રો સિંદૂર, મેશ તેમ જ વનસ્પતિમાંથી બનાવેલા રંગોથી દોરાયેલાં હતાં.

જમણી બાજુની દીવાલ પર કોઈ દેવીનું અસ્પષ્ટ ચિત્ર જણાતું હતું. ડાબી બાજુની દીવાલ ઉપર કોઈ મહાત્મા ઘણીબધી ફેણવાળા સર્પના છત્ર નીચે એક હાથમાં કલમ અને બીજા હાથમાં પુસ્તક લઈને વિચારમગ્ન મુદ્રામાં અંકિત થયેલા જણાતા હતા. કોઈ પણ પ્રયોજન વિના જ હું ચારેતરફ આટા મારી રહ્યો હતો.

સામે પડેલાં હથિયારોમાંથી એકાદ હથિયાર લઈને બહાર જવાની મને ઇચ્છા થઈ. મારામાં એકાએક આવેલી નિર્ભયતા આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરી રહી હતી. તેનું કારણ શોધવા હું મથી રહ્યો. મનોમન એક વિચિત્ર સંઘર્ષ શરૂ થયો

હતો. મેં વિચાર્યું કે આ એકાએક આવેલી નિર્ભયતા કદાચ મને જોખમમાં પણ મૂકી દે. એ વિચાર આવતાં બહાર જવાનું માંડી વાળ્યું.

મને ભૂખ લાગતી હતી તેથી મેં મારા સામાનમાંથી બ્રેડ, બિસ્કિટ, જામ, ચટણી, અથાણું કાઢીને ખાવાની શરૂઆત કરી પરંતુ એક નવી આપત્તિ શરૂ થઈ. બધો જ ખોરાક કડવો થઈ ગયેલો હતો. આવું કેમ બન્યું તે સમજાયું નહિ. ખોરાકમાં થયેલો ફેરફાર કોઈ કારણે સંભવી જ ન શકે. આટલા ઠંડા વાતાવરણમાં ફેરફાર થવાની કોઈ શક્યતા ન હતી.

અસાધારણ કડવાશના કારણે એક ટુકડો પણ ખાઈ શકાય તેમ ન હતો. મેં કંટાળીને બધું યથાવત્ મૂકી દીધું. વજનાથજીએ સાંજે મને કહ્યું હતું કે આજે ઉપવાસ કરો. તો શું એમણે કાંઈ માયાજાળ ફેલાવી હશે ? મને ફરજિયાત ભૂખ્યા રાખવાની પાછળ કોઈ કારણ હશે ! પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે મને માનસિક યાતના શા માટે આપવામાં આવી રહી છે એ મારો મુખ્ય પ્રશ્ન બની ગયો હતો.

મેં કંટાળીને આસન ઉપર લંબાવ્યું. એકબે દિવસમાં સુર્યુદાસજી આવી જશે પછી શી તકલીફ છે એ વિચારથી આશ્વાસન મેળવ્યું.

સવારના પાંચનો સમય થયો. વાતાવરણમાં પવનની સુગંધ ઉપાનું આગમન સૂચવતી હતી. ધૂણીનો અગ્નિ ઝાંખો પડી ગયો હતો. તેનાં લાકડાં સરખાં ગોઠવવાનો વિચાર આવ્યો પરંતુ તેમાંથી વળી કાંઈ આફત ઊભી થાય અગર વજનાથજીને ખ્યાલ આવે અને ગુસ્સે થાય એ ડરથી લાકડાં એમ જ રહેવા દીધાં.

બહારથી ભારે પગલાં આવવાનો પરિચિત અવાજ સંભળાયો. મારે સૂઈ જવું કે બેસી રહેવું તે અંગે તરત નિર્ણય લેવાનો હતો. મેં નિર્ણય લીધો કે મારે બેસી રહેવું, જેથી તેમને ખ્યાલ આવે કે તેમના આવતાં પહેલાં હું જાગી ગયો છું અને ભૂખ-તરસથી એકાંતમાં મૂંઝાઉં છું. તેઓએ આવીને ક્ષણેક મારી સામે દષ્ટિ કરી પોતાના આસન ઉપર જઈને બેસી ગયા. સવારનો સમય હતો એટલે વિવેક અને સાધુમર્યાદા જાળવવા મેં ઊભા થઈ વજનાથજીનો ચરણસ્પર્શ કરી નમસ્કાર કર્યા. અલબત્ત, એમ કરવાની પાછળ મારો હેતુ વજનાથજીની લાગણી મેળવવાનો હતો.

જ્યાંથી તેઓ આવ્યા હતા ત્યાં કાંઈક સંતોષકારક કામગીરી થઈ હશે તેથી તેઓ પ્રસન્નચિત્ત જંગાતા હતા. ‘મંગલ ભવેત્’ કહી તેમણે અભયમુદ્રાથી આશીર્વાચન કહ્યું.

એમની પ્રસન્નતાથી અત્યાર સુધીની મારી વ્યથાઓ ક્ષણવારમાં ચાલી ગઈ. આજે સારી શરૂઆત કરી શકાશે એ વિચારે હું ખુશ હતો. તેમણે ચિલમ્

બનાવીને ચેતાવી વિચારમગ્ન અવસ્થામાં જ એ પૂરી કરી. હું તેમના ચહેરાના ભાવોનું ધ્યાનપૂર્વક નિરીક્ષણ કરી રહ્યો હતો.

ચિલમ્ પી લીધા બાદ તેમણે ખભા ઉપરથી ઝોળી ઉતારીને પાછળ યથાસ્થાને ટાંગી દીધી. કમંડલ લઈને તેઓ બહાર ચાલ્યા ગયા. તેઓ નિત્યકર્મ માટે ગયા હોવાનું મેં અનુમાન કર્યું.

સવાર થઈ ચૂકી હતી. ગુફામાં ઉજાસ ધીમે ધીમે ફેલાઈ રહ્યો હતો. વજનાથજી સાથે કયા વિષયથી શરૂઆત કરવી એ અંગે હું વિચારી રહ્યો હતો. નાનામાં નાની તક મળે તો તેનો ઉપયોગ કરી લેવા નક્કી કર્યું.

વજનાથજી સ્નાન, નિત્યકર્મથી પરવારીને આવ્યા. તેઓ કમંડલમાં ફળ ભરીને લાગ્યા હતા. બેચાર મોટાં પાનમાં લાંબી નળાકાર વનસ્પતિ વીંટીને લાગ્યા હતા.

તેમણે શાંત સ્વરે મને દિનચર્યા, સ્નાન આદિ માટે જવાનું સૂચન કર્યું. હું થેલામાંથી કપડાં, ટુવાલ અને જરૂરી ચીજો લઈ બહાર જવા લાગ્યો. મને અટકાવતાં વજનાથજીએ કહ્યું, અહીં તમારા શહેરી વિસ્તાર કે બાગબગીચો નથી. હથિયાર લીધા વિના ખાલી હાથે બહાર જવું નહિ. આટલા સમયથી સાધુઓ સાથે છો છતાં જંગલના નિયમોનું ભાન નથી ?

ક્ષોભ સાથે પાછા ફરી મેં કુહાડી સાથે લીધી. બહારનું દૃશ્ય અતિ મનોહર અને નયનરમ્ય હતું. રાત્રે થયેલી હિમવર્ષાના કારણે ચારેતરફ શ્વેત આવરણ છવાયેલું હતું. અમુક વૃક્ષોનાં પાન ઉપર જામેલો બરફ સૂર્યના પ્રકાશથી ઓગળીને બિંદુ થઈ ટપકી રહ્યો હતો. ને બિંદુ ટપકતાં પહેલાં સૂર્યપ્રકાશનું પરાવર્તન મેઘધનુષ્ય જેવા તેજસ્વી રંગોમાં કરી સ્વયં નાનકડા સૂર્ય સમાન ચમકીને ટપકી રહ્યાં હતાં.

વજનાથજી વિશે વિચાર કરતો હું ગુફાની પાછળની બાજુની સહેજ ઊંચી પહાડી ચડીને પાછળના ભાગમાં ઝરણા તરફ ઊતરવા લાગ્યો. ગઈ કાલે અસહ્ય એવી ઠંડી અને તેજાબ સમાન ઠંડું પાણી આજે સ્વાભાવિક લાગતું હતું. કુદરતે શું નથી આપ્યું ? સિદ્ધ લોકો પાસે શું નથી ? ગઈ કાલે જે પાણીમાં હાથ બોળવો પણ મુશ્કેલ હતો તે જ પાણીમાં હું આજે સહેલાઈથી નાહી શકતો હતો — ફક્ત બે જ પાંદડાંની શક્તિના કારણે.

દિનચર્યાથી પરવારી થોડાં સૂકાં લાકડાં એકઠાં કરી હું પાછો ફર્યો. લાકડાં બહાર મૂકી હું અંદર ગયો. વજનાથજી પોતાના આસન ઉપર ભસ્મ, તિલક, ત્રિપુંડ આદિ લેપ, અર્ચન કરી હવનની તૈયારી કરી રહ્યા હતા.

હું મારા આસન ઉપર મૌન થઈને બેઠો. તેમણે હવિષ્ય સામગ્રી ગોઠવીને ધૂણીનો અગ્નિ વ્યવસ્થિત કર્યો. હોઠના આછા ફફડાટ સાથે તેમણે જુદાં જુદાં

દ્રવ્યોની મિશ્ર આહુતિ આપવી શરૂ કરી. વાતાવરણમાં હવિષ્ય દ્રવ્યની સુગંધ પવિત્ર ભાવ, સ્ફૂર્તિ, પ્રસન્નતા અને તાજગી ફેલાવી રહી હતી.

એક ખાસ બાબતે મારું ધ્યાન ખેંચાયું. જ્યારે વજ્રનાથજી આહુતિ આપતા ત્યારે પહેલાં અગ્નિજ્વાળાઓ વધુ પ્રજ્વલિત થઈને ઊંચે ચડતી અને આહુતિ આપતાંની સાથે જ ખૂબ નીચે આવી જતી. હોમેલું દ્રવ્ય જ્યારે ભસ્મ થઈ જાય ત્યારે જ્વાળાઓ ફરી પ્રજ્વલિત થઈ ઊંચે ચડતી. સાધારણ ક્રમ એવો હોય છે કે જ્યારે અગ્નિમાં આહુતિ આપવામાં આવે ત્યારે તે વધુ પ્રકાશિત બની ઉગ્ર બને છે. જ્યારે અહીં ક્રમ ઊલટો હતો. હવિષ્યની આહુતિ આપતાં પહેલાં અગ્નિ ઉગ્ર બનતો હતો અને આપેલી આહુતિને જ્વાળારૂપી જિહ્વા દ્વારા ખાઈને શાંત થતો હોય એમ બનતું હતું.

એમનો હવનક્રમ જુદા જુદા પ્રકારનાં દ્રવ્ય, આસન અને મુદ્રાઓથી અર્ધો કલાક ચાલ્યો. એ દરમ્યાન સમાપ્તિ પહેલાં એક ડબામાંથી વનસ્પતિનાં પાંદડાંનો ભૂકો લઈ ધૂણીમાં નાખતાં ખૂબ ધુમાડો થવા લાગ્યો.

વજ્રનાથજીએ સીસમનો ઇસ્કોતરો ખોલ્યો. તે ખોલતાંની સાથે જ ધૂણીમાંથી ઊઠેલો ધુમાડો વળાંક લઈને ઇસ્કોતરામાં આપોઆપ ખેંચાવા લાગ્યો — જાણે તે પેટીમાં રહેલા સમર્થ જીવાત્મા, પ્રેતાત્મા, વૈતાલ, ભૈરવ વજ્રનાથજીની પૂજાનો સ્વીકાર કરી રહ્યા હતા.

તેમની રોજિંદી કર્મકાંડ ક્રિયાનાં બેત્રણ પ્રમાણ જોઈ મને થયું કે મન, વચન, કર્મને કેન્દ્રિત કરી કરવામાં આવતી પૂજા, પ્રાર્થના, સ્તુતિનો સ્વીકાર પણ નજર સમક્ષ અનુભવી શકાય તેમ થાય છે.

વજ્રનાથજીએ કર્મકાંડથી પરવારી ધૂણીની પ્રદક્ષિણા કરી. તેમનું શરીર સ્થૂળ, ભારેખમ હોવા છતાં ઊઠવા-બેસવામાં અને ક્રિયામાં સ્ફૂર્તિ પ્રદર્શિત કરતું હતું.

તેમણે પોતાના આસન પર બેસી મને કહ્યું, જુઓ, સામે અભરાઈ ઉપર લોટામાં દૂધ પડ્યું છે તે લઈ લો. એ સિવાય કમંડલમાંથી ફળ ફૂલ લઈ લો.

મેં બાજુની દીવાલ પરની અભરાઈ ઉપરથી દૂધ ભરેલો જર્મન-સિલવરનો લોટો ઉતાર્યો. દૂધ પ્રમાણસર ગરમ હતું. દૂધ ક્યાંથી આવ્યું હશે? કોણ લાવ્યું હશે એ અંગે હું વિચારી રહ્યો. મેં થેલામાંથી બ્રેડ, બિસ્કિટને ફરીથી ચકાસી જોવા માટે બહાર કાઢ્યાં. તેને ખાવાથી તે મૂળ સ્વાદમાં જ હતાં. આ પ્રસંગથી મેં મનોમન સમાધાન મેળવ્યું કે અહીં જે કાંઈ થાય છે અને થશે તે વજ્રનાથજીની ઇચ્છા પ્રમાણે જ થવાનું છે.

મધુર સ્વાદયુક્ત દૂધ સાથે સવારના નાસ્તાનો ક્રમ પૂરો થયો.

વજ્રનાથજી શાંત બેઠા હતા. તેઓ કાંઈક શરૂઆત કરે તો વાત શરૂ કરવાનું વિચારી રહ્યો હતો. થોડી વારે તેમણે કહ્યું, બહાર જઈને ઝાડ ઉપરથી થોડો ગાંજો લઈ આવ. હું તરત ઊભો થઈને બહાર જવા લાગ્યો. તેમણે એક નાનકડી ગાળ દઈને કહ્યું : તને કહ્યું છે ને કે બહાર જતી વખતે હથિયાર સાથે રાખવું? મેં મારા આસન પાસે પડેલી કુહાડી લીધી અને બહાર ગયો.

મને ખબર નહોતી કે ગાંજાનું ઝાડ ક્યાં છે છતાં ગઈ રાત્રે તેમણે એક ઝાડ પરથી થોડાં પાન તોડ્યાં હતાં તેનું મને સ્મરણ હતું. તે દિશામાં જ ગાંજાનું ઝાડ હશે એવું ધારી તે તરફ ગયો.

આમ તો ગાંજાના નાનામોટા છોડ જ થાય છે, પરંતુ લાંબા સમયથી વૃદ્ધિ પામેલ છોડ પાંચથી સાત ફૂટ સુધી વૃક્ષ રૂપે પણ વિસ્તરે છે.

ગાંજાના છોડને ઓળખતો હોઈ મેં ત્યાં તપાસ શરૂ કરી. બરોબર જે જગ્યાએથી વજ્રનાથજીએ પાન તોડ્યાં હતાં ત્યાં આવીને એક વૃક્ષ જોયું. તેનાં પાનનો આકાર, ફૂલ તથા કળીનો પ્રકાર ગાંજાને મળતો હતો પરંતુ એક તેનું સમગ્ર રૂપ આશ્ચર્યજનક હતું. તેના થડથી માંડી નાનામાં નાની ડાળીની છાલ આબેહૂબ સર્પની ચામડીથી મઢેલી હોય તેવી હતી. તેની કળીઓ તથા આસપાસનાં પાનનાં ઝુંડ ચીકણા સાવથી એકઠાં થઈને સર્પની ફેણના આકારે ચોટેલાં હતાં. કોઈ વિચિત્ર જાતિનો સર્પ વૃક્ષનું રૂપ લઈને ઊભો હોય તેવું દૃશ્ય દેખાતું હતું.

હું તે વૃક્ષથી ચારેક ફૂટ દૂર હતો છતાં વાતાવરણમાં તેની માદક સુગંધ મગજને તરબતર કરી રહી હતી. આ વૃક્ષ ગાંજાનું છે તે ચોક્કસ વાત હતી છતાં તેનો આકાર અને રૂપ-રંગ જોઈને ગાંજો તોડવાની હિંમત ચાલી નહિ. સાવચેતીનાં પગલાં રૂપ મેં કુહાડી લાંબી કરીને વૃક્ષ સાથે સ્પર્શ કર્યો. પરંતુ કાંઈ ફેરફાર નહિ જણાતાં આગળ વધી ડાબા હાથે ધીમેથી બેત્રણ કળી સહિત પાંદડાં તોડી લીધાં. જમણા હાથમાં સાવચેતી માટે પકડેલી કુહાડીનો કોઈ ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડી નહિ.

મેં ગુફામાં જઈને ગાંજો વજ્રનાથજીના આસન પાસે મૂક્યો. તેમના મંગાવ્યા પ્રમાણેનો ગાંજો જોઈ ક્ષણવાર તેઓ વિચારમાં પડ્યા. કાંઈક શંકાની દૃષ્ટિએ ઝીણી આંખે મારા તરફ એક વેધક દૃષ્ટિ તેમણે કરી. તેમનું અનુમાન કદાચ એવું હતું કે હું ગાંજો નહીં લાવી શકું. ત્યાં કોઈ આપત્તિ ઊભી થશે અને હું મુશ્કેલીમાં મુકાઈ જઈશ એવા હેતુથી તેમણે મને મોકલ્યો હોય અને હું ક્ષેમકુશળ પાછો આવ્યો તેથી તેઓ વિચારી રહ્યા હતા કે આમ કેમ બન્યું?

તેમના દૃષ્ટિપાતના પ્રકાર ઉપરથી મારું આ અનુમાન હતું. તેમણે કાંઈ સ્પષ્ટીકરણ નહોતું કર્યું.

તેમણે ગાંજો-સૂકો મસળી ચિલમ્ ભરીને ચેતાવી.

આ પ્રસંગ સાથે આ ગાંજાના ઉછેરની વિશેષતા વિશે રસપ્રદ માહિતી જોઈ લઈએ. એ વજનાથજીએ જણાવી હતી.

આ ગાંજાને સિદ્ધ લોકો 'ભૂનાદ'ના નામથી ઓળખે છે. કોઈ પણ સારી જાતના ગાંજાના બીજને શેવાળ, પાણીના કીડા તથા અળસિયાં (જે ચોમાસામાં થાય છે) સાથે મિશ્ર કરી મોરને ખવરાવવામાં આવે છે (આ મોર પાળેલો હોય છે). તેની હગારને એકત્ર કરી ઘોઈ લેવામાં આવે છે. તેમાંથી ગાંજાનાં બીજ એકત્ર કરી છાંયામાં સૂકવી લઈ જુદા જુદા અંતરે વાવી દેવામાં આવે છે. તે બધાં બીજમાંથી માંડ એકબે ઊગે છે. આ ઊગેલા અંકુરને ખાસ પ્રકારના બનાવેલા ખાતરમાં ફરીથી ચોપવામાં આવે છે. આ ખાતરને બનાવવા માટે એક ઝેરી સર્પને મારી તેને એક માંટલામાં નાખવામાં આવે છે. તે માંટલામાં વરસાદનું પાણી, કરા અથવા હિમવર્ષાને પ્રમાણસર લેવામાં આવે છે. તેમાં પ્રમાણસર માટી તથા અમુક વનસ્પતિ પૈકીની છિદ્ર લંબિકા, અવન્તી, અષ્ટાવલ્લી, નાગવલ્લી તથા સંવિરા નામની વનસ્પતિઓનો સ્વરસ નાખવામાં આવે છે. એકાદ મહિનામાં સંપૂર્ણ રીતે બધી ચીજો કોહવાઈને ખાતરના રૂપમાં આવી જાય છે.

ત્યાર બાદ ફરી એક ઝેરી સર્પને મારવામાં આવે છે. તેના મોઢામાં શક્ય એટલું ખાતર ભરી દઈ, યોગ્ય જગ્યા શોધી ત્યાં જરૂરિયાત પ્રમાણેનો ખાડો કરી તૈયાર કરેલું ખાતર તથા માટીને ભેળવી નવો મારેલો સર્પ યોગ્ય રીતે ગોળાકારે ગોઠવીને મૂકવામાં આવે છે, જેથી તેનો મોઢાનો ભાગ મધ્યમાં રહે. ત્યાર બાદ તેના ખાતર ભરેલા મોઢામાં પહેલાંથી તૈયાર કરીને રાખેલો ગાંજાનો અંકુર વાવી દેવામાં આવે છે.

આ અંકુરની ચૌદ દિવસ-રાત સુધી ખૂબ સંભાળ રાખવામાં આવે છે. નવજાત શિશુની માફક ચૌદ દિવસની સંભાળ બાદ તેનાં પાન ફૂટે છે, ત્યારે ત્યાં મહાત્મા લોકો સિદ્ધ કરેલી ચોકી મૂકે છે (ચોકી એટલે મહાત્માએ સિદ્ધ કરેલ દેવ, દેવી, યક્ષ, યક્ષિણી, ભૈરવ આદિ દ્વારા થતી રક્ષા. ચોકી મૂકવા પાછળનો હેતુ એવો છે કે આ અંતરીક્ષમાં ગમન કરતા સિદ્ધ લોકો આવા પ્રકારની વનસ્પતિ, ઔષધિનો નાશ કરી નાખે છે. અલબત્ત, કોઈ અનધિકારી વ્યક્તિએ દુષ્કૃત્ય કરવાના હેતુથી આવો યોગ કરેલ હોય તો-).

ચોકી મૂકી દીધા બાદ આ ગાંજાનો છોડ દિનપ્રતિદિન વધવા લાગે છે તે દરમિયાન તેની સાધારણ દેખભાળ કરવામાં આવે. જ્યારે તેનું થડ આશરે દોઢ ઈંચ જેટલું જાડું થાય ત્યારે જમીનથી ચારેક ઈંચ ઊંચે થડમાં એક છેદ કરવામાં આવે છે જે વૃક્ષની મધ્ય રસવાહિની સુધી પહોંચતો હોય છે.

તે છેદમાં શુદ્ધ અફીણ, સોમલ, પારો ભરી દેવામાં આવે છે. પછી તે છેદને ખાખરાના ગુંદરથી બંધ કરી માટી છાંદી દઈ કપડું લપેટી દેવામાં આવે છે.

એક વર્ષમાં આ વૃક્ષ સંપૂર્ણ રીતે ફૂલ, કળી આવીને વિકાસ પામે છે ત્યારે તે સેવન કરવાને યોગ્ય બને છે.

આ ગાંજાનું નિત્ય સેવન કરીને મહાત્મા લોકો રોગ, વ્યાધિ, સર્પ, વીંછી, ઝેરી જતુંના દંશના ભયથી મુક્ત થાય છે. આ ગાંજાનો સ્વરસ પારદ બંધન કરે છે.

ક્ષણવારમાં ધ્યાનસ્થ થવા માટે એ મદદરૂપ નીવડે છે, વીર્યનું ઊર્જામાં રૂપાંતર કરવામાં અદ્ભુત કામગીરી બતાવે છે - શરીરમાં વાત, પિત્ત, કફનું વ્યવસ્થિત નિયમ કરે છે.

સૌથી અગત્યની વાત એ છે કે તેનું બીજ ફરીથી ઊગતું નથી. કુદરતનો ક્રમ પણ આ ક્રિયામાં અટકી જાય છે.

સિદ્ધ મહાત્માઓ આવા પ્રકારના ગાંજાનું સેવન યથાર્થ રૂપે કરે છે બાકી તો સંસારી લોકો ગાંજાનું સેવન કરી સ્વાસ્થ્યહાનિ કરે છે. મહાત્માઓનું અનુકરણ કરી ધ્યાન, સમાધિની ઘેલછામાં રાયતા હોય છે.

હવે મૂળ પ્રસંગ તરફ વળીએ-ચિલમ્ પૂરી કરીને વજનાથજીએ કહ્યું : હવે તારી રસોઈની તૈયારી કર અને હું મારું કાર્ય કરું. હું જરૂરી વાસણો તથા લોટ-કાચી સામગ્રી લઈને બહાર આવ્યો. એકસરખા ત્રણ પથ્થરો ગોઠવી ચૂલો બનાવી તેમાં પાતળાં લાકડાં ગોઠવી અગ્નિ ચેતાવ્યો. વજનાથજીએ લાવેલ નળાકાર વનસ્પતિ(જે જળાશયોમાં કમળ નીચે થાય છે. કમળદંડના નામથી તે ઓળખાય છે. તે અંદરથી પોલી હોય છે. એકસરખા ઊભા છ છેદ તેમાં હોય છે. કાપવાથી તેમાં બારીક રેસા અને તંતુઓ નીકળતા જણાય છે)ને સમારી, સાફ કરી તેનું શાક બનાવી લીધું.

બે જાડા રોટલા ઘડીને શેકી લીધા. મારું રસોઈકાર્ય એકાદ કલાકમાં પૂરું થઈ ગયું. મેં અંદર જઈ વજનાથજીને ભોજન કરવા માટે આગ્રહ કર્યો.

તેમણે અનિચ્છા દર્શાવતાં વ્યંગપૂર્ણ રીતે કહ્યું : તમે તમારું માંડ માંડ કરો છો; મને શું ખવરાવવાના હતા ? હું ચૂપચાપ બહાર ચાલ્યો ગયો. જમી પરવારી, વાસણ માંજી સાફ કરી બધી સામગ્રી લઈ અંદર આવ્યો.

વજનાથજી આસન ઉપર ધ્યાનસ્થ થઈને બેઠા હતા, ત્રણ દિવસનું સતત મૌન તેમ જ વજનાથજીનું મારા પ્રત્યેનું વલણ મને અકળાવી રહ્યું હતું.

આજકાલમાં સરયુદાસજી આવી જશે એ વિચાર મને ધીરજ આપતો હતો. છેક સાંજ સુધી વજનાથજી ધ્યાનસ્થ થઈને બેસી રહ્યા. શાંત વાતાવરણ, વજનાથજીનું મૌન મારા માટે અસહ્ય બની રહ્યું હતું- ક્યારેક વધુપડતી શાંતિ પણ અસહ્ય બને છે એવી પરિસ્થિતિમાં હું મુકાઈ ગયો.

સાંજે વજનાથજી ધ્યાન-સમાધિમાંથી જાગ્રત થયા. મને ચુપચાપ બેઠેલો જોઈ સંબોધીને કહ્યું, સરયુદાસજીને આવતાં પાંચ-છ દિવસ થશે માટે તારે જવું હોય તો તું કાલે કાઠમંડુ જઈ શકે છે-કાલે સવારે ગુરખો આવશે તેની સાથે ચાલ્યો જજે. જો અહીં જ રોકાવું હોય તો પણ રોકાઈ શકે.

વજનાથજીના પ્રસ્તાવથી હું ગૂંચવાઈ ગયો. મેં અનુમાન કર્યું કે કદાચ વજનાથજીએ ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં સરયુદાસજી સાથે સંપર્ક કર્યો હોય અને એમના મોડા આવવા વિશે સૂચના કરી હોય-કદાચ મારો સંકલ્પ ચકાસવા માટે આવું કહ્યું હોય.

મેં કહ્યું : સરયુદાસજીના ગુરુમહારાજનો લાભ લેવાનો અવસર ફરી કદાચ ન મળે. તેથી હું અહીં રહેવામાં વધુ શ્રેય માનું છું. છતાં આપના માટે મારી હાજરી બાધાજનક હોય તો હું કાલે ચાલ્યો જઈશ.

તેમણે કહ્યું : તારી હાજરીનું જેવું તું સમજે છે એવું કોઈ મહત્ત્વ મારા માટે છે જ નહિ. સરયુદાસજીના મોડા આવવાથી તને મૂંઝવણ ન થાય એટલા માટે મેં સૂચન કર્યું હતું.

મને પૂછવાની ઈચ્છા થઈ આવી કે સરયુદાસજી શા માટે મોડા આવશે ? શું કારણ છે ? પરંતુ હિંમત ચાલી નહિ.

વજનાથજી સંધ્યા કરવા માટે તૈયારી કરવા લાગ્યા. મેં સામાનમાંથી થોડો ખોરાક બહાર કાઢી હળવા નાસ્તા જેવું કરી લીધું.

રોજિંદા કમ પ્રમાણે વજનાથજીએ સંધ્યાપૂજાથી પરવારી ચિલમ્ ચેતાવી. ચિલમ્ સરદમ થઈ ગયા બાદ તેમણે ચિલમ્ મારા તરફ લંબાવી. મને ગઈ રાત્રિએ થયેલ ચિલમ્નો અનુભવ યાદ હતો - મને ખ્યાલ આવી ગયો હતો કે ઘેન આપી ઊંઘાડવા માટેનો આ પ્રયત્ન છે - તેઓ તો પંચરત્ની ગાંજાથી ટેવાયેલા હતા પરંતુ મારા માટે તો એક ફૂંક જ કાઢી હતી.

મેં હાથ જોડી વિનયપૂર્વક ચિલમ્નો અસ્વીકાર કર્યો. મેં કહ્યું, આપની ચિલમ્નો દમ ખેંચવાનું મારું સામર્થ્ય નથી. ગઈ કાલે તો ભૂલ થઈ ગઈ હતી.

મારા મનોભાવને ચકાસતા હોય તેમ વજનાથજીએ મારું અવલોકન અર્ધબિડાયેલી આંખોએ કર્યું. તેમને ખ્યાલ આવી ગયો હતો કે ચિલમ્ નહિ લેવાની પાછળનો મારો હેતુ શું છે.

તેમણે ચિલમ્ પૂરી કરી લીધી. રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર પસાર થવા લાગ્યો હતો. ઘણી વાર પછી વજનાથજીએ કહ્યું, હવે આરામ કરો. મેં મારા આસન ઉપર લંબાવ્યું. હું ઈરાદાપૂર્વક જાગવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. મારે જાણવું હતું કે વજનાથજી રાત્રે ક્યારે જાય છે અને ક્યાં જાય છે.

વજનાથજી તરફ પડખું કરી ઊંઘી ગયાનો દેખાવ કરવા આંખો બંધ કરી દીધી. (એક નિયમ એવો હોય છે કે સાધુ તરફ, ધૂણી તરફ ગૃહસ્થે પીઠ કરીને સૂવું ન જોઈએ. તે અપમાનિત કાર્ય ગણાય છે.)

વજનાથજીએ બીજો ઉપાય વિચારી લીધો-ઝોળીમાંથી માદક સુગંધવાળાં પાન કાઢી તેમાં ગાજો ભેળવી ધૂણીના અંગારા ઉપર ધુમાડો ઉત્પન્ન કરવાના હેતુથી મૂકી દીધાં - હું ઝીણી આંખે તેમની બધી ચેષ્ટા જોઈ રહ્યો હતો.

વજનાથજી પણ મારી હરકતથી કદાચ મનમાં હસી રહ્યા હશે અને વિચારી રહ્યા હશે કે દીકરા, તું ડાળીએ ડાળીએ છવાયેલો છે તો હું પાંદડે પાંદડે ફેલાયેલો છું.

ધૂણીમાંથી ઉત્પન્ન થતો માદક ધુમાડો શ્વાસોશ્વાસમાં આવતાં ધીમે ધીમે મને ઘેન ચડવા લાગ્યું. થોડી જ વારમાં હું નિદ્રાધીન થયો. તે રાત્રે સવાર સુધીમાં હું જાગી શક્યો નહિ કારણ કે ધૂણીમાંથી ઊઠતો માદક દ્રવ્યનો ધુમાડો સતત ચાલુ રહ્યો હતો જેથી સવાર સુધી એક જ પડખાભેર બેહોશ થઈને ઊંઘી રહ્યો.

૬. સંઘર્ષ

સવારે વજનાથજીએ સંઘ્યાપૂજા, તિલક, ધ્યાન આદિ દરેક કાર્યથી નિવૃત્ત થઈ મને જગાડવા માટે કમંડલમાંથી પાણી લઈ મારા ચહેરા ઉપર છંટકાવ કર્યો. પાણીનો છંટકાવ થવાથી મારી આંખ ખૂલી. તે પાણી અભિમંત્રિત હતું કે પ્રાકૃતિક એ વજનાથજી જાણે —

ઘણા દિવસોની એકઠી થયેલી ઊંઘ ખેંચી હોય તેવું ઘેન જાગ્યા પછી પણ છવાયેલું હતું.

વજનાથજીએ મને કહ્યું : અહીં તું ઊંઘવા આવ્યો છે કે દાદા- ગુરુનાં દર્શન કરવા !

હું મૌન રહ્યો : મને થોડી ખીજ પણ ચડી હતી — પોતે જ પેંતરા રચીને મને ઊંઘાડી દે છે અને સવારે વિરોધાભાસી વર્તન કરે છે.

હું દિનચર્યા માટે જરૂરી સામગ્રી—કપડાં લઈ ગુફાની પાછળના જળાશયે ચાલ્યો ગયો. બેત્રણ દિવસમાં હું ટેવાઈ ગયો હતો. દિનચર્યાનાં બધાં કાર્ય શાંતિથી કરી લીધા બાદ થોડાં સૂકાં લાકડાં એકઠાં કરી ગુફાએ પાછો આવ્યો.

વજનાથજી ધૂણી પાસે બેઠા હતા. તેઓ લાલ, જાંબુડી, પીળા રંગના દોરા એકત્ર કરી વણીને એક દોરો બનાવી રહ્યા હતા. દોરો વણાઈ ગયા બાદ તેમણે દોરામાં એક છેડે ખાલી મધપૂડો બાંધ્યો. બીજા છેડે સુગરીનો માળો બાંધ્યો. વચ્ચેની જગ્યામાં જુદી જુદી જાતના માળાનાં તણખલાં તથા ડાળખાં લટકાવ્યાં.

વજનાથજી વિચિત્ર પ્રકારની કંઠી બનાવી રહ્યા હતા. મારું ધ્યાન તેમની ક્રિયા તરફ કેન્દ્રિત હતું. તેમણે મને જોઈ કહ્યું : તું તારું રસોઈનું કામ કરી લે. દૂધ-નાસ્તો કરી નિવૃત્ત થા. કમંડલમાં કંદમૂળ છે તેનો ઉપયોગ કરી લેજે.

ગુફા બહાર જઈ મેં કંદમૂળ બાફવા મૂકી દીધાં. સરયુદાસજી વિશે હું વિચારી રહ્યો હતો કે તે ન આવે ત્યાં સુધી સમય કેમ પસાર કરવો ? બેત્રણ

સંઘર્ષ

૭૯

દિવસના સહવાસથી મેં અનુમાન બાંધ્યું કે વજનાથજીને મારા માટે લાગણી ન હોય તો કાંઈ નહિ પણ આતિથ્યભાવ તો છે જ. તેમના કઠોર વર્તનની પાછળનો ભેદ કદાચ એમ પણ હોય કે તેઓ મારામાં માનસિક ભય ઊભો કરી મૌન રહેવાની ફરજ પાડતા હોય જેથી હું કાંઈ પૂછપરછ ન કરું. .

એટલા માટે જ રાત્રે ફરજિયાત મને નિદ્રાધીન કરવામાં આવે છે. મેં નિર્ણય કર્યો, આજે રાત્રે ધુમાડાથી બચવા માટે કોઈ પણ બહાને ગુફામાંથી બહાર ચાલ્યા જવું.

હિમાલયનું પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય નિત્ય નવું જણાતું હતું. મેં સિગારેટ સળગાવી એ દરમ્યાન તેગાસિંગને ખચ્ચર લઈને આવતો જોયો.

મને બહાર બેઠેલો જોઈ દૂરથી તેણે અભિવાદન કર્યું. નજીક આવી તેણે મારી મંગાવેલી ચીજવસ્તુઓ મને આપી. તેણે પૂછ્યું : ‘બાબુજી, પાછા આવવાનું છે ?’ ઘડીભર તો મન થઈ આવ્યું કે પાછો ચાલ્યો જાઉં. પરંતુ સરયુદાસજીને મળ્યા વિના જવું મને ઉચિત ન લાગ્યું.

મેં તેગાસિંગને કહ્યું : પાછા જવાનો સમય અનિશ્ચિત છે. તમારે દર ચોથા દિવસે આવી જવું. મેં તેને કહ્યું, તમે થોડી વાર અહીં ઊભા રહો. હું તમને એક પત્ર લખી આપું છું તે તમે પોસ્ટ કરી દેજો.

તેગાસિંગને બહાર રોકી હું ગુફામાં ગયો. મેં બગલથેલામાંથી પત્ર કાઢી ઘેર સૂચના આપી કે મારું રોકાણ અનિશ્ચિત મુદતનું છે. હું કુશળ છું, મારી ચિંતા કરશો નહિ. પત્રવ્યવહાર તેગાસિંગના સરનામે કરશો. પત્ર લખી કવરમાં બંધ કરી મેં વજનાથજીને પૂછ્યું : મહારાજજી, તેગાસિંગ આવ્યો છે. કોઈ ચીજવસ્તુ મંગાવવી હોય તો જણાવો. તેમણે કહ્યું : મારે ચીજવસ્તુ મંગાવવા માટે તેગાસિંગની જરૂર નથી. તું મંગાવી લે. મેં મનોમન કહ્યું, જેવી તમારી ઇચ્છા.

મેં બહાર જઈને તેગાસિંગને પત્ર આપ્યો. ખાદ્ય સામગ્રી તથા પરચૂરણ ચીજો માટે પૈસા આપ્યા. મેં કહ્યું : આ પત્ર પોસ્ટ કરી દેજો અને આજથી ચોથા દિવસે આવી જજો. તે ચાલ્યો ગયો.

તેગાસિંગના આવવાથી હું થોડી રાહત અનુભવી રહ્યો હતો.

કંદમૂળ બાફાઈ ગયાં હતાં તેને સાફસૂફ કરી બ્રેડ, જેલી સાથે ખાઈને દિવસ દરમ્યાનની મુખ્ય કામગીરી પૂરી કરી.

સાંજ સુધી હું ગુફાની બહાર જ બેસી રહ્યો. ચોતરફનું ઝીણવટથી નિરીક્ષણ કરી રહ્યો હતો. કોઈ પણ દિશામાં કેડી કે પગદંડી આવતી- જતી દેખાતી ન હતી કારણ કે જ્યાં હિમવર્ષા થતી કે બધાં જ પદચિહ્નો દટાઈ જતાં હતાં.

વજનાથજી કયા માર્ગે અવરજવર કરે છે તે નક્કી થઈ શક્યું નહિ. સાંજે હું ગુફામાં ગયો. વજનાથજી મારા ચહેરા પર ઊપસેલા ભાવો વાંચવા મથી રહ્યા.

સાંજ ઢળવા આવી હતી. હું માનસિક રીતે તૈયાર હતો. વજનાથજી મારા વિશે જ વિચારી રહ્યા હોય એમ લાગ્યું. વજનાથજીએ મને કહ્યું : તું આજે અસ્વસ્થ જણાય છે કેમ ?

મેં કહ્યું : ના અમસ્તું જ.

અમારા બંનેની વાત વિલંબિત ગતિથી ચાલી રહી હતી તે દરમ્યાન ગુફાદ્વારમાંથી બે ધૂળની ડમરી સરખા નાના વંટોળિયા ગુફામાં દાખલ થઈને વજનાથજી સામે ધૂણી પાસે ચકરાવો લઈ રહેલા દેખાયા.

એક વંટોળિયો આશરે દોઢ ફૂટની ઊંચાઈનો હતો; બીજો અઢીથી ત્રણ ફૂટની ઊંચાઈનો જણાતો હતો.

વજનાથજીએ તેમની સામે જોઈ કડક અવાજે પૂછ્યું : અત્યારે આવવાનું શું પ્રયોજન છે ?

જવાબમાં બંને વંટોળિયાએ કાંઈ કહ્યું હશે પણ હું સાંભળી શક્યો નહિ. મને ફક્ત વજનાથજીનો જ અવાજ સંભળાતો હતો.

વજનાથજીએ કહ્યું : શું થયું છે તિલકનાથ ને ?

સામેથી આવતો પ્રત્યુત્તર મને સંભળાતો ન હતો.

વજનાથજીએ ઝડપથી ઊભા થઈ ઝોળી, ખોપરી, ફરસો લઈને બહાર જતાં જતાં મને કહ્યું : ગુફામાંથી બહાર જઈશ નહિ. હું મોડેથી આવું છું. એમ કહી તેઓ ત્વરિત ગતિથી બહાર ચાલ્યા ગયા.

પેલા બંને વંટોળિયા પણ ઝડપથી બહાર ચાલ્યા ગયા.

હું એકાએક બનેલા પ્રસંગથી સ્તબ્ધ થઈ ગયો. કાંઈક અનિચ્છનીય બનાવ બન્યો હોવો જોઈએ.

આવેલા બંને વંટોળિયા શાના હશે ? તેમણે શું કહ્યું હશે ? વજનાથજી તેમની સાથે ક્યાં ગયા હશે ? આ બધું શું ચાલી રહ્યું છે ? આવા અનેક પ્રશ્નોએ મને મૂંઝવી નાખ્યો.

દિનપ્રતિદિન રહસ્યોનાં જાળાં વધુ ને વધુ ઘેરાં બનતાં જતાં હતાં. મારી મૂંઝવણનો કોઈ પાર ન રહ્યો.

મેં મનોમન દઢ નિશ્ચય કર્યો કે ગમે તે થાય પરંતુ કાંઈક જાણવા-સમજવાનો પ્રયત્ન તો કરવો જ.

હું અત્યાર સુધીના વજનાથજીના વર્તનનું, સ્વભાવનું, મનોદશાનું મારી રીતે પૃથક્કરણ કરવા લાગ્યો. એમાંથી જ કોઈ મહત્વની કડી દ્વારા જાણવા મળે એ હેતુથી હું એક ગંભીર નિર્ણય ઉપર આવ્યો.

મેં નિર્ણય બેત્રણ કલાકના ઊંડા મનન પછી લીધો હતો. જ્યાં સુધી સાધુશાહીની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન ન કરવામાં આવે ત્યાં સુધી વજનાથજી કોઈ પણ

રીતે હાથ મૂકવા દે તેમ નહોતું. સાધુશાહી મર્યાદાના ઉલ્લંઘન પાછળનો મારો હેતુ શુદ્ધ હતો. સાથે મેં એ પણ નક્કી કરી લીધું હતું કે સરયુદાસજીનો હું સ્નેહી છું તેથી વજનાથજી મને હાનિ તો નહિ જ પહોંચાડી શકે. વજનાથજી પાસે અનેક અમોઘ શક્તિઓનો સંચય હતો છતાં સરયુદાસજીને દંડવત્ પ્રણામ કરવાની પાછળ કાંઈક રહસ્ય હોવું જોઈએ.

અમે જ્યારે સૌ પ્રથમ વજનાથજી પાસે આવ્યા ત્યારે તેમણે સરયુદાસજીને દંડવત્ કરીને નમસ્કાર કર્યા હતા એ પ્રસંગ મને બરાબર યાદ હતો.

મેં નિર્ણય લીધો હતો કે મારે નાસ્તિકવાદની તરફેણ લઈ ઉગ્ર ચર્ચા કરવી. વજનાથજીને બોલવા માટે ઉશ્કેરવા અને ખૂબ ગુસ્સે કરવા.

એમનો ગુસ્સો જ એમની નબળી કડી હોવાનું મને જણાતું હતું. મેં ફરી ફરી વાર આ નિર્ણય ઉપર ચોક્કસાઈપૂર્વક વિચાર કર્યો. કારણ કે મારી ગણતરી બહાર કાંઈ બને તો મારું શું થાય એની કલ્પના પણ ન કરી શકાય.

રાત્રિનો એક વાગી ચૂક્યો હતો. મને ઊંઘ આવતી નહોતી. ધૂણીની અગ્નિજ્વાળાના પ્રકાશમાં ગુફા પોતાનો અનોખો પ્રભાવ ઉપસાવી રહી હતી.

મારા નિર્ણયને અમલમાં મૂકવાની શરૂઆત ક્યાંથી કરવી તે અંગે હું વિચારી રહ્યો હતો. મારું ધ્યાન વજનાથજીના આસન પાસે પડેલા ઇસ્કોતરા તરફ ગયું. તેમાં શું છે તે જાણવાની મને પ્રબળ ઇચ્છા થઈ.

મારી આ હરકત વજનાથજીની જાણબહાર નહિ રહે તેનો મને ખ્યાલ હતો અને ઇસ્કોતરો ખોલીને જોવાના વાંક હેઠળ તેઓ મને વઢશે તે દરમ્યાન મને પણ નાસ્તિકવાદી દલીલો કરવાનો સમય મળશે. ઇસ્કોતરામાં શું છે તે પણ જાણવા મળશે. સાથે વજનાથજીને ઉશ્કેરાવાનું કારણ પણ ઊભું થશે.

હું ઊભો થયો. સાવચેતી માટે ચારેતરફ દૃષ્ટિ કરી ઇસ્કોતરા તરફ આગળ વધ્યો. મજબૂત મન કરી મેં ઇસ્કોતરાનો નકૂચો પકડી ધીમેથી ઢાંકણું ઊંચું કર્યું.

મારી ધારણા બહાર ઢાંકણું આપોઆપ અસાધારણ ઝડપથી ખૂલી ગયું. નકૂચો હાથમાંથી છૂટી ગયો. અંદરનું દૃશ્ય જોઈ મારા હોશકોશ ઊડી ગયા. ભયથી બધાં ગાત્રો ધ્રૂજી ઊઠ્યાં. શરીરના બધા જ જ્ઞાનતંતુઓ શિથિલ થઈ ગયા હોય તેમ ચામડી ખોટી પડી ગઈ.

ઇસ્કોતરામાં એક કપાયેલું માનવ મસ્તક પડ્યું હતું. તેના આખા ચહેરા ઉપર કોઈ તૈલી પદાર્થ સાથે સિંદૂરનો લેપ ચડાવેલો હતો. કપાળ અને હોઠ લાલ કંકુ તથા કોઈ પીળા રંગના ચૂર્ણથી ચર્ચિત કરેલા હતા. તેની જટા, દાઢી, મૂછના વાળ કોઈ વનસ્પતિના રસથી જાડો લેપ ચડાવી ઇસ્કોતરાના તળિયા સાથે ચોંટાડી દેવામાં આવ્યા હતા. તેના ચહેરાની ચામડી સુકાઈને ખોપરીના હાડકા સાથે મઢી દેવામાં આવી હોય તેવી દેખાતી હતી.

ઇસ્કોતરાનું ઢાંકણું ખૂલ્યા બાદ થોડી જ ક્ષણો પછી કપાયેલા મસ્તકે આંખો ખોલી જેમાં કાળી કીકી નહોતી. એકદમ સફેદ બરફના ગોળા જેવી આંખો ખોલી તેણે મારી સામે જોયું. ચાર આંખો એકઠી થતાં જ મને એવું લાગ્યું કે મારું શારીરિક બળ, ઓજસ, ચેતના ખેંચાઈ રહ્યાં છે. એક જ ક્ષણમાં હું નિસ્તેજ અને શક્તિહીન બની ગયો.

આ દૃશ્ય અસહ્ય થતાં મેં મહામહેનતે ઢાંકણું બંધ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ઢાંકણું બંધ કર્યા પછી એક ડગલું પણ ચાલવાની મારામાં શક્તિ ન રહી. મારું શરીર જમીન ઉપર પટકાઈ પડતું હોય તેમ લાગ્યું. મહામુસીબતે મેં મારી જાતને ધૂણીમાં પડી જતી બચાવી. ઇસ્કોતરાના ટેકે હું બેસી ગયો. હાલવાચાલવાની વાત તો બાજુ પર રહી, આંગળીઓ હલાવવા જેટલી ચેતના પણ મારામાં ન રહી.

ફક્ત આંખો ફેરવીને હું ગુફાને જોઈ રહ્યો હતો. આંખ, કાન અને મગજ બસ આટલાં જ ક્રિયાશીલ હતાં. ઇસ્કોતરાના બંધ થયા પછી તેમાંથી અ... હું... મ, અ... હું... મ એવો ધોર કરતો પડઘા જેવો અવાજ આવી રહ્યો હતો.

ત્યાંથી ખસી જવાની મારી ખૂબ ઇચ્છા હતી, પરંતુ ઊઠી શકાય એટલી શક્તિ જ ક્યાં હતી? કપાયેલા મસ્તકની સફેદ આંખો મારા માનસપટ પરથી ખસતી ન હતી. ભયથી હું અસહ્ય માનસિક ત્રાસ અનુભવી રહ્યો હતો.

ઇસ્કોતરામાંથી ત્રણચાર વાર અવાજ આવીને બંધ થઈ ગયો. હવે કાંઈ મુસીબત ઊભી ન થાય તો સારું એમ હું ઇચ્છી રહ્યો હતો. પરંતુ મારી ધારણા ખોટી નીકળી. હું બેઠો હતો ત્યાંથી પંદર-વીસ ડગલાં દૂર તેજોમય રજકણો એકઠા થઈ કોઈ આકૃતિ રૂપે આકાર લઈ રહ્યા હતા.

હવે જરૂર કાંઈક નવી મુસીબત આવશે એ વિચારે હું ભાંગી પડ્યો. આવું દુઃસાહસ ન કર્યું હોત તો સારું હતું. પણ હવે શું થાય? આકૃતિ રૂપે એકઠા થઈ રહેલા રજકણો નક્કર આકાર ધારણ કરવા મથી રહ્યા હતા પણ ગમે તે કારણસર તેનું નક્કી સ્વરૂપ બંધાતું ન હતું. નિઃસહાય હાલતમાં હું તેની ચેષ્ટાઓ જોઈ રહ્યો હતો.

તેની અસ્પષ્ટ આકૃતિ પરથી મેં અનુમાન કર્યું કે તે કોઈ મહાત્માની આકૃતિ હતી. જે શબ્દ મેં ઇસ્કોતરામાંથી સાંભળ્યો હતો તેવો જ શબ્દ આકૃતિએ ક્ષીણ અવાજમાં લંબાણપૂર્વક બે વાર ઉચ્ચાર્યો: અ... હૂ... મ, અ... હૂ... મ.

મેં અનુમાન કર્યું કે અ... હૂ... મ શબ્દ કોઈ ખાસ સંકેતનું માધ્યમ છે. જેના દ્વારા કપાયેલા મસ્તકની પ્રતિકૃતિ પ્રત્યક્ષ રૂપે પ્રગટ થતી હશે.

અસ્પષ્ટ આકૃતિના બન્ને હાથમાં કોઈ પાત્ર હોય એમ જણાતું હતું. સમગ્ર આકૃતિ ધીમે ધીમે હલી રહી હતી. આ બધું મારી ગણતરી બહારનું હતું તેથી હું ખૂબ અકળાઈ ગયો હતો. જે થાય તે જોયા સિવાય બીજો કોઈ જ ઉપાય ન હતો.

તેજોમય રજકણોથી સંગઠિત થયેલી આકૃતિ કોઈ પ્રત્યુત્તર અથવા ક્રિયા નહિ મળવાથી ધીમે ધીમે વીખરાવા લાગી. થોડી જ ક્ષણોમાં તે વીખરાઈ ગઈ. વાતાવરણ યથાવત્ શાંત હતું.

મેં ઇસ્કોતરાનો ટેકો છોડી બેઠા થવા પ્રયત્ન કર્યો. હું બેઠો થઈ શક્યો. ઇસ્કોતરાનો જ ટેકો લઈને હું મહામહેનતે ઊભો થઈ મારા આસન ઉપર આવ્યો.

આસન ઉપર આવી મેં થાક અને કંટાળાથી લંબાવ્યું. ખોફનાક દુઃસ્વપ્ન જોવા જેવો પ્રસંગ પ્રત્યક્ષ પસાર થઈ ગયો. થાક અને અશક્તિના કારણે ઊંઘ આવી રહી હતી. પરંતુ અર્ધનિદ્રાની અવસ્થામાં આંખ બંધ થતાં જ સફેદ બરફના ગોળા જેવી આંખો દેખાતી હતી જેથી હું ચોકીને જાગી જતો હતો.

આ જ સ્થિતિમાં સવાર થઈ. સૂર્યોદય થતાં વજનાથજીની ચાખડીઓનો ભારેખમ અવાજ નજીક આવતો સંભળાયો. તેમણે ગુફામાં આવી મારી તરફ જોયું.

મને જાગ્રત અવસ્થામાં જોઈ તેમણે પૂછ્યું : કેમ ઊંઘ નથી આવી.

મેં કહ્યું : ના એવું નથી, હજી હમણાં જ જાગ્યો છું.

તેમણે રોજિંદા કમ પ્રમાણે ઝોળી, ખોપરી ટાંગી દીધાં. બીજાં હથિયારો સાથે ફરસો મૂકી તેઓ આસન ઉપર બેઠા. મેં બેઠા થઈ વજનાથજીને સાધુશાહી રીત પ્રમાણે પ્રણામ કર્યા.

મારો ક્ષીણ અવાજ અને ચેષ્ટા જોઈ તેમણે આશંકાથી દૃષ્ટિ કરી આશીર્વચન કહ્યાં.

તેઓ ઇસ્કોતરા તરફ જોઈ કાંઈક વિચારી રહ્યા હતા. તેઓને જાણ થઈ ગઈ છે એવા પ્રકારના ભાવ તેમના ચહેરા ઉપર સ્પષ્ટ થતા મેં જોયા. હવે આવનાર પ્રકોપ માટે હું તૈયાર હતો.

વજનાથજી મને કાંઈ પણ કહ્યા વિના દિનચર્યા માટે કમંડલ લઈ બહાર ચાલ્યા ગયા. તેમનું મૌન મને મૂંઝવી રહ્યું હતું. મૌન દ્વારા એકઠો થતો કોધ એકીસાથે ફાટી નીકળશે એવું મેં અનુમાન કર્યું. એકાદ કલાક બાદ તેઓ નિત્યકર્મ-સ્નાનથી નિવૃત્ત થઈ ગુફામાં આવ્યા. તેઓ મૌન અને ગંભીર હતા. તેમણે પાછલી દીવાલ પર લટકતું ચિત્તામ્બર (ચિત્તાનું ચામડું) ઉતારી રીંછચર્મ ઉપર બિછાવ્યું. તેના ઉપર બેસી તેઓ થોડી વાર માટે ધ્યાનસ્થ થયા.

ધ્યાનમાંથી જાગ્રત થઈ વજનાથજીએ રોજિંદા ક્રમ પ્રમાણે તિલક, ભૈરવી, ચંદન આદિ કાર્ય માટે ઇસ્કોતરો ખોલ્યો.

તેમણે જ્યારે ઇસ્કોતરો ખોલ્યો ત્યારે મારા હૃદયના ધબકાર ઝડપથી વધવા લાગ્યા. હમણાં ભેદ ખૂલી જશે અને વજનાથજીનો ક્રોધ જવાળામુખીની જેમ ફાટી નીકળશે.

વજનાથજીએ ખુલ્લા ઇસ્કોતરા તરફ થોડી ક્ષણો સુધી અનિમેષ જોયા કર્યું. હોઠના ફફડાટ સાથે તેઓ કાંઈક મંત્રોચ્ચાર કરી રહ્યા હોય તેમ લાગ્યું. ત્યાર બાદ તેમણે ઇસ્કોતરામાંથી ડબ્બી, તુંબડી, શીશી વગેરે ચીજો કાઢીને બહાર મૂકી.

મેં રાત્રિનો પ્રસંગ યાદ કર્યો. એ સમયે ઇસ્કોતરામાં કપાયેલા મસ્તક સિવાય કાંઈ જ હતું નહિ. મારી ગૂંચવણ ઉત્તરોત્તર વધી રહી હતી. વજનાથજી કદી પણ ચિત્તામ્બર પર બેસી કોઈ ક્રિયા કરતા નહિ. આજે ચિત્તામ્બર બિછાવી કોઈ વિશેષ ક્રિયા માટે તૈયારી કરી રહ્યા હોય તેમ લાગતું હતું.

તેમણે મને કહ્યું, તારું નિત્યકર્મ કરી નિવૃત્ત થા. તેમનો અવાજ શાંત છતાં તિરસ્કારયુક્ત હતો.

હું આવશ્યક સામગ્રી લઈ બહાર ચાલ્યો ગયો.

જળાશય તરફ જતાં જતાં હું વિચારી રહ્યો હતો. મેં રાત્રે કરેલ નિર્ણયનો અમલ કરવાની હિંમત લગભગ તૂટી ગઈ હતી. રાત્રે જોયેલ દશ્યથી હું માનસિક અને શારીરિક રીતે અશક્ત થઈ ગયો હતો.

સૂડી વચ્ચે સોપારી જેવી મારી દશા થઈ હતી. જો હું મારો નિર્ણય ફેરવી નાખું તોપણ વજનાથજીના પ્રકોપમાંથી તો નહિ જ બચું એની મને ખાતરી હતી. જો દલીલ કરીને વજનાથજીની ઉશ્કેરણી ન કરું તો રાત્રે પરાક્રમ કરવાની શી જરૂર હતી ?

આવા અનેક વિચારોમાં હું જળાશયના સ્નાનઘાટ પર પહોંચ્યો. ત્યાં બધો સામાન મૂકી શૌચકર્મથી નિવૃત્ત થઈ સ્નાન કરવાની શરૂઆત કરી. એ દરમ્યાન અસંખ્ય વિચારશૃંખલાઓ ગૂંથાઈ રહી હતી.

કમંડલમાં પાણી ભરીને શરીર ઉપર રેડી રહ્યો હતો; શરીર યંત્રવત્ કામ કરી રહ્યું હતું. મન વિચારોમાં ખોવાયેલું હતું.

એ દરમ્યાન પાણીમાં રહેલું કરોળિયા જેવું જંતુ ગરદનના ભાગમાં આવીને સળવળાટ કરવા લાગ્યું. મારી વિચારશૃંખલા તૂટી. મેં તેને દૂર કરવા ઝડપથી પંજો ગરદન પર મૂકી ઝટકો માર્યો. એ સાથે ગળામાં બાંધેલ પારદમણિનો દોરો આંગળીમાં ભરાઈને તૂટી ગયો. પારદમણિ સરકીને ખોળામાં પડ્યો. સદ્ભાગ્યે

તે પાણીમાં પડી જતો બચી ગયો. બીજો દોરો નહિ હોવાથી એ જ દોરાને વ્યવસ્થિત કરવા લાગ્યો. પારદમણિ પડી ન જાય અથવા ખોવાઈ ન જાય તે હેતુથી તેને મોઢામાં મૂકી દીધો. દોરાને સરખો વણી વ્યવસ્થિત કરતો હતો ત્યાં અદ્ભુત ઊર્જાનો સંચાર મારા શરીરમાં થવા લાગ્યો. ગુમાવેલી શક્તિ, ચેતનાનો ઝડપથી સંચય થવા લાગ્યો. એકાએક થયેલા પરિવર્તનને સારી રીતે હું અનુભવી રહ્યો હતો.

આમ શા કારણે થઈ રહ્યું છે તે હું સમજી શક્યો નહિ. ત્યાં એકાએક સ્મૃતિપટ ઉપર સરયુદાસજીના શબ્દો યાદ આવ્યા : ‘આ પારદમણિને મારી હાજરી સમાન માનશો.’ પારદમણિના પ્રભાવનું મહત્ત્વ મને સમજાયું.

સરયુદાસજીના શબ્દો યથાર્થ છે એની ખાતરી થઈ. રાત્રે ગુમાવેલી શક્તિ, સ્ફૂર્તિ, મનોબળ, અત્યારે બમણા પ્રમાણમાં જણાતાં હતાં.

હવે વજનાથજી સાથે ચર્ચા કરવામાં આનંદ આવશે એમ વિચારી ગુફા તરફ પાછો ફર્યો.

ગુફામાં દાખલ થતાં જ વજનાથજી તરફ મેં દ્રષ્ટિ કરી. મારામાં આવેલા પરિવર્તનને તેઓ ચકાસી રહ્યા હતા.

મેં દૂધ-નાસ્તો લઈ સિગારેટ સળગાવી, વજનાથજી મારી દરેક બાબતની નોંધ લઈ રહ્યા હતા.

તેમના ક્રોધરૂપી તણખા છૂટવાના શરૂ થયા. તેમણે કહ્યું, રાત્રે તેં શું કર્યું હતું ? મેં શાંતિથી જવાબ આપ્યો : ઇસ્કોતરામાં કાંઈક ખખડાટ થઈ રહ્યો હતો તેથી કુતૂહલવશ તેને ખોલીને જોયો હતો.

વજનાથજીનો જવાળામુખી ભભૂકી ઊઠ્યો. અસંખ્ય બીભત્સ ગાળો દેતાં તેમણે કહ્યું : જુઠા, મૂર્ખ ! આજકાલનો છોકરો થઈ તું મને બેવકૂફ બનાવે છે ? પેટીમાં ખખડાટ થયો હતો કે તેં તારી જાતે ડહાપણ કર્યું હતું ?

મને મારી યોજના સફળ થવાની શરૂઆત થતી જણાઈ. મારે બેત્રણ બાબતોનો જ ખ્યાલ રાખવાનો હતો. વજનાથજીના ગુસ્સાની પારાશીશીનો ખ્યાલ, મારાથી મર્યાદા બહારનો શબ્દ ન બોલાઈ જાય તે, વજનાથજીના ચહેરા પર થતા દરેક ભાવપરિવર્તનની ચોકસાઈ. આ કાર્ય ખૂબ અઘરું હતું છતાં એક જ વિશ્વાસ ઉપર મેં રમત ગોઠવી હતી કે સરયુદાસજીનો હું આશ્રિત છું, મારી જાનહાનિ તો નહિ જ થાય.

મેં વજનાથજીને કહ્યું : મહારાજજી, તમે મારા ઉપર અકારણ ક્રોધ કરી રહ્યા છો. મેં ઇસ્કોતરો ખોલીને જોયું તો એમાં શું અયોગ્ય થયું છે ? ફક્ત કુતૂહલ સિવાય બીજો મારો કોઈ જ આશય નહોતો.

તેમણે કહ્યું : એ ખોલ્યા પછી તું અત્યારે મારી સામે જીવંત બેઠો છે એ વાતનું જ મને આશ્ચર્ય છે. તું મરી ગયો હોત તો સરયુદાસને હું શું જવાબ આપતા ?

વજનાથજીની આ વાતથી હું થોડી વાર માટે વિચાર કરવા લાગ્યો. મેં તરત અનુમાન કર્યું કે રાત્રે કપાયેલા મસ્તકની સફેદ આંખો જોયા બાદ હું ક્ષીણ અને નિસ્તેજ થવા લાગ્યો હતો એ વાતનો સંદર્ભ કદાચ વજનાથજીએ કરેલી આ વાત સાથે હોય.

એક મહાત્માનું તેજોમય રજરણોના સંગઠનથી આકૃતિમય બનવું, તેના બન્ને હાથમાં પાત્રોનું હોવું, થોડી વાર પછી તેનું વીંખરાઈને ચાલ્યા જવું, આ બધી બાબતો પાછળ મને એક જ કારણ જણાયું.

પારદમણિ મારા કંઠ ઉપર બાંધેલો હતો તેથી કદાચ મારું રક્ષણ થયું હોય અથવા આયુષ્યબળ નહિ ખૂટ્યું હોય.

જળાશય કિનારે નાહવા ગયો ત્યારે આકસ્મિક રીતે પારદમણિનો પ્રભાવ મેં જાણી લીધો હતો.

મેં વજનાથજીને કહ્યું : હું જીવિત છું એ અંગે આપનો શો અભિપ્રાય છે ? કુદરતે મને જીવંત રાખીને અતિથિ-હત્યાના પાપથી આપને બચાવી લીધા હોય એવું નથી લાગતું ?

વજનાથજી પણ આ અંગે ઊંડા વિચારમાં જ હતા, થોડી વાર તેઓ ધૂણીની અગ્નિજવાળાને અનિમેષ જોઈ રહ્યા. તેમની આંખમાં પડતું અગ્નિજવાળાનું પ્રતિબિંબ આંખોની ભયાનકતાને વધારી રહ્યું હતું.

થોડી વારે તેમણે કઠોર શબ્દમાં કહ્યું : ગળામાં પારો બાંધીને તું તારી જાતને અમર સમજે છે કેમ ?

મેં કહ્યું : આ બાબત હું કાંઈ જાણતો નથી. છતાં આપ કહો છો તો શક્ય હશે.

તેમણે ગુસ્સે થઈ કહ્યું : અત્યારે જ ગુફા છોડીને ચાલ્યો જા એમાં જ તારું શ્રેય છે.

મેં કહ્યું : આપના જેવા સમર્થના દ્વારેથી હું ખાલી હાથે પાછો જાઉં એ આપના માટે સારું ન કહેવાય.

તેમનો ગુસ્સો વધ્યો. તેમણે કહ્યું : તું મને ઉપદેશ આપે છે ? ચુપચાપ અહીંથી ચાલ્યો જા. નહિ તો જિંદગીભરની ખોડખાંપણ અથવા પાગલપણું ભેટમાં લઈને જઈશ.

મેં દયામણો ચહેરો કરી નાટકીય શૈલીમાં આજીજીભર્યા સ્વરે કહ્યું : હું તો આપની પાસે બાળક ગણાઉં. આપે મને મંદ બુદ્ધિવાળો ગણી ક્ષમા કરવી

જોઈએ. મારી શી મૂંઝવણ છે ? મારું શું પ્રયોજન છે ? એ અંગે આપે કડુજ્ઞાભાવ રાખી માર્ગદર્શન આપવું જોઈએ. મારો ભાષાકીય અવિવેક અજ્ઞાનતાના કારણે છે. વજનાથજીએ કહ્યું : તારી ચતુરાઈ હું સમજું છું. તું મને ગેરરસ્તે નહિ દોરી શકે.

વજનાથજીનો કોધ એકસરખો જણાતો હતો. તેમાં વધઘટ થતી ન હતી. દરેક વાક્ય બોલતાં પહેલાં શરૂઆત બીભત્સ ગાળથી થતી હતી. છેડે પણ ગાળ જ આવતી હતી અને ક્યારેક વચ્ચે પણ ગાળનો ઘૂટથી ઉપયોગ કરતા હતા.

મેં કહ્યું : સરયુદાસજીના ગયા પછી આપ શા માટે મારી સાથે કઠોર વર્તન કરો છો ? મારામાં કોઈ ત્રુટી હોય, ક્ષતિ હોય તો મને કહો. આપના અંગત જીવન-ક્રમમાં જરા પણ ચંચુપાત કરવાની મેં રજમાત્ર ઇચ્છા રાખી નથી. હું તો ફક્ત આપના સાન્નિધ્યમાં રહી ભવસાગરને સહેલાઈથી પાર કરવા યોગ્ય માર્ગદર્શન ઇચ્છું છું.

વજનાથજીએ કંટાળો દર્શાવતાં કહ્યું : તારી બધી હોશિયારીને બાજુ પર મૂકી જે કહેવું હોય તે કહે.

મેં વજનાથજીની ઢીલી નીતિ વિશે વિચાર્યું. તેઓ સર્વજ્ઞ હતા.

જ્યારે મારે તો ફક્ત તેમના ચહેરાના બદલાતા ભાવ ઉપર જ અનુમાન કરીને આગળ ચાલવાનું હતું.

મારી ગણતરી ખોટી પડવાની ગમે ત્યારે શક્યતા હતી; જ્યારે વજનાથજી તો કદાચ પરિણામ જાણ્યા પછી મને આટાપાટા રમાડી રહ્યા હોય.

આવા સંજોગોમાં એક પણ શબ્દ અર્થહીન નીકળી જાય તો કાંઈ પરિણામ લાવી જ ન શકાય. હું સંપૂર્ણપણે એકાગ્ર થઈ વિચારી રહ્યો હતો.

આંતરિક મનોવસ્થામાં પ્રશ્નોત્તરી ચાલી રહી હતી. તેનું સૂક્ષ્મ પૃથક્કરણ કરી રહ્યો હતો કે મારામાં ઉદ્ભવ પામી રહેલા વિચાર તથા નિર્ણય વજનાથજી પકડી લે છે. એ વિચારોની ઉત્પત્તિ થયા પહેલાં પણ તેઓ એને પકડી શકે છે કે કેમ ? અથવા મારા માનસ ઉપર પોતાનો પ્રભાવ સ્થાપિત કરી પોતાની ઇચ્છાનુસાર બોલવાની ફરજ તો મને નથી પાડી રહ્યા ને ? મેં કરેલા નિર્ણયનો એમને ખ્યાલ હશે તો મારી યોજના સફળ થવાની કોઈ સંભાવના જ ન હતી.

મેં નિર્ણય લીધો. જ્યાં સુધી તર્ક, બુદ્ધિનાં હથિયાર કામ આપે ત્યાં સુધી ઉત્સાહપૂર્વક ચર્ચા કરવી; જ્યારે એમ લાગે કે હવે કોઈ છટકબારી રહી નથી ત્યારે શરણાગતિ સ્વીકારી હથિયાર ફેંકી દેવાં.

મેં કહ્યું : ઘણા પ્રશ્નો મને મૂંઝવે છે, જેનો સંતોષકારક ઉકેલ મને મળતો નથી. આ જગતનો રચયિતા, પાલનહાર, વિનાશ કરનાર કોઈ એક અગમ્ય નિરાકાર છે જેને ઈશ્વર, ભગવાન, રામ, કૃષ્ણ, શિવ એવાં નામોથી જુદા જુદા લોકો સંપ્રદાય પ્રમાણે માને છે. તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કાંઈ પણ થઈ

શકતું નથી. તો પછી માનવ જેવા જંતુની શી હેસિયત છે કે તે પાશવી કૃત્યો કરી શકે ? અથવા સત્કાર્યો કરી શકે ?

એનો અર્થ એવો થાય કે આ જગતમાં સારું કે ખરાબ જે કાંઈ બની રહ્યું છે તે માત્ર ઈશ્વરની ઈચ્છાથી જ થાય છે. તો પછી માણસને શા માટે પાપ અને પુણ્યનો ભાગીદાર સમજવો જોઈએ ?

શાસ્ત્રો કહે છે કે સત્કાર્ય કરવાથી પુણ્ય થાય અને પુણ્યથી સ્વર્ગ મળે તથા દુષ્કૃત્ય કરવાથી પાપ થાય અને નરક ભોગવવું પડે. સારું અને ખરાબ કાર્ય કરવાથી મૂળ પરિસ્થિતિ તો એક જ રહે છે. પાપ કરીને નરકની સજા છે તો પુણ્ય કમાઈને સ્વર્ગની સજા છે. એમાં મુક્તિ ક્યાં છે ?

વજ્રનાથજીએ કહ્યું : તારે જે કાંઈ પ્રશ્નો કરવા હોય તે બધા એકીસાથે કહી દે.

મેં પ્રશ્નોને વેગ આપ્યો : અત્યારે સમાજમાં આટલા આટલા વિદ્વાનો, વક્તાઓ, ધર્મોપદેશ કરનારા, પંડિતો, સમાજસુધારકો તનતોડ મહેનત કરે છે છતાં તેમની વાણીમાં પ્રભાવ કેમ નથી ? તેમનો ઉપદેશ વ્યર્થ કેમ જાય છે ? તે અસરકારક શા માટે નથી ?

અત્યારના યુગમાં જે વાણી દ્વારા ઉપદેશનો વિસ્તાર કરવામાં આવે છે તે જ વાણી પૂર્વકાળમાં વપરાતી હતી. તેના પ્રભાવથી પૂર્વે ઘણા તરી ગયા તો અત્યારે કેમ ડૂબી જાય છે ? તે વાણીનું પાણી કેમ સુકાઈ ગયું ?

વજ્રનાથજી આંખો બંધ કરીને મારી વાત સાંભળી રહ્યા હતા. મને દ્વિધા થઈ : ખરેખર તેઓ મને સાંભળી રહ્યા છે કે ધ્યાનસ્થ થઈ ગયા છે ?

કદાચ તેમણે વિચાર્યું હોય કે ટેપરેકર્ડર બોલી લીધા પછી આપોઆપ બંધ થઈ જશે.

મેં ઘડીભર મૌન રહી તેમની સામે જોયું. તેમણે આંખો બંધ રાખીને જ હોંકારો દીધો-હમ્.

મારી વાતની ધારી અસર ન થવાથી મેં વાતનો પ્રહાર બદલ્યો. મેં કહ્યું : અત્યારે દરેક વ્યક્તિ જુદાં જુદાં કારણોસર ભયગ્રસ્ત છે. મોટા ભાગની પ્રજા માટે સૌથી મહત્વનો પ્રશ્ન ઉદરપૂર્તિનો છે. ઘણા લોકો નવું સંશોધન કરવા, શાંતિથી સ્મરણ કરવા, આત્મકલ્યાણ માટે, પરોપ-કાર માટે, મળેલા જીવનને સાર્થક કરવા માટે સતત વિચારતા હોય છે, પરંતુ આર્થિક પરિસ્થિતિનો બિહામણો ચહેરો જોઈ ઘટમાળની ચક્કીમાં પિસાવા માંડે છે. જ્યારે કોઈ જિજ્ઞાસુ પોતાના પ્રશ્નને હથેળી ઉપર મૂકી તેનો ઉકેલ શોધવા પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે કહેવાતા વિચારકો, ઉપદેશકો, તાંત્રિકો, જ્યોતિષીઓ, સાધુઓ તેને શબ્દજાળમાં ફસાવી ગેરરસ્તે દોરી આર્થિક અને માનસિક રીતે હાનિ પહોંચાડે છે.

જ્યાં સુધી આર્થિક બાબતે સંપૂર્ણ નિશ્ચિંતતા ન આવે ત્યાં સુધી આત્મકલ્યાણ માટે વિચારી જ કેમ શકાય ? 'ભૂખે ભજન ન હોય ગોપાલા.'

વજ્રનાથજી બંધ આંખો રાખીને જ મૂંઝામાં હસી રહ્યા હતા. હું તેમના ચહેરા ઉપર થતા ભાવપરિવર્તનને નોંધી રહ્યો હતો. તેમનું આંધું સ્મિત અંદર જાગ્રત થતા ક્રોધાગ્નિનું પ્રતીક હતું.

મેં વાતની ગૂંથણીમાં કટુતાનું મિશ્રણ કર્યું : હું એવા ઘણા પાખંડી-ઓને મળ્યો છું જેઓ મુઠ્ઠીભર પૈસા માટે, દેહભૂખ સંતોષવા માટે, વેદ-વેદાંત, યોગ-ધ્યાન, તંત્ર-મંત્રના અમૂલ્ય વારસાને વેચી મારે છે.

જ્યારે તેમની સામે વાસ્તવિકતાની કઠોર સપાટી આવે ત્યારે છટકી જવા માટે તર્ક અને બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરે છે. મોટા ચમરબંધીઓને આર્થિક પ્રશ્નની વાત આવે ત્યારે પીછેહઠ કરતા જોયા છે.

એ વખતે તેઓ કર્મ, પ્રારબ્ધની વાતો કરી ખોટી તાર્કિક ભ્રમણા ઊભી કરે છે.

ઈશ્વર માનવજાત માટે પુરુષાર્થ-પ્રારબ્ધ, પાપ-પુણ્ય, સારું-ખરાબ, લાભ-હાનિ, નવગ્રહ, નક્ષત્ર, અહંકાર, ક્રોધ, મોહ, ભય, કામ, ક્ષુધા, આનંદ, શોક અને એવી ઘણી વિટંબણાઓ શા માટે ઊભી કરે છે ?

આવુંબધું ન ગોઠવ્યું હોત તો તેને શું તકલીફ હતી ? અમથુંય કોણ તેની ખુરશી છીનવી લે તેમ હતું ? ઈશ્વરે પોતે કાંઈ કરવું નથી છતાં બધું તે કરે છે તેમ કહેવરાવવું છે.

જ્યારે કોઈ તેનો પ્રેમ કેળવવા પંથે પડે ત્યારે તેને દુઃખી કરવામાં કાંઈ બાકી નથી રાખતો છતાં કરુણાસાગર કહેવડાવે છે.

જુદી જુદી વાતોમાં તર્કનો ઉપયોગ કરી હું પુલ બાંધ્યે જતો હતો, ક્યું વાક્ય, કયો શબ્દ લક્ષ્યવેધ કરશે તે હું જાણતો ન હતો. તેથી વિભિન્ન ક્ષેત્રોને આવરી વજ્રનાથજીની મુખાકૃતિ ઉપર થતા ભાવપરિવર્તનની નોંધ કર્યે જતો હતો.

મેં વાત ચાલુ રાખી : આ દેશના સમર્થ સિદ્ધ લોકો, સંતો, યોગીઓ, કેમ નિષ્ક્રિય બન્યા છે ? જ્યારે ધર્મના, સંસ્કૃતિના પાયા હચમચી રહ્યા છે ત્યારે તેઓ કેમ શાંતિ જાળવીને બેઠા છે ? કેમ ધર્મશાસન દઢ નથી થતું ? આ બધું ક્યાં સુધી ચાલશે ? એકેએક વ્યક્તિ પાસે અભેદ્ય પ્રશ્ન છે. તેનો સંતોષકારક ઉકેલ કોણ આપશે ? ક્યારે આપશે ?

અત્યાર સુધી હું તર્ક-બુદ્ધિથી આગળ વધી રહ્યો હતો. તે તર્કજાળ વધુ ને વધુ ગૂંચવાતી ગઈ. હું જાતે જ તેમાં અટવાઈ ગયો. જેમ જેમ હું વિસ્તાર કરતો ગયો તેમ તેમ ગૂંચવાતો ગયો. છેવટે એક મુકામ ઉપર આવી તર્ક મારો સાથ છોડી દીધો. બુદ્ધિના ધનુષમાંથી બધાં જ તર્કનાં તીર છૂટી ચૂક્યાં. વજ્રનાથજીને કાંઈ પણ અસર થઈ નહિ.

હવે શું કરવું ? એ વિચારે હું મૂંઝાયો. અત્યાર સુધી કરેલી મહેનત જો પાણીમાં જાય તો વજનાથજીના કહ્યા પ્રમાણે મારે તેમની પાસેથી ચાલ્યા જવું જોઈએ એમ મને પોતાને લાગ્યું.

તર્કનો આશ્રય છૂટી ગયો હતો. હું ભાવવાહી વાણીમાં પ્રયુક્ત થયો - મારા સ્વરમાં આદ્રતા આવી. મેં કહ્યું :

આપના જેવા સમર્થના સાન્નિધ્યમાં આવીને પણ મને માર્ગ- દર્શન ન મળે તો હિમાલયના જોગીનો મહિમા શું ? હિમગિરિ સેવવાનો અર્થ શો ? પ્રગાઢ શાંતિ જ્યાં ચિરસ્થાયી છે ત્યાં પણ ક્ષુદ્ર એવી વિચાર- સૃષ્ટિ શાંત ન થાય તે કેવું ?

ગંગાના ઉત્પત્તિસ્થાનમાં પણ તૃષ્ણા શાંત ન થાય તો સંસારના વેરાન, ઉજ્જડ, બળબળતા રણમાં ક્યાં શીતળતા મળવાની હતી ? મારું અહીં આવવું વ્યર્થ થાય એ મોટી વાત નથી પરંતુ આપના દ્વારેથી હું ખાલી જાઉં એ મહત્ત્વનું છે.

મારા દરેક મનોભાવને આપ સમજી શકો છો એના ખાતર કાંઈક કહો. મને આશ્વાસન આપવા માટે કાંઈક કહો. આપના બિરુદને લક્ષમાં લઈ મારું સમાધાન કરો. ગુરુ પરંપરાને ઝાંખપ ન લાગે તે માટે પણ કાંઈક બોલો... “ગુરુપરંપરાને ઝાંખપ...” વાક્ય સાંભળીને વજનાથજી ખળભળી ઊઠ્યા. અત્યાર સુધી બંધ આંખો રાખી મને સાંભળી રહ્યા હતા “ગુરુપરંપરા” શબ્દે તેમને ઉગ્ર બનાવી દીધા.

તેમણે ગર્જના કરી... “ખામોશ ! ... હવે એક પણ શબ્દ ગુરુમર્યાદા વિશે બોલ્યો તો જમીનમાં ઉતારી દઈશ ! કોધથી તેમની આંખો સળગી રહી હતી. શરીર ઉપર રહેલી ભસ્મ કોધની ગરમી સહન નહિ થવાથી જાણે ખરવા લાગી.

હું મારા પ્રયત્નમાં સફળ તો થયો પણ હવે પરિસ્થિતિ મારા કાબૂ બહાર હતી. હવે આવનાર પ્રસંગ મારી ધારણા બહાર હતો.

આવા સમયે ભાવનાની તીવ્રતા ખૂબ આવશ્યક હતી. મેં બુદ્ધિ અને ભાવનાની સમુત્તા જાળવવા દૃઢ સ્વરે કહ્યું : તો પછી આપ શા માટે મારાથી પરાયું વર્તન કરો છો ? હું ક્યારે આપના કાર્યક્ષેત્રમાં બાધક બન્યો છું ? શા માટે મને એક યા બીજી રીતે નિદ્રાધીન કરી નાખવામાં આવે છે ?

મને સાંભળી વજનાથજીના કોધનો પાર રહ્યો નહિ. મહાકાય ગજરાજ જેમ નાનકડા મચ્છરથી વ્યાકુળ થાય તેમ તેઓ વ્યગ્ર થઈ ઊઠ્યા. તેમણે કહ્યું : તું મારા માટે શું બાધક બનવાનો હતો ? એમ કહી તેઓ ઊભા થઈ ગયા. પળ વારમાં સ્ફૂર્તિથી તેમને ઊભા થતા જોઈ હું એકદમ સાવધાન બની બેસી રહ્યો.

તેમણે ઝોળીમાં હાથ નાખી મુઠ્ઠી ભરીને ભસ્મ કાઢી અને ત્વરિત ગતિએ મારી પાસે આવ્યા. વનરાજ જેમ હરણને એક પંજો મારી ઉપાડી લે તેમ તેમણે મારો હાથ પકડી ગુફાની બહાર ખેંચ્યો. હું લગભગ ઢસડાતો હોઉં તેમ ચાલીને તેમની સાથે ગુફા બહાર આવ્યો.

બહાર આવી તેમણે કહ્યું : તું બાધક થવાનો વહેમ સેવે છે ? તું તણખલા સમાન પણ નથી. જો એમ કહી તેમણે મુઠ્ઠીમાં ભરેલી ભસ્મ દૂર આવેલા હિમશિખર પર ફેંકી. ભસ્મ ફેંકાતાંની સાથે જ દિશાઓ ગાજી ઊઠી. સામેના હિમશિખર ઉપરથી મોટી હિમશિલાઓ તૂટીને ભયંકર અવાજ કરતી નીચે ગબડવા લાગી.

આ દૃશ્ય જોઈ હું ધ્રુજી ઊઠ્યો. કલ્પના બહારના આવેલા પરિણામથી હું નિસ્તેજ બની ગયો.

વજનાથજી કોધાવેશમાં જ ગુફામાં ચાલ્યા ગયા. મારે હવે આયોજનની સમાપ્તિ કરવાની હતી.

હું ગુફામાં દાખલ થયો. વજનાથજી આસન ઉપર બેઠા હતા. હું જરા પણ ક્ષોભ રાખ્યા વિના, આગળ વધ્યો. તેમના ખોળામાં માથું મૂકી મેં માફી માગી. કોણ જાણે કેમ પણ હું રોઈ પડ્યો.

વજનાથજીએ મારી પીઠ ઉપર હાથ ફેરવતાં કહ્યું : નાદાન છોકરા, તું બહુ કારીગરી વાપરે છે. ઊઠ, ઊભો થા. જા, તારા આસન ઉપર બેસ. તારા તમામ પ્રશ્નોનો ઉકેલ તને મળી જશે.

હું મારા આસન પર આવીને બેઠો. સતત એકાગ્રતા અને માનસિક થાકથી હું ક્ષીણ થઈ ગયો હતો. આસન ઉપર બેઠો પછી મને ઊંઘ આવવા માંડી, હું સૂઈ ગયો.

૭. અભેદ રચના

છેક મોડી સાંજે વજનાથજીએ મારા માથા પર હાથ ફેરવી મને જગાડ્યો. મેં જાગીને વજનાથજી સામે જોયું. તેમના ચહેરા ઉપર વાત્સલ્યના ભાવો નીતરી રહ્યા હતા.

તેમણે મૃદુ સ્વરે કહ્યું : તું સવારથી ભૂખ્યો છે. થોડું જમી લે, ઊભો થા. હું બેઠો થયો. મેં કહ્યું : આજે રસોઈ તો બનાવી જ નથી, તેથી બ્રેડ-બિસ્કિટથી ચલાવી લઈશ.

વજનાથજીએ કહ્યું : તું સામેની અભરાઈ ઉપરથી દૂધ અને નાસ્તો લઈ લે.

મને સૂચના આપી વજનાથજી પોતાના આસન ઉપર ચાલ્યા ગયા.

મેં ઊભા થઈ અભરાઈ ઉપરથી જર્મન-સિલ્વરનો લોટો ઉતાર્યો. તેની પાસે એક ખાખરાના પાનનો પડિયો હતો તે પણ ઉતાર્યો.

પડિયામાં ગરમ જલેબી હતી, લોટામાં ગરમ દૂધ હતું. મારા આસન ઉપર બેસી મેં દૂધ-નાસ્તો શરૂ કર્યો.

હું મનોમન વિચારી રહ્યો હતો. ચાર-પાંચ દિવસના અંતે પરિસ્થિતિ સાનુકૂળ થઈ તો ખરી. આગામી કાર્યક્રમ અંગે હું વિચારી રહ્યો હતો. વજનાથજી પાસે કયા વિષય અંગે જાણકારી મેળવવી તે હું નક્કી નહોતો કરી શકતો. છેલ્લે મેં નિર્ણય લીધો કે મારે તેમને આધીન રહી મૌન રહેવું. તેમના તરફથી મળતા સૂચન પ્રમાણે વર્તન રાખવું.

વજનાથજીના સ્વભાવપરિવર્તનથી મારી માનસિક તાણ ઓછી થઈ હતી. તેથી બીજી બાબતો વિશે વિચારવાનો મારી પાસે અવકાશ હતો.

વજનાથજીએ મને કહ્યું : બહાર જઈ થોડો ગાંજો લઈ આવ.

હું ઊભો થઈ ગુફા બહાર ગયો. ગાંજાના વૃક્ષ ઉપરથી જરૂર પ્રમાણે ગાંજો લઈ પાછો ફર્યો.

વજનાથજીએ મને ગાંજો ઘોઈ, ચિલમ્ બનાવવા કહ્યું. મેં કમંડલમાંથી પાણી લઈ ગાંજો ઘોવાની શરૂઆત કરી, ચિલમ્ તૈયાર થાય એ દરમ્યાન

અભેદ રચના

૯૩

વજનાથજીએ મારા માટે કામગીરી સમજાવતાં કહ્યું : તારે રોજ સવારે નિત્યકર્મથી પરવારી ગુફામાં સાફસૂફી કરી, ઘૂણીને લીંપણ-ગોરમટું કરવું. સૂકાં લાકડાં લાવી રાખવાં, ફળફૂલ એકત્ર કરવાં, આવી બધી કામગીરી સવારના સમયે કરી લેવી.

કાલે મારી સાથે આવજે. ફળફૂલ તેમ જ જરૂરી ચીજવસ્તુઓ માટેનો વિસ્તાર હું તને દેખાડી દઈશ.

એમની વાતો દરમ્યાન મેં ચિલમ્ તૈયાર કરી તેમને આપી. તેમણે સરદમ કરી ચિલમ્ મારી તરફ લંબાવી.

મેં મુંઝવણ અનુભવતાં વજનાથજી સામે જોઈને કહ્યું : આનાથી તો... હું વાક્ય પૂરું કરું તે પહેલાં તેમણે કહ્યું : ‘કાંઈ નહિ થાય.’ મેં તેમની પાસેથી ચિલમ્ લઈને આસ્તેથી દમ ખેંચ્યો. આજની અનુભૂતિનો પ્રકાર જુદો હતો, ત્રણ-ચાર દમ ખેંચ્યા પછી હું મારી જાતને જુદા જ પ્રકારની વિચારસૃષ્ટિમાં જતી જોઈ રહ્યો.

તે દિવસે મને ઘેન અને ઊંઘ આ ગાંજાના કારણે જ ઉત્પન્ન થયેલાં તે માન્યતા ખોટી હતી. ગાંજો તો એ જ હતો, ફક્ત ચિલમ્ બનાવનાર બદલાયો હતો, તે દિવસે વજનાથજીએ ચિલમ્ બનાવી હતી, આજે મેં બનાવી હતી.

મનની અવસ્થામાં થતા ફેરફારથી હું આનંદિત હતો. દિવસ દરમ્યાન કરેલી તાર્કિક ચર્ચા અને પ્રશ્નોનો જવાબ અંદરથી જ મને કોઈ આપી રહ્યું હતું. હું આંખો બંધ કરી એકાગ્ર ચિત્તે અંદર ચાલી રહેલી વાતો સાંભળી રહ્યો હતો.

કોણ વાત કરી રહ્યું છે તે સમજાતું ન હતું છતાં જેમ જેમ વાત આગળ ચાલતી રહી તેમ તેમ મારો આનંદ ઉત્તરોત્તર વધી રહ્યો હતો. મને મુંઝવતા અનેક પ્રશ્નોનો જવાબ જાણે હું મારી જાતને સ્વયં આપી રહ્યો હતો. આનંદિત પણ હું જ બની રહ્યો હતો.

પ્રશ્ન પૂછનાર, જવાબ આપનાર, આનંદની અનુભૂતિ કરનાર તથા આ બધી બાબતોથી અલિપ્ત કોઈ એક જુદી વ્યક્તિ દ્રષ્ટાભાવથી આ બધી જ આંતરિક પ્રક્રિયાનું ધ્યાન રાખી રહી હતી —એ બધું જ હું હતો.

આંતરિક અવસ્થામાં હું પોતે જાણે ત્રણ-ચાર વિભાગમાં વહેંચાઈ ગયો.

બંધ આંખે હું બધા સંવાદ, સવાલ-જવાબ કરતા જુદા જુદા અવાજોને સાંભળી રહ્યો. આશ્ચર્ય એ વાતનું હતું કે બધા અવાજો મારા જ હતા. આ બધા જુદા જુદા અવાજમાં મારો પોતાનો અવાજ કયો છે ? સવાલ કરનાર હું છું ? જવાબ દેનાર હું છું ? આનંદની અનુભૂતિ કરનાર હું છું કે પછી આ બધાથી છોટે એક વ્યક્તિત્વ બધી ચેષ્ટાને નોંધી રહ્યું છે તે હું છું ?

હું ગૂંચવાઈ ગયો. મારી તંદ્રા તૂટી. હું મોટેથી બોલી ઊઠ્યો : ‘કોણ ?’ મારી આંખો ખૂલી ગઈ.

વજનાથજીએ સ્મિત કરતાં કહ્યું : કોના વિષે પૂછો છો ? અહીં કોઈ નથી.

હું થોડી વાર ક્ષોભથી ચૂપ રહ્યો. થોડી ક્ષણો માટે ચાલેલી આંતરિક પરિસ્થિતિ કલાકો સુધી ચાલી હોય તેવું મને લાગ્યું.

વજનાથજીની ચિલમ્ હજુ પૂરી થઈ ન હતી. તેમણે મારા તરફ ચિલમ્ લંબાવતાં કહ્યું : દમ લગાઓ.

તેમની પાસેથી ચિલમ્ લઈ મેં દમ ખેંચ્યો. ચાર-પાંચ દમ ખેંચવા સુધી ચિલમ્ની આપલે થઈ. ત્યાર બાદ ચિલમ્ પૂરી થતાં મેં ખાલી કરી નાખી.

મને એમ હતું કે ફરીથી ધ્યાનસ્થ થઈ શકાશે, પરંતુ નશાની થોડી ખુમારી સિવાય કાંઈ પરિવર્તન થયું નહિ.

હું મનોમન અટવાતો જતો હતો, થોડી વાર પહેલાં જે ચિલમે અદ્ભુત મનોવસ્થા સરજી હતી એ જ ચિલમે બીજા તબક્કામાં ફક્ત સ્વાભાવિક અસર જ કેમ કરી ?

ખૂબી ચિલમ્ની હતી કે વજનાથજીની ? મેં વજનાથજીને કહ્યું : જુઓ પ્રભુ ! મને જરાય ગૂંચવણો નહિ. જે કાંઈ સમજાવવું હોય તે હું સમજી શકું એ રીતે સમજાવો. મારામાં એટલી બુદ્ધિ નથી કે હું આપની માયાને સમજી શકું.

વજનાથજીએ હસીને કહ્યું : તું કયા સંદર્ભમાં વાત કરી રહ્યો છે ? તને શાની ગૂંચવણ છે ? એક પણ અક્ષર હું બોલ્યો નથી તો સમજાવવાની વાત જ ક્યાં છે ? તું તો બુદ્ધિશાળી માણસ છે. દિવસે તો તેં ઘણી વાતો કરી હતી.

મેં અકળાઈને કહ્યું : આપ મને ક્ષમા કરો. આપની આ શિક્ષણપદ્ધતિ મને ખૂબ અઘરી પડે છે. હું વર્ષો સુધી પણ ઉકેલ નહિ લાવી શકું.

વજનાથજીએ કહ્યું : સહેલાઈથી થઈ જતો ઉકેલ ચિરસ્થાયી નથી હોતો. તું જાતે જ ચિંતન કરી ઉકેલ શોધી કાઢ, મારે જવાનો સમય થઈ ગયો છે. તું અહીં કોઈ પણ જાતનો ભય રાખીશ નહિ. ઊંઘ આવે ત્યાં સુધી ચિંતન કર. હું જાઉં છું.

વજનાથજીએ ખીંટી ઉપરથી ઝોળી, ખોપરી ઉતાર્યા. હાથમાં ફરસો લઈ તેઓ રોજિંદા કમ પ્રમાણે બહાર ચાલ્યા ગયા.

ગુફામાં હું એકલો પડ્યો. કોઈ અણધાર્યો પ્રસંગ ન બને ત્યાં સુધી ભયને કોઈ સ્થાન હતું નહિ.

વજનાથજીના પ્રેમ-વાત્સલ્યે હું નિશ્ચિત બન્યો હતો. ગત પ્રસંગોને હું વાગોળી રહ્યો હતો. વજનાથજીને મેં મારી યોજના પ્રમાણે ગુસ્સે કરી પરિવર્તન લાવવાની સફળતા મેળવી, તે મારી યોજના હતી કે વજનાથજીની પ્રેરણાથી યોજના ઉદ્ભવ પામી હતી ? આ વિચારે મને અકળાવી મૂક્યો.

આવો સમર્થ સિદ્ધ મારી યોજનામાં આવી જાય એ અંગે મને શંકા ઉત્પન્ન થઈ.

ચિલમ્ના માધ્યમ વડે તેઓ મને ઊંઘાડી દે, અલૌકિક વિચારસૃષ્ટિમાં ઘડેલી દે તથા ફક્ત નશાની જ અનુભૂતિ કરાવે એ કોઈ કાળે શક્ય ન હોય. છતાં ચિલમ્ની એક જ પ્રક્રિયામાં જુદા જુદા તબક્કામાંથી હું પસાર થયો એ હકીકત હતી.

તેનું કારણ શોધવા હું મથી રહ્યો. ખૂબ મનોમંથન કર્યા બાદ મેં સમધાન મેળવ્યું. કાંઈ બની રહ્યું છે તે માત્ર વજનાથજીની ઇચ્છાશક્તિના કારણે જ છે.

મને તેમના શબ્દો યાદ આવ્યા : ‘અહીં ઇચ્છા ભગવાન મહાકાલની પ્રવર્તે છે.’

જેમ હું ઉકેલ શોધવા મથી રહ્યો હતો તેમ સામા એટલા જ પ્રશ્નો નવા ઉપસ્થિત થઈ રહ્યા હતા.

વજનાથજી સાથે કરેલી ચર્ચા, તેમને ગુસ્સે કરવાની યોજના, તેમનો ગુસ્સો, હિમશિખરને તોડી પાડવું એ બધું શું પૂર્વયોજિત હશે ?

આ બધું જો પૂર્વયોજિત હોય તો સફળતા મારી યોજનાને મળી કે વજનાથજીની ઇચ્છાશક્તિને ?

રાત્રે મોડે સુધી વિચારતો રહ્યો. અંતે થાકીને સૂઈ ગયો.

સવારે વજનાથજીએ મને જગાડ્યો.

સૂર્યોદય થવાની તૈયારી હતી. વજનાથજીની સૂચના પ્રમાણે આજથી મારી કામગીરી વધી હતી. હું તેમની સાથે બહાર જવા માટે તૈયાર થયો.

વજનાથજી કમંડલ, ફરસો લઈને બહાર નીકળ્યા. હું પણ તેમની પાછળ ગુફાની બહાર આવ્યો.

રોજિંદા કમ મુજબ ગુફાની પાછળના ભાગનો ઊંચાણવાળો વિસ્તાર પસાર કરી અમે જળાશયની નજીક પહોંચ્યા. નિત્યકર્મથી પરવારી અમે ત્યાં જ એક જગ્યાએ બેઠા.

વજનાથજીએ કહ્યું : અહીંથી એકાદ માઈલ પર એક ફૂલવાડી છે. ત્યાં આપણે જઈશું. ફળ, ફૂલ, કંદમૂળ બધું એ વિસ્તારમાં અખૂટ પ્રમાણમાં છે. એ વિસ્તારમાંથી અહીં રહેતા સિદ્ધ-સંત લોકો પોતાની આવશ્યકતા પ્રમાણે ફળફૂલ લઈ જાય છે.

તું એક બાબતનું ધ્યાન રાખજે. તું ફળફૂલ એકત્ર કરતો હોય અને કોઈ મહાત્મા આવી ચડે તો નમ્રતાથી પ્રમાણ કરી એક તરફ ઊભા રહી જવું. કોઈ પણ મહાત્મા હોય તેને કોઈ પ્રશ્ન કરવો નહિ. તેઓ સામેથી કાંઈ પૂછે તો જરૂરપૂરતો ઉત્તર આપવો. વાણી-વર્તનમાં સંયમ રાખવો. આ બધી સૂચના એટલા માટે આપું છું કે આ કાર્ય તારે કરવાનું છે અને રોજ કરવાનું છે.

વજનાથજીના કહેવાથી હું ખુશ હતો. વજનાથજીના હૃદયદ્વારનું અભેદ તાળું ખૂલી રહ્યું હતું.

અમે ઊભા થઈ ફૂલવાડી તરફ આળ વધ્યા. હિમાલયમાં ફક્ત બરફ જ નથી; એ સિવાય પણ એક અલૌકિક જગતનું અસ્તિત્વ ત્યાં ઘબકી રહ્યું છે. પ્રશાંત મહાસાગર સમી અદ્ભુત શાંતિ ત્યાં પ્રવર્તે છે. ક્ષણવારમાં રોગ-કષ્ટમાંથી મુક્તિ આપનાર અસંખ્ય ઔષધિઓ ત્યાં વિદ્યમાન છે. પણ તેની પાસે જનાર કોઈ નથી. અખૂટ ખનીજ ત્યાં કુદરતે ભંડારી રાખ્યું છે. તેને કાઢનાર કોઈ નથી. ભારતની મૂળ સંસ્કૃતિ ત્યાં સંપૂર્ણ જીવિત છે. તેને જાણનાર અમુક વિરલાઓ જ છે. ક્યાં આપણું આજનું નિઃસહાય, ભયગ્રસ્ત, ઓશિયાળું, દંભી જીવન અને ક્યાં હિમાગિરિના જીવોનું અદ્ભુત શાંતિથી સભર પ્રાકૃતિક અને વાસ્તવિક જીવન ! એક જ સમયકાળમાં એક જ દેશની કેવી વિષમતા!

વજનાથજીએ મને રસ્તો યાદ રાખી લેવા કહ્યું. થોડા નીચાણ-વાળા વિસ્તાર સિવાય એક જમણી તરફનો વળાંક જ યાદ રાખવો એ પૂરતું હતું.

અમે ફૂલવાડીમાં દાખલ થયા. આ ફૂલવાડી કોઈ રાજામહારાજાનો બગીચો ન હતો. અલૌકિક દેવી પુષ્પોની સુગંધથી વાતાવરણ ખૂબ સુગંધિત હતું. એ સુગંધથી બાહ્ય અને આંતરિક અવસ્થા નિર્મળતા અનુભવી રહી હતી. કોઈ પણ જાતના ધ્યાન-જપ કર્યા વિના મન સ્થિર અને શાંત બની ગયું. જીવનની એક ક્ષણ પણ આવી અદ્ભુત હોય તો તે ધન્ય છે. આ વિસ્તારમાં રહીને જે મહાત્માઓ નિત્ય ભજનમાં લીન રહે છે તેઓ કેટલા ભાગ્યશાળી છે ! મારા અણુએ અણુમાં વિરક્તભાવ ઉત્પન્ન થઈ રહ્યો હોય તેવી અનુભૂતિ થઈ.

વજનાથજીએ વૃક્ષ, વેલા, છોડ ઓળખાવતાં કહ્યું : તને જેટલાં પ્રકારનાં કંદમૂળ, ફળ, ફૂલની ઓળખાણ આપું તેને જ તારે લાવવાં એ સિવાય બીજી ચીજોને હાથ લગાડતો નહિ, નહિ તો મુશ્કેલીમાં આવી જઈશ. જે બાબત તને ન સમજાય તે પૂછી લેજે.

અત્યાર સુધીમાં જોયેલી અમુક જ વનસ્પતિ અને ફળફૂલ ત્યાં દેખાતાં હતાં. એ સિવાય બધું જ અપરિચિત હતું.

વજનાથજીએ ફરસાની નીચેના અણીદાર ભાગથી બે-ત્રણ લંબગોળાકાર કંદમૂળ ખોદી કાઢ્યાં. સીતાફળ જેવાં મોટાં ફળ વૃક્ષો ઉપરથી તોડી કમંડલમાં મૂક્યાં, થોડાં ફૂલ-પાન લઈ દરેક ચીજની મને ઓળખાણ કરાવી.

મેં દરેક ચીજને બરાબર ઓળખી લીધી છે કે નહિ તેની તેઓએ ખાતરી કરી લીધી. એ સિવાયનાં અમુક ફળ-ફૂલની મને ઓળખ કરાવી.

મેં વજનાથજીને કહ્યું : આપ ફક્ત ફળ-ફૂલ અને કંદમૂળ શા માટે લો છો ? ખોરાક કેમ નથી લેતા ?

તેમણે ત્યાંથી પાછા ફરવાનું જણાવ્યું. અમે ફૂલવાડીથી ગુફા તરફ પાછા ફર્યા.

રસ્તામાં તેમણે કહ્યું : કુદરતે માનવજાતિ માટે ફળ-ફૂલ અને કંદમૂળ જ બનાવ્યાં છે. માટે હું ફળ-ફૂલ ઉપર જ નિર્વાહ કરું છું.

વજનાથજીની વાત મને બરોબર સમજાઈ નહિ. મેં પ્રશ્ન કર્યો, માનવજાત માટે કુદરતે અનેક ખાદ્ય પદાર્થો બનાવ્યા છે તો પછી ફળફૂલને શા માટે આપ મહત્ત્વ આપો છો ?

વજનાથજીએ ચાલતાં ચાલતાં જ વાત શરૂ કરી. તેમની વાતને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવા માટે હું તેમની સાથે ચાલવા લાગ્યો.

તેમણે કહ્યું : કુદરતે જ્યારે સૃષ્ટિની રચના કરી ત્યારે અનેક પ્રકારનાં જીવજંતુ, પ્રાણીઓ બનાવ્યાં. જેમાં ખેચર, ભૂચર અને જળચર પ્રાણીઓનો સમાવેશ થાય છે. એ જ પ્રમાણે તેમના માટે યોગ્ય આહારની વ્યવસ્થા પણ કરી.

હિંસક પ્રાણીઓ જેવાં કે સિંહ, વાઘ, ચિત્તા તેમ જ માંસાહારી પ્રાણીઓ જ્યારે શિકાર કરીને ઉદરપૂર્તિ કરે છે ત્યારે તેમને કોઈ પણ જાતની વિશિષ્ટ પ્રક્રિયા નથી કરવી પડતી. તેઓને માંસ બાફવાની, તેના ઉપર તેલ, મરીમસાલાનો ઉપયોગ કરવાની કે છરીકાંટા વાપરવાની જરૂર નથી પડતી. કુદરતે તેઓને એટલા મજબૂત નખ, દાંત અને જઠરાગ્નિ આપ્યાં છે કે તેઓ પોતાના ખોરાકને સહેલાઈથી ખાઈને હજમ કરી શકે છે.

વનચર પ્રાણીઓ અથવા પાળેલાં પ્રાણીઓ-બળદ, ગાય, ભેંસ, ઊંટ, ઘોડો, બકરી આદિની સામે ઘાસ, કાચું અનાજ અથવા વનસ્પતિ ચારો મૂકવામાં આવે તો તેઓ પણ કોઈ જાતની વિશેષ ક્રિયા નથી કરતાં. તેઓને અનાજ દળાવવાની કે વનસ્પતિ, વેલા, ઘાસ સાફસૂફ કરવાની જરૂર નથી પડતી. તેઓ સીધેસીધું જ આરોગી શકે છે અને તે પ્રમાણે તેમના દાંત અને જઠરાગ્નિ હોય છે એ જ રીતે પક્ષી પણ પોતાનો ખોરાક પ્રકૃતિમાંથી મેળવે છે. એ જ રીતે જળચર પ્રાણીઓની પણ છે.

ઈશ્વરે માનવજાત માટે પણ ખોરાકની રચના કરી છે. માનવ માટે પ્રકૃતિએ ફળ-ફૂલ અને કંદમૂળ બનાવ્યાં છે. કોઈ પણ ફળ-ફૂલને ખાવા માટે તેને અનુરૂપ નખ અને દાંત માનવજાતને આપ્યા છે. એ જ રીતે યોગ્ય જઠરાગ્નિનું પણ આયોજન કુદરતે કરેલું છે.

ટૂંકમાં, જે ખાદ્ય પદાર્થને કોઈ પણ જાતની ક્રિયામાંથી પસાર કર્યા વિના લઈ શકાય તે જ દરેક પ્રાણીનો ઉચિત કુદરતી આહાર છે.

વજનાથજીએ કરેલી પ્રાકૃતિક આહારની વ્યાખ્યા સચોટ અને વાસ્તવિક હતી. પ્રકૃતિએ જે ખોરાક માનવજાત માટે આપ્યો છે તેનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવે તો પ્રકૃતિને અનુરૂપ થવામાં સરળતા જરૂર ઊભી થાય તેમ પ્રકૃતિની કરામતો પણ એ જ માર્ગે આપોઆપ સમજાવા લાગે.

વાતચીત દરમ્યાન અમે લગભગ ગુફા નજીક આવી ગયા હતા. અમે બંને ગુફામાં દાખલ થયા. વજનાથજીએ આસન ઉપર બેસી મને કહ્યું : તને જણાવ્યા પ્રમાણે આજથી જ તું તારી કામગીરી શરૂ કરી દે.

મેં ઊભા થઈ ગુફામાં સાફસૂફી કરી, ધૂણી ફરતે ગાર-માટીથી લીંપણ કરી ફૂલોની ગોઠવણ કરી. વજનાથજીની સૂચના મુજબ અબીલ, ગુલાલ, હળદરથી ચોક પૂરી, પૂજાસામગ્રી તૈયાર કરીને મૂકી દીધી.

વજનાથજીએ મને કહ્યું : આજની કામગીરી પ્રમાણે તારે રોજ કાર્ય કરી રસોઈ બનાવી લેવી. ત્યાર બાદ બપોરના સમયે હું તને જે ગ્રંથો આપું છું તેનું વાચન કરવું. સાંજે સંધ્યા-આરતીના સમયે સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ માટે 'બૃહસ્પતિ મંત્ર'નો જાપ કરવો.

વજનાથજીએ મારે માટે તૈયાર કરેલ ટાઈમટેબલનો અર્થ મને સમજાવ્યો નહિ તેથી મેં તેમને પૂછ્યું : અવિવેક ક્ષમા કરશો, મને આપવામાં આવેલી દિનચર્યા મારો સમય પસાર કરવાના હેતુથી છે કે કોઈ બીજા આશયથી ?

વજનાથજીએ કહ્યું : તને સવાલો પૂછવાની બહુ આદત છે ! કાર્ય કરવા માંડ. જવાબ આપોઆપ મળી જશે.

વજનાથજીએ ઇસ્કોતરો ખોલી તેમાંથી એક તાડપત્રથી વીંટાયેલો હસ્તલિખિત ગ્રંથ બહાર કાઢ્યો. મને આપતાં તેમણે કહ્યું : આ ગ્રંથનું રોજ વાચન-મનન કરવું, ન સમજાય તે બાબતોની નોંધ કરી મને પૂછી લેવી.

મેં તેમની પાસેથી ગ્રંથ લઈ તેના ઉપર વીંટાળેલું તાડપત્ર દૂર કરી જોયું. ગ્રંથ છુટ્ટા ભૂર્જપત્ર રૂપે હતો. દેવનાગરી લિપિમાં લખાયેલો એ હસ્તલિખિત ગ્રંથ 'ઉડ્ડીશ તંત્ર' હતો.

ભગવાન શંકરે પોતાના ભક્ત રાવણને સંબોધીને કહેલ બોધનો સંગ્રહ 'ઉડ્ડીશ તંત્ર'માં એકત્ર થયેલો છે.

મેં રસોઈની સામગ્રી લઈને બહાર જવાની તૈયારી કરી. એ જોઈ વજનાથજીએ કહ્યું : આજથી રસોઈ અંદર બનાવીશ તોપણ ચાલશે. માત્ર જમતાં પહેલાં રસોઈમાંથી એક આહુતિ ધૂણીને આપી પછી જમવું. આ બાબતનું ખાસ ધ્યાન રાખજે.

મેં રસોઈ બનાવી તૈયાર કરી લીધી. દરેક ચીજમાંથી ગ્રાસ કાઢીને ધૂણીમાં આહુતિ આપી. ભોજનકાર્ય પૂરું કર્યું.

વજનાથજી દિવસ દરમ્યાન ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં વધુ રહેતા. સવાર-સાંજ ધૂણી-પાણીની ક્રિયાનું તેમના માટે વધુ મહત્ત્વ હતું.

મને સોંપેલ કામગીરી પ્રમાણે હું નિત્યકર્મ કરી લેતો. બેત્રણ દિવસ શાંતિથી પસાર થયા.

*

અહીં 'ઉડ્ડીશ તંત્ર' વિશે સંક્ષિપ્તમાં જોઈ લઈએ :

શાંતિકરણ, વશીકરણ, સ્તંભન, વિદ્વેષણ, ઉચ્ચાટન તથા મરણ ક્રિયા વિશે તેમાં અદ્ભુત માહિતીઓ જોવા મળી

ભગવાન શંકરે રાવણને ઉદ્દેશીને જણાવતાં સૌ પ્રથમ કહ્યું છે કે ગુરુહીન મનુષ્ય આ વિદ્યા ઉપર પ્રભુત્વ નથી મેળવી શકતો. કોઈ પણ અધ્યાત્મમાર્ગ તથા તંત્ર-મંત્ર આદિ ક્રિયાઓ ગુરુના માર્ગદર્શન વિના કદી સફળ થઈ શકતી નથી

મનમુખી મનુષ્ય ફક્ત આશ્વાસન મેળવી શકે છે, જ્યારે ગુરુ-મુખી શાસન સ્થાપી શકે છે. (મનમુખી એટલે આપમેળે કોઈ પણ મંત્ર-તંત્રમાં તથા અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત થનાર સાધક, ગુરુમુખી એટલે ગુરુઆજ્ઞા પ્રમાણે વર્તન રાખીને સાધના કરનાર સાધક.)

'ઉડ્ડીશ તંત્ર'માં દર્શાવેલ ષટ્કર્મની સહેલી ક્રિયાઓનો લાભ મેળવી શકવાના હેતુથી અમુક બાબતો અહીં રજૂ કરવામાં આવેલ છે.

રોગ, કામણ ક્રિયા આદિથી મુક્તિ આપનાર કર્મને શાંતિકરણ ક્રિયા કહેવામાં આવે છે. જેના દ્વારા દરેક પ્રાણીને વશીભૂત કરવામાં આવે છે. તેને વશીકરણ કહેવામાં આવે છે. જેના દ્વારા દરેક પ્રવૃત્તિને રોકી દેવામાં આવે તે ક્રિયાને સ્તંભન કહેવામાં આવે છે. બે મિત્રો વચ્ચે, પતિપત્ની, પ્રેમીઓ વચ્ચે દુશ્મનાવટ ઊભી કરાવનાર ક્રિયાને વિદ્વેષણ ક્રિયા કહેવામાં આવે છે. કોઈ પણ વ્યક્તિને તેનું ગામ, ઘર, સ્થાન છોડાવીને ભટકતી કરી દેવા માટે કરવામાં આવતી ક્રિયાને ઉચ્ચાટન કહેવામાં આવે છે. જે ક્રિયા દ્વારા કોઈ પણ પ્રાણી અથવા મનુષ્યને મારી નાખવામાં આવે તેને મરણ ક્રિયા કહેવામાં આવે છે.

મુખ્યત્વે તંત્ર ક્રિયામાં તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, સમય, ઋતુ, હોમ-હવન, અવસર આદિ બાબતોનું ઘણું મહત્ત્વ હોય છે, જ્યારે 'ઉડ્ડીશ તંત્ર'ના પ્રયોગોમાં આ બધી બાબતોનો અવરોધ નથી આવતો. તેથી અહીં આપેલા અમુક પ્રયોગો નિર્દોષ, બિનહાનિકારક તથા જીવનમાં ઉપયોગી નીવડે છે.

(૧) કેળના રસમાં મન-શીલ તથા કપૂર વાટીને તિલક કરવાથી સર્વ પ્રજા મોહિત થાય છે. કોઈ અગત્યના કાર્ય માટે જતાં પહેલાં આ તિલક કરવાથી સરળતા થાય છે.

(૨) રવિવારે સહદેવી નામક વનસ્પતિના રસમાં તુલસીનાં બીજ પીસીને તિલક કરવાથી સંમોહન થાય છે. આ ક્રિયાથી હઠીલા સ્વભાવવાળા માણસ પાસેથી સરળતાપૂર્વક કામ લઈ શકાય છે.

(૩) બીલીખરને પૂર્ણિમાની રાત્રે લાવી છાયામાં સૂકવવાં. તેને કપિલા ગાયના દૂધમાં પીસીને ગોળી બનાવી સૂકવી લેવી. જરૂર પડે ત્યારે આ ગોળી ઘસીને તિલક કરવાથી આકર્ષણ તંત્ર ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉપરોક્ત પ્રયોગ સરળ અને નિર્દોષ છે. તદુપરાંત આ પ્રયોગોનો ઉપયોગ કરવાથી તરત અસર બતાવે છે.

આં સિવાયના અન્ય વિદ્વેષણ, ઉચ્ચાટન તથા મરણ ક્રિયાઓનો અહીં ઉલ્લેખ નથી કરતો, કારણ કે તેનો અનુચિત ઉપયોગ થવાની સંભાવના છે.

આ તંત્રના થોડા પ્રયોગો ઉપયોગી છે. વંધ્યા સ્ત્રીને સંતાનપ્રાપ્તિ માટેનો આ ઉત્તમ પ્રયોગ છે :

(૧) શનિવારે સાંજે સર્પાક્ષી નામક વનસ્પતિને આમંત્રણ આપી રવિવારે સવારે સૂર્યોદય થતાં જ તેને પાન, ફૂલ તથા મૂળ સહિત ઉખાડીને લઈ આવવી. ત્યાર બાદ કુમારિજાના હાથે તે વનસ્પતિને એક વર્ણી ગાયના દૂધમાં વાટીને ઋતુકાળ સમયે વંધ્યા સ્ત્રીને અર્ધા ચોખા-ભાર માત્રામાં પિવરાવવી તથા દૂધ, સાઠી ચોખા, મગની દાળ ખોરાકમાં આપવું. આ પ્રમાણે સાત દિવસ કરવાથી વંધ્યત્વ દૂર થઈ સંતાનપ્રાપ્તિ થાય છે.

ઔષધિ સેવનના સમયે ભય, શોક ન થવા દેવો. દિવસે ઊંઘવું, વધુ પ્રમાણમાં પરિશ્રમનો ત્યાગ કરવો. ઠંડો તથા ગરમ ખોરાક ન લેવો. આ પ્રમાણેના નિયમોનું પાલન કરી પતિસેવન કરવાથી સંતાનપ્રાપ્તિની ઈચ્છા પૂર્ણ થાય છે.

(૨) શ્વેત લક્ષ્મણા (સફેદ ફૂલની ભોરિંગડી) તથા જટામાંસીનાં પાન એકવર્ણી ગાયના દૂધમાં ઋતુકાળ પછી ત્રણ દિવસ પીવાથી તથા દૂધ, અન્નનો હલકો ખોરાક લેવાથી વંધ્યા સ્ત્રીનું વંધ્યત્વ દૂર થાય છે.

(૩) સર્પવીંછીના ઉપદ્રવને દૂર કરવા માટે : ગોળ, સફેદ ચંદન, વાવડિંગ, ત્રિફળા, લાખનો રસ તથા આકડાંનાં ફૂલ-આ બધી ચીજોનો ધૂપ આપવાથી સર્પ, વીંછીનો ઉપદ્રવ શાંત થાય છે.

અહીં એક અદ્ભુત પ્રયોગ આપવામાં આવે છે જે ભૂતપ્રેતાદિના નડતરથી પીડાતા લોકો માટે આશીર્વાદરૂપ છે : વનસ્પતિ તંત્રનું રહસ્ય એ છે કે અમુક

વનસ્પતિઓ સાથે અમુક પદાર્થોનું મિશ્રણ કરી તેનો ઉપયોગ લેપ કરવામાં, ખાવામાં, તિલક કરવામાં, ધૂપ દેવામાં, ઘરમાં રાખવામાં આવે અને તેનાથી લાભ થાય. એ જ વનસ્પતિ તંત્ર અત્યારના સમયમાં મહદ અંશે સફળ પુરવાર થાય છે. કારણ કે મોટા ભાગની વનસ્પતિઓ અણિશુદ્ધ જાતિ-સ્વભાવની રહી છે. જે વનસ્પતિની જાતને ફેરફાર કરવા માટે માનવજાતે પ્રયત્ન નથી કર્યો, જેને વર્ણસંકર નથી બનાવી તેના ગુણધર્મો અકબંધ જળવાયેલા છે. સમય-કાળના પ્રભાવથી તેની અસરમાં ઓછાવત્તાપણું થયું હોય તે જુદી વાત છે.

નિમ્ન લિખિત ધૂપ તૈયાર કરી તેનો ધૂપ લેવાથી ફૂર પ્રેત, ગ્રહ, ભૂત પિશાચ, રાક્ષસ, નાગ, પૂતના, શાકિની, તિજારી આદિ કોપનું નિવારણ થાય છે.

લોબાન, ઘી, હિંગળો, દેવદારુ, ગવાક્ષી, ગોદન્તી, સરસવ, જટામાંસી, કુટકી, લીમડાનાં પાન, બંને પ્રકારની ભોરિંગડી (નાની, મોટી), વચ, ચવ્ય, સૂકા કપાસિયા, જવ, બકરાના વાળ તથા મોરનાં પીંછ આ બધી ચીજોને સમભાગ એકત્ર કરી વાછરડાના મૂત્રમાં વાટીને એક માટીના વાસણમાં રોપવું. આ ઉડામહેશ્વર ધૂપ છે. એનો ધૂપ આપવાથી ગમે તેવા પ્રકારનું નડતર દૂર થઈ કષ્ટમુક્તિ થાય છે.

અહીં એક સફળ પ્રયોગ પ્રસૂતાની શસ્ત્રક્રિયા નિવારણ અર્થે મૂકેલો છે :

પ્રસૂતિ સમયે કષ્ટ થતું હોય, અસાધ્ય પ્રસૂતિ હોય, છેલ્લો ઉપાય શસ્ત્રક્રિયાનો હોય ત્યારે શ્વેત પુનર્નવા(સફેદ ફૂલની સાટોડી)નાં મૂળનું ચૂર્ણ ઉપયોગમાં લેવું.

ઉપરોક્ત ચૂર્ણને યોનિમાર્ગમાં મૂકવાથી તરત જ સુખદ પ્રસવ થઈ જાય છે. આ તંત્રનો ઉપયોગ થયા બાદ પ્રસૂતાની ઓર(મેલી)ને જમીનમાં દાટી દેવી જોઈએ તેમ જ દાટતી વખતે એક તાંબાનો સિક્કો સાથે મૂકી દેવો જોઈએ.

*

હવે આપણે મૂળ પ્રસંગ તરફ વળીએ. પ્રસંગ સાથે જરૂરી પ્રયોગોનો ઉલ્લેખ કરીશું.

વજ્રનાથજીના આશ્રયે રહી હું મારું નિત્યકર્મ કરી બપોરથી સાંજ સુધી તંત્રશાસ્ત્રને લગતા ગ્રંથો રુદ્રયામલ તંત્ર, ભૈરવ તંત્ર, કુલોડીશ તંત્ર, શ્રીક્રમ સંહિતા, તત્ત્વબોધ, વિશ્વસાર તંત્ર, કાલિ તંત્ર, વીર તંત્ર આદિ ગ્રંથોનું અધ્યયન કરતો. આ બધા અલભ્ય ગ્રંથો વજ્રનાથજી પોતાની પાસેથી આપતા હતા કે ક્યાંકથી મંગાવતા હતા તે તો તેઓ જાણે. પણ તેમના ઇસ્કોતરામાંથી હંમેશાં કાઢીને વાંચવા આપતા.

હું વાચન સાથે જરૂરી બાબતોની નોંધ કરી લેતો. ઘણી બાબતો ન સમજાય તે વજનાથજીને પૂછીને લખી લેતો.

દિવસ દરમ્યાન મારી આ કામગીરી જ રહેતી. મને એવી અનુભૂતિ થતી હતી કે હું પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અનુસાર વિદ્યાપીઠમાં અભ્યાસ કરી રહ્યો છું.

દસેક દિવસ પસાર થાય બાદ એક રાત્રે આકસ્મિક ઘટના બની.

વજનાથજીના ગયા બાદ રાત્રે દશેક વાગ્યા સુધી હું વાંચન, મનન કરી જરૂરી વિગતો નોંધી રહ્યો હતો. આશરે અગિયાર વાગ્યે સૂવાની તૈયારી કરતો હતો, ત્યાં ગુફાની બહાર કોઈના આવવાનો પગરવ સંભળાયો.

અવાજ સાંભળી હું સાવધ થયો. મેં ગુફાદ્વાર પર દૃષ્ટિ સ્થિર કરી. વજનાથજીના સૂચન પ્રમાણે હું ગુફામાં નિર્ભય અને નિશ્ચિંત હતો, છતાં આવનાર આકસ્મિક પ્રસંગથી ઉત્તેજન અનુભવી રહ્યો હતો.

ગુફાની બહાર આવતો અવાજ બંધ થયો. ક્ષણવાર પછી સી... તા... રા... મ શબ્દનો મોટેથી અવાજ સંભળાયો. (કોઈ પણ સાધનાસ્થાનમાં, આશ્રમમાં, ગુફાદ્વારે જ્યારે બીજો કોઈ સાધુ આવે ત્યારે મોટેથી સીતારામ અથવા નમોનારાયણનો ઉદ્ઘોષ કરી અંદર રહેલા સાધુને પોતાના આગમનની સૂચના આપવા માટેની આવી પ્રણાલિકા છે.)

વજનાથજી ગુફામાં હતા નહિ તેથી આવનાર આગંતુકને પ્રત્યુત્તર આપવો કે નહિ એ વિચારે હું ઘડીભર મૂંઝાયો. અતિથિસત્કારના સામાન્ય નિયમને લક્ષમાં રાખી મેં આગંતુકને આવકારવાનું નક્કી કરી જયજય સીતારામ ! એમ મોટેથી બોલી મારી હાજરીનો ખ્યાલ આપ્યો.

તેની બીજી ક્ષણે એક વયોવૃદ્ધ મહાત્મા ગુફામાં દાખલ થયા. મેં ઊભા થઈ તેમને પ્રણામ કર્યા, વજનાથજીના આસન પાસેથી ચિત્તામ્બર લઈ ધૂણી પાસે પાથરી તેમને આસન પર બેસવા વિનંતી કરી.

તેમણે આસન ઉપર નહિ બેસતાં મને પ્રશ્ન કર્યો : વજનાથ ક્યાં છે ? તારો પરિચય શું ?

મેં કહ્યું : દયાળુ, આપ તો સર્વજ્ઞ છો. છતાં વજનાથજીની ગેરહાજરીના કારણે પ્રત્યુત્તર આપવાની મારી ફરજ છે.

વજનાથજી બહાર ગયા છે. ક્યાં ગયા છે તે હું નથી જાણતો. હું હિમાલય ક્ષેત્રનો આશ્રિત છું, આપનો દાસ છું.

સંતમર્યાદાને લક્ષમાં રાખી હું મારા આસન ઉપર નહિ બેસતાં ઊભો રહ્યો. ઊભા ઊભા જ નમ્રતાથી મેં તેમના પ્રશ્નનો ટૂંકો જવાબ આપ્યો. આવનાર નવાગંતુક મહાત્માને હું જોઈ રહ્યો હતો. વયોવૃદ્ધ પાતળું શરીર, કમ્મર સુધી

પથરાયેલી સફેદ જટા, સફેદ દાઢી, મૂછ તથા નેણ, પાંપણ સફેદ તથા અસાધારણ લાંબા વાળથી છવાયેલા હતા. કાન ઉપર પણ સફેદ વાળ સારા પ્રમાણમાં ઊગેલા હતા. ધૂણીના પ્રકાશમાં શ્વેત દાઢી, મૂછ તથા જટા સોનેરી રંગે શોભતાં હતાં. શરીર ઉપર વિભૂતિ (ભસ્મ) ચડાવેલી હતી. શરીરની ત્વચા અતિશય કરચલીઓથી લટકી રહી હતી. તેના વિરોધાભાસમાં તેમનો ચહેરો તાજો, સ્વચ્છ અને સુકોમળ શાંતભાવથી ભરપૂર હતો. આ વિરોધાભાસ મને નોંધપાત્ર જણાયો.

તેમણે મને બેસવા જણાવ્યું. મેં મારા આસન ઉપર બેઠક લીધી.

વૃદ્ધ મહાત્મા સિદ્ધાસનથી બેઠા હતા. તેમણે મારી સામે દૃષ્ટિ કરી. પોપચાંના લાંબા સફેદ વાળ નીચે તેમની આંખ સ્પષ્ટ દેખાતી ન હતી.

તેમણે કહ્યું : ‘હું વજનાથને મળવા આવ્યો છું. મારે અત્યારે જ તેનું કામ છે. તું જઈને બોલાવી લાવ ! મારા માટે ધર્મસંકટ ઊભું થયું. એક તો મને ખ્યાલ ન હતો કે વજનાથજી ક્યાં છે ? બીજું જો ન જાઉં તો આવેલ મહાત્માની અવગણના થાય.

મેં ક્ષમાયાચના કરતાં કહ્યું : વજનાથજી ક્યાં છે તે હું જાણતો નથી. તદુપરાંત મને ગુફામાંથી બહાર જવાની આજ્ઞા નથી. તેથી મારો અવિવેક ક્ષમા કરશો.

મારો જવાબ સાંભળી તેઓ આંખો બંધ કરી ધ્યાનસ્થ થયા.

એ મહાત્મા વિશે હું વિચારી રહ્યો હતો. તેઓ હિમાલય ક્ષેત્રમાંથી આવ્યા છે કે અન્ય વિસ્તારમાંથી આવ્યા છે ? તેમના સુકાયેલા શરીરને જોતાં એમ જ લાગતું હતું કે હાડપિંજર ઉપર ચામડી મઢી દેવામાં આવી છે.

એક વાત મને સ્પષ્ટ જણાઈ રહી હતી. તેમના ધ્યાનસ્થ થયા બાદ હું તેમનું બાહ્ય અવલોકન કરી રહ્યો હતો. તેમના જમણા હાથની લંબાઈ કરતાં ડાબા હાથની લંબાઈ પ્રમાણમાં વિશેષ જણાતી હતી. ડાબો હાથ ખભાથી માંડી કોણી સુધી ત્યાંથી લઈ પંજા સુધી જમણા હાથ કરતાં લાંબો હતો. આજાનબાહુ શબ્દ મેં સાંભળેલ હતો તે આવેલ મહાત્મામાં દેખાતો હતો. અલબત્ત, એક જ હાથની લંબાઈ વધુ હતી, બીજો હાથ સાધારણ લંબાઈનો જ હતો.

થોડી વાર થઈ ત્યાં બે નાનામોટા વંટોળિયા ધૂળની ડમરી ઉડાડતા આવતા હોય તેમ ગુફામાં દાખલ થયા. તે બંનેને મેં એક વાર વજનાથજી સામે આવેલા જોયા હતા.

મેં અનુમાન કર્યું કે નવાગંતુક મહાત્માએ પોતાની કોઈ વિશિષ્ટ ક્રિયાથી વજનાથજીને પોતાના આગમનના સમાચાર મોકલ્યા હશે અથવા ગુફામાં રહેલ

કોઈ અદૃશ્ય આત્માએ વજ્રનાથજીને ખબર આપી હશે તેથી આ બંને વંટોળિયા અહીં પ્રતિનિધિ તરીકે આવ્યા હશે.

બંને વંટોળિયા નવાગંતુક મહાત્મા સામે એક જગ્યાએ સ્થિર થઈ ચકરાવો લઈ રહ્યા હતા.

નવાગંતુક મહાત્માએ આંખો ખોલીને બંને વંટોળિયા સામે જોયું. તેમની આંખો પ્રમાણમાં વિશેષ પહોળી થઈ, તેમણે વંટોળિયાને પ્રશ્ન કર્યો : વજ્રનાથ કેમ ન આવ્યો ?

વંટોળિયાએ કાંઈ જવાબ આપ્યો કે નહિ તે હું સાંભળી શક્યો નહિ.

મહાત્માએ વંટોળિયાને કહ્યું : 'સ્થિત ઉપસ્થિત.' એમ કહી એમણે હોઠ ફફડાવી કાંઈક મંત્રોચ્ચાર કરી પાસે પડેલા કમંડલમાંથી પાણીની અંજલિ લઈ જમીન ઉપર છોડી દીધી. જમીન ઉપર પાણી પડતાંની સાથે જ તેમાં બે નાનકડા પગની આકૃતિઓ ઊપસવા લાગી. એ આકૃતિ ઉપસ્થિત થતાંની સાથે જ બીજો વંટોળિયો ઝડપથી ચકરાવો લઈ ગુફા બહાર નીકળી ગયો.

પેલી આકૃતિ ધીમે ધીમે સ્પષ્ટ થઈ. તેને જોઈને હું સ્તબ્ધ થઈ ગયો. તે આશરે એકાદ ફૂટની આકૃતિ હતી. માણસના માથા જેવડા કદના માથાની નીચે બે પગ જોડાયેલા હતા. જે સારસ પક્ષીના પગ જેવા જણાતા હતા. તેના કાનની નીચેના ભાગમાં નાનકડા સુકાયેલા હાથ ચોંટેલા હતા. તેના વાળ રુક્ષ અને છુટ્ટા હતા જે વ્યવસ્થિત રીતે ગૂંથાયેલી ઝાલર માફક જમીનથી થોડે ઊંચે સુધી પથરાયેલા હતા. તે આકૃતિ નવાગંતુક મહાત્મા સન્મુખ ઊભી હતી. તેના પડખાની દિશામાં હું બેઠો હતો.

હવે તેની વાતચીત હું સાંભળી શકતો હતો, પરંતુ સમજી નહોતો શકતો. તેનો અવાજ ભમરી ગણગણતી હોય તેવો હતો, ભાષા પણ વિચિત્ર જાતની હતી, નવાગંતુક મહાત્મા તેની વાત સમજી રહ્યા હતા. તેમના સંવાદ ઉપરથી હું અનુમાન કરી શકતો હતો.

એકાએક ઉત્પન્ન થયેલી આકૃતિથી હું ભયભીત થયો હતો. હજુ મહાત્મા વિશે કાંઈ જાણકારી મળે તે પહેલાં તો બીજી ઘટના પણ વિસ્મય અને ભય ઉપજાવી રહી હતી.

મહાત્માએ તેને વજ્રનાથજી વિશે પૂછ્યું કે તેઓ અત્યારે કઈ ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત છે ? આકૃતિનો જવાબ સાંભળી તેઓએ ઊભા થઈ બહાર જવાની તૈયારી કરી.

તે આકૃતિએ ગુફાદ્વાર તરફ જવા માટે પીઠ ફેરવી ત્યારે તેનો ચહેરો આછા પ્રકાશમાં દેખાયો. બિલકુલ સહજ સાધારણ માનવ ચહેરો હતો, કાંઈ જ

વિશેષતા ન હતી છતાં તેના હાથપગનું પ્રમાણ, તેની ચાલવાની પદ્ધતિ, તેની આંખોમાં રહેલી સ્થિરતા, શુષ્કતા જોઈને ઘડીભર માટે હું થરથરી ગયો.

મહાત્માને બહાર જતા જોઈ મેં નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું : મહારાજજી, આપ વજ્રનાથજી આવે ત્યાં સુધી રોકાઓ, તેમની ગેરહાજરીમાં આપ આવીને ચાલ્યા જાઓ એ વાત મારા માટે અવિવેકપૂર્ણ ગણાય. વજ્રનાથજીને પણ આ અંગે જણાવતાં મને સંકોચ થશે. માટે કૃપા કરી આપ રોકાઈ જાઓ.

મારી સામે ક્ષણવાર જોઈ તેઓ બોલ્યા : તે જે વાત કરી તે તારી દુનિયાદારીની વાત છે. તારી સામાજિક રચનાના નિયમો અહીં લાગુ પડતા નથી. તારા સમાજની દુનિયાના સિદ્ધાંતો, નિયમો, વિવેક, શિષ્ટાચારમાં અને અમારી રીતભાતમાં ઘણું અંતર છે. છતાં તે તારી ફરજ બજાવી તે સારું છે.

તેમણે જતાં જતાં વધુ એક શિખામણ આપી : જ્યારે કોઈ પણ સાધુ-સંત કે સિદ્ધ કાંઈ પણ કાર્ય, ક્રિયા કે કામગીરી કરતા હોય ત્યારે ટોકવા નહિ, સલાહસૂચન કરવું નહિ તથા કાંઈ અંતરાય ઊભો કરવો નહિ.

આટલું કહી તેઓ પેલી આકૃતિ સાથે ચાલ્યા ગયા.

તેમના ગયા બાદ પસાર થયેલા પ્રસંગ વિશે વિચારોની હાર-માળા શરૂ થઈ. આવનાર મહાત્મા કોણ હતા ? પેલા બંને વંટોળિયા કોણ હતા ? આ અગાઉ તેઓ વજ્રનાથજી સમક્ષ પણ આવ્યા હતા. તેમાંથી એક વંટોળિયો શા માટે ચાલ્યો ગયો ? એકનું પરિવર્તન શા કારણે કરવામાં આવ્યું ? પ્રગટ થનાર આકૃતિ ભૂત, પ્રેત, પિશાચ, વૈતાલ કોણ હતી ?

અસંખ્ય વિચારોમાંથી કોઈનો પણ ઉકેલ નહોતો મળતો. મેં ઊંઘવા પ્રયત્ન કર્યો પણ વારંવાર પેલી આકૃતિ માનસપટ ઉપરથી આવજા કરીને મને ભયમુક્ત થવા દેતી ન હતી. છેવટે ચાર વાગવા આવ્યા ત્યારે થાકીને ઊંઘી ગયો.

વજ્રનાથજીએ સૂર્યોદય થયા પછી મને જગાડ્યો. મેં જાગીને જોયું તો સાડા આઠ વાગી ગયા હતા. મારા નિત્યકર્મ પ્રમાણે ખૂબ મોડું થઈ ગયું હતું. આ સમયે તો હું રોજ નિત્યકર્મ પરવારી ગુફાએ પાછો ફરી જતો હતો.

મેં ક્ષોભ સાથે વિગત દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. વજ્રનાથજીએ કહ્યું : હું જાણું છું. તે મહાત્મા મને મળી ગયા છે. આજે તારે બગીચા તરફ જવાની જરૂર નથી. હું ફળફૂલ લઈ આવ્યો છું. તારા નિત્યકર્મથી પરવારીને આવ.

હું રાત્રિની ઘટનાને વાગોળતો જળાશય તરફ રવાના થયો. ગત રાત્રિના પ્રસંગે મને અકળાવી નાખ્યો હતો. વજ્રનાથજી પાસેથી જ આ અંગે શક્ય એટલી જાણકારી મેળવવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો.

નિત્યકર્મથી નિવૃત્ત થઈ હું ગુફાએ પાછો ફર્યો. વજ્રનાથજીએ મને કહ્યું : દૂધ પી લે. પછી વાત કરજે.

દૂધ-નાસ્તો કરી હું સ્વસ્થચિત્ત થઈ બેઠો.

વજ્રનાથજીએ મને પ્રશ્ન કર્યો : અત્યાર સુધીમાં ગ્રંથોનું વાચન કરીને તે શું સારસત્ત્વ લીધું ?

વજ્રનાથજીના એકાએક પુછાયેલા પ્રશ્નથી હું ગૂંચવાયો. તેઓના સીધાસાદા પ્રશ્નનું હાર્દ શું છે તે સમજવા હું મથી રહ્યો હતો.

અંતઃકરણમાંથી આપોઆપ જવાબ સ્ફૂર્યો. મેં કહ્યું : દરેક ગ્રંથ અદ્ભુત સામર્થ્ય ધરાવે છે. તંત્ર-મંત્ર-યંત્રના મૂળ સિદ્ધાંત, ભિન્ન સ્વરૂપ, મહિમા, અન્ય દરેક ક્ષેત્રમાં સૂક્ષ્મ બાબતો ઉપર પૂર્ણતાથી ઉલ્લેખ છે.

મને એક જ વાત સમજાઈ છે કે દરેક બાબતમાં ડગલેપગલે એક જ મહત્ત્વપૂર્ણ સંકેત છે, તે છે ગુરુમહિમા. મેં જે કાંઈ વાચ્યું છે તેમાં જેટલી ગૂઢ ક્રિયાઓનો ઉલ્લેખ જ્યારે પરાકાષ્ઠા પર પહોંચે છે ત્યારે ગુરુનો આવિષ્કાર ઊભો થાય છે અને વિષય ત્યાં અટકી જાય છે. ક્રિયાનો ઉલ્લેખ હોવા છતાં અપૂર્ણતા દેખાય છે.

આટલા દિવસોથી હું વાચન કરી રહ્યો છું તેનો એક જ નિયોડ આવતો જણાય છે કે વિશ્વમાં બધી જ ક્રિયાઓ સંભવે છે, બધું જ સત્ય સમજાઈ જાય, ફક્ત ગુરુ દ્વારા જ પરદો ઊંચકી શકાય તેમ છે. એ સિવાય બધું જ નજર સામે હોવા છતાં સક્રિયા થતું નથી.

વજ્રનાથજીએ કહ્યું : હવે તારા અસ્તિત્વના કેન્દ્રમાં ગુરુ શબ્દ સ્થાપિત થયો છે.

મેં કહ્યું : જ્યારથી ગુરુ શબ્દ જાણ્યો છે ત્યારથી હું બેચેન બની ગયો છું. હવે એક પણ શ્વાસ ગુરુહીનતાની અવસ્થામાં ગુમાવવાની ઇચ્છા નથી.

મેં વ્યગ્રતા સાથે કહ્યું : મને આજે દીક્ષા આપો અને શિષ્ય બનાવી માર્ગદર્શન આપો.

૮. પ્રતીક્ષા

મારી વાત સાંભળી વજ્રનાથજી મોટેથી હસી પડ્યા. તેમણે કહ્યું : માબાપ, પતિપત્ની, પરિવાર સાથેનો સંબંધ એક જન્મનો જ હોય છે. જ્યારે ગુરુશિષ્યનો નાતો સાત જન્મનો હોય છે. ઉતાવળ કરવાથી ગુરુ નહિ મળી જાય. તેમ જ કોઈ પણ સંત ભૂત-ભાવિનો વિચાર કર્યા વિના દીક્ષા પણ નહિ આપે. દરેક બાબતનો સૂક્ષ્મ વિચાર કર્યા વિના મંત્રદીક્ષા આપવી હિતાવહ નથી. સમર્થ સંત દરેક રીતે દરેક બાબતનો પૂર્ણ વિચાર કર્યા પછી જ દીક્ષા આપે છે.

મેં કહ્યું : અત્યારે સમાજમાં મોટા ભાગના લોકો તો અલ્પ સમયમાં જ મંત્રદીક્ષા લઈને ગુરુ ધારણ કરી લે છે. એ ગુરુશિષ્યના સંબંધોમાં ગુરુ દરેક બાબતનો વિચાર નહિ કરતા હોય ?

વજ્રનાથજીએ કહ્યું : એક વાત બરાબર ધ્યાનથી સાંભળી લે. જેવી ભાવનાથી ગુરુ દીક્ષા આપે છે તેવી જ ભાવનાઓનું સિંચન શિષ્યમાં થઈને ગુરુની પ્રતિભા શિષ્યમાં વિકસે છે. ગુરુની સાથોસાથ શિષ્યની ભાવનાઓનું પણ મહત્ત્વ છે. જો તેનામાં સંપૂર્ણ સમર્પણભાવના ન હોય તો ગુરુ-શિષ્યની પરંપરા ફક્ત ઔપચારિક સ્તર સુધી જ સીમિત રહે છે. જે ગુરુ સંપૂર્ણ સમાધાન ન કરાવી શકે, દરેક ક્ષેત્રમાં નિશ્ચિત ન કરી શકે, દૃઢ આત્મવિશ્વાસ ન સ્થાપી શકે તે પોતે સ્વયં પણ ડામાડોળ અને અનિશ્ચિત મનોદશામાં હોય છે. અલબત્ત, એમાં એક અપવાદ પણ હોય છે. ઘણા સિદ્ધ એવા પણ હોય છે જેમના ગુરુ લોકો સાદાસીધા અને અજ્ઞાની હોય છે, પરંતુ તે શિષ્યોએ ફક્ત ગુરુના મહિમાને જ સમજવા પ્રયત્ન કર્યો છે, ગુરુનું અનુકરણ નથી કર્યું. ગુરુ શબ્દનું, ગુરુમંત્રનું નિષ્ઠાથી, દૃઢ વિશ્વાસથી ભરપૂર ભાવનાથી અખંડ સ્મરણ કર્યું છે અને ગુરુના યથાર્થપણાની અનુભૂતિ કરી છે.

ગુરુ એ કોઈ વ્યક્તિનું નામ નથી, એ તો ચૈતન્યધારામાંથી આવતા શબ્દનું નામ છે જે મહાતેજપુંજમાંથી અસ્ખલિતપણે હંમેશાં વહ્યા કરે છે.

વજ્રનાથજીની અર્ધબિડાયેલી આંખો, શાંત, ગંભીર મુખમુદ્રાને હું એકાગ્ર ચિત્તે જોઈ રહ્યો હતો. તેમની વાગ્ધારા એકસરખા પ્રવાહથી વહી રહી હતી.

તેમણે કહ્યું : શિષ્ય કરતાં ગુરુ મહાન છે. શિષ્ય માટે ગુરુ શોધવા ખૂબ જ કઠિન કાર્ય છે, જ્યારે ગુરુ યોગ્ય શિષ્યને ક્ષણવારમાં સોધી લે છે. ગુરુ શોધવા માટે એક જ સફળ ઉપાય છે. જ્યારે શિષ્યના હૃદયમાં ગુરુની ઝંખના જાગે ત્યારે તેણે પળે પળે, ક્ષણેક્ષણ ગુરુ માટે ઝંખવું પડે છે. ઊઠતાં, બેસતાં, જાગતાં, સૂતાં, ખાતાં, પીતાં તેમ જ જીવનના દરેક કાર્યમાં પ્રવૃત્ત રહીને ગુરુ માટે વ્યાકુળ થવું પડે છે. જ્યારે તે એવી અવસ્થાએ પહોંચે છે કે તેનું આંતરબાહ્ય સમગ્ર અસ્તિત્વ ગુરુમય બની જાય ત્યારે સમર્થ ગુરુ પળવારમાં તેને પકડી લે છે. પહેલા જ સમાગમમાં ગુરુ શિષ્યના હૃદયમાં ચૈતન્યની ચિનગારી શબ્દ રૂપે, મંત્ર રૂપે, ઉપદેશ રૂપે મૂકી દે છે. બસ ગુરુનું આટલું જ કાર્ય છે. પછી શિષ્યે આપબળે માર્ગ કાપવાનો હોય છે. ગુરુ શબ્દ તેને દરેક અંતરાયથી, દરેક પ્રકારની માયાથી, મોહથી, લાલચથી, કષ્ટથી બચાવીને રક્ષા કરે છે. છેલ્લી અવસ્થામાં ગુરુ શબ્દ પણ છૂટી જાય છે અને સાધક સિદ્ધ બની જાય છે. મહાતેજપુંજનો સ્વયં સાક્ષાત્કાર કરી તેમાં લય થઈ જાય છે.

વજ્રનાથજીની વાત અક્ષરશઃ સ્મૃતિપટ ઉપર અંકાઈ ગઈ. મારા ઘણાખરા પ્રશ્નોના જવાબ આપોઆપ મળી ગયા.

વજ્રનાથજીએ કહ્યું : કોઈ પણ સિદ્ધ હોય, કોઈ પણ સંત હોય પણ તેની પ્રકૃતિ અને સંસ્કારથી તે સંપૂર્ણપણે વિમુખ થઈ શકતો નથી. જ્યારે તે પરમ ક્ષામાં પહોંચે છે ત્યારે સ્વભાવ, પ્રકૃતિ, સંસ્કાર, ઊંચનીચભાવ, માયા, મોહ, ક્રોધ, ક્ષોભ, ઈચ્છા કાંઈ જ રહેતું નથી. તે મૌન થઈ જાય છે. તે માન તેણે સ્વીકારેલું નથી હોતું, તે આપોઆપ છવાઈ જાય છે.

તે જીવ સ્વયં શિવરૂપ જ બની જાય છે. હું હિમાલય ક્ષેત્રના પરમહંસોનો, યોગીરાજનો માત્ર સેવક છું. અહીં આપોઆપ વર્ષોથી એક સ્વયંસંચાલિત નિયમ પ્રવર્તે છે. હિમગિરિના આશ્રયમાં જે મહાત્માઓ રહે છે તેમના મુખ્યત્વે ત્રણ વિભાગ કરી શકાય :

સૌ પ્રથમ પરમહંસ ગતિમાં રહેતા યોગીઓ તથા ભજનાનંદી સંત પુરુષો છે. તેઓ દુનિયાદારી સાથે તો ઠીક, પરંતુ અષ્ટ સિદ્ધિ અને અંતરિક્ષના દેવો સાથે પણ સંપર્ક નથી રાખતા. હંમેશાં બ્રહ્મતત્ત્વમાં લીન રહે છે. તેઓ ભારતની જ નહિ, સમગ્ર વિશ્વની સર્વધર્મ સંસ્કૃતિના આધારસ્તંભ છે. તેઓ સાધુશાહીના દરેક ક્ષેત્રમાં માત્ર ઈચ્છાથી પ્રવૃત્ત થાય છે અને તેનાથી પર રહે છે.

બીજા વર્ગના સંત-સિદ્ધ પુરુષો ધર્મ, ક્રિયાકાંડ, તંત્ર, મંત્ર, રસસિદ્ધિ એવાં અનેક પ્રકારનાં કાર્યોમાં નિપુણતા મેળવી તેનું સંચાલન કરી નવ-દીક્ષિત સાધકોને સર્વ રીતે માર્ગદર્શન આપી સિદ્ધ ક્ષા સુધી પહોંચાડવાનું કાર્ય કરે છે.

તદુપરાંત તમારા લોકોની દુનિયામાં યોગ્ય સમયે યોગ્ય વ્યક્તિને મોકલી નિરંતર ધર્મરક્ષાનું કાર્ય કરે છે.

ત્રીજો વર્ગ એ છે જેને તમે લોકો તમારી ભાષામાં સિદ્ધપુરુષ કહો છો. તે તમારા બધાની વચ્ચે રહી સમગ્ર દેશના સિદ્ધ લોકો સુધી આંતરિક પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આપ્યા કરે છે. તે વર્ગના મહાત્માઓ નાના પ્રકારની સિદ્ધિઓ દ્વારા લોકોમાં માનસપરિવર્તન, રોગ-કષ્ટમુક્તિ, ધર્મસ્થાપના, ધર્મભાવનાની જાગૃતિ આદિ કાર્યો કરે છે.

એમાં પણ હિમાલય ક્ષેત્રના સિદ્ધોનો એક બીજો હેતુ હોય છે. તેઓ જ્યારે સાધકનું ઘડતર કરતા હોય છે અને સાધક જ્યારે અમુક ક્ષાએ પહોંચે છે ત્યારે તેની આકરી પરીક્ષા લેવા માટે તેને દુનિયાના લોકો વચ્ચે મોકલે છે તે સમયે તેને તેનો હેતુ સમજાવી દેવામાં આવે છે, સમય આપી દેવામાં આવે છે, તેમ જ કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદા પણ સૂચવી દેવામાં આવે છે.

ત્યારે તે મહાત્મા તમારી દુનિયામાં આવી જુદાં જુદાં કાર્યો કરે છે. એ સાથે તેની અવારનવાર આકરી કસોટી પણ થયા કરે છે. તે તેનું કાર્ય કરી ક્યારેક સદેહે પાછો ફરે છે તો ક્યારેક દેહ વિસર્જન કરીને પણ પાછો આવે છે. દુનિયાની દૃષ્ટિએ તેના દેહનું વિસર્જન થઈ જાય છે પરંતુ ખરેખર એમ નથી હોતું. તે તેનું કાર્ય કરી પાછો આવે છે અને જો મોહમાયામાં લપટાઈ જાય તો હતો ત્યાં ને ત્યાં જ રહી જાય છે. એવા સાધકોની અહીં જરૂર પણ નથી હોતી.

વજ્રનાથજીએ આ અંગેનો એક ગુપ્ત ભેદ સમજાવતાં કહ્યું : તું મોહમાયાનો અર્થ એવો ન ઘટાવતો કે અહીંથી મોકલેલો સાધક એશઆરામ, ગાદીતકિયા, સ્ત્રી, સંસાર, સંપત્તિ ભોગવીને માયામાં લપટાઈ જાય છે.

તે બધું જ કરીને જલકમલવત્ અલિપ્ત રહે છે. તેની બધી જ રચનાઓ સમયાનુસાર આવશ્યક અંગ રૂપે જ હોય છે. તેનો આત્મા નિરંતર અનંત ધારા સાથે જ જોડાયેલો રહે છે, પરંતુ જ્યારે તે આત્માથી, પોતાના મૂળ સ્વરૂપથી માયા સાથે લપટાય છે ત્યારે પદભ્રષ્ટ થાય છે. ત્યાર બાદ તે અહીં નથી આવતો.

પરંતુ આવું ક્યારેક જ દેવયોગવશાત્ બને છે. કારણ કે અહીંથી મોકલેલો યોગી, તાંત્રિક, સિદ્ધ અસાધારણ વ્યક્તિત્વ ધરાવતો હોય છે. તેને ઊલટસૂલટ તપાસી લીધા બાદ જ મોકલવામાં આવે છે.

વજ્રનાથજીએ સંક્ષેપમાં જણાવેલી બાબતો અદ્ભુત હતી. હું આપણી દુનિયા તથા હિમાલયના સિદ્ધોની દુનિયાની તુલના કરવા મથી રહ્યો, પરંતુ એ વ્યર્થ પ્રયત્ન હતો. બંને ક્ષેત્ર પોતપોતાની રીતે યથાસ્થાને છે એમમાની મનનું સમાધાન કર્યું.

વજનાથજીએ મને કહ્યું : હવે તું ભોજનકાર્ય, રસોઈ આદિથી નિવૃત્ત થઈ વાચન કર. બાકીની વાતો કાલે થશે.

હું નિજકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયો. આજ મને એ વાતનો આનંદ હતો કે વજનાથજીના વજ્ર જેવાં અભેદ હૃદયદ્વાર ખૂલ્યાં હતાં.

દિવસ દરમ્યાન વાચન કરી મહત્વની બાબતો નોટબુકમાં ટપકાવતો ગયો.

સાંજે વાતાવરણ રોજ કરતાં ઠંડું અને તોફાની હતું. નમતી સાંજે હિમવર્ષા શરૂ થઈ ગઈ હતી. જોરદાર પવન સુસવાટા સાથે ફૂંકાતો હતો.

વજનાથજીએ તેમના નિત્યક્રમ પ્રમાણે ચિલમ્ ચેતાવી. તેમણે વાતની શરૂઆત કરતાં કહ્યું : તને અહીં જુદી જુદી જાતના આશ્ચર્યની અનુભૂતિ થાય છે તે મારા કાર્યક્ષેત્રની શાસનવ્યવસ્થા છે. ગઈ રાત્રે જે સંત અહીં આવ્યા હતા તે મારા મોટા ગુરુભાઈ હતા. તારી વર્તણૂકથી તેઓ પ્રસન્ન થયા હતા. તેઓ કેદારનાથથી આગળ રાક્ષસતાલ કિનારે ગુફામાં રહે છે. ક્યારેક મારા ખબરઅંતર પૂછવા તથા મારી કામગીરી જોવા માટે આવે છે. કોઈ પણ મહાત્માનાં ભજન-તપસ્યામાં શિથિલતા ન આવે તેનું અધિકારી મહાત્મા સતત ચિંતન કરતા હોય છે.

તેમની સમક્ષ હાજર થનાર બન્ને વંદોળિયા એ મારા કાર્યવાહક પ્રેતાત્માઓ છે. જુદા જુદા કાર્યક્ષેત્રને પહોંચી વળવા માટે જુદા જુદા પ્રકાંડની પ્રેતસિદ્ધિ, યક્ષિણીસાધના, મહાવિદ્યા આદિ માધ્યમો રાખવાં પડે છે, જેનાથી નિશ્ચિંતપણે મહાત્મા લોકો પોતાના લક્ષ ઉપર નિર્વિઘ્ને જઈ શકે છે. સંસારી લોકોના સહકારની અપેક્ષા એમને નથી રહેતી.

મેં વજનાથજીને કહ્યું : પ્રેતયોનિ એ અત્યારના યુગમાં ખૂબ વિવાદાસ્પદ વિષય છે. એ અંગે હું પણ ક્યારેક દ્વિધામાં પડી જાઉં છું. આ અંગે મને જાણવાની ખૂબ ઇચ્છા છે.

વજનાથજીએ કહ્યું : જુદા જુદા લોકોમાં, જુદા જુદા પ્રાંતોમાં, જાતિમાં પ્રેતયોનિ વિશે અનેક પ્રકારની ચર્ચાઓ થાય છે, તેના વિશેની માન્યતાઓ, દંતકથા તથા હકીકતો ઘણી છે.

પરંતુ જે રીતે આવા પ્રકારની વાતોને પ્રશસ્તિ આપવામાં આવે છે, તેટલા પ્રમાણમાં વાસ્તવિકતા નથી હોતી. અલબત્ત, પ્રેતયોનિનું અસ્તિત્વ એ નિઃશંક વાત છે.

મેં કહ્યું આપની સેવામાં તો પ્રેત-વૈતાલ આદિ હંમેશાં રહે છે. તેની પાછળનો ઉદ્દેશ જણાવવા કૃપા કરશો ?

વજનાથજીએ કહ્યું : ઘણાં વર્ષો પૂર્વે મેં સૂર્યવિનાયકની પ્રસન્નતા અર્થે 'સિદ્ધ પોખરી' સરોવરકિનારે તપસ્યા કરી હતી ત્યારે તપસ્યા સમય દરમ્યાન એક રાત્રે દૈવયોગે અસિતાંગ ભૈરવ મારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ ગયા અને વરદાન માગવા કહ્યું. હું તો ઘડીભર સ્તબ્ધ થઈને અસિતાંગ ભૈરવનું સૌમ્ય, ગંભીર પ્રસન્ન રૂપ જોઈ રહ્યો. મને આશ્ચર્ય એ હતું કે સૂર્યવિનાયકની આરાધનામાં ભૈરવ કઈ રીતે પ્રસન્ન થઈ ગયા, પરંતુ ભૈરવની સ્પષ્ટતાથી હું પણ આનંદિત થઈ ગયો.

અસિતાંગ ભૈરવે પ્રસન્ન થઈને કહ્યું : સૂર્યવિનાયક ગજાનનનો હું કાર્યવાહક છું. તમારી તપસ્યાથી હું પ્રસન્ન થયો છું માટે વરદાન માગો. મેં કહ્યું : મારાં સર્વ કાર્યોમાં આપ મને સહાય કરો અને સદા દયાદષ્ટિ રાખી અખંડ ભક્તિનું વરદાન આપો.

અસિતાંગ ભૈરવે પ્રસન્ન થઈ વરદાન આપ્યું : હું હંમેશાં તમારા દરેક કાર્યમાં સહાય કરીશ. પરંતુ અખંડ ભક્તિનું વરદાન તો સૂર્યવિનાયક મહારાજ આપી શકશે, હું નહિ આપી શકું. એ વર આપવાનો મારો અધિકાર નથી. એમ કહી તેમણે એક નરમુંડ મને આપતાં કહ્યું : આ મુંડના પ્રભાવથી મારા પ્રેતગણના વૈતાલ, પિશાચ, ભૂત તમારા સાન્નિધ્યમાં રહી તમારું દરેક કાર્ય ઇચ્છાનુસાર કરશે.

બસ, ત્યારથી પ્રેત-વૈતાલ આદિ મારા સાન્નિધ્યમાં રહે છે અને હંમેશાં દરેક કાર્યમાં મારી ઇચ્છાનુસાર મદદ કરે છે.

વજનાથજીએ વાત આગળ ચલાવતાં કહ્યું : તું સામે ટિંગાચેલી ખોપરી જોઈ રહ્યો છે તે સમગ્ર પ્રેતગણના સંચાલનનું માધ્યમ છે. એ જ નરમુંડ મને અસિતાંગ ભૈરવે આપ્યું છે, એને હું હંમેશાં મારી સાથે જ રાખું છું. પરોક્ષ રીતે સૂર્યવિનાયક ગજાનનને અસિતાંગ ભૈરવ તથા તેમના પ્રેતગણને મારા સંપર્કમાં મૂકી મારા કાર્યક્ષેત્રને સરળ બનાવ્યું છે.

વજનાથજીએ આનંદપૂર્વક પણ કાંઈક વ્યંગ દષ્ટિએ મને જોઈને કહ્યું : તેં તે દિવસે ઇસ્કોતરો ખોલીને જે દશ્ય જોયું હતું તે તારા માટે પ્રાણઘાતક હતું. પરંતુ સરયુદાસજીએ તારી મનોવૃત્તિને ધ્યાનમાં રાખી રક્ષણના હેતુથી પારદર્શિ આપેલ હોઈ તું જીવંત રહી શક્યો. અન્યથા મને કલંક લાગી જાત.

એ મસ્તક અને તેની ઉપસ્થિત થયેલી આકૃતિ અગ્નિ વૈતાલની હતી. મારી હાજરી-ગેરહાજરીમાં મારા દરેક કાર્યને સંભાળવું, વિઘ્ન-રહિત બનાવવું, અડચણને દૂર કરવી તથા ધૂણીને ચેતન રાખવાનું કાર્ય એ કરે છે.

વજનાથજીની વ્યવસ્થા અદ્ભુત હતી. તેઓ સહજ અને સરળ ભાવથી દરેક બાબત ઉપર જરૂર પૂરતો પ્રકાશ નાખી મને સમજાવી રહ્યા હતા. હું ધીમે

ધીમે બધી બાબતોથી આછોપાતળો માહિતગાર થઈ રહ્યો હતો. અમુક પ્રશ્નો અને શંકાઓનું સમાધાન આપોઆપ થઈ રહ્યું હતું.

વજ્રનાથજીનો જવાનો સમય થતાં તેમણે કહ્યું : તું આરામ કર. સવારે તને ફૂલવાડી લઈ જઈશ. ત્યાંથી તારા એક મહત્વના પ્રશ્નનો ઉકેલ મળી આવશે.

તેમણે જવાની તૈયારી કરી. ખોપરી અને ફરસો લઈ તેઓ ગુફા બહાર ચાલ્યા ગયા. ઘરડા છતાં ખખડધજ વનરાજ જેવી ચાલથી તેઓને જતા હું જોઈ રહ્યો. બાર-ચૌદ દિવસના સહવાસથી ગુફા મને મારા આવાસ જેવી જ જણાતી હતી. હું નિશ્ચિંત બની સૂઈ ગયો.

સવારે વજ્રનાથજીએ મને જગાડ્યો. હું તેમની સાથે જ જળાશય તરફ રવાના થયો. સ્નાનાદિથી પરવારી અમે બન્ને ફૂલવાડી તરફ રવાના થયા. હું વિચારી રહ્યો હતો કે આજે કાંઈક ખાસ બાબત હોવી જોઈએ.

રસ્તામાં વજ્રનાથજીએ કહ્યું : તું કહેતો હતો ને કે જ્યાં સુધી આર્થિક અવસ્થા અનુકૂળ ન થાય ત્યાં સુધી આધ્યાત્મ તરફ આગળ વધવું મુશ્કેલ છે. આ વાત અમુક અંશે જ વાસ્તવિકતા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તેમાં સંપૂર્ણપણે તથ્ય નથી. આધ્યાત્મમાર્ગ માટે ભૌતિક સ્તર પૂરક જરૂર હોઈ શકે, પરંતુ મહત્વપૂર્ણ નહિ.

આધ્યાત્મમાર્ગનું જ્યારે સાચા અર્થમાં ભાન થઈ જાય છે ત્યારે જીવનની દરેક જરૂરિયાત સહજ રીતે આપોઆપ મળવા લાગે છે.

આ વાત ઉચ્ચારવી સહેલી છે. તેનું પ્રમાણ જરા કઠિન છે. આ પ્રમાણ તને આજે બતાવવું છે, જેથી આધ્યાત્મ તરફ તારી રુચિ દઢ થશે.

અમે ફૂલવાડીમાં આવી પહોંચ્યા. વજ્રનાથજીએ જરૂરી પુષ્પ, કંદમૂળ લઈ મને પોતાની સાથે આગળ ચાલવા કહ્યું. હું તેમની પાછળ ચાલ્યો.

થોડે દૂર ગયા બાદ વજ્રનાથજી એક બેઠા ઘાટના કુપ પાસે રોકાયા. તેમણે કમંડળમાંથી પાણી લઈ કુપના મૂળ પાસે અમુક મંત્રોચ્ચાર કરીને નાખ્યું. ત્યાર બાદ હરણના શિંગડાથી તેનું મૂળ ખોદ્યું. તેના મૂળના દરેક છેડા નીચે સોપારી જેવડી ગાંઠો જોડાયેલી હતી. તેમાંથી એક ગાંઠ લઈને તેમણે ઝોળીમાં મૂકી.

આટલી કામગીરી કરી લીધા બાદ ત્યાંથી અમે પાછા ફર્યા. છેક ગુફા આવતાં સુધી કાંઈ ખાસ ચર્ચા થઈ નહિ.

ગુફામાં આવી તેમણે મને દૂધ-નાસ્તો લેવા કહ્યું : હું નિત્યક્રમ મુજબ દૂધ, બ્રેડ લઈ, તેમની નજીક આસન લઈને બેઠો.

વજ્રનાથજીએ ગંભીર સ્વરે કહ્યું : આ વિશ્વમાં અર્થોપાર્જન કરવાના જેટલા માર્ગ છે તે સૌમાં સુવર્ણસિદ્ધિનો માર્ગ સર્વોત્તમ છે. આ સુવર્ણક્રિયાનો પ્રયોગ એટલા માટે થઈ રહ્યો છે કે તું અર્થોપાર્જનની સર્વોત્તમ વિદ્યાને જોઈ શકે. તને શીખી લેવાની લાલચ જરૂર થશે પરંતુ એ સહેલું નથી. આ વિદ્યા ત્યારે જ સહજ અને સરળ બને છે જ્યારે તેની ઇચ્છા કરનાર પાત્ર તેની પ્રાપ્તિને અનુરૂપ ભૂમિકામાં આવી જાય. જે વ્યક્તિ રસસિદ્ધિ, લોહસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે તેને માટે પરમ તત્ત્વને પામવાનો અતિ સૂક્ષ્મ એવો પરદો જ હટાવવાનો બાકી રહે છે. આ ક્રિયા જોયા પછી જગતની બધી જ અર્થોપાર્જન વ્યવસ્થા તને તુચ્છ જણાશે. પરંતુ જગત વચ્ચે રહીને અર્થોપાર્જન અંગે તું તુચ્છતા સેવતો નહિ, નહિ તો એકેય મેળમાં નહિ રહી શકે.

તેમણે ઇસ્કોતરા તરફ થોડી વાર માટે દષ્ટિ સ્થિર કરી. ત્યાર બાદ તેને ખોલી તેમાંથી એક શીશી બહાર કાઢી. એક માટીનું ઊંડી બેઠકવાળું કોડિયું બહાર કાઢ્યું. સાથે એક બીજી નાની શીશી પણ બહાર કાઢી.

વજ્રનાથજીની માયા અપાર હતી. તેઓ દરેક જરૂરિયાતની ચીજ ઇસ્કોતરામાંથી જ બહાર કાઢતા અને તેમાં જ મૂકી દેતા. ઇસ્કોતરો મારા માટે આકર્ષણબિંદુ બની ગયો હતો.

વજ્રનાથજીએ ધૂણીનાં લાકડાં સરખાં ગોઠવીને તેના ઉપર માટીનું કુલડી આકારનું કોડિયું મૂક્યું. તેમાં તેમણે ઇસ્કોતરામાંથી બહાર કાઢેલી શીશીમાંથી દસેક તોલા પારો કાઢી કુલડીમાં નાખ્યો. પારો સહેજ ગરમ થતાં તેમણે સોપારી જેવા કંદમૂળને છૂંદી તેમાં નાખી દીધું. વજ્રનાથજી ધીમે ધીમે અગ્નિ વધુ આપતા ગયા. કુલડીમાં પારો લાલ રસ બની ફરવા લાગ્યો. અંદર નાબેલા કંદમૂળનો રસ ચૂસીને પારો અગ્નિજિત થઈ ગયો હતો. કંદમૂળની રાખ ફરતી કિનારી પર લાગી ગઈ ત્યારે તેમણે બીજી નાની શીશીમાંથી થોડી ભૂકી કાઢીને તેમાં નાખી દીધી. તે ભૂકી પારા સાથે ઓગળી ગઈ. પારાની ઉપરની સપાટીએ જુદા જુદા રંગો ફેલાઈને અદશ્ય થઈ જતા હતા. છેવટે જ્યારે એકસરખો રંગ થયો ત્યારે તેમણે ચીંચિયાથી કોડિયું ઉપાડી નીચે મૂકી દીધું.

હું આ બધી ક્રિયા ધ્યાનપૂર્વક જોઈ રહ્યો હતો. આપણા જગતમાં ધન ઉપાર્જન માટે કેવા કેવા પ્રયત્નો કરવા પડે છે, જ્યારે સિદ્ધ લોકો ક્ષણવારમાં જ આર્થિક પ્રશ્ન ઉકેલી નાખવા શક્તિમાન હોય છે.

કોડિયું ઠંડું થયું ત્યારે વજ્રનાથજીએ તેમાંથી સુવર્ણમાં પરાવર્ત થયેલો પારો કાઢી મારા હાથમાં મૂક્યો.

હું આશ્ચર્યચકિત થઈ તેને જોઈ રહ્યો. મારી સામે અદ્ભુત સિદ્ધિનું પ્રમાણ હથેળીમાં હતું છતાં મને વિશ્વાસ નહોતો આવતો. શંકા થતી હતી કે

વજનાથજીએ ભ્રમણા તો નહિ ઊભી કરી હોય ?

મારી શંકા શબ્દ બની બહાર નીકળે તે પહેલાં વજનાથજીએ કહ્યું : કાલે તેગાસિંગ આવશે તેને આમાંથી થોડો ટુકડો વેચવા માટે આપજે, તેથી તને તેના ટયનો ખ્યાલ આવી જશે.

હું સમજી ગયો હતો કે ટય-કેરેટના કસ પાછળ તેમનો કહેવાનો હેતુ શો હતો.

મારા વિચારોમાં આ ક્રિયા આંધીની માફક ફેલાઈ રહી હતી. પ્રચંડ મનોમંથન ચાલી રહ્યું હતું. મેં વજનાથજીને કહ્યું : આ ક્રિયા બતાવીને આપે મને બેચેન કરી નાખ્યો છે. આપનો આશય મને બેચેન બનાવવાનો નહિ હોય છતાં મારી માનસિક દશા વ્યગ્ર અને વ્યાકુળ થઈ ગઈ છે. હવે ગમે તે ઉપાયે આ ક્રિયાનો ગૂઢાર્થ મને સમજાવો એ સિવાય એક ક્ષણ પણ મને શાંતિ નહિ મળે.

વજનાથજી કટાક્ષ કરતાં બોલ્યા : તું તો ચતુર અને સમજદાર છે. વળી, વૈજ્ઞાનિક વિચારસરણી ધરાવતો માણસ છે. આ ક્રિયાનું રહસ્ય શોધતાં તને શી વાર લાગવાની છે ?

મારી દલીલો તથા તર્ક વરાળ બની ઊડી ગયાં. હું મૌન થઈ વિચારી રહ્યો. એક તરફ સુવર્ણસિદ્ધિનું મૃગજળ સામે તરવરી રહ્યું તો બીજી તરફ જગતમાં પ્રસરી રહેલા આર્થિક, વ્યવસાયી, લાચારી, પરાધીનતા, અસ્તિત્વને ટકાવી રાખવા માટે થતી અસંખ્ય પ્રકારની ચાલબાજીનાં દશ્યો ઝાંઝવાનાં નીર સમાં ફેલાતાં જતાં હતાં.

બંને તરફ વાસ્તવિકતાની નક્કરતા હતી. છતાં બંને મૃગજળ સમાન સોહામણાં અને ઝાંઝવાં સમાન ઠગારાં હતાં.

આ બંને બાજુની વચ્ચે હું મારી જાતને ખાલી ખાલી અનુભવી રહ્યો હતો.

વજનાથજી મારા મનોમંથનને સમજી રહ્યા હતા. મારા આંતરિક ઘર્ષણને અટકાવતાં તેમણે કહ્યું : આ ક્રિયા તારા પ્રશ્નના ઉકેલ માટે કરવામાં આવી હતી. તેનાથી તને સંતોષ અને સાંત્વન મળવું જોઈએ, એને બદલે તું તારી જાતને વધુ ગૂંચવી રહ્યો છે.

જો, સાંભળ. આ ક્રિયા અથવા જગતમાં રહેલી કોઈ પણ મહાન વિદ્યાને મનુષ્ય જ હસ્તગત કરે છે. પરંતુ તેના માટે અથાગ પરિશ્રમ, સંયમ, દૃઢ સંકલ્પ, આચરણ જોઈએ છે. ત્યારે યોગ્યતા કેળવાય છે. એવા યોગ્ય પાત્રમાં જ ઉત્તમ વિદ્યા ટકી શકે છે, અન્યથા વ્યક્તિ પોતાનો તથા તેની આસપાસના વર્તુળનો વિનાશ નોતરે છે.

કુદરતના ડગલે ને પગલે અખૂટ સંપત્તિ પડેલી છે. જંગલ, જમીન, પહાડ, પાણી - જ્યાં જુઓ ત્યાં ભરપૂર ભંડાર ભર્યા છે પરંતુ અજ્ઞાનતા અને અસામર્થ્યને કારણે મનુષ્ય તેને પામી નથી શકતો.

જેમ દૂધમાં ઘી અદૃશ્ય રહે છે, કાષ્ઠમાં અગ્નિનો અદૃશ્ય વાસ હોય છે. શરીરમાં વીર્ય અદૃશ્ય રહે છે તે મંથન સિવાય પ્રગટ થતાં નથી, એ જ રીતે દરેક વિદ્યા, ક્રિયા હંમેશાં માનવજીવન સાથે પળેપળ સંકળાયેલી રહે છે છતાં તેનો ઉપયોગ અજ્ઞાનતાના કારણે નથી કરી શકાતો.

તું તારા સંકલ્પબળને માપી જો, તારી શક્તિને તપાસી જો, એક શેરની વાત સમજવા માટે સવા શેરની હિંમત કેળવવી પડે છે. અણુની સૂક્ષ્મતા સમજવા પરમાણુ બનવું પડે છે.

વજનાથજીની પ્રભાવશાળી વાગ્ધારાને હું ધ્યાનથી સાંભળી રહ્યો હતો. તેમણે કહ્યું : હું તને થોડા ગ્રંથો આપું છું, તેનું અધ્યન કર. ત્યાર બાદ તને ખ્યાલ આવી જશે કે રસસિદ્ધિનું મહત્ત્વ શું છે. ટૂંકમાં એટલું સમજી લે કે જે સાધક રસસિદ્ધિને હસ્તગત કરે છે તે પરમતત્ત્વ રૂપ બ્રહ્માનંદની સમીપ આવી જાય છે. ફક્ત એક અતિ સૂક્ષ્મ પરદો જ ત્યાં રહે છે. તેનો ભેદ એ કક્ષામાં આવતાં આપોઆપ સમજાઈ જાય છે. તે ભેદને સમજી લીધા બાદ સાધક યા તો આ લોકોનો સ્વામી બને છે અથવા સૂક્ષ્મ પરદાને ઊંચકી શકે તો પરલોકને પાર કરી બ્રહ્મલીન બની જાય છે. વજનાથજીએ રસસિદ્ધિ અંગે કરેલો ઘટસ્ફોટ ‘ગોરસ બેચત હરિ મિલે એક પંથ દો કાજ’ સમાન હતો.

વજનાથજીએ અધ્યયન માટે આપેલા ગ્રંથોનો ઉલ્લેખ તથા તેની ચર્ચા ખૂબ વિસ્તરે તેમ હોઈ વિષયાંતર થવાની શક્યતા છે તેથી તે કક્ષને બંધ રાખી મૂળ પ્રસંગ તરફ આગળ વધીએ.

બીજા દિવસે તેગાસિંગ આવ્યો. તેની પાસે મંગાવેલી ચીજવસ્તુઓ લઈ મેં તેને પેલા સુવર્ણમાંથી નાનો ટુકડો કાપીને આપ્યો અને કહ્યું, આ ટુકડાને વેચી તેમાંથી જે પૈસા આવે તેનો ઉપયોગ સામગ્રી લાવવા માટે કરજે.

તેગાસિંગ આશ્ચર્યથી મારી સામે જોઈ રહ્યો. તેની આંખોમાં તરી રહેલા પ્રશ્નો હું સમજી રહ્યો હતો. તે ચાલ્યો ગયો.

ત્યાર બાદ હું મારો વધુમાં વધુ સમય વાચનમાં પસાર કરતો. રસસિદ્ધિના દરેક ગ્રંથમાં હું ઓતપ્રોત થઈ ગયો.

એક સાંજે વજનાથજીએ મને કહ્યું : સરયુદાસજીનો સંદેશ છે કે આજથી છઠ્ઠા દિવસે તેઓ આવશે. તે પહેલાં તને તેમના કાર્ય માટેની પૂર્વતૈયારીની સમજણ આપવી.

૯. અધોર નગારાં

વજનાથજીએ ગંભીર મુખમુદ્રા ધારણ કરી, ઘડીભર તેઓ કાંઈક વિચારી રહ્યા. તેમણે વાતની શરૂઆત કરી, અનંત પેટાળમાંથી ઘેરો સ્વર આવતો હોય તેમ તેમનો અવાજ બદલાયો હતો. તેમણે કહ્યું : તું હંમેશાં વિચાર્યા કરે છે કે હું રાત્રે ક્યાં જાઉં છું. આજે તારે મારી સાથે આવવાનું છે.

વજનાથજીએ એકાએક દર્શાવેલા કાર્યક્રમથી હું વિચારમાં પડી ગયો. ખૂબ આત્મીયતા મેળવી લેવા છતાંય મનમાં ઊંડે ઊંડે શંકા-કુશંકાઓ થવા લાગી. ઘડીભર એવા વિચારો આવી ગયા કે કોઈ ખાસ પ્રયોગ કરવા માટે મારો ઉપયોગ તો નથી થવાનો ને ? કોઈ ક્રિયાનું હું માધ્યમ તો નથી ને ? મારામાં કાંઈક દાખલ કરી દેવામાં આવશે તો ? કાંઈક કાઢી લેવામાં આવશે તો ? એવા અસંખ્ય વિચારો ઝડપથી આવજા કરી રહ્યા હતા.

વજનાથજી મારી મનોદશા જોઈને સહજ ભાવે આછું સ્મિત ફરકાવી રહ્યા હતા. મેં વિચાર્યું, વજનાથજી જે કરવા ધારે તે અહીં પણ કરી શકે તેમ છે. પછી તેમની સાથે જવામાં ભય શા માટે રાખવો ?

તેમની સાથે જવા માટે હું માનસિક રીતે તૈયાર થઈ ગયો.

અમે બંને રાત્રે નવ વાગ્યા આઠ ગુફા બહાર નીકળ્યા. ગુફાની સામેનું નાનકડું મેદાન વટાવી ગાંજાના ઝાડ પાસેથી પસાર થયા. ત્યાં ઢોળાવવાળો રસ્તો હતો. વજનાથજી માટે તો રોજનો રસ્તો હતો. પરંતુ હું તદ્દન અજાણ હતો. તેથી વજનાથજીએ પોતાની મોટી ઝોળીમાંથી એક ચાર-પાંચ ઈંચ લાંબો લાકડાનો ટુકડો કાઢ્યો. તેના પોણા ભાગ ઉપર ભીનું કપડું વીંટિલું હતું. આગળનો ભાગ ખુલ્લો હતો. તેમાંથી ટોચની માફક ચારેતરફ પ્રકાશ રેલાઈ રહ્યો હતો. તે ટુકડો મને આપતાં કહ્યું : આ વનસ્પતિના પ્રકાશથી રસ્તો જોઈને ચાલજે.

હું આશ્ચર્યોની પરંપરામાં ઊંડો ઊતરી રહ્યો હતો. બિલકુલ ઓછા વજનનો લાકડાનો ટુકડો સ્વયંપ્રકાશિત હતો. તેના દ્વિધ્યા પ્રકાશમાં રસ્તો સ્પષ્ટ દેખાતો હતો.

અમે ઉત્તરોત્તર નીચે જઈ રહ્યા હતા. વીસ-પચીસ મિનિટ ચાલ્યા પછી વજનાથજી એક મહાકાય વૃક્ષ પાસે ઊભા રહ્યા. તે વૃક્ષની ડાબી બાજુ ઊંડી ખીણ હતી. જમણી બાજુ પર ઊંચી હિમાચ્છાદિત પર્વતશિલા હતી. તેને અડીને આ વૃક્ષ ઊભેલું હતું. વજનાથજીએ મને પાછળ આવવા સૂચન કર્યું. તેઓ વૃક્ષના થડની પાછળની બાજુએ ધીમેથી આગળ વધ્યા. ઠંડા વાતાવરણમાં પણ મને પરસેવો વળી રહ્યો હતો. હૃદયના ધબકારા અનિયમિત ગતિએ ચાલી રહ્યા હતા.

વજનાથજીએ થડના પાછળના ભાગમાં જઈ બેએક ફૂટ આગળ સરક્યા ત્યાં એક માણસથી વધુ જઈ શકે એટલી જગ્યા ન હતી. હું પાછળ અડોઅડ જઈ રહ્યો હતો. વજનાથજીથી હું ભય પામી રહ્યો હતો. સાથોસાથ તેમનાથી દૂર થતાં પણ ભય લાગતો હતો.

એક ત્રાંસા પોલાણમાં તેઓ દાખલ થયા. આ પોલાણ ખોદીને કરવામાં આવ્યું હોય તેવું જણાતું હતું. સફેદ અને આછા લીલા રંગની શિલાઓ જણાતી હતી.

વજનાથજી દસેક ડગલાં આગળ ગયા ત્યાં એક કુદરતી રીતે રચાયેલી હોય તેવી વિશાળ ગુફા આવી. તેમાં તેઓ દાખલ થયા. આશરે પંદરસો ચોરસ વારનો ગેરાવો ધરાવતી વિશાળ ગુફા અગમ્ય સુગંધથી મહેકી રહી હતી.

વજનાથજી ધીમે ધીમે આગળ વધ્યા. હું આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ થઈને ત્યાં જ ઊભો રહી ગયો. ગુફાની છતનો ભાગ ગુંબજ આકારનો હતો. મોટા મોટા પથ્થરો એકબીજાના આધારે અટકીને રહી ગયા હોય તેમ સંકળાયેલા હતા.

ગુફાની વચ્ચે એક મોટી છીપ મોટા પથ્થરોના ટેકે સરખી ગોઠવવામાં આવેલી હતી. તેનો વિસ્તાર નાનકડા હોજ જેટલો હતો. તે છીપ દરિયાની હતી કે પથ્થરને કોરીને બનાવી હતી તે સમજાયું નહિ. તે છીપની ચારેતરફ સાત શિલાઓ વ્યવસ્થિત રીતે બેસવા માટે ગોઠવાયેલી હતી.

પ્રકાશ માટે કોઈ સાધન નહોતું દેખાતું છતાં આખી ગુફા પ્રકાશિત હતી. પ્રકાશ પથ્થરોમાંથી આવતો હતો કે છીપમાંથી આવતો હતો તે સમજી શકાતું નહોતું.

તે છીપની મધ્યમાં ગુફાની છતમાંથી બે જલધારા અસ્ખલિતપણે પડી રહી હતી તેનો અવાજ ગુફામાં ધોર કરી અદ્ભુત સ્વર ઉત્પન્ન કરી રહ્યો હતો.

હું એકાગ્રતા અનુભવી રહ્યો હતો. આવી અદ્ભુત એકાગ્રતા મેં આપમેળે કદી અનુભવી નહોતી. આ એકાગ્રતા કયા કારણસર હતી તે સમજાયું નહિ. છીપમાં પડતી જલધારાનો સ્વર એકાગ્રતાનું કારણ હતું કે ત્યાંના વાતાવરણની સુગંધ કારણરૂપ હતી કે પછી ભૂમિનો પ્રભાવ એકાગ્રતા લાવી રહ્યો હતો તે નક્કી કરવું મુશ્કેલ હતું.

ગુફાની દીવાલોને દીવાલ ન કહી શકાય, કારણ કે તે કુદરતી ખડકની જ બનેલી હતી. ચારેબાજુ તથા છત ઉપર ક્યાંક મૂળિયાં વિસ્તરેલાં દેખાતાં હતાં, તો ક્યાંક કૂંપળો અને વેલ ફેલાયેલી દેખાતી હતી. છતની ઉપર અમુક મોટાં વૃક્ષ હશે એમ મેં અનુમાન કર્યું કારણ કે અંદરની તરફ વિસ્તરેલાં મૂળ જાડાં અને લંબાણપૂર્વક પથ્થરો સાથે ચોંટેલાં હતાં.

મધ્ય ભાગમાં જ્યાં છીપ રાખવામાં આવી હતી તેની જમણી બાજુએ એક જ હરોળમાં છ આસન સ્થાપિત હતાં. દરેક આસન વચ્ચે ત્રણથી ચાર ફૂટની જગ્યા હતી.

વજ્રનાથજીના ગુફામાં દાખલ થતાં જ દરેક આસન ઉપર બેઠેલા છએ છ યુવાન નાગા મહાત્મા ઊભા થઈ ગયા. તેમણે બધાએ વજ્રનાથજીને દંડવત્ પ્રણામ કર્યા.

તેઓ એકસરખી ઊંચાઈવાળા, સુદઢ, કસાયેલા બાંધાવાળા સાધુઓ હતા. તેઓ જુદા જુદા સંપ્રદાયના હોય તેમ લાગ્યું, કારણ કે તેમની કંઠી, માળા તથા તિલક સ્વરૂપ, ઝોળી-ઝંડા, ભેટ-લંગોટ અલગ અલગ હતાં.

વજ્રનાથજી છીપના સામેના ભાગે ગોઠવાયેલા શિલા આકાર આસન ઉપર જઈ ઊભા રહ્યા. તેમણે બંને ઝોળી આસન ઉપર મૂકી. બગલમાં ઢાંકેલી ખોપરી ગળામાં પહેરી લીધી. તેમણે ઊંચી દષ્ટિ કરી ઊંચા સ્વરે ઉદ્ઘોષ કર્યો. તેના બધા શબ્દો મને પૂરા સમજાયા નહિ, પરંતુ કાંઈક આ પ્રમાણે હતા :

‘ગજ બેલી ગજ કિંધરનાથ, જલ મિલે જલ જલંધરનાથ, સિદ્ધ મિલે સિદ્ધ ચૌરંગીનાથ... જ્ઞાન સો પાએ માતા... અચલ ચમ્બેનાથ... બૈઠ અટલ સિદ્ધાસન... ગુરુ ગોરખનાથજી... નૌનાથ ચૌરાસી સિદ્ધ... શ્રી ગુરુ પીરકો આદેશ... આદેશ... આદેશ... શ્રી નાથ ગુરુકો આદેશ... આદેશ... આદેશ.

આ પ્રમાણે બોલી વજ્રનાથજીએ પોતાના ગળામાં ટિંગાડેલી નાદશિંગી લઈને શિંગ-નાદ કર્યો. તેનો તીણો અવાજ ગુફામાં ગુંજી ઊઠ્યો. તેમના છયે શિષ્યો પોતપોતાના આસન ઉપર આવી ઊભા રહી ગયા.

વજ્રનાથજી પોતાના આસન ઉપર બેસી ગયા. તેમણે બધાને બેસી જવા આદેશ આપ્યો. તેમણે મારી સામે જોઈ ગુફાની દીવાલ પાસે પડેલી શિલા ઉપર બેસવા ઇશારાથી સૂચન કર્યું.

હું ત્યાં જઈ શાંતિપૂર્વક બેસી ગયો. આ અદ્ભુત સ્થળ અને ત્યાં એકત્ર થયેલો વજ્રનાથજીનો શિષ્ય વર્ગ તથા વજ્રનાથજીની તાલીમપદ્ધતિ જોવા-સમજવાનો અમૂલ્ય અવસર દૈવયોગે મને પ્રાપ્ત થયો હતો.

વજ્રનાથજીએ પોતાના ગળામાં જે ખોપરી પહેરી હતી તે લાંબી દોરીથી ખોપરીના બંને કાનની આરપાર નાખીને પહેરી હતી.

વજ્રનાથજીએ ખોપરી હાથમાં લઈ હોઠ ફફડાવી મંત્રોચ્ચાર કર્યો. મંત્રોચ્ચાર કરી તેમણે છીપમાં પડતી બંને જલધારા સામે જોઈ ઘેરા સ્વરમાં કહ્યું : ‘આદેશ !’ આદેશ શબ્દ નીકળતાં જ બંને જલધારા જે છીપમાં પડી રહી હતી તેમાંથી જે અવાજ ઉત્પન્ન થઈ રહ્યો હતો તે પાણી પડવાનો અવાજ બંધ થઈ ગયો. ગુફામાં નીરવ શાંતિ છવાઈ ગઈ.

જલધારા યથાવત્ પડી રહી હતી. વજ્રનાથજીએ છએ શિષ્યો તરફ વેધક દષ્ટિએ જોયું. એ બધાનું ધ્યાન વજ્રનાથજી તરફ અનિમેષ મંડાયેલું હતું.

વજ્રનાથજીએ બધાની સામે દષ્ટિ સ્થિર કરતાં કહ્યું : ‘આદેશ !’

વજ્રનાથજીના કહેતાંની સાથે જ બધા શિષ્યોએ પોતાનો જમણો હાથ છીપમાં એકત્ર થયેલા પાણીમાં બોળ્યો.

હું આશ્ચર્યોની પરંપરામાંથી પસાર થઈ રહ્યો હતો. છીપ પાણીથી છંલોછલ ભરેલી હતી. તેનો વિસ્તાર-લંબાઈ આશરે પંદર ફૂટ અને પહોળાઈ સાત ફૂટની હતી તથા ઊંડાઈ આશરે ત્રણ-ચાર ફૂટ હશે. પાણીથી છલોછલ ભરાયેલી હોવા છતાં તેમાંથી પાણી બહાર ઢોળાતું ન હતું. જ્યારે ગુફાની છતમાંથી આવી રહેલી બે ધારા અવિરતપણે પાણી ઠાલવી રહી હતી.

વજ્રનાથજીએ વિદ્યાર્થીઓની હાજરી પૂરતા હોય તેમ જમણી બાજુથી નામ બોલવાનું શરૂ કર્યું : તિલકનાથ ! જમણી બાજુના કમમાં પહેલા બેઠેલા તિલકનાથે પાણીમાંથી હાથ બહાર કાઢી આચમન કર્યું. વજ્રનાથજીએ બીજા નામનો ઉચ્ચાર કર્યો : વિભૂતિનાથ ! કમ પ્રમાણે બેઠેલા બીજા વિભૂતિનાથે પણ એ જ પ્રમાણે પાણીમાંથી હાથ બહાર કાઢી આચમન કર્યું.

વજ્રનાથજી કમ વાર નામોચ્ચાર કરતા ગયા : ચૈતન્યભારતી, નારદાનંદ, નરસિંહદાસ, રામખિલાવનદાસ — બધાએ ક્રમાનુસાર છીપના પાણીમાંથી હાથ બહાર કાઢીને આચમન કર્યું.

વજ્રનાથજીએ આંખો બંધ કરી કાંઈક મંત્રોચ્ચાર સાથે સ્તુતિ કરી પોતાના બંને હાથથી ખોબો ધરી છીપના પાણીને સ્પર્શ કર્યો. એ સાથે જ તેજસ્વી ઓઘડ કંઠો તેમના હાથમાં આવતો દેખાયો. (ઓઘડ કંઠો એટલે ગળામાં પહેરવામાં આવતી ખાસ પ્રકારની માળા.) તેમણે તે કંઠાને મસ્તક સાથે લગાડી નમસ્કાર કરી પહેરી લીધો.

જ્યારે તેમણે આંખો ખોલી ત્યારે આંખોનો પ્રભાવ અદ્ભુત હતો. તેમની આંખોમાંથી જાણે ચારે વેદ, અઢાર પુરાણ, ઉપનિષદ, શ્રુતિ, સ્મૃતિ વહી રહ્યાં હોય તેવું સ્પષ્ટ સમજી શકાતું હતું. આટલા દિવસોમાં વજ્રનાથજીની આંખોનું આવું અદ્વિતીય પ્રભાવશાળી તેજ મેં અનુભવ્યું ન હતું.

તેમણે બંને હાથ જોડી શિવ-પાર્વતીની સ્તુતિ બોલવાની શરૂઆત કરી. સાથે બધા જ શિષ્યોએ પણ સ્તુતિ બોલવાની શરૂઆત કરી. સ્તુતિ શરૂ થતાંની સાથે જ સ્વરનો ધોર ગુફામાં થયો. તે સાથે જ તાલ અને લયબદ્ધ રીતે નગારાં, ઓઘડિયાં, નાગફણી તથા ઘંટનાદ શરૂ થયો.

અપાઢી મેઘ ઘેરા સ્વરમાં ગર્જના કરતો હોય તેમ અધોર નગારાં વાગી રહ્યાં હતાં. સાથે બીજા તાલદર્શકો પૂરી રીતે લયબંધન કરી રહ્યા હતા. મેં મારા જીવનમાં કદી આવો અદ્ભુત નાદ-સુમેળ સાંભળ્યો નથી. તે કોણ વગાડી રહ્યું છે તે સમજાયું નહિ. વજ્રનાથજી તથા તેમના શિષ્યો આ જાતના અવાજથી ટેવાયેલાં હોય એમ જણાયું. તેઓ શાંત અને સ્વસ્થ ચિત્ત એકાગ્રતાથી સ્તુતિ-ગાન કરી રહ્યા હતા.

હું મારી જાતને અદ્ભુત સંમોહનમાં આવી જતી અનુભવી રહ્યો હતો. મારી આંખો અને કાન — બે જ ઇન્દ્રિયો ક્રિયાશીલ હતી, બાકી બધું જ નિશ્ચિત થયેલું હતું. આંખો અપલક, યંત્રવત્ રીતે સામેનું દશ્ય જોઈ રહી હતી, કાન સ્તુતિ સાથે અદશ્ય એવા અધોર નાદને સાંભળી રહ્યા હતા.

મને એવી અનુભૂતિ થઈ રહી હતી કે અધોર નાદ મારા કાન દ્વારા શરીરમાં પ્રસરી રહ્યો છે, હું અકથ્ય આનંદ અનુભવી રહ્યો હતો. ફક્ત નાદના પ્રભાવથી હું મારી જાતને નિર્મળ થતી અનુભવી રહ્યો.

એ સ્તુતિ પૂર્ણ થયા બાદ, અધોર નાદ બંધ થયા બાદ હું મારી જાતને સ્વયં અનોખા વ્યક્તિત્વમાં અનુભવી રહ્યો. દશ્યો એનાં એ જ હતાં છતાં તેમાં વિવિધતા જણાતી હતી. હવા એની એ જ હતી છતાં તેની સુગંધમાં તફાવત જણાતો હતો. અણુએ અણુ સાથે જાણે આત્મીયતા જોડાઈ ગયેલી લાગતી હતી.

મેં વજ્રનાથજી તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું. તેમના ગળામાં ઓઘડ કંઠો લીલા, પીળા, સોનેરી, જાંબુડી, કેસરી રંગોથી પ્રકાશિત હતો. સ્વયં પ્રકાશિત રત્નો હતાં કે કોઈ અલૌકિક પદાર્થ હતા તે સમજાયું નહિ. પરંતુ કંઠાનો આછો-ઘેરો પ્રકાશ અદ્ભુત પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરી રહ્યો હતો.

આ પ્રસંગ સાથે ઓઘડ કંઠાનું શબ્દચિત્ર અને વાસ્તવિક ચિત્ર રજૂ કરું છું. આ કંઠા વિશેની માહિતી મને વજ્રનાથજી પાસેથી જાણવા મળી હતી.

વજ્રનાથજીના જણાવ્યા મુજબ આ કંઠાના તેઓ છઠ્ઠા વારસદાર હતા. ગુરુપરંપરા પ્રમાણે તેમના ગુરુએ આ કંઠો તેમને આપેલો. આ ઓઘડ કંઠા સાથે અનેક સિદ્ધ મહાત્માઓના પ્રસંગો સંકળાયેલા છે. વજ્રનાથજી પહેલાં ઓઘડ કંઠાને ધારણ કરનાર સર્વ સિદ્ધોએ તેમાં અદ્ભુત સિદ્ધિદાતા સામગ્રીને ઉમેરી ઓઘડ કંઠાને અતુલ શક્તિશાળી બનાવ્યો હતો.

સેકડો વર્ષોથી આ ગુપ્ત ગુફા, છીપ, જલધારા, ઓઘડ કંઠો એક જ જગ્યાએ રહે છે. ગુરુ અને શિષ્યો બદલાતા રહે છે. વજ્રનાથજીએ કહ્યું કે મારા

પછી આ કંઠાનો ઉત્તરાધિકારી તિલકનાથ છે. આ કંઠાનું ગળામાં હોવું એટલે હિમગિરિના પશ્ચિમ વિભાગનો સમગ્ર ભાર ગળામાં હોવો. આ કંઠાનું ગળામાં હોવું એટલે સનાતન સાધુશાહીની ધુરા સંભાળવી, પોતાના જેવા અથવા પોતાથી પણ વધુ તેજસ્વી અને સમર્થ સિદ્ધ સ્થાપિત કરવાની કઠોર જવાબદારી તથા અખંડ તપસ્યા કરી દરેક કાર્યને પૂર્ણ કરી સ્વયં બ્રહ્માનંદમાં લીન થવું.

આ કંઠાનું નિર્માણ વજ્રનાથજીથી સાતમી પેઢીના મહાત્માએ કર્યું હતું. પોતાના જીવન દરમ્યાન પ્રાપ્ત કરેલી અલભ્ય સિદ્ધિઓ નાશ ન પામે અને પોતાના ઉત્તરાધિકારી તેનો સદુપયોગ કરી શકે એ હેતુથી સર્વ મહાત્માઓએ પોતાના જીવનના વિવિધલક્ષી નિયોડ આ કંઠામાં સ્થાપિત કર્યા.

મેં જ્યારે ઓઘડ કંઠા વિશે સંપૂર્ણ માહિતી વજ્રનાથજી પાસેથી જાણી ત્યારે મારા આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. આ કંઠાની એકેએક ચીજનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કરવામાં આવે તો એક ગ્રંથ રચાઈ જાય. તેની એક એક વસ્તુ પાછળ એક એક વાત પડી છે. સમગ્ર ભારતની સંસ્કૃતિ, તીર્થ, યાત્રા, ચાર ધામ, પાંચ કાશી, પાંચ કેદાર, સપ્ત પુરી, સપ્ત બદ્રી, સપ્તક્ષેત્ર, નવ નાથ, એકાવન શક્તિપીઠ, બાર જ્યોર્લિંગ, આઠ શિવમૂર્તિ, આઠ ગણપતિ, નવ અરણ્ય, પાંચ સરોવર, ચાર મઠ, બાવન મઢી, સાત અખાડા—આ દરેક ક્ષેત્ર અને સ્થાનમાંથી પ્રાપ્ત કરેલી વિરલ પ્રસાદીઓ આ એક જ કંઠામાં એકત્ર થયેલી છે.

ઓઘડ કંઠાનાં દર્શન એટલે સમગ્ર ભારતનું આત્મદર્શન મને જણાયું. આ કંઠો મનુષ્યને સાહજિક રીતે આલોકમાંથી તથા પરલોકમાંથી પાર ઉતારવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. પરંતુ તેનું પાસે હોવું અતિ દુર્લભ છે. આપણે તો તેના ચિત્રથી અને મહત્તાથી જ તેનો સંતોષ માનવો રહ્યો.

ચિત્રમાં દર્શાવેલ એક નંબરથી કંઠાનું વર્ણન શરૂ કરીએ :

(૧) વજ્રનાથજીએ સૂર્યવિનાયક ગજાનનની ઉગ્ર તપસ્યા કરી જ્યારે મહાવિઘ્નેશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કર્યો ત્યારે પ્રસાદરૂપે તેમને આ નાનકડી ગણપતિની મૂર્તિ પોતાના જ ઉદરમાંથી પ્રગટ થઈ મુખદ્વારથી બહાર આવી હતી. એ સ્વયં રક્તકણ્ઠોથી રચાયેલી હતી. તેમની વર્ષોની તપસ્યાએ એકાગ્ર થઈ મૂર્તિનું રૂપ ધારણ કરી લીધું હતું. વજ્રનાથજીના જીવનની અમૂલ્ય કમાણી ફક્ત આ મૂર્તિ છે, જે સ્વયં દરેક અમંગળનો નાશ કરનાર, પ્રેરણા આપનાર, સર્વ કાર્યને સિદ્ધ કરનાર, અખંડ રિદ્ધિસિદ્ધિ સ્થાપિત કરવાના ગુણો ધરાવે છે. સ્વયં ગણેશના જીવંત પ્રતીક સમાન આ મૂર્તિ છે. તેને ગજદંતની બેઠક ઉપર આસન આપવામાં આવ્યું છે. આ પ્રતીકથી જ વજ્રનાથજી પોતાનું સમગ્ર શાસન નિર્વિઘ્ને કરતા. ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાનને સ્પષ્ટ રીતે મૂર્તિના સ્મરણથી જોઈ લેતા. ટૂંકમાં,

તેમના દરેક કાર્યનો આદિ અને અંત આ મૂર્તિના પ્રભાવથી થતો. અસામાન્ય કાર્યોમાં તેઓ આ મૂર્તિનું સ્મરણ કરતા.

(૨) ભારતવર્ષમાં વિદ્યમાન એકાવન શક્તિપીઠનો ઉલ્લેખ તંત્ર ચૂડામણિ તથા મહાપીઠનિર્ણયનામક સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં છે. આજે પણ પ્રગટ તથા ગુપ્ત શક્તિપીઠો સાથે આપણી સનાતન સંસ્કૃતિ સંકળાયેલી છે.

ભગવાન શંકર જ્યારે સતીના દેહને ઉપાડી પરિભ્રમણ કરી રહ્યા હતા ત્યારે ભગવાન વિષ્ણુએ સુદર્શન ચક્રથી સતીના દેહના એકાવન ભાગ કપાડ્યા હતા. જે અંગ જ્યાં પડ્યું ત્યાં શક્તિપીઠની સ્થાપના થઈ. એમાંથી જ એકાવન અક્ષરોની ઉત્પત્તિ થઈ છે. જેના આધારે સાહિત્યરૂપે જગતનું અસ્તિત્વ છે.

આ એકાવન પીઠ પૈકીની એક પીઠનું નામ શુચિપીઠ છે. ત્યાં નારાયણીદેવી સંહારાદેવીના નામથી બિરાજે છે. આ પીઠ અપ્રસિદ્ધ છે. (ગુપ્ત છે.) કન્યાકુમારી વિસ્તારમાં આ પીઠ છે.

વજ્રનાથજીએ કહ્યું : ઘણાં વર્ષો પૂર્વે મારાથી સાતમી પેઢીના દાદાગુરુએ આ પીઠમાં તપસ્યા કરી હતી. ત્યાં દર તેત્રીસમા મહિને એક પ્રસંગ બને છે. તે દિવસે અચૂક મંગળવાર હોય છે. રાત્રે ત્રીજા પ્રહરના સમયે એક સિંહ સંહારાદેવી પાસે આવે છે ને પોતાની પૂજા અલૌકિક રીતે સંહારાદેવીને અર્પણ કરે છે. તે સંહારાદેવી સમક્ષ આવી દંડવત્ મુદ્રામાં દેવીનાં ચરણોમાં માથું મૂકી નમસ્કાર કરે છે. દેવીના પગ નીચે રહેલા ખડક સાથે પોતાના દાંત જોરથી ભટકાડી તોડી નાખે છે. તે દાંત મૂળ સહિત નીકળી પડે છે. ત્યાર બાદ મસ્તક નમકાવી પાછો પગે ચાલીને પાછો ફરી જાય છે.

આ દાંત ઉપર સંહારાદેવી તથા સંહારા ભૈરવનું અનુષ્ઠાન કરી તેમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા દ્વારા ચૈતન્ય જાગ્રત કરવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ દેવીને બલિદાન આદિથી તૃપ્ત કરી તે સિંહદંતને પાસે રાખવામાં આવે છે.

આ દાંતને પાસે રાખનાર મહાત્માનો પ્રભાવ સર્વત્ર સિંહ સમાન હોય છે. દરેક શક્તિપીઠનો તે કૃપાપાત્ર બને છે. ધર્મશાસનને ચિરસ્થાયી કરવાની દૈવી પ્રેરણા તેમને મળે છે.

(૩) + (૩૧) : આ બંને કમળપાંખડીઓ છે. તેને વિષ્ણુ સહસ્રદલકમલ કહેવામાં આવે છે. આ પાંખડીઓને પણ વજ્રનાથજીના દાદાગુરુ મહાપ્રયત્ને લાવેલા. આ દલકમલની ઉત્પત્તિ નેપાલમાં આવેલા મુક્તિક્ષેત્રમાં ગંડકી નદીના કિનારે થાય છે. આ કમલ સામાન્ય કમલ સમાન નહિ હોઈ શ્વેત સ્ફટિક મણિથી આપોઆપ સર્જાય છે. સહસ્રદલ શ્વેત ચળકતા કમલ મધ્યે સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાન શાલિગ્રામ રૂપે બિરાજે છે. એ શાલિગ્રામ શ્યામ તથા ગોળ

ચીકણા પથ્થરરૂપે હોય છે. તેમાં આશ્ચર્યની વાત એ છે કે જ્યાં વિષ્ણુ ભગવાન હોય ત્યાં મહામાયા લક્ષ્મીની ગેરહાજરી કેમ સંભવી શકે ? એટલા માટે જાણે આ વાતને સાર્થક કરવા માટે તેમાં (શાલિગ્રામમાં) 'શ્રી' પ્રતીક હોય છે. તે શાલિગ્રામમાં એક છેદ હોય છે તે છેદમાંથી નિત્ય સૂર્યોદય થતાં છ રતી સુવર્ણ આપોઆપ બહાર નીકળે છે.

આ કમલદલ દિવાળી પછી આપોઆપ સરજાવા લાગે છે અને બરોબર તુલસીવિવાહના સમયે શાલિગ્રામ રૂપે વિષ્ણુ ભગવાન ગંડકી નદીના પ્રવાહ સાથે ઊછળીને કમળમાં આવી બિરાજે છે.

એ સમયે તે શાલિગ્રામ તથા સહસ્રદલકમલની પૂજા કરી તેને લઈ લેવામાં આવે છે. આ કમલની પાંદડીને સમાધિ લેતી વખતે મુખમાં રાખવાથી વિષ્ણુલોકની પ્રાપ્તિ થઈ મોક્ષ થાય છે.

વજ્રનાથજી પાસે શાલિગ્રામનાં પણ મેં દર્શન કરેલાં, તે શાલિગ્રામ રોજ છ રતી સુવર્ણ આપે છે કે કેમ તે તો તેમણે મને કહ્યું નહિ. પરંતુ અતિ સુકોમળ અને શ્યામવર્ણ શાલિગ્રામ(પથ્થર)માં એક કુદરતી છેદ ઊંડે સુધી હતો જેમાં અવ્યવસ્થિત આકારના સુવર્ણદાણા દેખાતા હતા.

આ સહસ્રદલકમલની પાંદડીના અલૌકિક અને ભૌતિક ઉપયોગો પણ ઘણા છે.

અમુક મહાત્માઓ (ખાસ કરીને વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના વૈરાગી, ત્યાગી) વર્ષો સુધી ધ્યાનસ્થ થવા માટે શરીરના પોષણ માટે આ પાંખડી મોઢામાં રાખી સમાધિ કરે છે. અમુક મહાત્માઓ ગમે તેવા તીવ્ર પ્રવાહ અથવા ગંભીર જલમાં વિહાર અર્થે આ પાંખડી જટામાં રાખે છે.

એ સાથે શારીરિક રોગોમાં પણ એ અદ્ભુત અસરકારક હોય છે.

(૪) + (૨૯) : ચિત્રમાં વાઘનખ જેવાં દેખાતાં બંને ચિત્રો ખરેખર વાઘનખ નથી પરંતુ તેનો ઉલ્લેખ જરૂર વાઘના નામ સાથે જોડાયેલો છે. તે એક સિદ્ધ વનસ્પતિના કાંટા છે. તેનું નામ 'વ્યાઘ્રી' છે. સિદ્ધ લોકો તેને 'બઘેરી' નામથી ઓળખે છે. આ વનસ્પતિ આસામ પ્રદેશમાં આવેલી અસમ નદીનાં ઊંચાંનીચાં કોતરોમાં થાય છે. આ વનસ્પતિની ખૂબી એ છે કે શુકલપક્ષ એકમથી તેની વેલનાં પાનમાં તિથિ પ્રમાણે વધઘટ થાય છે. એકમને દિવસે એક પાન, બીજને દિવસે બે પાન, ત્રીજને દિવસે ત્રણ પાન એમ પૂનમ સુધીનાં પંદર પાન વેલ ઉપર હોય છે. ત્યાર બાદ કૃષ્ણપક્ષની એકમથી એક એક પાન અનુક્રમે ચીમળાઈને લટકી જાય છે અને અમાસને દિવસે બધાં જ પાન ખરી પડે છે. ફરી પાછો એકમથી પાન ઊગવાનો ક્રમ શરૂ થાય છે.

આપણને કૅલેન્ડરની જરૂર પડે છે, જ્યારે જંગલનિવાસી મહાત્માઓનું આ વનસ્પતિ કૅલેન્ડર નિયમિત રીતે ચંદ્રની ગતિ સાથે સંકળાયેલું રહે છે.

આ વનસ્પતિને વર્ષે એક ફૂલ આવે છે. એ ફૂલની પાંખડીઓનો આકાર વાઘનખ જેવો હોય છે. તે ખૂબ મજબૂત અને સખત હોય છે. તેથી તેને કાંટાના નામે પણ ઓળખાવી શકાય.

આ ફૂલને લઈ ચંદ્રગ્રહણ સમયે તેના ઉપર ક્રિયા કરવામાં આવે છે. ક્રિયા બાદ તેની અસર જાગ્રત થાય છે. વાઘનખ આકારના આ કાંટાને રાખવાથી મહાત્મા લોકો ગમે તેવા ભયાનક જંગલમાં નિર્ભયપણે વિહાર કરે છે. હિંસક પ્રાણીઓ, હિંસક પક્ષીઓ તેનાથી હંમેશાં સોળ વાર દૂર રહે છે.

આ કારણે મહાત્મા, વનખંડી તપસ્વીઓ આવી ચીજોને પોતાની પાસે રાખતા હોય છે. આ 'વ્યાઘ્રી' કાંટાનું કાર્ય પણ વજ્રનાથજીના મૂળ સ્થાપક દાદાગુરુએ કરેલું.

(૫) + (૨૮) : દશાવતારના ઉલ્લેખમાં એક અવતાર વરાહ અવતારના નામે પ્રસિદ્ધ છે. ભગવાન વિષ્ણુએ પૃથ્વીની કષ્ટમુક્તિ માટે વરાહ સ્વરૂપ ધારણ કરી અનિષ્ટ તત્ત્વોનો નાશ કર્યો તેનો ઉલ્લેખ વરાહપુરાણમાં મળી આવે છે.

વજ્રનાથજીના ગુરુઓ પૈકીના એક દાદાગુરુએ કૈલાસ માર્ગે આવેલા શિવચૂલથી આગળ અંત બદ્રીક્ષેત્રમાં રહી વરાહી અવતારની તપસ્યા કરી હતી જે પરંપરાને વજ્રનાથજી જાળવી રહ્યા હતા. તે જ પરંપરા તથા સર્વ હેતુલક્ષી કાર્યની જવાબદારીને સંભાળવા માટે તેમણે વરાહ અવતારને પ્રસન્ન કર્યો હતો.

તે વિસ્તારમાં વરાહકુળ વસે છે. (વરાહકુળ એટલે જંગલી સૂવર.) આ વરાહ શ્વેત અને મહાકાય હોય છે. આ વરાહના દંતશૂળ (દંતૂડી) સ્વયંસિદ્ધ હોય છે. દરેક પ્રકારના તંત્ર, મંત્ર તેના માધ્યમથી આગળ ચાલે છે. તેના ઉપર નારાયણાસ્ત્ર તથા નારાયણકવચની ક્રિયા કરવામાં આવે છે.

આ એક માત્ર સાધન દ્વારા પછી બીજા સાધનની આવશ્યકતા સાધુશાહી શાસન ચલાવવા માટે નથી રહેતી.

વજ્રનાથજીએ વરાહી દંત માટે સ્પષ્ટતા કરતાં કહ્યું : એ સમયે મુસ્લિમ રાજ્ય વિસ્તરેલું હતું તેથી જ્યારે હિમાલયના સાધકને, શિષ્યને દેશાવટ માટે નીકળવું પડતું ત્યારે ઘણી વાર તેમને અકારણ ધર્ષણનો ભોગ બનવું પડતું. વારાહી દંતશૂળમાં એવી સહજ અને અલૌકિક શક્તિ છે કે મુસ્લિમ ક્રિયાઓ તેના ઉપર અસર નથી કરતી કારણ કે મુસ્લિમોના ઇસ્લામ ધર્મમાં વરાહને વર્જ્ય ગણવામાં આવ્યું છે. તેથી તેમની ક્રિયાઓ વરાહના દંતશૂળ પાસે નિષ્ફળ થઈ જાય છે.

વજ્રનાથજીએ કહ્યું : સમર્થ લોકો સમયકાળ પ્રમાણે દરેક સિદ્ધ ચીજોનું આયોજન કરતા જેથી કાર્યક્ષેત્ર સાથેની સંકળાયેલી બીજી ઘણીબધી બાબતોનો પણ તેમાં સમાવેશ થઈ જતો.

(૬) વાંકી સળી જેવું દેખાતું ચિત્ર અંતઃનલ અસ્થિનું છે. દક્ષિણ ભારતના વિસ્તારમાં આવેલ પંપા સરોવર, અંજની પર્વતનાં જંગલોમાં સિંહ જેવો દેખાવ—આકૃતિ ધરાવતી એક વાનરજાતિ થાય છે. તેના યકૃત (લિવર) અને પિત્તાશય વચ્ચે આ હાડકાનું જોડાણ હોય છે. તે વાનરના અમાપ બળનું કારણ ફક્ત આ હાડકું છે. કોઈ પણ પ્રાણીની શરીરચનામાં આવી જાતની વ્યવસ્થા નથી કે યકૃત અને પિત્તાશયનું જોડાણ હાડકા દ્વારા થતું હોય અને તે હાડકું તેના અતુલ બળનું કારણ હોય !

અમુક તાંત્રિક વનસ્પતિઓના યોગથી આ વાનરને મારી તેમાંથી અંતઃનલ કાઢી લેવામાં આવે છે. તે પછી એ હાડકું ઓઘડ ક્રિયામાંથી પસાર કરવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ તેમાં અદ્ભુત ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે. શરીરને સેંકડો ટન ભારે બનાવી દેવું, હલકુંફૂલ જેવું કરવું, આદિ ક્રિયાઓ અંતઃનલ અસ્થિ દ્વારા કરવામાં આવે છે. હૃદય સ્થળ ઉપર ધારણ કરવાથી લોહી તથા વાયુની ગતિને વ્યવસ્થિત રીતે નિયંત્રણમાં રાખે છે. જટામાં ધારણ કરવાથી ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમને ઇચ્છા પ્રમાણે ફેરવી શકાય છે. ભુજા ઉપર બાંધવાથી અમાપ શક્તિ પ્રદર્શિત કરી શકાય છે.

(૭) મેખલાની ગિરિમાળામાં અમરકંટક સ્થાનમાં નર્મદાનું ઉદ્ભવસ્થાન છે. અમરકંટક સિદ્ધભૂમિ છે. ત્યાં કપિલધારાથી થોડે દૂર ગુપ્ત રેવા સ્થાન છે. ત્યાં વજ્રનાથજીના ગુરુઓ પૈકીમાં એક મહાત્માએ રિદ્ધિસિદ્ધિ માટે ત્રણ વર્ષ સુધી વડનાં પાંદડાં ખાઈ તથા નર્મદાનું પાણી પીને તપસ્યા કરી હતી. ત્યાંથી તેમણે નર્મદામૈયાના પ્રસાદ રૂપે ભાત મેળવ્યો હતો. ચિત્રમાં જે તાવીજ જેવું દેખાય છે તેમાં રાધેલો ભાત છે. તાવીજને રસોઈભંડારમાં મૂકવાથી સવા પાશેર રાંધેલા અન્નથી એક લાખ માણસ જમી શકે છે છતાં તે ખૂટતું નથી. સિદ્ધ મહાત્માઓ મોટા ભંડારા કરતી વખતે તથા કુંભમેળામાં આવા તંત્રનો ઉપયોગ સમયાનુસાર કરી ધર્મમર્યાદાની રક્ષા કરતા હોય છે, અલબત્ત, અન્નપૂર્ણાની સિદ્ધિ માટે ઘણાં પ્રયોગો અને તંત્રો છે, પરંતુ અમુક સિદ્ધ તંત્રો એવા પ્રકારના હોય છે જે યાવચ્ચંદ્રદિવાકરૌ સમાન ચિરસ્થાયી હોય છે.

(૮) + (૨૬) : હિમાલયની પહાડીઓમાં કૈલાસ વિસ્તારમાં આવેલા રાક્ષસતાલ નામક સરોવરના કિનારે વજ્રનાથજીના ચોથી પેઢીના ગુરુમહારાજે એક પ્રાચીન ગુફામાં રહી તપસ્યા કરી હતી. તેઓ જ્વાલામૈયાના પરમ ભક્ત હતા. તેઓ એક જ સમયે બાવને ઘૂણી ચેતાવી તેની વચ્ચે બેસી ઉગ્ર તપસ્યા

કરતા. તેમની નિષ્કામ ભક્તિથી જ્વાલાદેવીએ પ્રસન્ન થઈ કેલાસક્ષેત્રમાં થતા ઉચ્ચ કોટિનાં મણિ અને રત્નો એક તુંબડીમાં આપ્યાં તે સાથે તેના ઉપયોગનું જ્ઞાન આપી નેપાલ ક્ષેત્રમાં જવાનો આદેશ આપ્યો.

આ કંઠામાં દેખાતા આકાર વિનાના અનામી પથ્થરો અતિ મૂલ્યવાન રત્નો છે. જેમાં નવ ગ્રહના પ્રતીક સમા વિવિધરંગી પથ્થરો છે. તેમણે (તે ગુરુઓ) પોતાનું સઘળું જીવન આ મણિ, રત્નોના પ્રભાવથી જ ચલાવ્યું. જ્વાલાદેવીના આશીર્વાદથી તેઓ દરેક ક્ષેત્રમાં યોગ્ય, રસાયન, મંત્ર, તંત્રમાં પથ્થરોનો જ ઉપયોગ કરતા. તેમાં ૯, ૨૬ નંબરના બે મણિ તેઓ હંમેશાં ગળામાં રાખતા. તેનું રહસ્ય તેમણે પ્રગટ નથી કર્યું. બાકીનાં મણિ, રત્નોનું રહસ્ય ઉત્તરોત્તર બધા જાણતા આવ્યા છે.

આ રત્નો દ્વારા યોગક્રિયાની સર્વ ક્રિયાઓ સહજ રીતે કરી શકાય છે. અસાધ્ય રોગો તેના સ્પર્શ માત્રથી દૂર થઈ જાય છે. દુર્ગમ સ્થાનોમાં જવું, કાયાકલ્પ કરવો, આકાશગામી થવું, આસપાસના વાતાવરણને પોતાની ઇચ્છાનુસાર બદલી નાખવું, કોઈ પણ મંત્રનું મૂળ રહસ્ય શોધી કાઢવું, ભૂમિમાં રહેલ ખનીજ, પાણી, દ્રવ્ય અંગે નિર્ણય લેવો, ગમે તે ક્ષેત્રના રહસ્યને શોધી કાઢવું - એવાં અનેક કાર્યો આ અમૂલ્ય મણિ અને રત્નો દ્વારા કરી શકાય છે.

(૯) + (૨૫) : દક્ષિણમાં આવેલા મલ્લિકાર્જુન તીર્થ સામે આ બંને ચિત્રોની વાત સંકળાયેલી છે. વજ્રનાથજીના ગુરુઓ માંહેના કોઈ ગુરુમહારાજ વિહાર કરતાં મલ્લિકાર્જુન તરફ જઈ ચડ્યા. મલ્લિકાર્જુનના સ્થાનને છોડી તેઓ શ્રી શૈલ પર્વતમાં આવેલ મૂળ સ્થાન પર પહોંચ્યા.

અહીં એક જરૂરી બાબત અંગે ચર્ચા કરી લઉં. જે બાબત અંગે હું ઉલ્લેખ કરી રહ્યો છું તે વાત મેં ઘણા સિદ્ધ લોકો પાસે સાંભળી છે, અનુભવી છે. અત્યારે જેટલાં તીર્થસ્થાનો, મંદિરો વિદ્યમાન છે તે અંગે તેમનું કહેવું છે કે આ બધાં સોહામણાં, આકર્ષક તીર્થો સામાન્ય લોકો માટે ઔપચારિકતા પૂરી કરવા રચાયેલાં છે. મુખ્યત્વે આપણે જે જે તીર્થસ્થાનોમાં જઈએ છીએ તે મૂળ તીર્થસ્થાનોનાં પ્રતિબિંબ માત્ર છે. મૂળ તીર્થ તો તે વિસ્તારમાં આસપાસમાં જ ગુપ્ત રીતે હોય છે. જે ભક્ત, સાધક, જિજ્ઞાસુ અત્યંત આધીનતા તથા સમર્પણભાવથી અખંડ શ્રદ્ધા સાથે દર્શનાર્થે નીકળે છે તેને આપોઆપ સહજ રીતે મૂળ તીર્થ મળી આવે છે, ત્યાં તેને વાસ્તવિકતાની અનુભૂતિ થાય છે. ત્યાં તત્કાળ તેનામાં પરિવર્તન આવે છે અને તીર્થનું યથાર્થ ફળ મેળવીને તે પાછો ફરે છે.

શ્રી શૈલ પર્વતની કંદરાઓમાં રહેલા મૂળ સ્થાન પર જઈ ભ્રમરામ્બાદેવીની નવરાત્રિ કરી તેમના પ્રસાદ રૂપે શરશિલ નામક આયુધ પ્રતીકરૂપે મેળવ્યું.

શરશિલની અદ્ભુત કામગીરી છે. કોઈ પણ પ્રકારનું સ્થાવર, જંગમ, ચલ, અચલ, દેવ, દાનવ, માનવ ઉપાર્જિત વિષ અથવા ઉપવિષ તેના ઉપર અસર નથી કરતું. મતલબ કે તેને ધારણ કરવાથી તમામ પ્રકારનાં વિષનો દોષ નાબૂદ થાય છે. તે ઉપરાંત મારણક્રિયામાં પણ શરશિલનો ઉપયોગ થાય છે. એકીસાથે અસંખ્ય પ્રાણી માનવોને મોહનિદ્રામાં તે નિશ્ચિત સમય સુધી મૂકી શકે છે.

બીજી એક મહત્વની વાત તેની સાથે એ સંકળાયેલી છે કે તેના દ્વારા થતી ખાસ પ્રકારની પ્રક્રિયાથી માનવને કોઈ પણ પ્રાણીના રૂપમાં ફેરવી શકાય છે. કોઈ પણ પ્રાણીનું રૂપાંતર કરી બીજા પ્રકારનું પ્રાણી બનાવી શક્ય છે.

તેની પાછળનો ભેદ સમજાવતાં વજ્રનાથજીએ કહ્યું : ‘ભ્રમરામ્બાદેવી એ ભ્રમરજાતિની દરેક ભ્રમરા તથા ભ્રમરીની ઇષ્ટ-દેવી છે. તેના મંદિરના પેટાળ માં કરોડો, અબજો ભ્રમરીઓ નિવાસ કરે છે. ભ્રમરીમાં પ્રજનન ક્રિયા નથી હોતી. તે કોઈ પણ પ્રકારની ઇયળને લાવીને દરમાં પૂરી દે છે. સમય પરિપક્વ થતાં ઇયળ ભ્રમરીનું રૂપ લઈને બહાર નીકળે છે. આ વિદ્યાને મહાત્મા લોકો ભ્રમરવિદ્યાના નામથી ઓળખે છે.

ઘણા સિદ્ધ લોકો શરશિલના નતંત્રથી (ભ્રમરવિદ્યા) પોતાનું પણ યથેચ્છ પરિવર્તન કરે છે.

વજ્રનાથજીએ કહ્યું : અમારા દાદાગુરુની આ એક અલૌકિક સ્મૃતિ છે. તેઓ બધા પોતાની ચિરસ્મરણીય, અલૌકિક, વિવિધતાપૂર્ણ સ્મૃતિ ઓઘડ કંઠમાં મૂકી ગયા છે.

(૧૦) + (૨૪) : જેમ વનસ્પતિઓમાં અનેક પ્રકારની વિવિધતા હોય છે તેમ પક્ષીઓમાં પણ પોતાની આગવી વિશિષ્ટતા હોય છે. અંક ૧૦ અને ૨૪માં જે ચિત્ર દર્શાવ્યું છે તેનું રહસ્ય ધૂમ્રજ નાગક પક્ષી સાથે સંકળાયેલું છે. આ પક્ષી મધ્ય પ્રદેશમાં આવેલા વિંધ્યાચલની પહાડીઓમાં વસે છે. તે અલૌકિક શક્તિનું સ્વામી છે. તેને પોતાની ખૂબી વિશે જ્ઞાન નથી પરંતુ સહજ રીતે જ તેની ખૂબીઓનો ઉપયોગ જાણકાર મહાત્મા લોકો કરે છે.

આ બંને ચિત્રોમાં દર્શાવેલ નખની જોડી નરમાદાની છે. તે બંને પક્ષી હંમેશાં સાથે જ રહે છે. મહાત્મા લોકો વિશિષ્ટ પ્રકારની મંત્રક્રિયા દ્વારા જ તેને પકડી શકે છે. તેને પકડી લીધા બાદ તેના પાછળના નખ અમુક વનસ્પતિનો રસ ચોપડી કાઢી લેવામાં આવે છે. આ બધી ક્રિયા નિશ્ચિત સમયમર્યાદામાં કરવાની હોય છે.

તે બંનેના (નરમાદાના) નખ લઈ લીધા બાદ તેના ઉપર કોઈ ક્રિયા કરવાની રહેતી નથી, તે સ્વયં સિદ્ધ હોય છે. તે નખ સાથે તંત્રયોગ કરવાથી

સર્વ પક્ષીઓની ભાષા સમજી શકાય છે એટલું જ નહિ, તંત્ર ભેદક્રિયા દ્વારા દૈવીજાતિનાં પક્ષીઓને બોલાવી શકાય છે.

સર્વ પક્ષીઓના કલ્પ તેની મદદથી જાણી શકાય છે. અમુક જાતિનાં પક્ષીઓને સહેલાઈથી પાળી શકાય છે. તેમ જ ઈચ્છા મુજબ ગમે ત્યાં સંદેશાવ્યવહાર કરાવી શકાય છે. તેમાં પક્ષીને તાલીમ આપવાની જરૂર નથી રહેતી. ફક્ત તેની ગુપ્ત અસરથી પક્ષીઓ સંમોહિત થઈ તે કાર્ય કરે છે.

(૧૧) + (૧૭) + ૨૩ : આ ત્રણે અતિ મૂલ્યવાન રત્ન પન્નાનાં મણિ છે. આ ત્રણેનું આશરે બસો કૌરવ વજન છે. સમજદાર વર્ગ તેની કિંમત આંકી શકશે. વજનાથજીનું કહેવું છે કે તેમના ગુરુઓ પૈકીના એક ગુરુએ અંતરીક્ષ કામેશ્વરીદેવી નામક યક્ષિણીની કૃપા પ્રાપ્ત કરી હતી. તેમની પાસેથી આ અલૌકિક પન્ના મેળવ્યાં હતાં. તેમણે આ ત્રણ મણિ દ્વારા જ ષટ્કર્મ તથા અષ્ટ સિદ્ધિઓ પૈકીની બે સિદ્ધિ—અણિમા, ગરિમા મેળવી હતી. આ ક્રિયા તેમણે મહારાષ્ટ્રમાં આવેલા ત્ર્યંબક ક્ષેત્રમાં બુદ્ધગિરિ પર્વત ઉપર રહીને કરી હતી.

અમુક પ્રકારના ખાસ હેતુથી જ્યારે ક્રિયા-કર્મકાંડ કરવામાં આવે છે ત્યારે જે આરાધ્ય દેવ-દેવી હોય તેનાં નિશ્ચિત કરેલાં સ્થાન, કેન્દ્ર હોય છે તે સ્થળ ઉપર તે ક્રિયા કરવાથી શીઘ્ર કાર્યસિદ્ધિ થાય છે.

આવા પ્રકારનાં ગુપ્ત રહસ્યો સિદ્ધ લોકો, તાંત્રિકો તથા યોગીઓ જાણતા હોય છે. જે તેમની ગુરુપ્રણાલિકા પ્રમાણે પરંપરાગત ચાલે છે.

(૧૨) + (૨૨) : આ બંને ચિત્રો રામેશ્વર(દક્ષિણ ભારત)ના સમુદ્રમાં વસવાટ કરતી માછલીનાં દાંતનાં છે. ફક્ત રામેશ્વરના સમુદ્ર વિસ્તારમાં જ આ માછલીઓ રહે છે. તેના શરીર ઉપર બંને બાજુ રામપતાકા(રામતિલક)નાં સ્પષ્ટ ચિહ્નો હોય છે. આ દાંત નર-માદાના હોય છે. તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે કઠિન ઉપાય યોજવા પડે છે. તે માછલીને મેળવવા પહેલાં બીજાં તંત્રો તથા અલૌકિક દૈવીશક્તિની મદદ લેવી પડે છે ત્યારે આ માછલી હસ્તગત થાય છે. આ બંને દાંતનો ઉપયોગ અમુક સિદ્ધ લોકો નિશ્ચિત યા અનિશ્ચિત મુદતની સમાધિમાં કરે છે. તે બંનેને કાનમાં યોગ્ય રીતે મૂકી દેવામાં આવે છે. તેનાથી કોઈ પણ જાતના પોષણ વિના શરીરના જીવકોષ જળવાઈ રહે છે અને કાર્યશક્તિ યથાવત્ જળવાઈ રહે છે.

આ દાંતનો બીજો ઉપયોગ સિદ્ધ સંતો સમયાનુસાર એ રીતે પણ કરે છે કે સમાધિ લઈને જમીનમાં દટાઈ જાય છે, ઉપરથી માટી પૂરી દીધા બાદ તે સિદ્ધ જમીનની અંદર જ માર્ગ કરી ઈચ્છિત સ્થળ સુધી પહોંચી જાય છે અને વર્ષો સુધી જમીનમાં દટાયેલી હાલતમાં રહી તપસ્યા કરે છે.

આ દાંતના બે બીજા ઉપયોગો પણ છે. અમુક જાતના ક્રિયાભેદથી ગમે તે જડ-ચેતન પદાર્થની ગતિને સ્થગિત કરી શકાય છે તથા ક્રિયાભેદ દ્વારા શરીરને એવી અવસ્થામાં ફેરવી શકાય છે કે કોઈ પણ શસ્ત્ર, વાયુ, જલ, અગ્નિથી ઈજા થતી નથી.

આ ઉલ્લેખમાં એક સૂક્ષ્મ ભેદ છે તે સમજવો જરૂરી છે, અન્યથા ઉપરોક્ત માહિતી અતિશયોક્તિથી ભરેલી જણાશે.

કોઈ પણ સિદ્ધ પુરુષ પાસે તંત્ર, મંત્ર, યોગ અથવા કોઈ પણ અલૌકિક સિદ્ધિ હોય જેના દ્વારા તેને શસ્ત્ર, વાયુ, જલ, અગ્નિ, હિંસક પશુ, પર્વત, અનિષ્ટ તત્ત્વો ઈજા નથી પહોંચાડી શકતાં ત્યાં એક સૂક્ષ્મ મર્યાદાભેદ રહેલો છે. તે સિદ્ધ કદી પ્રાકૃતિક તત્ત્વોની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી. પોતાના અહમ્ને પોષવા, સામર્થ્ય દર્શાવવા અથવા અકારણ કદી પણ પ્રાકૃતિક નિયમોને પડકારતો નથી, પરંતુ સમયાનુસાર પ્રાકૃતિક તત્ત્વો જ તેની મર્યાદા જાળવવા તેને હાનિ કરતાં નથી. યોગ, સ્મરણ, તપસ્યા દ્વારા પ્રાકૃતિક તત્ત્વો સાથે તેનું ઐક્ય સધાઈ જાય છે.

આપણને જાણ્યેઅજાણ્યે પણ સરતચૂક થવાથી પ્રાકૃતિક તત્ત્વો હાનિ પહોંચાડે છે, જ્યારે સિદ્ધ પુરુષોની મર્યાદા પ્રાકૃતિક તત્ત્વો જાળવે છે અને સિદ્ધ પ્રકૃતિની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી.

ચિત્રમાં દર્શાવેલ મત્સ્ય દાંતનો સંદર્ભ મત્સ્યાવતાર સાથે સંકળાયેલો છે.

અલ્પ સમય માટે થોડું વિષયાન્તર કરીને સિદ્ધ પુરુષોનું કથન જણાવવાની રજા લઉં છું.

અત્યાર સુધીમાં જેટલા અવતાર થયા છે તે બધા જ અત્યારે પણ અસ્તિત્વમાં છે. જે પ્રકૃતિમાં, સમુદ્રમાં, ભૂમિમાં, વનસ્પતિમાં, જડમાં, ચેતનમાં એક યા બીજા રૂપે વિદ્યમાન છે. તેનાં ગુપ્ત સ્થળ તથા રહસ્યોને ભજનાનંદી સંતપુરુષો, યોગીઓ તથા સિદ્ધપુરુષો જાણે છે. તેના દ્વારા જ તેમને પ્રેરણા, ઊર્જા, શક્તિ, તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૧૩) + (૨૧) : આ બંને ચિત્રો પારદમણિ(પારદગુટિકા)નાં છે. પારદસંહિતામાં પાદરને શિવવીરના નામથી ઓળખવામાં આવ્યો છે. જેમ શિવજીનો મહિમા અપાર છે તેમ પારદમણિનો મહિમા પણ અપાર છે. વજનાથજીના એક દાદાગુરુ મહાન સિદ્ધ હતા. તેમણે આ બંને પારદગુટિકાનું નિર્માણ કર્યું હતું.

પારદગુટિકાના સ્પર્શ માત્રથી શરીરમાં રહેલા ચોસઠ વાયુ, સપ્ત ધાતુ, ત્રણ પ્રકૃતિ, મન અને આત્માનું શોધન તથા નિયંત્રણ થાય છે. એટલું જ નહિ, કાળની ગતિ દ્વારા શરીર જીર્ણ થતું નથી, મૃત્યુસમય સુધી શરીર નિરોગી, સ્વસ્થ અને સુદૃઢ રહે છે.

તેના અલૌકિક ગુણો પણ અદ્ભુત છે. શાંતિકર્મ, આકર્ષણ, સંમોહન, વશીકરણને ઉત્પન્ન કરે છે. મારણ, વિદ્વેષણ, ઉચ્ચાટનને સ્થગિત કરે છે. આકાશગમન, જલગમન તથા ખેચરી ક્રિયા આ પારદગુટિકા દ્વારા કરી શકાય છે.

આ સિવાય હીન વર્ગની ધાતુઓનું રંજન કરી તેને સુવર્ણ, રજત જેવી ઉચ્ચ કક્ષાની ધાતુમાં રૂપાંતર કરે છે.

આ ગુટિકા સ્વયંપ્રકાશિત હોય છે. તેને બનાવવામાં વજનાથજીના દાદાગુરુને છ વર્ષનો સમય લાગ્યો હતો. તેમણે તેમના જીવન દરમ્યાન પારદગુટિકા તથા એકમુખી રુદ્રાક્ષ દ્વારા જ સમગ્ર કાર્યોને ગતિશીલ રાખ્યાં હતાં. પારદમણિના યોગથી જ તેમણે નેપાલમાં આવેલી મોરચંગ ઝાડીમાંથી એકમુખી રુદ્રાક્ષની પ્રાપ્તિ કરી હતી.

પારદમણિ વિશે જેટલું કહેવામાં આવે તેટલું ઓછું છે.

(૧૪) : આ ચોરસ ચોકી હનુમાનજીની છે. તેને વજનાથજીના દાદાગુરુએ અયોધ્યામાં આવેલ હનુમાનગઢીમાં રહી હનુમાનજીના પ્રસાદ રૂપે મેળવેલી. આ ચોકી ચૈત્ર સુદ ચૌદશની રાત્રે તેમણે પંચમુખી હનુમાનજીનું અનુષ્ઠાન કરીને મેળવી હતી.

તેઓ, આ ચોકીના પ્રભાવથી મલ્લયુદ્ધ, વ્યાકરણ, તર્કશાસ્ત્ર તથા મંત્ર, તંત્ર, યંત્રના વિષયોમાં અદ્વિતીય હતા.

હનુમાનજીના તેઓ પરમ ભક્ત હતા. તેઓ ભજનાનંદી સંત હતા. તેમણે એમના સમયમાં હિમાલય ક્ષેત્રમાં ફેલાયેલા ઘણા કાપાલિકો અને અધોરીઓને સ્થળાંતર કરવાની ફરજ પાડી હતી. ખરેખર, તેઓ સાચા અર્થમાં ધર્મવ્યવસ્થાપક હતા. તેમના સમયમાં તેમણે હિમાલય ક્ષેત્રની અનેક ગુપ્ત ગુફાઓનું સંશોધન કરી ગુપ્ત મહાત્માઓનો સંપર્ક સાધ્યો હતો. તેમની પાસે માર્ગદર્શન મેળવી એમણે સોળ શિષ્યો તૈયાર કરી સમાજના દરેક અંગને સુરક્ષિત કરવા માટે જુદાં જુદાં ક્ષેત્રોમાં મોકલ્યા હતા.

આપણા સમાજના તેઓ ઉદ્ધારક હતા : ઇતિહાસના પાને આજે પણ તેઓની ઉજ્જવળ કારકિર્દી ઝળહળે છે. અમુક કારણસર, મર્યાદા જાળવવાના હેતુથી તેમનાં નામ પ્રગટ કરવાનો નિષેધ છે.

આ ચોકી દ્વારા તેઓ મહત્ત્વની ક્રિયા એ કરતા કે પ્રાચીન ધનભંડારોને ભૂમિમાંથી શોધી, બહાર લાવી તેને યોગ્ય રીતે સમાજ, દેશ અને પ્રજાના કલ્યાણ અર્થે જુદી જુદી પદ્ધતિથી ઉપયોગમાં લાવતા.

(૧૫) : આ ચિત્ર નીલમણિ(નીલમ)નું છે. વજનાથજીના દાદાગુરુએ જયપુર નજીક આવેલ અજમેરગઢની ગુફામાં રહીને મહાદેવી જગજનની કાલિકાની ઉગ્ર તપસ્યા કરી હતી.

ચિત્ર નં. ૧૯માં દર્શાવેલ કૌતુકી બીજ પણ તેમણે એ જ સ્થાનેથી મેળવ્યું હતું. તેઓ મંત્રશાસ્ત્રના પ્રબળ વિદ્વાન હતા એટલું જ નહિ, સુપુત્ર થયેલા, કીલિત થયેલા મંત્રોને તેઓ નીલમણિ તથા કૌતુકી બીજ દ્વારા સરળ તાથી જાગ્રત કરી લેતા.

તેમનું શરીર પણ ઘેરા શ્યામ રંગનું હતું. તેઓ પૂર્વાશ્રમમાં તથા સંન્યાસ લીધા પછી પણ શારીરિક રીતે અસ્વસ્થ અને કૃશ રહેતા. નીલમણિનો ઉપયોગ તેમણે હંમેશાં પોતાના સ્વાસ્થ્ય માટે જ કરેલો. તે હેતુથી જ તેમણે તે પ્રાપ્ત કરેલ. તેઓએ કૌતુકી બીજ દ્વારા વેદોક્તમંત્ર, શાબરીમંત્ર, દેશીમંત્રનાં સારતત્ત્વ શોધી કાઢેલાં. તેમાં રહેલ દોષોને દૂર કરી વિશુદ્ધ રચનાઓ કરી હતી.

કૌતુકી બીજ દ્વારા તેમણે અદ્ભુત મંત્રોની સફળતા મેળવી હતી. તેમના હસ્તલિખિત ગ્રંથો પણ વજનાથજી પાસે હતા. વજનાથજીના પરંપરાગત ગુરુઓ ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્રમાં અસાધારણ સિદ્ધિઓને વરેલા હતા. દરેકે પોતાની આગવી પ્રતિભા દ્વારા અનોખી શોધ કરી હતી. તેમણે દરેક પરંપરાને નિભાવવા મૌલિક રીતોને જ પોતાના પરિશ્રમથી સ્થાપિત કરી હતી.

(૨૦) : આ ચિત્રમાં દર્શાવેલ નાનકડું તાવીજ પોતાની આગવી પ્રતિભાથી યુક્ત છે. તેમાં અમુક યોગ, નક્ષત્ર સમય પ્રમાણે ‘અલકવાચી’ નામક વનસ્પતિ મૂકેલી છે. આ વનસ્પતિ દેવી સહાયથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. વજનાથજીએ આ વનસ્પતિ પ્રાપ્ત કરેલી. તેનું કેસર તથા મૂળ તેમાં રાખવામાં આવે છે. તેનો પ્રભાવ ફક્ત એક જ કાર્ય કરે છે. કોઈ પણ વનસ્પતિના ગુણધર્મો તેની મદદ વડે જાણી શકાય છે. જ્યારે કોઈ પણ વનસ્પતિના ગુણધર્મ જાણવા હોય ત્યારે તે વનસ્પતિના કોઈ પણ અંગને (ફૂલ, પાન, છાલ, મૂળ, ફળ) લઈ તેમાં તાવીજ મૂકી, જટામાં રાખીને ધ્યાનસ્થ થવાથી તેના દરેક ગુણ-દોષ જાણમાં આવી જાય છે. આ ક્રિયા વિવિધ રૂપે ઘણાં વર્ષો પૂર્વે ભગવાન ધન્વંતરિએ ઉપયોગમાં લીધી હોવાનું જણાય છે.

નં. ૧૬ દર્શાવેલ ચિત્ર એકમુખી રુદ્રાક્ષનું છે. આ એકમુખી રુદ્રાક્ષ પણ વજનાથજીએ ‘અલકવાચી’ની મદદથી મેળવેલો. એકમુખી રુદ્રાક્ષ વિશે અગાઉ આપણે ચર્ચા કરી લીધી છે. તેના વિશે અહીં વિશેષ ચર્ચા કરવાની આવશ્યકતા નથી. સૌ તેના પ્રભાવને જાણે છે.

આ વનસ્પતિની મદદથી વજનાથજીએ ઘણાં વનસ્પતિ તંત્રો શોધેલાં જેમાના યોગો મુખ્યત્વે રોગ, સાધના, સંમોહન, દષ્ટિબંધન તથા અલૌકિક વિષયો ઉપર પ્રભુત્વ મેળવવા માટેના હતા.

વજનાથજી જ્યારે બધી બાબતો અંગે સ્પષ્ટતા કરતા હતા ત્યારે અમુક બાબતો મને અતિશયોક્તિપૂર્ણ જણાતી તેથી હું મર્યાદાપૂર્વક મારી શંકા પ્રગટ કરતો.

વજ્રનાથજી તે અંગેના સિદ્ધાંતને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી વિષયના ઘટકોનું પૃથક્કરણ કરી સ્પષ્ટતા કરતા. તંત્ર સંબંધી સૂત્રો આદિ સમયથી યથાવત્ છે. જેમ ઔષધિ લેવાથી તેનો પ્રભાવ અનુભવી શકાય છે તેમ દિવ્ય વનસ્પતિઓ તેમના તાંત્રિક ગુણોથી સભર હોય છે. તેનો ઉપયોગ પ્રાકૃતિક અવસ્થામાં કરવાથી તે અસર ઊભી કરે છે તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કંઈ જ નથી.

(૨૭) : ચિત્રમાં દર્શાવેલ તાવીજ નથી. તે છે સંજીવની બુટ્ટી. એનો ઉલ્લેખ રામાયણમાં છે. જે સંજીવની બુટ્ટીથી શેષાવતાર લક્ષ્મણની મૂર્છા દૂર થઈ હતી.

વજ્રનાથજીના દાદાગુરુએ તેને વિદ્યાચલની ગિરિમાળાઓમાં આવેલા પારિયાત્રા પર્વત પર રહીને મેળવી હતી. તેનામાં નામ પ્રમાણે પ્રભાવ છે. પરંતુ તેમાં સમયમર્યાદા છે. મૃત્યુ પામેલા માનવના મસ્તક ઉપર સંજીવની બુટ્ટી મૂકવાથી તે ચાર ઘડી માટે જીવિત થાય છે. (એક ઘડી બરોબર ૨૦થી ૨૫ મિનિટનો સમય મનાય છે.)

આ અંગે વજ્રનાથજીએ સ્પષ્ટતા કરી હતી કે મનુષ્ય મૃત્યુ પામે ત્યારે તેની ચૈતન્યજ્યોત બ્રહ્મરંદ્રમાં અમુક સમય સુધી રહે છે. એ સમયે સંજીવની બુટ્ટી ઉપયોગમાં લેવાય તો નિર્દેશિત સમય સુધી મનુષ્ય સંપૂર્ણ સ્વસ્થ અવસ્થામાં આવી મહત્વપૂર્ણ કામગીરી કરી નિશ્ચેતન થઈ જાય છે. સંજીવની બુટ્ટી પોતાનો પ્રભાવ ગુમાવતી નથી. ફક્ત અગ્નિથી તેને જાળવવાની હોય છે.

તે જીવંત હોવાનું પ્રમાણ એવું છે કે દરેક વર્ષે વસંતઋતુમાં તે બુટ્ટીમાંથી ઝીણા તંતુઓ મૂળની માફક બહાર નીકળે છે અને અમાવાસ્યા સુધી રહે છે. સો વર્ષે મુક્ત કરી દેવાનો તેને કોલ આપવામાં આવેલો હોય છે. સો વર્ષે તેને જમીનમાં રોપી દેવામાં આવે છે ત્યારે તે ફરીથી ઊગી નીકળે છે. ઊગ્યા પછી તેના મુકરર સમયે તેને ફરીથી ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. તે ફરી સો વર્ષ સુધી કામ આપે છે.

(૩૦) : ચિત્રમાં દર્શાવેલ પદાર્થ અદૃશ્ય થવાનું તંત્ર છે. આ તંત્રને બનાવવા માટે અમુક પક્ષી, ખનિજ વનસ્પતિનો રસ, ધાતુ આદિ દ્રવ્યો ઉપયોગમાં લેવાય છે. તે બધાને એકત્ર કરી તેને વિધિપૂર્વક રાખી (પાંચથી છ આંગળ લાંબી નળી) બનાવવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ તેને હિંગુલા પીઠમાં દિગંબરીદેવીની તપસ્યા કરી અનુષ્ઠાન કરી ગતિમાન બનાવવામાં આવે છે. (હિંગુલાપીઠ એટલે હાલમાં પશ્ચિમ પાકિસ્તાનમાં આવેલ હિંગળાજમાતાનું સ્થાન.) આ તંત્ર તૈયાર થયા બાદ તેના નવ ટુકડા કરવામાં આવે છે જેમાંથી સાત ટુકડા દક્ષિણા, હવન આદિ કાર્યમાં વપરાય છે, બે ટુકડા સાધક પાસે રહે છે — એક પોતાના માટે અને એક પોતાના શિષ્ય માટે.

આ તંત્ર ચિરસ્થાયી છે. તેને મોઢામાં રાખવાથી સાધક અદૃશ્ય થઈ જાય છે.

વજ્રનાથજીએ અદૃશ્ય થવાની પ્રક્રિયા સમજાવતાં કહ્યું : અદૃશ્ય થવાની અનેક ક્રિયાઓ છે જેમાં અનેક પ્રકારના ભેદ સમાયેલા છે. સહજ ભાવે એવો અર્થ લઈ શકાય કે અદૃશ્ય થવું એટલે લોકો જોઈ ન શકે તે, પરંતુ તેનાં અનેક રહસ્યો છે. સિદ્ધ યોગીઓ અદૃશ્ય થવાની ક્રિયા જુદા નિયમોના આધારે કરતા હોય છે. સ્થૂળ દેહના અણુઓનું શીઘ્ર વિભાજન તેમ જ અસાધારણ ગતિથી એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યા પર જવાની ક્રિયા, પારદર્શક અથવા સૂક્ષ્મ રૂપ ધારણ કરવાની ક્રિયા. આ દરેક બાબત યોગી કરી શકે છે.

તંત્રક્રિયાના જ્ઞાતાઓ પ્રાકૃતિક પદાર્થો, સિદ્ધ વનસ્પતિઓ તથા તાંત્રિક યોગ દ્વારા આ ક્રિયા કરતા હોય છે. તેમાં તેઓ પોતાના શરીરને તંત્રક્રિયા સાથે અનુકૂળ થવા માટે ખાસ પદ્ધતિથી કેળવે છે.

મંત્રક્રિયા એ જુદો પ્રકાર છે. તેમાં મંત્રો દ્વારા આપોઆપ યોગક્રિયાની ઉત્પત્તિ થાય છે. મંત્રના માધ્યમથી મનની અનંત શક્તિનો ઉપયોગ કરવાની કલા સાધકને હસ્તગત થઈ જાય છે. યોગીઓ અષ્ટાંગયોગ સિદ્ધ કરીને પોતાના લક્ષ્ય ઉપર જાય છે, જ્યારે મંત્ર-જાપ કરી પોતાના ધ્યેય સુધી પહોંચનારને મંત્ર-જાપથી જ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેની ઇચ્છાશક્તિ એટલી પ્રબળ બની જાય છે કે ક્ષણવારમાં તે પોતાની ઇચ્છાને વાસ્તવિક સ્વરૂપ આપી શકે છે.

*

‘ઓઘડ કંઠા’ની સંક્ષિપ્ત માહિતી આપણે જોઈ, અમુક કારણોસર તેમાં રહેલી ગુપ્ત ક્રિયાઓ તથા આપણને સહેજ અતિશયોક્તિ લાગે તેવી માહિતીઓનો ઉલ્લેખ નથી કર્યો.

‘ઓઘડ કંઠા’ના ચિત્રમાં આપેલ અનુક્રમ સિવાયની ચીજો જુદા જુદા ક્ષેત્રની સિદ્ધિઓ સાથે સંકળાયેલી છે. તેમાં સમુદ્રમાં ઉત્પન્ન થતાં રત્નો, અમુક પ્રાણી, પક્ષીઓનાં અંગ, ધાતુ, પથ્થર, સાધ્ય દેવ, દેવી, યક્ષિણીનાં સ્મૃતિ પ્રતીક વગેરે છે.

‘ઓઘડ કંઠા’ને ગૂંથવા માટે દરિયાની શેવાળ, અભ્રક, વનસ્પતિનું દૂધ આ બધી વસ્તુઓને એકત્ર કરી તેમાંથી મજબૂત દોરી બનાવવામાં આવે છે. તે દોરીમાં સર્વ સિદ્ધ વસ્તુઓને ઉચિત રીતે, પદ્ધતિસર, ગણતરીપૂર્વકના અનુક્રમમાં પરોવવામાં આવે છે.

તેનો ઉપયોગ પરંપરાગત રીતે સંસ્થાના શ્રેય માટે થાય છે. અનિવાર્ય કારણોસર તેનો વિવિધ ક્ષેત્રમાં પણ ઉપયોગ કરી શકાય છે. કંઠાનો પ્રભાવ પણ સ્વયં એવો રહે છે કે જેનાથી સમગ્ર વસ્તુસ્થિતિ સાનુકૂળ રહે છે.

આપણી સંસ્કૃતિમાં અમૂલ્ય વારસો હજુ વિદ્યમાન છે તેનો સબળ પુરાવો છે.

આ કંઠાનું નિર્માણ શક્તિ, શૈવ તથા વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના મહાત્માઓએ કરેલું છે. કારણ કે 'સિદ્ધગુફા'માં તૈયાર થતા સિદ્ધો પણ વિભિન્ન સંપ્રદાયના રાખવામાં આવે છે. ત્યાં કોઈ પણ જાતના સંપ્રદાયભેદનું મહત્ત્વ નથી. જે જે સિદ્ધ લોકો ઉપર 'સિદ્ધગુફા'ની જવાબદારી આવે છે તેઓ પોતાની મૌલિક-પદ્ધતિ વિકસાવીને સંચાલન કરે છે.

૧૦. સિદ્ધગુફાના જોગી

મેં વજ્રનાથજીને પૂછ્યું : જ્યારે એક યા બે ચીજો જ સિદ્ધ સામર્થ્ય વાળી છે તો પછી દરેક મહાત્મા શા માટે જુદા જુદા પ્રદાર્થનો સંગ્રહ કરે છે ? એક યા બે વસ્તુથી શાસન ન ચાલે ?

વજ્રનાથજીએ કહ્યું : વડીલોપાર્જિત મિલકતનો ઉપયોગ કરવાની પદ્ધતિ તમારા સમાજમાં છે. અમારા સમાજમાં તેનું મહત્ત્વ જરૂર છે પણ દરેક મહાત્મા, સિદ્ધ પોતાની કરણીથી, આપબળથી, તપસ્યાથી પોતાના માર્ગ ઉપર આગળ વધે છે. ગુરુપ્રસાદને તો તેઓ દૃઢ વિશ્વાસના આશ્વાસન રૂપે જ સ્વીકારે છે.

વડીલોપાર્જિત સિદ્ધ ચીજોના આધારે શાસન ચલાવવાની મનોવૃત્તિથી સાધુના જીવનમાં શિથિલતા આવે છે, તેની ગતિ, ક્ષમતાને અવરોધ ઊભો થાય છે તેથી સૌ પોતાની જ પદ્ધતિને અમલમાં મૂકી સંસ્થાનની શક્તિમાં ઉમેરો કરી પોતાના સમયે નિવૃત્ત થાય છે.

વજ્રનાથજીનો ઉલ્લેખ આડકતરી રીતે કટાક્ષપૂર્ણ જણાયો. વડીલોપાર્જિત ઉપભોગ અંગે તેમનો વ્યંગ સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવતો હતો.

હવે આપણે મૂળ પ્રસંગ તરફ વળીએ. વજ્રનાથજીએ છયે શિષ્યોને સંબોધીને કહ્યું : બરફાની પુત્રો, નિજકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થાઓ. ('સિદ્ધગુફા'ના આદ્ય સ્થાપક બરફાની નાગા હતા. તેથી અહીં તાલીમ લેનાર દરેક સિદ્ધ બરફાની પુત્ર તરીકે ઓળખાતો.)

વજ્રનાથજીની આજ્ઞા થતાં બધા સાધુ પોતાની બેઠક છોડી નીચે ઊતરી ગયા. તેઓ પોતાના કાર્યમાં લાગી ગયા.

'સિદ્ધગુફા'માં તાલીમ પામી રહેલા મહાત્માઓ અંગે વજ્રનાથજીએ વિસ્તારપૂર્વક માહિતી આપી તે અત્રે રજૂ કરું છું :

આ ગુફામાં તાલીમ લઈ રહેલા સાધુ તિલકનાથ, વિભૂતિનાથ— બંને નાથ સંપ્રદાયના દર્શની સાધુ હતા. તેઓ બંને માનસયોગ, કર્મકાંડ, દક્ષિણકલ્પ, સ્મશાનક્રિયા, મુંડસાધન, બીજમંત્રનો અભ્યાસ કરતા.

ચૈતન્યભારતી અષ્ટાંગ યોગ, હઠયોગનો અભ્યાસ કરતા. જલતત્ત્વની ઉપાસના તેમનું મુખ્ય અંગ હતું.

નારદાનંદ પણ અષ્ટાંગ યોગનું અધ્યયન કરતા. તેઓની ઉપાસનાનું મુખ્ય અંગ આકાશતત્ત્વ તથા વાયુતત્ત્વ હતું.

નરસિંહદાસ કર્મકાંડ, ધ્યાન, તપસ્યા અને વનસ્પતિતંત્રનું અધ્યયન કરતા.

રામખિલાવનદાસ કર્મકાંડ, યુદ્ધકલા, આયુધોનું વૈવિધ્યપૂર્ણ આયોજન તથા સંચાલન, વનસ્પતિતંત્ર, રસતંત્રનું મુખ્યત્વે અધ્યયન કરતા.

આ બધી માહિતી તેઓના અભ્યાસક્રમના પ્રધાન વિષયની છે. બાકી દરેક શિષ્યો માટે ધ્યાન, તપસ્યા, યોગ, રસક્રિયા, મંત્ર, તંત્ર, વ્યાયામ, ખગોળશાસ્ત્ર ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં ફરજિયાત હતાં.

વજ્રનાથજીએ કહ્યું : ‘અહીં શિષ્યત્વ આપતાં પહેલાં સાધકને આકરી કસોટીમાંથી પસાર કરવો પડે છે. ફક્ત અણિશુદ્ધ બ્રાહ્મણ તથા ક્ષાત્રબીજને જ શિષ્યત્વ અપાય છે. અહીં શિષ્યત્વ ગ્રહણ કરીને રહેલા છ શિષ્યોમાં ચાર બ્રહ્મપુત્ર છે તથા બે ક્ષત્રિય છે.

વજ્રનાથજીએ કરેલા ઉલ્લેખથી મને થોડું આશ્ચર્ય થયું તથા જાતિભેદ જેવી લાગણી ખૂંચવા લાગી. તેથી મેં નમ્રતાથી પૂછ્યું :

શું બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રિય જ યોગસાધના કરી શકે? તપસ્યા, કર્મકાંડ, ગૂઢ વિદ્યાનું અધ્યયન, મંત્ર, તંત્ર, રસાયણક્રિયા, મહાવિદ્યા, અલૌકિક શક્તિઓને શું બીજી જાતિના સાધકો પ્રાપ્ત ન કરી શકે?

વજ્રનાથજીએ સ્મિત કરતાં કહ્યું : તું મારા કથનનો અર્થ તારી સગવડ પ્રમાણે કરી રહ્યો છે. અહીં જાતિભેદને મહત્ત્વ આપવાની જરૂર નથી. તે તારો પ્રશ્ન કરીને એમ દર્શાવ્યું છે કે તું મૂળ રહસ્ય તરફ વિચાર નથી કરી શક્યો.

વજ્રનાથજીએ સહેજ કડક સ્વરથી કહ્યું : કસોટી સમયે જ્યારે શારીરિક અને માનસિક અવસ્થાને તીવ્ર તાપ લાગે છે ત્યારે જ અણિશુદ્ધ બીજનું મહત્ત્વ સમજાય છે. વર્ણસંસ્કર જાતિ અથવા ક્ષુદ્રજાતિ મીણની માફક ઓગળી જાય છે અને કદાચ કઠોર મનોબળથી સિદ્ધ અવસ્થામાં આવી જાય તો સિદ્ધ-પદ પચાવવાનું સામર્થ્ય તેનામાં નથી હોતું.

અલબત્ત, આ કથન પાછળ એવો અર્થ નથી કે અન્ય જાતિ ઈશ્વરપ્રાપ્તિ ન કરી શકે યા આત્મદર્શન ન કરી શકે પરંતુ તેના માટે જુદા માર્ગો છે. આધીનતા, સેવા, દાસભાવ, નવધાભક્તિ આદિ માર્ગો દ્વારા તેઓ પણ ખૂબ સહેલાઈથી પ્રભુના પ્રેમની અનુભૂતિ કરી શકે છે.

પરંતુ જે ક્રિયા, યોગ, તપસ્યા, કર્મકાંડ આદિ માર્ગ છે તે જ્યારે અતિસૂક્ષ્મ બની સાધક સામે આવે છે ત્યારે તેમાંથી પસાર થવાનું સામાન્ય વ્યક્તિનું કાર્ય નથી. એટલા માટે અહીં ક્ષાત્રબીજ તથા બ્રહ્મબીજને જ દીક્ષિત કરવામાં આવે છે.

વજ્રનાથજીની સ્પષ્ટતાથી મને સંતોષ થયો તથા લોહીના સંસ્કાર અંગેનું મહત્ત્વ સમજાયું.

વજ્રનાથજીએ કહ્યું : ચાલ, હવે આ લોકોના અભ્યાસનો સમય થઈ ગયો છે.

હું ઊઠીને વજ્રનાથજીની પાછળ ચાલવા લાગ્યો. વજ્રનાથજીએ થોડી વાર ઊભા રહી દરેકને જરૂરી સૂચના આપી. મેં ઔપચારિકતા ખાતર દરેકને પ્રણામ કરી ઊં નમોનારાયણ કહ્યું. દરેકે ‘નારાયણ’ કહી ભાવહીન પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

વજ્રનાથજીએ ઓળખાણ-પરિચય કોઈનો કરાવ્યો ન હતો. મેં વિચાર્યું, કદાચ અહીં એવી પ્રણાલિકાનો ઉપયોગ નહિ થતો હોય.

વજ્રનાથજી ગુફા બહાર નીકળ્યા. હું પણ તેમની સાથે બહાર આવ્યો. હું તેમની પાછળ ચાલવા લાગ્યો. સિદ્ધગુફા વિશે વિચારો ચાલી રહ્યા હતા. આજે એકાએક અનુભવેલા અનેક હૃદયસ્પર્શી નાદ, શબ્દ, દશ્યોએ મને અલૌકિક દુનિયામાં મૂકી દીધો હતો.

હું અને વજ્રનાથજી તેમના મૂળ નિવાસસ્થાને પાછા આવ્યા. લગભગ ચાર વાગ્યાનો સમય થઈ ગયો હતો. વજ્રનાથજીએ આરામ કરવા જણાવ્યું. હું સિદ્ધગુફાના વિચારોમાં અટવાતો સૂઈ ગયો.

મોડી સવારે વજ્રનાથજીએ મને જગાડ્યો. હું નિત્યકર્મથી પરવારી આસન ઉપર આવીને શાંતિથી બેઠો.

વજ્રનાથજીએ કહ્યું : સરયુદાસજીને આવવાને હવે બેચાર દિવસની વાર છે. હવે જે હેતુથી તને અહીં રોકવામાં આવ્યો છે તે કાર્ય આજથી શરૂ થશે.

વજ્રનાથજીએ કરેલી વાતની શરૂઆતથી હું અકળામણ અનુભવી રહ્યો. સરયુદાસજીએ કરેલ ‘નિમિત્ત’ શબ્દનો ઉલ્લેખ મને યાદ આવી ગયો. મનમાં શંકા-કુશંકાઓ સળવળવા લાગી.

ક્યા હેતુથી મને અહીં રોક્યો છે? હું ક્યા નિમિત્તે છું? મને કઈ ક્રિયામાંથી પસાર કરવામાં આવશે એવા અસંખ્ય વિચારોથી હું ગૂંચવાઈ ગયો.

વજ્રનાથજીએ વાતનો દોર જાળવી રાખી ભાવવાહી સ્વરે કહ્યું : આજે તારી દેહશુદ્ધિ તથા મળશુદ્ધિ કરવામાં આવશે. ત્યાર બાદ નિશ્ચિત કાર્યહેતુથી તને સરયુદાસજી માહિતગાર કરશે. આજે આખો દિવસ ઉપવાસ કરજે. પાણી સિવાય બીજું કંઈ લઈશ નહિ.

હું ગઈ કાલથી નવાં દશ્યો, નવી વાતો, નવી અનુભૂતિઓના ગંજ ખડકાતા જોઈ રહ્યો હતો. હજુ એક વાતનો, એક વિચારનો, ઉકેલ મળે ન મળે

તે પહેલાં અનેક નવી બાબતો મારી ઉપર લાદવામાં આવી રહી છે એમ જણાતું હતું.

મારી માનસિક અવસ્થા એવી થઈ ગઈ હતી કે કાંઈ વિચારવા-સમજવા જેટલી ક્ષમતા જ રહી નહોતી.

મેં ભાગેલા સ્વરે કહ્યું : સારું. આજે ઉપવાસ કરીશ.

વજ્રનાથજી મારી મનોદશાને જોઈ આછું સ્મિત કરીને બોલ્યા : તું જે વિચારી રહ્યો છે, જે ગૂંચવણ અનુભવી રહ્યો છે, એમાં તારો દોષ નથી. વર્ષોથી એકત્ર થયેલા દૂષિત વિચાર, સંકલ્પ તથા ત્રિગુણી માયાના પ્રભાવથી તારું મન દૂષિત થયેલું છે. તેમ જ અનુચિત આહારવિહારથી શરીરમાં પણ મળ ભિન્ન પ્રકારે પ્રસરેલો છે. જ્યાં સુધી એનો નિકાલ નહિ થાય ત્યાં સુધી તારી મનોદશા આવી જ રીતે અસ્થિર રહેશે.

ક્યારેક ભાવાવેશ, ક્યારેક ક્રોધ, તો ક્યારેક ભય, શંકા, અવિશ્વાસ, વળી ક્યારેક ઉદારતા, સમર્પણ, ક્યારેક લોભ, મોહ, કામ એવાં દરેક મનસ્વી ક્ષેત્રોમાં મન નિરંકુશપણે રમ્યા જ કરશે. માટે કોઈ પણ જાતના વિચાર કર્યા વિના શાંતિથી ઈશ્વરસ્મરણ કર અને દિવસના ત્રણચાર કલાક સૂઈ જજે.

વજ્રનાથજીની સ્પષ્ટતા મારા હૃદયને સ્પર્શી ગઈ. વજ્રનાથજીએ કહ્યું તેમ મારી માનસિક સૃષ્ટિમાં શ્રદ્ધા અને સમર્પણભાવ ઊપસી આવ્યાં.

વજ્રનાથજીએ બપોરે ફળાહાર કરીને ચિલમ્ ચેતાવી, મને ચિલમ્ આપતાં કહ્યું, લે બેત્રણ કશ દમ લઈ લે. શાંતિ-નિદ્રા આવી જશે.

મેં કાંઈ પણ વિચારવાનું છોડી દીધું હતું (અલબત્ત, ઉકેલ નહિ મેળવી શકવાના કારણે). વજ્રનાથજી પાસેથી ચિલમ્ લઈ મેં દમ ખેંચ્યો. તરત જ નશો છવાઈ ગયો. હું આસન ઉપર આડા પડખે સૂઈ ગયો.

મોડી સાંજે હું ઊઠ્યો ત્યારે વજ્રનાથજી સાંજની સંધ્યા-તારિણી ચિલમ્ પી રહ્યા હતા. હું હાથ-મોં ધોઈ સ્વસ્થ થયો. વજ્રનાથજીએ કહ્યું, ચાલ, આજે જરા વહેલા જવું છે. હું વજ્રનાથજી સાથે સિદ્ધગુફા તરફ જવા માટે રવાના થયો.

એક દિવસની અવરજવરથી રસ્તો આછોપાતળો પરિચિત હતો. વજ્રનાથજી મૌન બનીને આગળ ચાલી રહ્યા હતા, હું તેમની પાછળ યંત્રવત્ ચાલી રહ્યો હતો. પચીસેક મિનિટ ચાલ્યા બાદ સિદ્ધગુફાનું સ્થાન આવી ગયું.

વજ્રનાથજી વૃક્ષની વડવાઈઓ હટાવી આગળ વધ્યા. હું તેમની પાછળ પાછળ જઈ રહ્યો હતો. તેમણે ગુફામાં દાખલ થઈ રાબેતા મુજબ આદેશ, આહવાન, પૂજા, આરતીની વિધિ ગઈ રાત્રિ પ્રમાણે કરી. ગઈ રાત્રિ કરતાં આજે મારું કુતૂહલ ઓછું હતું. પરંતુ આનંદનું પ્રમાણ વિશેષ હતું.

વજ્રનાથજી એમની બેઠક ઉપર અદ્ભુત પ્રભાવથી દીપી રહ્યા હતા. તેમણે વિભૂતિનાથને પાત્ર લાવવાની સૂચના આપી. વિભૂતિનાથે પોતાની ઝોળીમાંથી મેઘધનુષ સમાન સપ્તરંગી સુંવાળી છીપ જે નાનકડા ખપ્પરના આકારની હતી તે વજ્રનાથજીને આપી.

વજ્રનાથજીએ મોટી છીપમાં પડતી બંને જલધારાઓ સામે જોઈ મોટેથી કહ્યું : ચંદ્ર લહેરી... અબના અબેરી... તેરી મેહેરી... કાજ બનેરી... શીત સવેરી....

આ પ્રમાણે બોલી તેમણે સપ્તરંગી છીપ પાણી ઉપર તરતી મૂકી. સપ્તરંગી છીપ ધીમે ધીમે તરતી-તરતી જ્યાં જલધારા પડી રહી હતી તેનાથી સહેજ દૂર સુધી પહોંચી ગઈ. બંને જલધારા પડવાથી ઊડતા છાંટા સપ્તરંગી છીપમાં પડતા હતા. થોડી ક્ષણો સુધી જલધારામાંથી ઊડતા છાંટાથી સપ્તરંગી છીપમાં પાણી એકઠું થતું હતું. ત્યાર બાદ સપ્તરંગી છીપ ધીમે ધીમે પાણી ઉપર સરકીને વજ્રનાથજી પાસે આવી ગઈ.

વજ્રનાથજીએ બંને હાથો વડે તેને ઉપાડી લીધી. તેમણે જળ સહિત સપ્તરંગી છીપનું નાનકડું ખપ્પર મારી સામે ધરી દીધું અને કહ્યું : લે, ચંદ્રોદક જલને પી જા.

સંકલ્પવિકલ્પ તો પુરઝડપે આવજા કરી રહ્યા હતા પરંતુ એ સમયે વજ્રનાથજીનો પ્રભાવ એવો હતો કે ના પાડી શકાય એમ નહોતું.

બંને હાથો વડે સપ્તરંગી છીપ વજ્રનાથજી પાસેથી લઈ તેમાં રહેલું પાણી હું પી ગયો. વિભૂતિનાથ મારી પાછળ જ ઊભા હતા. તેમણે મારી પાસેથી છીપ લઈ લીધી.

વજ્રનાથજીએ વિભૂતિનાથને સંબોધીને કહ્યું : વિભૂતિનાથ, આમને અનંગધારા કુંડ પર લઈ જાઓ અને ભૂતશુદ્ધિ કર્યા બાદ લઈ આવજો.

મેં પીધેલું પાણી તો પાણી જેવું જ હતું પરંતુ તેનો સ્વાદ શબ્દ દ્વારા વર્ણવી શકાય તેમ નથી. ચંદ્રોદક જલ પીધા પછી મારામાં શું ફેરફાર થાય છે તે અંગે હું ધ્યાન કેન્દ્રિત કરી વિચારી રહ્યો હતો.

આશરે ત્રણકે મિનિટ બાદ મારું શરીર ભારે ભારે જણાવા લાગ્યું. વિભૂતિનાથે કહ્યું : ચાલો મારી સાથે. એ સમયે મારી વિચારશક્તિ ખૂબ મંદ થઈ ચૂકી હતી. હું વિભૂતિનાથની પાછળ ચાલવા લાગ્યો.

અમે ગુફાની બહાર નીકળ્યા. વિભૂતિનાથ મારી સાથે ચાલી રહ્યા હતા.

મારું શરીર વધુ ને વધુ ભારે થઈ રહ્યું હતું. હું મારા શરીરનું વજન ઉપાડીને ચાલી ન શકું એવી પરિસ્થિતિ સર્જાવા લાગી. કાનમાં, માથામાં,

આંખમાં કીડીઓ ચાલી રહી હોય તેવું લાવતું હતું. આખું શરીર પાકી ગયેલા ગૂમડા જેવું દુખતું હતું.

વજનાથજીએ સારું કર્યું કે ખરાબ એવું વિચારી શકાય અથવા બીજું કંઈ પણ વિચારી શકું એવી માનસિક અવસ્થા રહી નહોતી.

પાંચેક મિનિટ પછી અમે એક જગ્યા પર પહોંચ્યા. ત્યાં વહેતા પાણી આગળ બે શિલાઓ ત્રાંસી ત્રાંસી મૂકીને તેનું પાણી ધીમી ગતિથી વહે તેમ ગોઠવી હતી જે અનંગધારા કુંડ કહેવાતો હતો.

મારા શરીરમાં વેદના વધીને અસહ્ય થવા લાગી હતી. માથામાંથી કોઈ પ્રવાહી પદાર્થ સરકીને નાકમાં અને આંખોમાં આવી રહ્યો હતો. કાનમાં સખત ખંજવાળ આવી રહી હતી. મારી ધીરજ ન રહી. મેં વિભૂતિનાથને કહ્યું : આ શું થઈ રહ્યું છે ? આ પીડાનો તાત્કાલિક ઉપાય કરો. હવે મારાથી સહન નહિ કરી શકાય.

વિભૂતિનાથે કુંડમાંથી ખોબો પાણી ભરી મારા મોઢા ઉપર છાંટ્યું. એ સાથે જ મને છીંકો આવવા લાગી, નાક અને આંખમાંથી ચીકણું પ્રવાહી ઝડપથી નીકળવા લાગ્યું. એ સાથે ઊલટીઓ થવાની શરૂઆત થઈ. એ ઓછું હોય તેમ મળ-મૂત્ર પણ વિપુલ પ્રમાણમાં થવા લાગ્યાં. આખા શરીરના રોમેરોમમાંથી પરસેવો પાણીની ધાર બનીને વહેવા લાગ્યો. એકીસાથે શરીરનાં નવેનવ દ્વાર ખુલ્લાં થઈ ગયાં.

જેમ જેમ ઝાડા-ઊલટી, પરસેવો આદિ ઝડપથી નીકળી રહ્યાં હતાં તેમ તેમ રાહત અનુભવાતી હતી. આશરે એકાદ કલાક સુધી નવ દ્વાર વડે મળ વિસર્જનક્રિયા થતી રહી. હું કલ્પના નહોતો કરી શકતો કે આટલું બધું મળ-મૂત્ર શરીરમાંથી કઈ રીતે બહાર આવ્યું.

આંખ, નાક, કાનમાંથી સતત ચીકણું પ્રવાહી વહેતું જ રહ્યું. છેવટે મળ શુદ્ધિની ક્રિયા પૂર્ણ થઈ હોય તેમ બધું અટકી ગયું.

વિભૂતિનાથે મને કહ્યું : હવે અનંગધારા કુંડમાં દિગંબર થઈને સ્નાન કરી લો. કોણ જાણે કેમ પણ મને ક્ષોભ-સંકોચ થયો નહિ. મેં કુંડમાં સ્નાન કર્યું.

સ્નાન કરી હું બહાર આવ્યો એટલે વિભૂતિનાથે એક સફેદ ચાદર પહેરવા માટે આપી. ચાદર બાંધીને હું વિભૂતિનાથ સાથે પાછો ફર્યો.

મારું મન અત્યંત શાંત હતું. શરીર એકદમ હળવું-વજનરહિત જણાતું હતું. તાજગી-સ્ફૂર્તિ, ચેતનાનો ભંડાર મારામાં ઊમટી રહ્યો હતો. હું મારામાં ઉત્પન્ન થઈ રહેલો આનંદ જાતે જ માણીને વધુ આનંદિત થઈ રહ્યો હતો.

વિભૂતિનાથ સાથે હું સિદ્ધગુફામાં દાખલ થયો. મેં વજનાથજીને આપોઆપ અકારણ પ્રણામ કર્યા. વજનાથજીએ મને પાછો બોલાવ્યો. હું તેમની નજીક ગયો. તેમણે પોતાની પાસે નીચે બેસવા જણાવ્યું. હું તેમની પાસે નીચે બેસી ગયો.

તેમણે ઝોળીમાંથી નાનકડી કલમ જેવું કાઢી મારા માથામાં વચ્ચોવચ વાળને ખસેડીને કશુંક લખ્યું હોય તેમ લાગ્યું.

લખતાંની સાથે જ મને અદ્ભુત પ્રગાઢ શાંતિનો અનુભવ થયો. જેમ ક્ષુધાતુર ક્ષુધા શાંત થયા બાદ રાહત અનુભવે છે, વેદનાગ્રસ્તને રોગમુક્તિથી શાંતિ અનુભવાય છે, તેમ મારું સમગ્ર અસ્તિત્વ શાંત અને ગંભીર બની ગયું.

વજનાથજીએ કહ્યું : ચાલ, આપણે જઈએ. હું તેમની સાથે તેમના નિવાસસ્થાને જવા માટે રવાના થયો. તેમની ગુફામાં પહોંચ્યા બાદ હું આસન ઉપર બેઠો. હું મારી આંતરિક અવસ્થાને સંપૂર્ણ બદલાઈ ગયેલી અનુભવી રહ્યો હતો. વિચારોમાં કોઈ તરંગ ન હતા, કોઈ તર્ક નહોતા, કંઈ પણ ઈચ્છા અથવા અશાંતિ નહોતી.

વજનાથજીએ મને આરામ કરવા કહ્યું. હું શાંતિથી ઊઘી ગયો. સવારે વહેલા ઊઠી નિત્યકર્મથી પરવારી હું વજનાથજી પાસે બેઠો. મેં તેમને કહ્યું : મહારાજ, હવે હું અહીં જ રહેવા ઈચ્છું છું. હવે ક્યાંય જવાની ઈચ્છા નથી. આ અવસ્થામાં લાવ્યા પછી મને માયાયકમાં મોકલશો નહિ. કૃપા કરી હવે મને અહીં જ રહેવા દો.

કહેતાં કહેતાં મારી આંખો ભીની થઈ ગઈ. વજનાથજીએ મુક્ત હાસ્ય કરતાં કહ્યું : અરે છોકરા ! આ તો ફક્ત તારી હજુ સાફસૂફી જ થઈ છે. એમાં તને આટલો બધો વૈરાગ આવી ગયો ? હજુ તારે તારો ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મ બજાવવાનો છે. હજુ તારે સદ્ગુરુનો આશ્રય શોધવાનો છે. તારે તારા માર્ગનો નિર્ણય લેવાનો છે. ચોખ્ખું થયેલું વાસણ ખાલી હોય તો તેની કંઈ જ કિંમત નથી.

દૈર્ય અને જાગૃતિ કેળવ. અર્થહીન શાંતિ એ સમજણપૂર્વક ઊભી કરેલી અશાંતિ સમાન છે. તારી અત્યારની અવસ્થા ફક્ત અમુક હેતુસર સ્થાપિત કરેલી કામચલાઉ વ્યવસ્થા જેવી છે. આ અવસ્થાની પણ સમયમર્યાદા છે. ફરી તું જ્યારે દૂષિત અન્ન, જળ, વાયુના વાતાવરણમાં જઈશ એટલે વર્ષ, બે વર્ષ પૂર્વાવસ્થામાં આવી જશે.

આ તો ઉછીની મળેલી શાંતિ છે, તે કાયમ નહિ રહે. પરંતુ જ્યારે તું સદ્ગુરુ મેળવીને આપમેળે પ્રયત્ન કરીને આ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરશે ત્યારે તે ચિરસ્થાયી હશે. તે તારી પોતાની કરેલી કમાણી હશે. અત્યારે તો સરયુદાસજીના સહાયક માધ્યમના નિમિત્ત રૂપે, પૂર્વભૂમિકા માટે આ અવસ્થા આપી છે.

તને ખોટી સમજણ ઊભી ન થાય એ હેતુથી સ્પષ્ટપણે સમજાવું છું. વજનાથજીએ કરેલા આ સ્પષ્ટ અને મહત્વપૂર્ણ ખુલાસાથી મને ખૂબ સંતોષ થયો.

વજનાથજીએ કહ્યું : હવે જ્યાં સુધી સરયુદાસજીનું કાર્ય પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી ખોરાકમાં ફક્ત દૂધ-ચોખા જ લેજે. એ સિવાય બીજો કંઈ પણ ખોરાક ન લેતો.

મેં કહ્યું : પણ અહીં દૂધ-ચોખાની વ્યવસ્થા કઈ રીતે થઈ શકશે ?

વજનાથજીએ કહ્યું : થઈ જશે... બસ. તે દિવસથી મારું રસોઈ બનાવીને જમવાનું કાર્ય બંધ થયું. વજનાથજીના સેવક પ્રેતાત્માઓ બંને વખત દૂધ, ચોખા, ખીરની વ્યવસ્થા કરતા.

વજનાથજીની ગુફામાં આવેલી અભરાઈ એ મારો ખોરાક મેળવવાનું સ્થળ બની ગઈ. સવારે દૂધ, બપોરે તથા સાંજે દૂધ-ચોખા અભરાઈ પરથી જ હું જાતે લઈને જમી લેતો.

દિવસ દરમિયાન તાંત્રિક પ્રયોગો તથા રસસિદ્ધિના પ્રયોગો મારી નોટબુકમાં ઉતાર્યા કરતો. વ્રજભાષા તથા દેવનાગરી ભાષાના અમુક અર્થો વજનાથજીને જ પૂછી લેતો. રાત્રે વજનાથજી સાથે સિદ્ધગુફામાં જઈ શાંતિથી બેસતો અને તેમના શિષ્યોનું ક્રિયાકાંડ જોયા કરતો.

વજનાથજીના શિષ્યો જે ક્રિયાઓનો અભ્યાસ કરતા તેનો ઉલ્લેખ ક્યારેક આપોઆપ સમજાઈ જતો, ક્યારેક વજનાથજી પાસેથી હું દિવસના ભાગમાં જાણી લેતો.

વજનાથજીના શિષ્યવર્ગનો અભ્યાસક્રમ રસપ્રદ અને જાણવા જેવો છે. અલબત્ત, તેમાંથી અમુક પ્રસંગો તથા વર્ણનોનો ઉલ્લેખ કરવા માટે મંજૂરી નહિ હોવાથી અહીં ઉલ્લેખ કરવામાં મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થતું હોઈ તે દર્શાવેલ નથી.

આ અંગેની ચર્ચા આપણે તિલકનાથથી શરૂ કરીએ :

તિલકનાથ એ વજનાથજી પછી શાસનધુરાના ઉત્તરાધિકારી હતા. તેઓ નાથ સંપ્રદાયના દર્શની સાધુ હતા. બાળપણથી લીધેલ સંન્યાસ, યોગ અને તપસ્યામાં તપાવેલ સુદૃઢ શરીર, નિરંતર ઉદાસીભાવ તથા ધીરગંભીર મુખમુદ્રા, છતાં આંખોમાં વેધકતા, સતર્કતા અને ચકોરતા સ્પષ્ટ ચમકતી રહેતી.

ગળામાં નાદસિંગી, કડી તથા નાથ જનેઉથી તેમની પ્રતિભા વધુ ગૌરવશાળી ઉપસતી હતી. તેમને જોતાં જ એવી લાગણી થતી કે તેઓ સિદ્ધગુફાના ભાવિ આધારસ્તંભ રૂપે યથાર્થ છે.

માનસિક યોગ દ્વારા તેઓ ઇચ્છાશક્તિ તથા સંકલ્પ-સિદ્ધિ ઉપર પ્રભુત્વ ધરાવતા હતા. એમણે માનસયોગ સાથે દક્ષિણ કલ્પ અને સ્મશાનક્રિયા ઉપર આધિપત્ય મેળવ્યું હતું.

સ્વભાવે તેઓ પરાક્રમી, ઉદાર અને વિચક્ષણ બુદ્ધિના મહાત્મા હતા.

વજનાથજી સાથે 'સિદ્ધગુફા'માં બેસીને સમય અને વાતાવરણ અનુકૂળ જોઈ હું સર્વ શિષ્યો સાથે આછોપાતળો પરિચય કેળવવાનો પ્રયત્ન કરતો. જોકે આ અંગે વજનાથજીને કંઈ અણગમો પણ ન હતો. સાથે સાથે વજનાથજીએ મને દેહશુદ્ધિની ક્રિયામાંથી પસાર કર્યો હતો એટલે સૌને મારા માટે ઓછી-વધારે ઔપચારિકતા પૂરતી, પણ લાગણી હતી.

તેમણે પોતાના અભ્યાસ સમય બાદ સહજભાવે મારી સાથે વાતચીત કરતી વખતે નિર્દોષભાવે કહ્યું : જુઓ, આ આખી ગુફા સોનામહોરથી અને આભૂષણ-ઝવેરાતથી ભરેલી છે. તિલકનાથના કહેતાંની સાથે મેં ચારેતરફ દષ્ટિ કરી તો અન્ય શિષ્યો તથા મોટી જખાશય જેવી છીપ, જલધારા કંઈ જ નહિ દેખાતા ચોતરફ સોનાચાંદીના સિક્કાઓનાં ઢગલા, આભૂષણો, સિંહાસનો, ઝુમ્મર, ઝવેરાતથી મઢેલાં નાનાંમોટાં આભૂષણો તથા ચલણી નોટોથી સિદ્ધગુફા ખીચોખીચ ભરેલી દેખાઈ. ફક્ત વજનાથજી એમના આસન ઉપર યથાવત્ બેઠેલા જણાયા. ઘડીભર તો હું વિચારશૂન્ય બનીને ચારેતરફ જોઈ રહ્યો.

મને જણાવવામાં આવ્યું હતું કે દષ્ટિ-ભ્રમણાનો આ પ્રયોગ છે પણ કેટલો સચોટ અને વાસ્તવિક, જે દશ્યને આંખો જોઈ રહી છે તેને અસત્ય કેમ માનવું ? છતાં બધું ભ્રામક હતું.

તિલકનાથે કહ્યું : તંદ્રા છોડો, બહાર આવો. શેતરંજની હુકમી ચાલ થતી હોય તેમ તિલકનાથ જેમ મને કહી રહ્યા હતા તે જ સંભળાતું હતું. મારી દષ્ટિ, બુદ્ધિ, વિચારો તેમની ઇચ્છાશક્તિનાં જાણે માધ્યમો બની ગયાં હતાં.

તેમણે જ માયાજાળ પાથરી હતી અને તેમણે જ સંકેલી લીધી. હું તો દ્રષ્ટા માત્ર હતો. જતાં 'તંદ્રા છોડો', 'બહાર આવો' શબ્દપ્રયોગ કરીને તેમણે એવો સંકેત કર્યો હતો કે જગતમાં વ્યાપેલી માયા વિચારો અને સમજણની ભૂમિકા પ્રમાણે જ મહત્વ ધરાવે છે. અન્યથા આપણો જ ભ્રમ છે. આપણે માયાને નથી ભોગવી રહ્યા પરંતુ માયા જ આપણો ભોગ કરી રહી છે. તેથી જ તિલકનાથે સાંકેતિક શબ્દપ્રયોગ કર્યો હશે : 'તંદ્રા છોડો', 'બહાર આવો' ખેર ! જે હોય તે, પરંતુ તિલકનાથના કહેવાથી સિદ્ધગુફાનું વાસ્તવિક દશ્ય સામે દેખાઈ રહ્યું હતું. બધી જ માયા-સંપત્તિ અદશ્ય થઈ ગઈ.

બે-ચાર મિનિટોમાં જ મેં અમીર અને ગરીબ થઈ જવાનો અનુભવ કરી લીધો. જ્યારે અઢળક ખજાનાનું દશ્ય જોયું ત્યારે મારી માલિકી ન હોવા છતાં મનોમન ખૂબ મજા આવી. સંવેદનાની કિનારી ઉપર અમીરાતનો રંગ ચડી ગયો અને બધું જ્યારે અદશ્ય થયું ત્યારે આશ્ચર્યમિશ્રિત ઉદાસીન ભાવોની લાગણી

થઈ આવી. જાણે મારી નજર સામેથી બધું ઝૂંટવાઈ ગયું. ક્ષણિક સમય માટે મન દુઃખી થઈને ગરીબીનો અનુભવ કરી રહ્યું હતું.

તિલકનાથે કહ્યું : સંસારના માયાગ્રસ્ત ગૃહસ્થોનું વાસ્તવિક જીવન પણ આવું જ હોય છે.

તિલકનાથ દક્ષિણ કલ્પના સંદર્ભમાં દક્ષિણ કાલી તથા કાલીનાંભિન્ન રૂપો જેવાં કે સ્મશાનકાલી, ભદ્રકાલી, ગૃહકાલી, મહાકાલીના ભિન્ન મંત્રો તથા તેની સાધનક્રિયા કરતા જેમાં કર્મકાંડના અનુસંધાન પૂજા-પ્રજ્ઞાલિકા, સાધનમંત્ર, ધ્યાન, યંત્ર, પીઠપૂજા, ભૈરવપૂજા, આહ્વાનક્રિયા, અસ્ત્રપૂજા, સ્તોત્ર, કવચ આદિનો સમાવેશ થાય છે.

અહીં મહત્વની એક વાત એ છે કે સિદ્ધપુરુષો દ્વારા જ્યારે પદ્ધતિસરની સાધના શરૂ થાય છે ત્યારે સાધકને તેના સાધનાકાળ દરમ્યાન આવનાર તમામ વિઘ્નોનો, ભયસ્થાનોનો, પ્રલોભનોનો તથા ક્રમાનુસાર આવતાં પરિણામોનો પહેલેથી ખ્યાલ હોય છે તેથી સાધક નિશ્ચિત સમયમર્યાદામાં ઝડપથી આગળ વધીને સારતત્ત્વ સુધી પહોંચી જાય છે. સમર્થ ગુરુ સાધકને પોતાના સાન્નિધ્યમાં રાખીને પહેલેથી જ તેને દરેક બાબતથી માહિતગાર કરી દે છે.

આવનાર દરેક સંકટ, વિઘ્ન, પ્રલોભન તથા ભયનો સાધકને પહેલેથી જ ખ્યાલ હોય છે તેથી તેનો આત્મવિશ્વાસ ડગી જવાને બદલે વધુ દૃઢ થાય છે. કારણ કે સાધનાકાળ દરમ્યાન જેમ જેમ દરેક બાબત તેની સામે આવે અને પસાર થાય તેનાથી તે માહિતગાર હોવાથી દૃઢ વિશ્વાસને સ્થાપિત કરતા જાય છે.

વજ્રનાથજીના બીજા શિષ્ય વિભૂતિનાથનું વ્યક્તિત્વ વિશિષ્ટ પ્રકારનું હતું. તેઓને પણ બાળપણથી દીક્ષિત કરેલા. નાની ઉંમરમાં તેમણે ચાર વર્ષ સુધી ફક્ત વડની તથા બીલીવૃક્ષની ભભૂતિ (રાખ) ખાઈને અખંડ ધૂણીની તપસ્યા કરી હતી તેથી જ તેમનું નામ વિભૂતિનાથ રાખવામાં આવ્યું હતું. તેઓ હંમેશાં શરીર ઉપર વિભૂતિ (રાખ) ચડાવેલી રાખતા.

રામાદલી તથા શંભુદલી નાગા મહાત્માઓ ખાસ પદ્ધતિથી ભભૂતિ બનાવે છે. તેઓ મુખ્યત્વે વડ, પીપળ, બીલીવૃક્ષ, ગૂલર તથા વગડાઉ છાણાંની રાખ બનાવી તે રાખને કપડાથી ચાળી લઈ ગાયના દૂધમાં તેના પિંડ બનાવી સૂકવી લે છે. પછી ધૂણીના તીવ્ર અગ્નિમાં તે રાખના ગોળાને તપાવીને લાલ કરી લે છે. પછી ઠંડા થયા બાદ તેને ખાંડી-ફૂટી કપડામાં ચાળી લે છે. ત્યાર બાદ તેને શરીર ઉપર ચર્ચિત કરવામાં આવે છે. આ ક્રિયાને ભસ્મી ચડાવવાની ક્રિયા કહેવામાં આવે છે. ભસ્મી ચડાવતી વેળાએ તેનો મંત્ર ઉચ્ચારવાનો હોય છે. ભસ્મી ઉતારતી વખતે પણ ભસ્મી ઉતારવાનો મંત્ર હોય છે.

વિભૂતિનાથ સ્મશાનક્રિયા અને મુંડસાધનની વિશેષ સાધના કરતા. તેમણે સ્મશાનક્રિયા દ્વારા સદ્યોજાત કલ્પ, ધોરેશ્વરી સિદ્ધિ તથા અધોર કલ્પની સિદ્ધિ મેળવી હતી.

વિભૂતિનાથે પોતાના આસનને જ સ્મશાનભૂમિ સમાન બનાવીને રાખ્યું હતું. સ્મશાનની ચિતાભસ્મ લાવી પોતાના આસન ઉપર પાથરી ત્યાં જ એક વેદી (યજ્ઞકુંડ) બનાવી હતી જેની નીચે એકસો મુંડ (ખોપરી) વિધિ-વિધાનપૂર્વક દાટવામાં આવી હતી. એકસો મુંડમાં પાંચ પ્રકારની ખોપરીઓનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. વીસ ખોપરી મનુષ્યની, વીસ ખોપરી વૃષભની, વીસ ખોપરી સર્પની, વીસ ખોપરી શ્વાનની તથા વીસ ખોપરી શિયાળની લાવીને તેના ઉપર વેદીની રચના કરી હતી. વેદીની દસે દિશાઓને અભિમંત્રિત કરીને તેઓ જ્યારે ધોરેશ્વરીદેવીનું આહ્વાન કરતા ત્યારે ગુફામાં ભયાનક હુંકારનો શબ્દઘોષ થતો.

વેદી ઉપર પ્રજ્વલિત અગ્નિના પ્રકાશમાં વિભૂતિનાથનું વ્યક્તિત્વ અતિ ગંભીર અને વિકરાળ દેખાતું. તેમનું દૃઢ અને માંસલ શરીર, વિશાળ કપાળ, હંમેશાં લાલ અંગાર માફક જણાતી મોટી આંખો, એકસરખી ગૂંથેલી જટા, દાઢ ૧, મૂછથી છવાયેલો ભરાવદાર ચહેરો અદ્ભુત પ્રતિભા ઉપસાવતો હતો.

તેઓએ સદ્યોજાત કલ્પ દ્વારા તથા ધોરેશ્વરી સાધના દ્વારા દીર્ઘાયુષ, અજર શરીર તથા ઇચ્છિત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાની કૃપા મેળવી હતી. ત્રિકાળજ્ઞાન, ષટ્કર્મ, અભયપદ આદિ સિદ્ધિઓ તેમણે પ્રાપ્ત કરી હતી.

સ્વભાવે તેઓ ગંભીર, ઓછાબોલા અને કોધી હતા. છતાં કદી કોઈ પ્રકારની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન તેઓ કરતાં નહીં. તેઓ આ દરેક ક્રિયા બાલ્યાવસ્થાથી જ વજ્રનાથજી પાસેથી ગ્રહણ કરી રહ્યા હતા.

એક વાર તેમની પાસે હું બેઠો હતો અને તેમનો ક્રિયા-કર્મકાંડ કરવાનો સમય થયો એટલે તેમણે પોતાની ઝોળીમાંથી એક કાળું કપડું કાઢ્યું. તે આશરે એક ચોરસ ફૂટ જેટલું હતું. તેની ફરતી કિનારી સિંદૂરી કપડાથી ઓટેલી હતી, તે મને આપતાં કહ્યું : લો આ કપડાને જમીન ઉપર પાથરી જે ઇચ્છા હોય તે દશ્યો જુઓ. એમ કહી તે કપડું મને આપી પોતે પોતાના આસન ઉપર ચાલ્યા ગયા.

મેં કુતૂહલથી તે કાળા કપડાંને જમીન ઉપર વ્યવસ્થિત રીતે પાથરી તેના ઉપર દ્રષ્ટિ કરી. ઘણા દિવસોથી ઘર, કુટુંબીઓ, મિત્રોથી દૂર હતો એટલે સૌ પ્રથમ તેમને જોવાની ઇચ્છા આપોઆપ થઈ આવી.

જેમ ટેલિવિઝનમાં સ્પષ્ટ દશ્ય દેખાય તેમ તે રૂમાલનું રૂપાંતર પણ સ્ક્રીનમાં થઈ ગયું. આશ્ચર્ય સાથે હું ઘરના સભ્યોને તેમની દિનચર્યામાં વ્યસ્થ બનેલા જોઈ રહ્યો હતો. મિત્રો, શહેરની બજારો, દુકાનો બધું જ સ્પષ્ટ દેખાઈ રહ્યું હતું. ત્યાર બાદ અનેક સ્થળો, શહેરો મંદિરો તથા વિદેશી દશ્યો જોયાં. વીસ-પચીસ મિનિટ સુધી હું આશ્ચર્યમિશ્રિત આનંદ માણી રહ્યો.

વિભૂતિનાથે આવી મારી પીઠ ઉપર હાથ મૂકીને કહ્યું : ક્યાં સુધી જોયા કરશો ? ઘણો સમય પસાર થઈ ગયો છે.

તેમના કહેવાથી મારું ધ્યાન રૂમાલ ઉપરથી હટી ગયું. મેં વિભૂતિનાથ સામે જોઈ આશ્ચર્ય વ્યક્ત કર્યું.

વિભૂતિનાથે મને પૂછ્યું : શું જોયું ? મેં કહ્યું : મારા પરિવારના સભ્યો, મિત્રો, શહેર અને ઘણુંબધું જોયું.

વિભૂતિનાથે સહેજ સ્મિત કરીને કહ્યું : તમારા પરિવારના સભ્યો શું કરી રહ્યા હતા ?

મેં કહ્યું : દરેક પોતાની કામગીરીમાં વ્યસ્ત હતા. મિત્રો પણ પોતાના વ્યવસાય, ખાનપાન, અવરજવર કરતા દેખાતા હતા.

વિભૂતિનાથે પૂછ્યું : અત્યારે રાત્રિના સમયે બે વાગ્યે બધા આરામ કરી રહ્યા હોય કે પછી દિનચર્યા અને વ્યવસાયમાં હોય ?

હું વિચારમાં પડ્યો. તેમની વાત તો સાચી હતી. રાત્રિના સમયે તો બધા જ સૂતા હોય, તો પછી દેખાયેલાં દશ્યો દિવસનાં તથા બધા જ સ્નેહી, મિત્રો, કુટુંબીઓ કાર્યરત કેવી રીતે હોઈ શકે ?

પરંતુ મારી પાસે તેનો જવાબ નહોતો. મેં પ્રશ્નાર્થ દષ્ટિએ વિભૂતિનાથ સામે જોયું.

તેમણે કહ્યું : મેં આ ચૌપાલ (રૂમાલ) આપતી વખતે તમને કહ્યું હતું કે તમારે જે દશ્યો જોવાં હશે તે તમોને દેખાશે. તેથી તમે તમારી ઈચ્છા મુજબનાં દશ્યો જોવા માટે મનને સંકલ્પ અવસ્થા સાથે જોડાણમાં મૂક્યું. તેથી તમે જે પ્રમાણે ઈચ્છા કરતા ગયા તે મુજબનાં દશ્યો તમને દેખાયાં.

વધુ સ્પષ્ટતા કરતાં વિભૂતિનાથે કહ્યું : જેમ મનુષ્ય સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં બધાં દશ્યોને પોતાની હાજરી સહિત અનુભવે છે એ જ પ્રમાણે આ ક્રિયા દ્વારા વિચારોની, મનની, અજ્ઞાત મનની, ગુપ્ત ઈચ્છાઓની પ્રતિકૃતિ તાદશ રીતે જોવા મળે છે.

જો તમે એવી ઈચ્છા કરી હોત કે જે વાસ્તવિક દશ્ય છે તે જ મને દેખાય, તો અવશ્ય વાસ્તવિક દશ્ય જોવામાં આવત. પરંતુ તમે જે ઈચ્છાઓ કરતા ગયા તે પ્રમાણે તે સાકારરૂપે તમોને ચૌપાલમાં દેખાતી ગઈ.

વિભૂતિનાથે સહેજ વ્યંગ કરતાં કહ્યું : કેમ, તમોને ઈશ્વરનાં દર્શન કરવાની કે આત્મદર્શન કરવાની ઈચ્છા ન થઈ ?

તેમના પ્રશ્નથી હું ગૂંચવાયો, ત્યારે તેમણે જ ખુલાસો કર્યો : ‘જ્યાં સુધી કોઈ પણ સિદ્ધિ અથવા સિદ્ધ વસ્તુ સામાન્ય મનુષ્યની સામે ન આવે ત્યાં સુધી તેની બુદ્ધિ વિવેકપૂર્ણ આચરણ કરે છે. પરંતુ જ્યારે એકાએક અથવા અપરિપક્વ સમયે કોઈ સિદ્ધિ અથવા સાધન પ્રાપ્ત થઈ જાય ત્યારે આવી જ પરિસ્થિતિ થાય છે. એટલા માટે જ સિદ્ધિના સામર્થ્યને પચાવવા માટે પહેલાં શારીરિક તથા માનસિક અવસ્થાને કેળવવી પડે છે. અન્યથા અયોગ્ય વ્યક્તિને સાંપડેલી સિદ્ધિ સર્જનના બદલે વિનાશનું કાર્ય આરંભે છે.

વિભૂતિનાથની વાતમાં મર્મ સાથે ગૂઢાર્થ સમાયેલો હતો. હું તેમનું કહેવાનું તાત્પર્ય સમજી ગયો હતો. વિષમ સમયમાં ધૈર્ય, વિવેક, સિદ્ધાંત, નિયમ તથા નૈતિકતાની કસોટી થાય છે.

વિભૂતિનાથ સાથે જ્યારે મારે પરિચય થયો ત્યારે તેઓ મૃત સંજીવની કલ્પ તૈયાર કરી રહ્યા હતા. આ મૃત સંજીવની કલ્પનો હિમાલય ક્ષેત્રના સિદ્ધપુરુષો સમયાનુસાર ઉપયોગ કરે છે. તેનો હેતુ કાયાકલ્પ, કોઈ મહાત્માના મૃત શરીરને જીવંત કરી મહત્વનાં સૂત્રો, સ્થાન, અનુભવ જાણવા માટે થાય છે.

મૃત સંજીવની ક્રિયાનો આછો ઉલ્લેખ તેમણે આ પ્રમાણે દર્શાવેલો : સૌ પ્રથમ ગુરુ પાસેથી મંત્ર પ્રાપ્ત કરી તેને ચાર કરોડની સંખ્યામાં જપવાનો હોય છે. (તે અધોર મંત્રનો અહીં ઉલ્લેખ નથી કરવામાં આવ્યો કારણ કે હું પણ તેનાથી અજાણ છું.)

ચાર કરોડની સંખ્યામાં જપાયેલો અધોર મંત્ર જાગ્રત થઈ સિદ્ધ થઈ જાય છે. ત્યાર બાદ મંગળવાર અને કૃષ્ણપક્ષની અષ્ટમીની રાત્રિએ સ્મશાનની મધ્યમાં બેસી સવા ઘડી આ મંત્રનો જાપ કરી મૃત સંજીવની ક્રિયા શરૂ કરવી.

અંકોલવૃક્ષ નીચે બેસી શિવલિંગની સ્થાપના કરી તેની પાસે એક માટીનો ચરુ (ઘડો) ધોડોપચાર વિધિથી સ્થાપિત કરવો જોઈએ. ત્યાર બાદ જ્યાં સુધી વૃક્ષને ફૂલ અને ફળ ન આવે ત્યાં સુધી નિરંતર અધોર મંત્રનો જાપ કરતા રહેવું. જ્યારે ફૂલ આવીને ફળ આવી જાય ત્યારે નીચે મૂકેલ ઘડો ભરાય તેટલા ફળથી ઘડો ભરી લેવો. તે બધાં ફળ સૂકવી તેના ફોતરાં સાફ કરી તેનો ગર્ભ માત્ર અલગ રાખી લેવો. પછી સ્વાતિ નક્ષત્રમાં અંકોલફળને ડમરુચંત્રમાં ભરી પાતાલવિધિથી તેનું તેલ ખેંચવું. આ તેલને તામ્રપાત્રમાં ભરીને રાખવું. આ તેલ મૃત સંજીવની વિદ્યાનું સત્ત્વ છે.

આ ક્રિયા દરમ્યાન વચ્ચે સૂર્યગ્રહણ અથવા ચંદ્રગ્રહણ ન આવવું જોઈએ. આ તેલથી મૃતાવસ્થા પામેલ મનુષ્યને ફરી જીવન મળે છે.

આ સિદ્ધ તેલ દ્વારા કેટલું આયુષ્ય મળે તે મને ખ્યાલ નથી પરંતુ હિમાલયના અમુક સિદ્ધ લોકો આ ક્રિયા દ્વારા અતિ ઉપયોગી એવા મૃતદેહને સજીવન કરી તેની પાસેથી મહત્વની વિગતો જાણી લે છે.

વિભૂતિનાથ પાસે જે રાત્રે હું પરિચયમાં આવેલો તે રાત્રે જ્યારે હું વજ્રનાથજી સાથે પાછો ફરવા માટે ઊભો થયો ત્યારે વિભૂતિનાથે ઇશારાથી મને નજીક આવવા કહ્યું. હું નજીક જઈને બેઠો એટલે એમણે નાની ભૈરવ ઝોળીમાંથી એક વનસ્પતિની સળી કાઢી પાણીમાં બોળી મારી બંને આંખોમાં આંજી દીધી. પછી કહ્યું, હવે જાઓ. આંખમાં કપૂર આંજવાથી જેવી અનુભૂતિ થાય તેવી અસર થતી હતી.

હું જ્યારે ગુફામાંથી બહાર નીકળ્યો ત્યારે મારા આશ્ચર્યનો પાર ન હતો. એવા અંધારામાં પણ દરેક ચીજ મને દિવસના પ્રકાશમાં દેખાય તેવી સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. હું વજ્રનાથજી સાથે તેમની ગુફા સુધી ગયો ત્યાં સુધી એમણે આપેલી વનસ્પતિ ટોચનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર ન પડી.

સિદ્ધ મહાત્માઓને મન આવી બાબતો રમૂજ સરખી હતી પરંતુ મારા માટે આશ્ચર્યના પર્વત સમાન હતી. જેમ કાબેલ ડૉક્ટર દર્દીને તેની શક્તિ મુજબ જ દવાના ડોઝ આપે છે તેમ સિદ્ધ લોકો પણ સામાન્ય માણસને તેની ક્ષમતા પ્રમાણે જ અનુભૂતિ કરાવે છે.

ત્યાર પછી ચૈતન્યભારતી તથા નારદાનંદના પરિચયમાં આવ્યો, ચૈતન્યભારતી અષ્ટાંગયોગ ક્રિયાનો અભ્યાસ કરી રહ્યા હતા. પાતળું, સશક્ત, ગૌરવર્ણુ તેમનું શરીર, શાંત અને શીતળ મુખમુદ્રા તથા અતિ તેજસ્વી પ્રભાવયુક્ત ભૂરી આંખો, ટૂંકી છતાં પ્રમાણસર જટા, દાઢી, મૂંછ તેમના વ્યક્તિત્વની આગવી પ્રતિભા વ્યક્ત કરતાં હતાં. તેઓ શાંત અને સરળ સ્વભાવના સંસ્કૃતભાષી મહાત્મા હતા.

તેઓ યોગાભ્યાસ પહેલાં એક અનોખી ક્રિયા કરતા. હથેળીમાં સમાય તેટલો પારો લઈ તેના ઉપર અમુક વનસ્પતિનો રસ નાખી બીજા હાથેથી ધીમે ધીમે તેને મસળતા. તે પારો મસળતાં મસળતાં હથેરી દ્વારા જ શરીરમાં ઊતરી જતો. પછી ફરીથી આ જ ક્રિયા બીજા હાથમાં પારો લઈને કરતા. સંપૂર્ણ પારો શરીરમાં દાખલ થઈ ગયા પછી તેઓ ધ્યાનસ્થ થતા. ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં — પદ્માસન અવસ્થામાં જ તેઓ પોતાના આસનથી આશરે પાંચ-છ ફૂટ ઊંચે હવામાં તોળાઈ જતા.

આ દૃશ્ય મેં જોયેલું. તેમ જ વજ્રનાથજી પાસેથી જાણવા મળેલું કે ચૈતન્યભારતી ક્યારેક સમાધિસ્થ અવસ્થામાં જ ગુફા બહાર ચાલ્યા જતા અને કલાકો પછી હવામાં તોળાયેલી સમાધિસ્થ અવસ્થામાં પાછા આવતા.

વજ્રનાથજીએ ચૈતન્યભારતી વિશે મને જણાવ્યું કે, ચૈતન્યભારતી જ્યારે બાલ્યાવસ્થામાં મારી સાથે ગુફામાં રહીને ધૂણીની સેવાપૂજા કરતો ત્યારે એક વાર ફૂલવાડી તરફ ફળફૂલ લેવા ગયો હતો ત્યાં તેને એક તિબેટી લામાનો સંપર્ક થઈ ગયો. તે લામા આકાશમાર્ગે અવરજવર કરતા અને યોગક્રિયા સાથે તંત્રક્રિયાનું જોડાણ કરી ઝડપી પરિણામ લાવવાની સરળ રીતોનું સંશોધન કરતા. તેઓ ફૂલવાડીમાં વનસ્પતિ હેતુથી જ આવેલા. એ સમયે ચૈતન્યભારતીનું બાલજોગી સ્વરૂપ જોઈ તેઓને મમતા, લાગણી થઈ આવી. ત્યારે પ્રેમપૂર્વક એક વનસ્પતિનો પરિચય કરાવીને કહ્યું હતું કે જ્યારે તું સૂક્ષ્મ શરીર, આકાશગમન, અદશીકરણ, કાયાકલ્પ, પરકાયાપ્રવેશ આદિની ભૂમિકામાં આવે ત્યારે અમુક વનસ્પતિના રસની મદદથી શરીરમાં સુસંસ્કૃત ક્રિયાથી તૈયાર કરેલો પારો શરીરમાં ફેલાવી દેવો. ત્યાર બાદ યોગસાધનમાં પ્રવૃત્ત થવું જેથી તરત જ અનુભૂતિ અને પ્રમાણ મળશે અને ઝડપથી અભ્યાસક્રમ આગળ વધી શકશે. મેં જોયું કે જ્યારે ચૈતન્યભારતી સમાધિ છોડતા અને સહજ અવસ્થામાં આવતા ત્યારે અમુક વનસ્પતિનાં પાન સહતિનું પાણી એક લાકડાની કથરોટમાં ભરીને થોડી વાર ઊભા રહેતા.

પછી કથરોટમાંથી બહાર આવી પાણી ઢોળી નાખી તેમાંથી પારો એકત્ર કરી લેતા જે પારો તેમના શરીરમાં પરિભ્રમણ કરતો તે આ ક્રિયા દ્વારા બહાર નીકળી આવતો.

તેમની સાથે વાતચીત કરવામાં મને તકલીફ પડતી કારણ કે તેઓ તો હિંદી સમજી શકતા પણ હું સંસ્કૃત ભાષા સ્પષ્ટ નહોતો સમજી શકતો.

તેમણે મારા ઉપર એક નાનકડો પ્રયોગ સ્વાદ, સ્પર્શ, ગંધ, શ્રવણની અનુભૂતિ થવાની — જ્ઞાનેન્દ્રિયનું જોડાણ કાપી નાખવાની ક્રિયાનો કર્યો.

તેમણે તેમના જમણા હાથનો અંગૂઠો મારી બંને ભ્રમર વચ્ચે રાખી તથા મધ્યમાં આંગળીને માથા ઉપર તાળવાના મધ્ય ભાગે અડાડી સહેજ દબાણ આપ્યું. મારી શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા ઉપર તેમનું ધ્યાન હતું. થોડી વાર પછી અંગૂઠાનું અને મધ્યમાં આંગળીનું દબાણ ઓછું- વધારે કરી હાથ પાછો લઈ લીધો.

બીજી ક્ષણે જ આજુબાજુ થતો અવાજ, વાતચીત હું સાંભળી શકતો ન હતો. તેમણે મારા શરીર ઉપર સ્પર્શ કર્યો પણ સ્પર્શેન્દ્રિય બિલકુલ કામ આપતી નહોતી. તેમણે ધૂણીમાંથી ગરમ ચીપિયો કાઢીને મને અડાડ્યો પરંતુ કોઈ

સ્પર્શમાત્ર પણ અનુભૂતિ થતી ન હતી. તેઓ બોલતા હતા તે સંભળાતું નહોતું. સ્પર્શનો ખ્યાલ નહોતો. તેમણે ઝોળીમાંથી લવિંગ કાઢી ચાવવા માટે આખું તેનો સ્વાદ નહોતો જણાતો, તેમ જ ગુફામાં પ્રસરેલી ધૂપની અવિરત સુગંધ પણ નહોતી અનુભવાતી.

હું સમજી શકતો હતો કે મારા શરીરની દરેક સંવેદનશીલ ક્રિયા અટકી ગઈ છે. જ્ઞાનતંતુઓનાં જોડાણ કપાઈ ગયાં છે. ફક્ત મગજ વિચારી શકતું હતું અને આંખો જોઈ શકતી હતી. બે-પાંચ મિનિટ તો કુતૂહલવશ કાંઈ વિચાર ન આવ્યો પરંતુ થોડી વારે થયું કે આ અવસ્થા જ કાયમ માટે તો નથી રહેવાની ને ? એ વિચાર આવતાં જ મારા ચહેરાના ભાવ બદલાઈ ગયા. ચૈતન્યભારતી ધીમેથી હસી પડ્યા.

તેમણે ડોક પાછળ આવેલા કરોડરજ્જુના મણકા ઉપર હળવેથી કાંઈક સખત વસ્તુનો પ્રહાર કર્યો. જેમ એનેસ્થેશિયાથી બેશુદ્ધ થયેલા દેહમાં અમુક સમય પછી ભાન ધીમે ધીમે પાછું આવે તેમ હું મૂળ પરિસ્થિતિમાં આવવા લાગ્યો. સંપૂર્ણ સ્વસ્થ થયા પછી ચૈતન્યભારતીએ આ ક્રિયાના સંદર્ભમાં મને સમજાવ્યું પણ સંસ્કૃત ભાષાને કારણે હું વ્યવસ્થિત રીતે સમજી ન શક્યો.

નારદાનંદ અને ચૈતન્યભારતી બંને શિવદલી શાખાના દસનામ સંપ્રદાયના મહાત્માઓ હતા.

નારદાનંદ પણ અષ્ટાંગયોગ ક્રિયાનો અભ્યાસ કરી રહ્યા હતા. તેઓ એ સમયે બે પ્રકારની ક્રિયાઓ ઉપર વધુ ધ્યાન આપી રહ્યા હતા : એક સર્વાંગી ક્રિયા, બીજી બજરૌલી ક્રિયા. સર્વાંગી ક્રિયા માનસયોગ સાથે સંકળાયેલી છે. માનસયોગના અનુસંધાનમાં સંકલ્પશક્તિ-ઈચ્છાશક્તિ ઉપર સંપૂર્ણ પ્રભુત્વ મેળવી લેવામાં આવે છે.

નારદાનંદે સર્વાંગી ક્રિયા સંપૂર્ણ સિદ્ધ કરી લીધી હતી. આ ક્રિયાની વિશિષ્ટતા એ છે કે તેમાં કોઈ દેવદેવીનું કે મંત્રતંત્રનું સાધન નથી કરવામાં આવતું. સાધક પોતાની જાતને જ સિદ્ધ કરે છે. આ ક્રિયાને પ્રાચીન કાળમાં સૂફી લોકો, તત્ત્વચિંતકો તથા ગૃહસ્થો હસ્તગત કરતા કારણ કે આ ક્રિયા ભૌતિક જીવનમાં તેમ જ આધ્યાત્મિક જીવનમાં ખૂબ ઉપયોગી નીવડે છે.

આ ક્રિયાનો સિદ્ધાંત એવા પ્રકારનો છે કે મનુષ્યનો જન્મ થાય ત્યારે તેનું પ્રતિભામંડળ પણ જન્મ લે છે જેને અંગ્રેજીમાં aura કહેવામાં આવે છે. શરીરના જન્મ સાથે તેનો પડછાયો પણ જન્મ લે છે. પંચ મહાભૂત શરીરના બે પ્રકાર છે : સ્થૂળ શરીર અને સૂક્ષ્મ શરીર; એ જ રીતે પડછાયાના પણ બે પ્રકાર હોય છે : પૃથ્વીતત્ત્વની સ્થૂળ છાયા અને પ્રતિભામંડળની સૂક્ષ્મ છાયા.

આપણાં શાસ્ત્રોના મત પ્રમાણે સ્થૂળ શરીરનો નાશ થાય છે, જ્યારે સૂક્ષ્મ શરીરનો નાશ નથી થતો. એ જ રીતે સ્થૂળ છાયા સ્થૂળ શરીર સાથે નાશ પામે છે, જ્યારે સૂક્ષ્મ છાયા(પ્રતિભામંડળ)નો નાશ નથી થતો.

આ સૂક્ષ્મ છાયાના સાધન-કર્મને સર્વાંગી ક્રિયા કહેવામાં આવે છે, જેને સિદ્ધ કરવા માટે સ્થૂળ શરીરના માધ્યમ વડે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.

આપણે સાંભળતા આવ્યા છીએ કે જે કાંઈ છે તે આપણામાં જ સમાયેલું છે; બીજે ક્યાંય શોધવા જવાની જરૂર નથી. આત્મસંશોધન કરવું, આત્મખોજ કરવી, હું કોણ છું ? હું શું છું ? એવી ઘણીબધી બાબતો આપણે વાંચતા-સાંભળતા આવ્યા છીએ.

આ અંગે ઘણાબધા વિચારો, મંતવ્યો દરેક સંપ્રદાયમાં પ્રવર્તી રહ્યા છે. પરંતુ તેને સરળતાથી સહજ ભાવમાં સમજી શકાય એવાં સૂચનો, માર્ગો ઉપલબ્ધ નથી.

મારા અંગત મંતવ્ય મુજબ સર્વાંગી ક્રિયા ગૃહસ્થ જીવન માટે ખૂબ જ ઉપયોગી અને સંપૂર્ણ સાત્ત્વિક ક્રિયા છે જે ભૌતિક જરૂરિયાતોને સંતોષે છે એટલું જ નહિ પણ આધ્યાત્મિક માર્ગદર્શન પણ આપે છે.

આ ક્રિયા સિદ્ધ થયા પછી મનુષ્ય ઈશ્વરે બક્ષેલી મહાન શક્તિનો ઉપયોગ કરતાં શીખી જાય છે. જેના દ્વારા આલોક તથા પરલોકનાં રહસ્યોને સહજતાથી સમજી શકે છે.

નારદાનંદજીએ સર્વાંગી ક્રિયા વિષે જ્યારે ઉલ્લેખ કરી તેના ઉપયોગનું મહત્ત્વ સમજાવ્યું ત્યારે મને એમ થયું કે બાકીની બધી માથાકૂટ કર્યા વિના સર્વાંગી ક્રિયા પૂર્ણ કરી લેવી જોઈએ. ત્યાર પછી જ કોઈ પણ દેવી-દેવતાની ઉપાસના અથવા આત્મસાક્ષાત્કારના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ.

હવે સર્વાંગી ક્રિયાનું સામર્થ્ય કેવું છે તે જોઈ લઈએ :

સર્વાંગી ક્રિયા સિદ્ધ થયા પછી મનુષ્ય પોતાના જ પ્રતિબિંબ- (પડછાયા)ને પોતાની સામે પ્રત્યક્ષ રીતે ઉપસ્થિત કરે છે. તે સૂક્ષ્મ છાયા અસાધારણ શક્તિશાળી હોય છે.

સિદ્ધ થયેલી છાયા મનુષ્યની ઈચ્છાનુસાર કાર્ય કરે છે. પળવારમાં તે દુનિયાના કોઈ પણ ખૂણામાં જઈ શકે છે. ત્યાં જઈને ત્યાંના સમાચાર, રહસ્યો, વસ્તુઓ લાવી શકે છે. જંગલ, પર્વત, ખીણ, સમુદ્ર કોઈ તેના માટે બાધક નથી હોતા. ગમે તેવાં હિંસક પશુપક્ષીને તે ક્ષણવારમાં પોતાના કાબૂમાં લઈ શકે છે. હજારો માઈલના અંતરેથી વજનદાર વસ્તુઓની ફેરવણી કરી શકે છે. ગુપ્ત

ભંડારોનું રહસ્ય શોધી શકે છે. અસાધ્ય રોગોનું નિદાન તથા તેના માટે સચોટ ઔષધ શોધી શકે છે. ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ, વર્તમાનકાળ અંગે સ્પષ્ટતા કરી શકે છે. ખોવાયેલા માણસને શોધવો, અસાધારણ કાર્યને સરળતાથી કરવું, એવાં અનેક કાર્યો જે માનવ તેની શક્તિમર્યાદામાં નથી કરી શકતો તે બધા જ કાર્યો આ સૂક્ષ્મ છાયા કરી શકે છે.

જે જાતના સંકલ્પથી સૂક્ષ્મ છાયાને પ્રવૃત્ત કરવામાં આવે તે કાર્ય ક્ષણવારમાં તે કરી શકે છે.

અન્ય દેવીદેવતા અથવા મંત્રતંત્રને સિદ્ધ કરવા માટે અથવા આત્મસંશોધન માટે જે જિજ્ઞાસુઓ પ્રયત્નશીલ રહે છે-જેમાં યોગ્ય માર્ગદર્શનનો મોટે ભાગે અભાવ હોય છે. ચોક્કસ પરિણામ લાવી શકાતું નથી અને ક્યારેક જાહેર રીતે અથવા ગુપ્ત રીતે નિરાશા અનુભવવી પડે છે. જ્યારે સર્વાંગી ક્રિયાને સિદ્ધ કરવા માટે નિશ્ચિત સમયમર્યાદા છે, નિશ્ચિત ક્રિયા છે. માર્ગમાં આવતાં વિઘ્નો તથા પ્રલોભનોનો પહેલેથી ખ્યાલ હોય છે.

આ ક્રિયા પ્રાકૃતિક તત્વોના સહયોગ દ્વારા એકાંતવાસમાં રહીને કરવાની હોય છે, સાધકે છ માસ અથવા એક વર્ષ સુધી ગુપ્ત રીતે સવાર-સાંજ સૂર્ય તરફ પીઠ કરી ઊભા રહી પોતાના પડછાયાને એકાગ્રચિત્તે જોવાનો હોય છે - મનમાં પ્રબળ ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરવાની હોય છે કે, 'હે સ્વયં પુરુષ મારી સામે ઉપસ્થિત થા અને મારી આજ્ઞાનું પાલન કરે'. જેટલી પ્રબળ ઇચ્છાશક્તિથી ક્રિયા કરવામાં આવે તેટલી ઝડપથી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે.

આ ક્રિયા યોગ્ય ગુરુના સાન્નિધ્યમાં રહીને કરવી જોઈએ. આ ક્રિયા દ્વારા મનુષ્ય પોતાનો મૃત્યુસમય પણ જાણી શકે છે એટલું જ નહિ બીજાનો મૃત્યુસમય પણ તેની જાણમાં આવી જાય છે. મનુષ્ય આ ક્રિયાને સિદ્ધ કરી લે છે પછી ગમે તે પ્રકારની ક્રિયા-પદ્ધતિની સચોટ રીત તેને સરળતાથી સમજાઈ જાય છે.

નારદાનંદે આ ક્રિયાના પ્રભાવથી મને ઉત્તર ભારતના એક વિસ્તારના ગુપ્ત ભંડારની સચોટ માહિતી આપેલી. હું તેમણે બતાવેલી જગ્યા પર ગયો પણ હતો. ગુપ્ત ભંડારને ખોદી કાઢવાના હેતુથી હું ગયો ન હતો - માત્ર તેમણે દર્શાવેલ જગ્યા, ખંડેર, ત્યાંની ભૌગોલિક રચના વગેરેની તપાસ માટે ગયેલો. ત્યાંની સર્વ બાબતો નારદાનંદે દર્શાવેલ વર્ણન મુજબ જ હતી. જ્યાં આગળ ગુપ્ત માયાભંડારનું સૂચન હતું ત્યાં જણાવેલ અમુક ચિહ્નો પણ જોવા મળ્યાં. તે ખજાનાને તો હું નથી લાવી શક્યો પરંતુ તેના ફોટોગ્રાફ લાવી શક્યો છું.

નારદાનંદ સર્વાંગી ક્રિયા સિદ્ધ કર્યા બાદ એક અદ્ભુત હઠયોગની સાધના કરી રહ્યા હતા, જે વજ્રાંગી અથવા બંજરૌલીના નામથી ઓળખાય છે. આ ક્રિયાની ટૂંકી માહિતી આ પ્રમાણે છે :

યોગી બંજરૌલી ક્રિયાને સિદ્ધ કરવાનો પ્રારંભ કરે તે પહેલાં કુંજલ, નેતી, ઘોતી, નોલી, બસ્તી આદિ ક્રિયાઓને હસ્તગત કરી લે છે, જેના દ્વારા બાહ્ય અને અંતર મળશુદ્ધિ સંપૂર્ણપણે થઈ જાય છે. ત્યાર બાદ બંજરૌલીની શરૂઆત કરે છે.

અભ્યાસ સમયે ખૂબ પાણી પીધા બાદ જ્યારે મૂત્રત્યાગ કરવાનો હોય ત્યારે જનનેન્દ્રિયમાં આવેલી મૂત્રવાહિનીને તર્જની-આંગળી તથા અંગૂઠાની મદદથી દબાણ આપી છોડી દેવામાં આવે છે. મૂત્રત્યાગ સમયે આ ક્રિયા વારંવાર કરવામાં આવે છે જેથી અમુક સમય અભ્યાસ થવાથી આંગળીની મદદ વિના મૂત્રપ્રવાહને રોકવા તથા પસાર કરવાની ક્ષમતા આવી જાય છે. આ ક્રિયા કરતી વખતે શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયાનું ખૂબ જ મહત્ત્વ છે. આ અભ્યાસને કરતા રહેવાથી જ્યારે સાધક ટેવાઈ જાય ત્યારે ફક્ત શ્વાસને ઊંડો ખેંચવાથી જનનેન્દ્રિય પણ હવાને ખેંચવા લાગે છે. આટલી શરૂઆત પછી સાધક જનનેન્દ્રિય દ્વારા પાણી ખેંચવાનો અભ્યાસ કરે છે. જ્યારે પાણી સરળતાથી ખેંચવા-છોડવાનો અભ્યાસ થઈ જાય પછી દૂધ ખેંચવાનો અભ્યાસ થાય છે. ત્યાર બાદ ઘી ખેંચવા-છોડવાનો અભ્યાસ કરવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ મધ ખેંચવાની ક્રિયા કરવામાં આવે છે. મધ ખેંચવા-છોડવાની ક્રિયા સિદ્ધ થઈ જાય પછી છેલ્લે પારો ખેંચવાની ક્રિયા ઉપર મહેનત કરવી પડે છે. આ તબક્કો ગંભીર અને નાજુક હોય છે. એમાં જો સાધક ભૂલ કરે તો શરીરમાં વિસ્ફોટ થઈ શરીર નાશ પામે છે. એ સમયે જ ગુરુના માર્ગદર્શનની જરૂર પડે છે.

જ્યારે પારો જનનેન્દ્રિય દ્વારા ખેંચાવા લાગે ત્યારે તેના ઉપર ખૂબ અભ્યાસ કરી એ ક્રિયાને એટલી સરળ બનાવી લેવામાં આવે છે કે સહજતાથી સરળ રીતે ક્રિયા થઈ શકે.

હવે મુખ્ય અને મહત્ત્વપૂર્ણ ક્રિયા શરૂ કરવાનો પ્રારંભ થાય છે. નિશ્ચિત કરેલા યોગ, નક્ષત્ર, સમય, ઋતુ પ્રમાણે એક સ્ત્રીને લાવવામાં આવે છે જેણે પ્રસૂતિ ન કરી હોય. સ્ત્રીને લાવતાં પહેલાં ગુરુની આજ્ઞા તથા સ્ત્રીના માતાપિતાની અનુમતિ લેવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ બંજરૌલી ક્રિયાનો સાધક મૈથુનક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. એ સમયે તે સંપૂર્ણ રીતે નિર્વિકાર ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં રહીને શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. મૈથુનસૃષ્ટિની રચનામાં જ્યારે સ્ત્રી દ્રવિત થાય ત્યારે સાધક દ્રવિત થયેલા પ્રવાહી રજને

જનનેન્દ્રિય દ્વારા યોનિમાંથી બજરૌલ ક્રિયાના અભ્યાસ દ્વારા ખેંચી લે છે.

દ્રવિત પ્રવાહીમાં આવેલ બીજની ઊર્જાશક્તિનો પ્રચંડ વિસ્ફોટ થાય છે. તે સમય ખૂબ નાજુક અને ગંભીર હોય છે. સાધક માટે ગુરુનું સાન્નિધ્ય તે સમયે ખૂબ જ આવશ્યક હોય છે.

બીજમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના ગુણધર્મો પડેલા છે. તેની ઊર્જા પ્રચંડ વેગથી કુંડલિનીને આઘાત આપી જાગ્રત કરી નાખે છે. આ સમયે સાધકમાં અસાધારણ શારીરિક તથા માનસિક પરિવર્તનો આવે છે. શરીરમાં દાહ થવો, ખૂબ ઠંડી લાગવી, માનસિક અવસ્થાનું નિયંત્રણ સુધ્ધાં કાબૂમાં ન રહેવું, ગાંડપણ જેવી ચેષ્ટાઓ કરવી, આગમવાણી ઉચ્ચારવી, ખૂબ ખાવું, દોડાદોડી કરવી, એકાએક શાંત થઈ જવું, અસંખ્ય પ્રકારની ભાષાઓ બોલવી-લખવી, ઘણા દિવસો સુધી અન્ન-પાણી ન લેવાં, એવી અનેક પ્રકારની બાબતોની સાધક ઉપર અસર થાય છે. તે સમયે તેના સમર્થ ગુરુ પોતાની શક્તિ દ્વારા તેના આજ્ઞાયક તથા બ્રહ્મરંદ્ર ઉપર કાબૂ રાખી નિયંત્રણ કરે છે. ધીમે ધીમે સાધકે ખેંચેલા બીજની ઊર્જાનું સંપૂર્ણ રૂપાંતર થઈ જાય ત્યારે સાધક ખેંચેલ પ્રવાહી રજને જનનેન્દ્રિય દ્વારા બહાર ફેંકી દે છે, કારણ કે તેમાં રહેલી ઉપયોગી ઊર્જાનો ઉપયોગ તેણે કરી લીધો હોય છે.

ત્યાર બાદ આ ક્રિયા ફરીથી કરવામાં આવે છે, ત્યારે સાધકને પહેલી વખત જેટલી તકલીફ થતી નથી. આ ક્રિયા બધું મળીને ત્રણ વખત કરવાની હોય છે. ત્રણ વખત આ ક્રિયા દ્વારા ખેંચેલા પ્રવાહી રજમાંથી બીજતત્ત્વની ઊર્જાને પોતાની ઊર્જામાં રૂપાંતર કરી લે છે, જેથી તેની કુંડલિની જાગ્રત થઈને શરીરનાં બધાં જ ચક્રો ગતિમાન થઈ જાય છે.

આ ક્રિયાને સિદ્ધ કરનાર યોગી મહાન સિદ્ધિઓનો સહજ રીતે સ્વામી બને છે, ત્રિકાળજ્ઞાન, આકાશગમન, સૂક્ષ્મ શરીર, પરકાયા પ્રવેશ, કોઈ પણ ભૌતિક જરૂરિયાતને ક્ષણમાત્રમાં ઉપસ્થિત કરવાની ક્ષમતા તેનામાં આવી જાય છે. મૃત્યુ પણ તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ તેની નજીક આવતું નથી. અનેક પ્રકારની સાધારણ સિદ્ધિઓ વિના પ્રયત્ને તેની પાસે આપોઆપ આવીને રહે છે.

નારદાનંદજી બજરૌલી ક્રિયાની સાધના ધીરજ અને દૃઢ વિશ્વાસથી કરી રહ્યા હતા. તેઓ આશરે દસ તોલા પારાને જનનેન્દ્રિય વડે ખેંચી લેતા. ત્યાર બાદ પંદરવીસ મિનિટ સુધી તેને શરીરમાં રાખી બહાર કાઢી નાખતા, તેમની બજરૌલી ક્રિયાને પૂર્ણ થવાને હજુ વાર હતી, પરંતુ તેમનો અભ્યાસ દૃઢતાથી ચાલી રહ્યો હતો.

વજનાથજીના શિષ્યગણ પૈકીના રામાદલી નાગા મહાત્મા નરસિંહદાસ ભજનાનંદી તપસ્વી સાધુ હતા. તેઓ હંમેશાં પંચ ધૂણી તાપતા. તેમનું શરીર

તાપ્રરંગી રહેતું હતું. ચહેરા પર નિરંતર નિદોર્ષ અને વાત્સલ્યભાવ નીતરતો રહેતો. તેઓને ખૂબ ઓછું બોલવાની આદત હતી. કોઈ પણ બાબતે તેઓ વધુ ચર્ચા કરવાનું ટાળતા. વનસ્પતિશાસ્ત્રના તેઓ પ્રખર વિદ્વાન હતા. વનદુર્ગાદેવીના 'હૂ' બીજને તેમણે સિદ્ધ કર્યો હતો જેના દ્વારા તેઓ દરેક વનસ્પતિના ગુણદોષ સહેલાઈથી જાણી શકતા તેમ જ દરેક પ્રકારની દિવ્ય, સિદ્ધ અને ઔષધ વનસ્પતિઓ ક્યાં થાય છે, ક્યારે મેળવી શકાય, શા કામમાં આવે તે અંગે સ્પષ્ટ નિર્ણય લઈ શકતા.

તેઓ પોતાના તપસ્યા-સમય દરમ્યાન પણ વનસ્પતિયોગથી જ નિર્વાહ કરતા. મેં જ્યારે તેમને વનસ્પતિ અંગે પ્રશ્ન કર્યો કે, સિદ્ધ વનસ્પતિઓ તથા દિવ્ય વનસ્પતિઓ દરેક જગ્યાએ થાય છે, છતાં લોકોને ઉપલબ્ધ કેમ થતી નથી? ત્યારે તેમણે ખૂબ મહત્ત્વની વાત સહજ રીતે કહી નાખી. કોઈ પણ સિદ્ધ વનસ્પતિ સહેલાઈથી નથી મળતી એનું કારણ છે કે જે વનસ્પતિ દિવ્ય અગર સિદ્ધ ગુણોથી સભર હોય તેનો ઉપયોગ કરવા માટે સામાન્ય માણસ પાસે જ્ઞાન હોતું નથી, તેને ઓળખવાની આવડત હોતી નથી, તીવ્ર ચાહના હોતી નથી. તદુપરાંત તેના ઉપયોગનો હેતુ પરાર્થ માટે નહિ હોઈ નિજસ્વાર્થ સાથે સંકળાયેલો હોય છે. દિવ્ય અગર સિદ્ધ વનસ્પતિ મેળવવા માટે પહેલાં તેને અનુકૂળ થવું પડે છે. પછી તે વનસ્પતિ તેને અનુકૂળ થાય છે. અન્યથા તે પાસે હોવા છતાં ઉપયોગમાં નથી લઈ શકાતી.

એટલું જ નહિ, દરેક સિદ્ધ-દિવ્ય વનસ્પતિ ઉપર મહાદેવી વનદુર્ગાનું તથા સિદ્ધોનું આધિપત્ય હોય છે તેથી અનધિકારી પુરુષ તેને સહેલાઈથી નથી મેળવી શકતો.

તેમણે જણાવ્યું કે વનસ્પતિમાં દરેક પ્રકારની ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક ઉપયોગિતા કુદરતે ઠાંસી ઠાંસીને ભરી છે. બધી ધાતુઓ, બધી ખનીજો, બધી જ અદ્ભુત ઊર્જાઓ વનસ્પતિમાં વિદ્યમાન છે. ફક્ત તેનો ઉપયોગ કરનાર યોગ્ય પુરુષ જોઈએ. સિદ્ધ-દિવ્ય વનસ્પતિઓને પોતાના ઉપયોગનો કદી આનંદ થતો નથી તેમ જ પોતાની નિરુપયોગિતાનો અફસોસ થતો નથી. ફક્ત પોતાના અસ્તિત્વને પ્રકૃતિના નિયમાનુસાર ટકાવી રાખવું એ જ એનો ધર્મ છે. જ્યારે વિરલ પુરુષ તેનો ઉપયોગ કરવાને તેની પાસે જાય છે ત્યારે હંમેશ તેની હાજરી હોય છે. વર્ષો સુધી કોઈ તેની પાસે ન જાય તો પણ તેની હાજરી હોય છે.

નરસિંહદાસ ટૂંકી વાત કરતા પણ મુદ્દાસર ને સચોટ કરતા.

આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિને કુદરતે દિવ્ય વનસ્પતિ તથા સિદ્ધ વનસ્પતિનો અમૂલ્ય વારસો આપ્યો છે. એ સાથે તેનો ઉપયોગ કરવાની પદ્ધતિઓ પણ અનેક મહાન ઋષિમુનિઓએ અને ભિષગ્વરોએ સમજાવી છે. મારું એવું મંતવ્ય છે કે મનુષ્ય જો યોગ્યતા કેળવે તો તેની બધી જ ભૌતિક જરૂરિયાતોની પૂર્તિ

વનસ્પતિમાંથી થઈ શકે છે. આધ્યાત્મિક માર્ગમાં પણ વનસ્પતિનું મહત્વ જરાય ઓછું નથી. માનવજીવનમાં વનસ્પતિનું મહત્વ ડગલે ને પગલે છે. ફક્ત સમયાનુસાર ઉચિત ઉપયોગ કરી શકવાના જ્ઞાનની જરૂર છે.

હવે પરિચય કરીએ વજ્રનાથજીના શિષ્ય રામખિલાવનદાસનો. તેઓના અભ્યાસનાં મુખ્ય અંગ હતાં : રસશાસ્ત્ર, લોહસિદ્ધિ (લોહસિદ્ધિ એટલે પારદક્રિયા, સુવર્ણ, ચાંદી એવી ધાતુઓનું નિર્માણ કરવાની ક્રિયા). કર્મકાંડ, તપસ્યા તથા આયુધકલા, વજ્રનાથજીના શિષ્યવર્ગમાં રામખિલાવનદાસનું વ્યક્તિત્વ નિરાળું જ હતું. સાડા છ ફૂટની ઊંચાઈ, સશક્ત કસાયેલું શરીર, ભૂરી સોનેરી જટા, મોટી આંખો — જેમાં અભ્યાસની ખુમારી અને નિર્મળતા સિવાય કાંઈ જ દેખાતું ન હતું. જુદાં જુદાં આયુધ ચલાવીને તેમના શરીરમાં અસાધરણ સ્ફૂર્તિ અને બળ સમાયેલાં હતાં. તેઓ રોજ સવારે બંને હાથોમાં પટો (એક પ્રકારની તલવાર) લઈને અભ્યાસ કરતા ત્યારે એટલી સ્ફૂર્તિથી પટો ફેરવતા કે તેમની આસપાસ, ચારેબાજુ તેજોમય લિસોટા છવાયેલા દેખાતા, ક્યારેક અભ્યાસ દરમ્યાન તેઓ ચકાસણી કરવા માટે બીજા ગુરુભાઈને સામે ઊભા રાખીને કહેતા કે જ્યારે મારો પટો ફરતો હોય ત્યારે મૂઠી ભરીને લવિંગ અથવા ઇલાયચી મારા ઉપર ઉડાડવાં. આ પ્રમાણે કરવામાં આવતું ત્યારે તેમની સ્ફૂર્તિ અને વેગનું પ્રમાણ જોવા મળતું. દરેક લવિંગ, ઇલાયચી જમીન ઉપર પડતાં પહેલાં બે ટુકડા થઈને જ પડતા.

તેઓ ધનુષવિદ્યા, તોમર, ચંગ, ભાલા, ફરસી, તલવાર, બિન્નોટ, સાંગ, છડી, ગિરજ, આટલાં અસ્ત્રશસ્ત્રના નિષ્ણાત હતા.

મને તેમની અસ્ત્રશસ્ત્ર વિદ્યા માટે ખૂબ આદરભાવ-સાથોસાથ મનમાં એક પ્રશ્ન પણ ઉપસ્થિત થયો. આ વિજ્ઞાનયુગમાં જ્યાં રાણુપરમાણુ શસ્ત્રો સમગ્ર પૃથ્વીની જીવનસૃષ્ટિનો વિનાશ કરવાની શક્તિ ધરાવે છે, ત્યાં પ્રાચીન શસ્ત્રવિદ્યા શા કામની? પણ વજ્રનાથજી પાસે આ અંગે જ્યારે મેં ચર્ચા કરી ત્યારે તેમણે ઉચ્ચારેલી ભવિષ્યવાણીથી હું દિગ્મૂઢ બની ગયો. તેમણે કહ્યું જગતી ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયની પ્રાકૃતિક ક્રિયાનો પ્રારંભ અને અંત હિમાલયથી જ થાય છે. હિમાલય ભૂમિમાંથી સનાતન ‘શબ્દ’ આદિઅનાદિ સિદ્ધ ક્યારેય નિર્બીજ થયા નથી અને કદી થશે પણ નહિ.

તેમણે કહ્યું : અહીંથી જ ઉત્થાન થશે. આવનાર યુગનું નિર્માણ અહીંથી થશે. રામખિલાવનદાસ જેવા અસંખ્ય યોદ્ધાઓ હિમાલયના આશ્રયમાં વસે છે, હિમાલય ક્ષેત્રમાં આવી અનેક સિદ્ધગુફાઓ, આશ્રમો, સ્થાનો છે જ્યાં આપણી ઉત્કૃષ્ટ સંસ્કૃતિ સંપૂર્ણપણે જીવંત છે. સમય આવ્યે તેની પુનઃસ્થાપના થશે.

૧૧. દાદાગુરુ

વજ્રનાથજીએ ઉચ્ચારેલી ટૂંકી ભવિષ્યવાણી સાંભળીને આવનાર યુગ કેવો હશે તેની કલ્પનામાં હું ડૂબી ગયો.

રામખિલાવનદાસની એક બીજી નાની ગુફા હતી. જે સિદ્ધ ગુફાની આજુબાજુમાં જ હતી. તે જોવાને હું ભાગ્યશાળી ન બની શક્યો. પરંતુ વજ્રનાથજી પાસેથી જાણવા મળેલું કે ત્યાં તેઓ વનસ્પતિતંત્ર તથા રસશાસ્ત્રનો અભ્યાસ તથા સંશોધન કરે છે.

વજ્રનાથજીના સાન્નિધ્યમાં રહીને અંતર્મુખ બાબતોની અનુભૂતિ વિશે કદાચ હું સંતોષકારક શબ્દચિત્ર નહિ આપી શકું પરંતુ એટલું ચોક્કસ કહીશ કે આપણી જીવનજરૂરિયાતની ઉપયોગી ભૌતિક ચીજો જેવી કે, તાર, ટેલિફોન, રેફ્રિજરેટર, પંખા, રેડિયો, ટેલિવિઝન, વાહન, સુરક્ષાસાધનો, દવાઓ તેમ જ અન્ય આધુનિક ઢબની દરેક ઇલેક્ટ્રોનિક સગવડો દ્વારા જીવનવ્યવહાર ચાલે છે તે બધી જ સગવડો ત્યાં મોજૂદ હતી. ફક્ત તેનું માધ્યમ તંત્ર, મંત્ર અને પ્રાકૃતિક પરિબળો દ્વારા રચાયેલું હતું.

આપણી સાધન-સુવિધાઓ તો ક્યારેક વીજળી, બળતણ અથવા કોઈ અન્ય ખામીના કારણે ખોવાઈ જાય છે જ્યારે સિદ્ધ લોકોએ કરેલી રચના ચિરસ્થાયી અને ચોક્કસ હોય છે.

આ બધાં સાધનોની ઉત્પત્તિ તેઓ મંત્રશક્તિ, તંત્રક્રિયા તથા પ્રાકૃતિક દ્રવ્યો દ્વારા કરે છે. તેઓ પોતાના શરીરને અને મનને સંપૂર્ણ રીતે પ્રાકૃતિક સિદ્ધાંતો સાથે કેળવાયેલાં રાખે છે તેથી તેઓ સહજ રીતે જ પ્રકૃતિના અખૂટ ભંડારને જાણી-માણી શકે છે.

વજ્રનાથજીના સાન્નિધ્યમાં મારા જીવનના અમૂલ્ય દિવસો પસાર થઈ રહ્યા હતા. એક સાંજે તેમણે કહ્યું : કાલે સવારે સરયુદાસજી આવી રહ્યા છે,

ત્યારે મને આનંદ જરૂર થયો પરંતુ આ વિસ્તાર સાથે, વજનાથજી સાથે મારી આત્મીયતા બંધાઈ ગઈ હતી. તેથી એમને છોડવા પડશે એ વિચારે દુઃખ પણ થયું.

રાત્રે હું સ્વગત વિચારી રહ્યો હતો. હું જ્યારે અહીં આવ્યો ત્યારે મારા મનની અવસ્થા કેવી હતી ? આજે કેવી છે ? સિદ્ધપુરુષો આત્મીયતા ઊભી કરીને, માર્ગદર્શન આપીને પણ કેટલા નિર્લેપ અને સહજ ભાવમાં રહે છે !

રાત્રે મોડેથી સૂતો હોવા છતાં સવારમાં વહેલો ઊઠી નિત્યકર્મથી પરવારી હું ગુફાની બહાર બેસી સરયુદાસજીની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો હતો. એકાદ કલાકની પ્રતીક્ષા બાદ સામેની પહાડીઓના રસ્તે સરયુદાસજીને આવતા જોયા.

તેમને આવતા જોઈ હું ઊભો થઈ સામે ગયો. તેમણે દૂરથી મને જોઈ સ્મિત કર્યું. મેં નજીક જઈ તેમને પ્રણામ કર્યા. તેમણે આશીર્વચન ઉચ્ચારતાં કહ્યું : કુશળ છો ને ?

મેં કહ્યું : કુશળ છું. આપના આવવાના સમાચાર ગઈ સાંજે વજનાથજીએ મને આપ્યા હતા.

હું અને સરયુદાસજી ગુફા નજીક આવ્યા ત્યારે વજનાથજી પણ ગુફાની બહાર સરયુદાસજીને સત્કારવા ઊભા હતા. તેમણે દંડવત્ પ્રણામ કરી સરયુદાસજીને આવકાર આપ્યો. અમે સૌ ગુફામાં દાખલ થયા.

સરયુદાસજી શારીરિક રીતે કાંઈક કૃશ જણાતા હતા છતાં તેમની પ્રતિભા વધુ તેજસ્વી જણાતી હતી.

વજનાથજીએ સરયુદાસજી સાથે થોડી વાર ઔપચારિક વાતો કરી, જેમાં છેલ્લે છેલ્લે મારા અંગે પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

બપોરે વજનાથજી અને સરયુદાસજી ફળાહાર કર્યો. હું પણ ખીર-દૂધ જમી નિવૃત્ત થયો. બપોર પછી સરયુદાસજીએ આરામ કર્યો. તે દરમ્યાન મેં મારો સામાન વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવી દીધો. રાત્રે વજનાથજી એમના રોજિંદા કાર્યક્રમ પ્રમાણે સિદ્ધગુફા ચાલ્યા ગયા. પછી મેં સરયુદાસજીને પૂછ્યું : ગુરુમહારાજે મને ત્યાં આવવાની અનુમતિ આપી કે કેમ ?

સરયુદાસજીએ કહ્યું : હા. તમોને લઈ જવા માટે હું આવ્યો છું.

આપણે કાલે વહેલી સવારે ગોડાઝીલ જવા રવાના થઈશું અને સાંજ સુધીમાં પાછા ફરી જઈશું. ત્યાંથી આવ્યા બાદ રાત્રે વજનાથજી પાસે રોકાઈને બીજા દિવસે કાઠમંડુ જવા રવાના થઈ જઈશું. ત્યાંથી સીધા અયોધ્યા જઈ ચિત્રકૂટ જવાનું છે. ચિત્રકૂટમાં તમારું રોકાણ બે દિવસનું થશે, ત્યાર બાદ આપણું કાર્ય પૂર્ણ થઈ જશે.

સરયુદાસજીએ ટૂંકમાં આખો કાર્યક્રમ સમજાવી દીધો. રાત્રે બારેક વાગ્યા સુધી વાતચીત થતી રહી. આશરે એક વાગ્યે સરયુદાસજીએ મૂળ રહસ્યની વાત ઉપર આવતાં કહ્યું :

મારે જે કાર્ય કરવાનું છે તે કાર્ય માટે હું યોગ્ય વ્યક્તિની શોધમાં હતો. અમારા સમાજમાં તેમ જ અન્ય સેવકોમાં મેં આ કાર્યને અનુરૂપ વ્યક્તિ માટે પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ જે પ્રકારની આંતરિક ભૂમિકા મારે જોઈતી હતી તે શોધવામાં સમય લાગે તેવું જણાયું.

એકાએક ગિરનાર ક્ષેત્રમાં તમારી સાથે પરિચય થયો ત્યારે મેં મારા કાર્યના અંગરૂપે તમારે માટે વિચારી જોયું. મને થોડી અનુકૂળતા લાગી. સાથે થોડીઘણી ઊણપ અને અપૂર્તિ પણ હતી. એટલા માટે જ તમોને અહીં રોકાણ કરાવી પ્રાથમિક ભૂમિકા માટે તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે.

સરયુદાસજીની વાત હું ધ્યાનપૂર્વક આશ્ચર્ય સાથે સાંભળી રહ્યો હતો. મેં પૂછ્યું : આપની વાતને હું હજી સ્પષ્ટ રીતે સમજી શક્યો નથી. આપે મને 'નિમિત્ત' શબ્દ પૂરતી વાત કરી હતી તેનો અર્થ હું હજી સુધી સમજી શક્યો નથી.

સરયુદાસજીએ સ્પષ્ટતા કરતાં કહ્યું : જુઓ, મારા કાકાગુરુ જાનકીદાસજી એક એવી યોગક્રિયાના પ્રયોગમાં અટવાઈ ગયા છે કે તેમાંથી તેઓને સહજ અવસ્થામાં લાવવા માટેના મારા બધા પ્રયત્નો છે. તેઓ અત્યારે જે અવસ્થામાં છે તેને કઈ અવસ્થા કહેવી તે એક અઘરો પ્રશ્ન છે.

જ્યારે હું દાદાગુરુની આજ્ઞા મેળવીને ગિરનાર ક્ષેત્રમાં કાલી હલદી માટે આવ્યો ત્યારે એક એવી વ્યક્તિની મારે જરૂર હતી જે વ્યક્તિનો હું માધ્યમ તરીકે ઉપયોગ કરી શકું.

માધ્યમનાં લક્ષણોમાં એક મહત્ત્વની વાત એ જોવાની હતી કે જ્યારે મારું સૂક્ષ્મ શરીર કોઈ કાર્ય માટે ગતિશીલ થાય ત્યારે મારી પાસે એવી એક વ્યક્તિ હોવી જોઈએ જેના માનસનો ઉપયોગ મારી સૂક્ષ્મ છાયા કરી શકે. એ સમયે માધ્યમ રૂપે જે વ્યક્તિ હોય તેના મનની એકાગ્રતા શીઘ્ર ઉત્પન્ન થઈને ક્ષણના હજારમા ભાગે પણ નિર્વિકલ્પ અવસ્થા ઉત્પન્ન થઈ જવી જોઈએ. એ જ સમયે મારી સૂક્ષ્મ છાયા તેના માનસ ઉપર પોતાનો સંપૂર્ણ પ્રભાવ સ્થાપિત કરી શકે.

એટલા માટે જ મેં દિલ્હીમાં સૂક્ષ્મ શરીર દ્વારા સુરેન્દ્રનગર જવા-આવવાનો પ્રયોગ કરીને જોયું હતું કે તમારી ક્ષમતા કેવી છે. એમાં મને થોડી કચાશ દેખાઈ તેથી વજનાથજી પાસે વીસ-બાવીસ દિવસનું રોકાણ કરાવવું પડ્યું. અત્યારે તમે

૧૬૦

અધોર નગારાં વાગે-૨

શીઘ્ર એકાગ્રતામાં આવવાની અવસ્થામાં આવી ચૂક્યા છો. પરંતુ હજુ નિર્વિકલ્પની અવસ્થા નહિ લાવી શકો.

મેં કહ્યું : આપ તો યોગી પુરુષ છો, જ્યારે હું તો સાધારણ માણસ છું. જાગ્રત અવસ્થામાં સંકલ્પવિકલ્પ ન થાય, વિચાર ન આવે એવું ક્યાંથી થઈ શકે ?

સરયુદાસજીએ કહ્યું : હું પણ એ જ વાત કહું છું. તે કાર્ય તમારા માટે સંભવ નથી એ કારણસર આપણે આવતીકાલે દાદાગુરુજીની મુલાકાત લેવાની છે.

મેં સરયુદાસજીને કહ્યું : યોગીરાજ, હજુ હું આપની વાતને ઊંડાણથી નથી સમજી શક્યો. માટે મને સંતોષકારક રીતે સમજાવો.

સરયુદાસજીએ કહ્યું : અત્યારે આરામ કરો. કાલે જતી વેળાએ રસ્તામાં ચર્ચા કરીશું.

હું વિચારમાં અટવાતો રહ્યો. થોડી વારમાં જ ઊઠી ગયો.

સવારે સરયુદાસજીએ મને વહેલો ઉઠાડ્યો. વજ્રનાથજી પણ આવી ગયા હતા. હું અને સરયુદાસજી નિત્યકર્મથી પરવારી તૈયાર થયા.

સરયુદાસજીએ વજ્રનાથજીને કહ્યું : અમે સાંજે પાછા આવી જઈશું. રાત્રે અહીં આપની પાસે રોકાઈને કાલે સવારે કાઠમંડુ જવું છે. તો તમે તેગાસિંગને સમાચાર કહેવરાવી દેશો જેથી તે કાલે સવારે આવી જાય.

વજ્રનાથજીએ કહ્યું : સમાચાર મોકલી આપીશ.

હું અને સરયુદાસજી ગુફાની બહાર નીકળ્યા. સૂર્યોદય થઈ રહ્યો હતો. હિમાલયની ઘાટીઓમાં થતા સૂર્યોદયનું દર્શન અદ્ભુત અને અલૌકિક હોય છે એ સમયે મનમાં ઊઠતા ભાવ, આનંદ, સ્ફૂર્તિ, ચેતનાનું વર્ણન શબ્દોમાં કેમ થઈ શકે ?

મેં સરયુદાસજી સાથે ચાલવાનું શરૂ કર્યું. વજ્રનાથજીની ગુફાથી ઉત્તર દિશાએ અમે ચાલવાનું શરૂ કર્યું. મેદાન વિસ્તાર છોડીને ધીમે ધીમે ચડાણ શરૂ થયું. એકાએક સીધું ચડાણ નહિ હોવા છતાં તે ઉત્તરોત્તર વધી રહ્યું હતું. સફેદ અને ભૂખરા રંગના પથ્થરોની શિલાઓ, પહાડીઓ ચારેતરફ પથરાયેલી હતી. ક્યાંક જ મોટાં ઝાડ દેખાતાં હતાં. મોટે ભાગે નાની વનસ્પતિ જ નજરે પડતી હતી. અર્ધો કલાક મૌન રહીને જ ચાલ્યા કર્યું.

સરયુદાસજીને મેં પૂછ્યું : આપના દાદાગુરુ સામે ઉપસ્થિત થતી વખતે મારે કેવો શિષ્ટાચાર, અભિવાદન કરવાનું છે તે અંગે થોડો ખ્યાલ આપશો ?

દાદાગુરુ

સરયુદાસજીએ કહ્યું : એ સમયે તમોને જે પ્રકારનો ભાવ ઉદ્ભવે તે પ્રમાણે કરજો. છતાં એક વાતનું ધ્યાન રાખજો. તેમની સમક્ષ ઉપસ્થિત થતાં પહેલાં જે કાંઈ શંકા, પ્રશ્ન કે ઇચ્છા હોય તેને વિચારી લઈ એ જ સંકલ્પ લઈ તેમની સમક્ષ ઉપસ્થિત થવાથી તમોને સંતોષજનક સમાધાન મળી શકશે.

મેં સ્વગત વિચાર્યું : છેલ્લા દસ-બાર દિવસથી ‘ગુરુ’ શબ્દ મારા બાહ્ય અને આંતરિક અસ્તિત્વ ફરતો વીંટળાઈ ગયો છે. અત્યારે એ એક જ બાબતના મહિમા તરફ સંપૂર્ણ એકાગ્ર છે તેથી ‘ગુરુ’ અંગે માર્ગદર્શન મળે તેવો સંકલ્પ કરવો ઉત્તમ ગણાશે. મેં નિર્ણય કરી લીધો કે ‘ગુરુ’પ્રાપ્તિનો સંકલ્પ કરી તેમની સમક્ષ ઉપસ્થિત થવું.

અમે બંને આગળ વધ્યે જતા હતા. ગઈ રાત્રે સરયુદાસજીએ કરેલી સ્પષ્ટતા મારા માટે મને અપૂર્ણ જણાતી હતી તેથી મેં ફરીથી તે વાતની ચર્ચા શરૂ કરી.

મેં કહ્યું : આપ ગઈ રાત્રે કહેતા હતા કે રસ્તામાં ચર્ચા કરીશું. જો અનુકૂળતા હોય તો થોડી સ્પષ્ટતા કરશો.

સરયુદાસજી પોતાની ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં ચાલ્યા જતા હોય એવું જણાયું. થોડી વાર સુધી આગળ ચાલ્યા પછી એક ભૂખરી શિલા ઉપર તેઓ બેઠા. મને બેસવા જણાવ્યું. હું સરયુદાસજી પાસે બેઠો. તેમણે કહ્યું : હજુ આપણે એકાદ કલાક ચાલવું પડશે. ત્યાર બાદ દાદાગુરુ પાસે પહોંચી જઈશું.

સરયુદાસજીએ મારું ધ્યાન દોરતાં કહ્યું : તમારી પોતાની કોઈ જ કામગીરી તમારે સ્વગત નથી કરવાની. ટૂંકી વાત એટલી જ છે કે તમારું શરીર માધ્યમ તરીકે મારા માટે ઉપયોગી છે એમ મને જણાયું એટલે મેં વધુ કાળજી લઈ તમોને મારા માટે, મારા કાર્ય માટે તૈયાર કર્યા.

તમારા ઉપર પસંદગી ઉતારવાનું કારણ એક જ છે કે ટૂંકી સમયમર્યાદામાં યોગ્ય પાત્ર મળવાનો પ્રશ્ન હતો. પરંતુ દાદાગુરુએ ગિરનાર જતાં પહેલાં મને જણાવેલું કે તારું પ્રાથમિક કાર્ય ગિરનાર ક્ષેત્રમાંથી જ થઈ જશે. એમના સૂચન ઉપર મને પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો અને એ જ યોગાનુયોગથી તમારો પરિચય થયો છે એમ તમે માની લેશો.

સરયુદાસજીએ વાત આગળ ચલાવી : શીઘ્ર એકાગ્રતા લાવવા માટે અને મળશુદ્ધિક્રિયા માટે તમોને વજ્રનાથજી પાસે રાખવામાં આવ્યા હતા. ત્યાં રહેવાથી તમારી દરેક મનોવૃત્તિના ફેરફારો તમે નોંધ્યા હશે.

‘ગુરુ’નો મહિમા અને આવિષ્કાર શું છે તે પણ તમે સમજી શક્યા છો. તમારા માટે અંગત રીતે એ સૌથી મોટો લાભ છે કે ‘ગુરુ’ અંગેનું મહત્ત્વ તથા જરૂરિયાતને તમે સમજી શક્યા છો. ગુરુભાવ ઉત્પન્ન કરી શક્યા છો. ગુરુની શોધ માટેની ચિનગારી તમારામાં પ્રજ્વલિત થઈ ચૂકી છે.

હવે દાદાગુરુના સાન્નિધ્યમાં આવવાથી તમે સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ માટેનું સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન મેળવી શકશો. તે ઉપરાંત મારા કાર્ય માટેની છેલ્લી ભૂમિકા પણ તૈયાર થઈ જશે. એ અવસ્થામાં આવ્યા પછી તમોને કોઈ પણ જાતનો પ્રાકૃતિક ફેરફાર નહિ જણાય. તમે સહજ ભાવમાં રહેશો છતાં મારા કાર્ય અંગેની પૂર્વભૂમિકા તમારામાં તૈયાર થઈ જશે.

મેં તમોને જણાવ્યું છે તેમ જાનકીદાસજીની મૂળ અવસ્થા લાવતી વખતે મારું સૂક્ષ્મ શરીર તેમનામાં દાખલ થશે અને મારી સૂક્ષ્મ છાયા દ્વારા તમે મારા સ્વરૂપ તરીકે બાહ્ય કાર્ય કરશો. એક જ વખતે, એક જ કાર્ય માટે બે શરીરનું કાર્ય કરવું અપ્રાકૃતિક છે. તે માટે એક બીજું શરીર જોઈએ. એ કાર્ય માટે જ તમે ‘નિમિત્ત’ છો. એ સમયનું માધ્યમ તમે બનશો. એ કાર્ય પૂરું થયા પછી તમારા માટે બે માર્ગ ઉપસ્થિત થશે જેની પસંદગી તમારે કરવાની રહેશે. જો તમે આહારવિહાર ઉપર સંયમ રાખી ધ્યાનક્રિયા ઉપર ભાર મૂકશો તો તમે આત્મસાક્ષાત્કારના માર્ગે આગળ વધી શકશો. એક માર્ગ આ છે.

બીજો માર્ગ તો સીધોસાદો છે, જેને દુનિયાદારી કહી શકાય. તમે તમારી દુનિયામાં જઈને વ્યવહાર, માયા, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહમાં વ્યસ્ત થશો તો તેનાં વર્તુળો દ્વારા ઘેરાઈને હતા ત્યાં ને ત્યાં ચાલ્યા જશો. છતાં એક મહત્ત્વની વાત તમારા જીવનમાં રહેશે કે દુનિયાની મોહમાયામાંથી જ્યારે તમે અલિપ્ત થવા ઇચ્છા કરશો ત્યારે સહેલાઈથી વિના મુશ્કેલીએ આધ્યાત્મમાર્ગ ઉપર આવી શકશો. તે ઉપરાંત સૌથી મહત્ત્વની બાબત એ થશે કે તમે સદ્ગુરુ મેળવી શકશો.

સરયુદાસજીએ કરેલી સ્પષ્ટતાથી મને ખૂબ સંતોષ અને આનંદ થયો. હું ભવિષ્યના અંધકારને ઉકેલવા માટે નિર્ણય લઈ શકું એવી શક્યતાઓ મારી સામે સ્પષ્ટ થઈ ગઈ હતી. કયો માર્ગ મારે અપનાવવો તેની પસંદગીનું સ્પષ્ટ ચિત્ર મારી સામે હતું. મારા માટે આટલી વાત સંતોષજનક હતી.

અમે ત્યાંથી દાદાગુરુ તરફ જવા માટે પ્રયાણ કર્યું. એકાદ કલાક ચાલ્યા પછી અમે દાદાગુરુના વિસ્તાર સુધી આવી પહોંચ્યા.

સરયુદાસજીએ કહ્યું : જુઓ, સામે દેખાય છે તે દાદાગુરુજીની ગુફા છે. મેં તે તરફ દષ્ટિ કરી. આપોઆપ મનમાં પ્રગાઢ શાંતિની અનુભૂતિ થઈ. એ વિસ્તારમાં જાણે દાદાગુરુની તપસ્યાનો પ્રભાવ કણેકણમાં પ્રવર્તતો હતો. શાંત પવન, સૌમ્ય વાતાવરણ જણાતું હતું. ચારેતરફ હિમગિરરિનાં શિખરો વચ્ચે આવેલ ગોડાઝીલ સરોવર ક્યાંક થીજીને બરફ થયેલું હતું તો કોઈક વિસ્તારમાં આછા પિરોજી રંગનું સ્વચ્છ પાણી ભરેલું હતું.

અમે વજનાથજીની ગુફાથી ઘણી ઊંચાઈ ઉપર આવી ગયા હતા. ધીમે ધીમે અમે બન્ને દાદાગુરુની ગુફાના દ્વાર સુધી પહોંચ્યા.

ગુફાદ્વાર ફક્ત એક જ માણસ જઈ શકે તેટલું સાંકડું હતું. સરયુદાસજીએ કહ્યું : તમે મારી પાછળ આવો.

સરયુદાસજી ગુફામાં દાખલ થયા. હું તેમની પાછળ દાખલ થયો. મેં જોયું તો ગુફાની અંદરનો ભાગ શુભ્ર શ્વેત હતો. તે સફેદ પથ્થર હતો કે અભ્રકની ગુફા હતી તે સમજાયું નહિ. ગુફામાં કશી જ સાધનસામગ્રી ન હતી, કોઈ પણ સાધુશાહી ચિહ્નો ન હતાં, ફક્ત શુભ્ર શ્વેત ગુફા હતી.

ગુફામાં દાખલ થતાં જમણી બાજુએ આશરે અઢીથી ત્રણ ફૂટ ઊંચું આસન હતું. ત્યાં સરયુદાસજીના દાદાગુરુ મંગલદાસજી ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં શિવમુદ્રાથી બિરાજમાન હતા. મેં તેમના ઉપર દષ્ટિ કરી. તેમનું શરીર એકદમ સુકાયેલું જણાતું હતું, જાણે ચામડીની ખોળ ચડાવેલું હાડપિંજર હોય. ટૂંકી અને અતિ શ્વેત જટા અને સ્વેત દાઢી-મૂછથી તેમની પ્રતિભા વિશેષ રૂપમાં પ્રભાવ સ્થાપિત કરી રહી હતી. લાંબો ચહેરો; તીણું નાક, સપ્રમાણ કપાળ, હોઠ, કાનથી એવો ભાસ થતો હતો કે સ્વયં વિશ્વકર્માએ એક મૂર્તિ ઘડીને મૂકી છે. તેમના દિગંબર શરીર ઉપર શ્વેત ભભૂતિ ચડાવેલી હતી તેથી એવું દર્શન ઊભું થતું હતું કે સ્વયં હિમાલય પર્વત મહાત્માનું રૂપ ધારણ કરીને બિરાજે છે.

ગુફામાં કાંઈ પણ સાધનસામગ્રી નહિ હોવાથી મને સહેજ આશ્ચર્ય થયું. સાથોસાથ સમાધાન થયું કે આ કોટિના સિદ્ધ સંતને સાધનસામગ્રીથી શું લાગેવળગે ? જ્યાંથી સર્વ સાધનો ઉદ્ભવ પામતાં હોય ત્યાં સાધનસામગ્રીની શી જરૂરિયાત હોય ?

સરયુદાસજીએ ગંભીર શબ્દથી ગુરુવંદના કરીને સાષ્ટાંગ દંડવત્ માટે પ્રણામ કર્યા. હું સરયુદાસજીની પાછળ ઊભો હતો. મારું સમગ્ર ધ્યાન દાદાગુરુમાં પરોવાયેલું હતું.

સરયુદાસજીએ દંડવત્ પ્રણામ કર્યા ત્યારે દાદાગુરુની બિડાયેલા કમળ જેવી વિશાળ આંખો ખૂલી, તેઓના હોઠ ફફડ્યા, કાંઈ શબ્દ સંભળાયો નહિ. કાંઈક આશીર્વચન ઉચ્ચાર્યું હશે એમ મેં અનુમાન કર્યું.

તેમની આંખોના પ્રભાવનું વર્ણન શબ્દો દ્વારા કરી શકાય તેમ નથી. ગમે તેટલું વર્ણન કરું છતાં મને જે અનુભૂતિ થઈ તે વ્યક્ત નહિ કરી શકું, તેથી વ્યર્થ પ્રયત્ન ન કરતાં ફક્ત એટલું જ કહું છું કે દાદાગુરુના સંપૂર્ણ ચેતન દર્શન કરતાં જ મારા મનમાં કોઈ ઇચ્છા, પ્રશ્ન કે કાંઈ પણ સંકલ્પવિકલ્પ ન રહ્યો. કોણ જાણે કેમ, મેં આપોઆપ તેમની પાસે જઈ, ઘૂંટણભેર થઈ તેમના ખોળામાં માથું મૂકીને આંખો બંધ કરી દીધી. તેમનો હાથ મારા માથા ઉપર મુકાયો હોય તેમ મને લાગ્યું. ત્યાર પછી મારી સભાન અવસ્થા છૂટી ગઈ.

હું કોઈ અનંત દુનિયામાં જઈ પહોંચ્યો. ચારેતરફ નીલવર્ણ આકાશ હતું, બીજું કાંઈ જ નહિ. મારું શરીર આત્માના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયું હતું કે આત્મા શરીરના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયો હતો તેનો નિર્ણય જડ બુદ્ધિ કરી શકતી નહોતી. ચોતરફ પ્રગાઢ શાંતિ સિવાય કાંઈ અનુભવી નહોતું શકાતું. કેવો આનંદ હું અનુભવી રહ્યો છું તે પણ સમજાતું નહોતું.

ઘર, કુટુંબ, મિત્રો, સમાજ, દુનિયા એ બધું તો બાજુ ઉપર રહ્યું પણ શારીરિક ધર્મથી પણ હું વિરક્ત થઈ ગયો હતો.

કેટલો સમય આ અવસ્થા રહી તેનો ખ્યાલ નથી. ત્યાર બાદ એક ચહેરો હું અનંત અવકાશમાં જોઈ રહ્યો હતો. એ કોઈ મહાત્માનો ચહેરો હતો. તેમનું આખું શરીર, પ્રતિભા સ્પષ્ટ રીતે જોઈ રહ્યો હતો. તે ચહેરો મંદ સ્મિત કરી રહ્યો હતો.

મને શબ્દ સંભળાયો : ‘આ તારા ગુરુ છે. તેનું હંમેશા ધ્યાન કર ! જેટલી તીવ્ર ઝંખના કરીશ તેટલી ઝડપથી તું એમને મેળવી શકીશ.’

આ વાક્ય બે વખત મને સ્પષ્ટ રીતે સંભળાયું. ત્યાર પછી ઘણી વાર સુધી હું એ જ રીતે બેસી રહ્યો. જ્યારે મેં આંખો ખોલી ત્યારે હું અને સરયુદાસજી બંને વજ્રનાથજીની ગુફામાં બેઠા હતા !

મારા આશ્ચર્યની કોઈ સીમા ન રહી. કોઈ વાર્તાલાપ નહિ, કોઈ ઉપદેશ નહિ, કોઈ સમાધાન નહિ, ફક્ત એક ચેતન દર્શન !! ફક્ત મૌન !!

છતાં બધું જ સમાધાન થઈ ગયું હતું. કાંઈ સમજવા-જાણવાની ઇચ્છા રહી ન હતી, ફક્ત દાદાગુરુના સાન્નિધ્યમાં વધુ સમય નહિ રહી શકવાનો વસવસો હતો.

મેં ભીની આંખે આ અફસોસ વ્યક્ત કરવા સરયુદાસજી સામે જોયું. તેમણે કહ્યું : જેવી દાદાગુરુની ઇચ્છા. તેમને આટલું જ જરૂરી જણાયું હશે.

૧૨. મનઃકામના

સરયુદાસજીએ મને કહ્યું : શું હવે તમને કાંઈ સમાધાનની જરૂર જણાય છે ?

મેં સ્મિત કરતાં કહ્યું : ના ! હવે કોઈ પ્રશ્ન નથી, કોઈ શંકાનું સમાધાન જરૂરી નથી. હું ફક્ત એટલું વિચારી રહ્યો હતો કે કેવું અદ્ભુત, અલૌકિક દર્શન ! અને કાર્યપૂર્તિ પછી કેવી વિદાય ! સિદ્ધ લોકો પોતાના સમયનો કેટલો સદુપયોગ કરે છે તે આ પ્રસંગથી સમજી શકાય છે.

સાંજ થઈ ગઈ હતી, વજ્રનાથજીએ કહ્યું : ખીર અને દૂધ તમારી રાહ જુએ છે તે જમી લો.

હું ખીર-દૂધ જમી નિવૃત્ત થયો.

સરયુદાસજી વજ્રનાથજી સાથે વાતચીત કરી રહ્યા હતા; હું વિચારી રહ્યો હતો : સિદ્ધ મહાત્માઓ કેવા નિસ્પૃહ અને નિર્લેપ ભાવમાં રહીને વાસ્તવિક જીવન જીવે છે. જ્યારે જે સમયે કાર્યની અગત્ય હોય, વ્યક્તિની અગત્ય હોય ત્યારે તે તરફ સંપૂર્ણ ધ્યાન આપી કાર્ય પૂરું કરી પાછા પોતાના નિજાનંદમાં પરોવાઈ જાય — જાણે તેમણે કાંઈ કર્યું જ નથી. આ પ્રકારનું વર્તન એક મૂક સંદેશ છે કે મનુષ્યે જીવનમાં દરેક કાર્યક્ષેત્રમાં રહીને પણ અંગત નિજાનંદ તરફ લક્ષ રાખવું જોઈએ.

વજ્રનાથજી પોતાના સમયે સિદ્ધગુફા જવા માટે રવાના થયા. તેમના ગયા પછી સરયુદાસજીએ મને કહ્યું હું તમને ધ્યાનની એક ક્રિયા સમજાવું છું. તેને બરોબર સમજીને તેનો અભ્યાસ કરો. એ અભ્યાસથી તમે એકાગ્રતાનું તરત સંધાન કરી શકશો. તેમ જ તમારી પ્રકૃતિગત ઘણાંબધાં રહસ્યોને આપમેળે સમજી શકશો. આ ક્રિયા તમારા જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં ખૂબ ઉપયોગી થશે.

અત્યાર પૂરતી આ ક્રિયાનું મહત્ત્વ ફક્ત આપણે જે કાર્ય કરવાનું છે તેના માટે છે. આ ક્રિયાનો અભ્યાસ કરવાથી તમે મારા સફળ માધ્યમ બની શકશો, પરંતુ હંમેશા જો અભ્યાસ કરશો તો તમારા નિજાનંદારને સમજી શકશો.

ત્યાર બાદ તેમણે આજ્ઞાયકને સાધ્ય કરવાની પદ્ધતિ સમજાવી. મેં એ સમયે તેનો અભ્યાસ કરવાનું શરૂ કર્યું.

ધ્યાન વિષે ઘણું આધારભૂત સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે તેથી તે અંગે અહીં વધુ ચર્ચા નથી કરતો. ફક્ત એક અનુરોધ કરું છું કે, 'જે કંઈક કરે છે તે કંઈક મેળવે છે.'

‘કર્મેણ સિધ્યન્તિ કાર્યાણિ ન ચ મનોરથૈઃ’

રાત્રે થોડા કલાક આરામ કર્યા પછી સવારે વહેલો ઊઠી હું નિત્યકર્મથી નિવૃત્ત થઈ ગયો.

વજ્રનાથજી પોતાના આસન પર બેસી ધૂણીમાં આહુતિ આપી રહ્યા હતા. હવિષ્ય દ્રવ્યની સુગંધથી ગુફાનું વાતાવરણ પવિત્ર અને આહ્લાદક બન્યું હતું. તેઓ જ્યારે પૂજામાંથી નિવૃત્ત થયા ત્યારે તેમણે મને કહ્યું : આજે તમે અહીંથી વિદાય લેશો. તે પહેલાં આ વનસ્પતિ ખાઈ લો, જેથી તમે તમારી શારીરિક પ્રક્રિયાની સહેજવૃત્તિમાં આવી જશો. તમને જ્યારે ખૂબ ઠંડી લાગતી હતી ત્યારે જે વનસ્પતિ આપવામાં આવી હતી તેના કારણે તમારા શરીરમાં એક વિશેષ પ્રકારની અસર પ્રવર્તે છે તેનું નિવારણ કરવા માટે આ વનસ્પતિ લઈ લો, નહિ તો હિમાલય વિસ્તાર છોડીને નીચેના પ્રદેશની ગરમી સહન નહિ કરી શકો.

એમ કહી તેમણે પોતાની ઝોળીમાંથી સફેદ મરી જેવા પાંચછ દાણા કાઢીને મને આપ્યા અને ચાવીને ખાઈ જવા જણાવ્યું.

વજ્રનાથજી પાસેથી તે દાણા લઈ હું ચાવીને ખાઈ ગયો. તેનો સ્વાદ સહેજ મીઠો હતો, સુગંધિત પણ હતો. તે દાણા ખાઈ લીધા પછી વજ્રનાથજીએ મને થોડાં સૂકાં ફળ આપ્યાં જેનો આકાર મોટી હરડે જેવો હતો. તે ફળ આપતાં તેઓએ કહ્યું : જ્યારે ઉનાળામાં ખૂબ ગરમી લાગે ત્યારે આ ફળનો નાનો ટુકડો મોંમાં મૂકી ધીમે ધીમે ચાવીને ખાવાથી ગરમીનું પ્રમાણ ઘટી જશે કારણ કે તમોને આપેલી ઔષધિની અસર એક વર્ષ સુધી રહેશે. મોટા ભાગની અસર તો આ દાણાથી દૂર થઈ જશે પરંતુ ઉનાળામાં થોડી ગરમી વધુ લાગશે. ત્યારે આ ફળનો ઉપયોગ કરજો.

અરધા કલાક પછી મેં ખાધેલા દાણાની અસર શરૂ થઈ. જ્યારે હું વજ્રનાથજી પાસે આવ્યો ત્યારે તેમણે અમુક વનસ્પતિનાં પાન ખવરાવીને ઠંડી સામે રક્ષણ આપ્યું હતું તેના નિવારણ માટે તેમણે મને અમુક વનસ્પતિના દાણા આપ્યા હતા. તે લીધા પછી અર્ધા કલાકે મને ઠંડી લાગવા માંડી. શરીર પ્રાકૃતિક ધર્મમાં પરિવર્તન થવા લાગ્યું. ફરી પાછો મેં કોટ, મફર, ગરમ ટોપીનો આશ્રય લઈ લીધો.

મેં વજ્રનાથજીને કહ્યું : આપના સાન્નિધ્યમાં મને જે કંઈ મળ્યું છે તે બદલ આભાર વ્યક્ત કરવા મારી પાસે શબ્દો નથી. હું ફક્ત આપનો ઋણી છું એટલું કહી શકું છું.

આપની કરુણા મારા માટે હંમેશાં રહે એ જ મારી પ્રાર્થના છે. અલ્પ બુદ્ધિના કારણે, મૂઢ મતિના કારણે મારાથી કંઈ અયોગ્ય વર્તન, વાર્તાલાપ થઈ ગયો હોય તો તેની ક્ષમા આપશો.

વજ્રનાથજીએ મારા માથા ઉપર હાથ ફેરવતાં પ્રેમથી કહ્યું : સમભાવ એ જ અમારું વાસ્તવિક જીવન છે. રાગદ્વેષનો કોઈ પણ પ્રતિભાવ અમારા તરફથી નથી હોતો. અમારું કોઈ પણ પ્રિયપાત્ર નથી હોતું તેમ કોઈ માટે દ્વેષભાવ પણ નથી હોતો. તમારું અહીં આવવું, રહેવું, અમારી સાથે સંપર્ક થવો એ યોગાનુયોગ છે, કર્મ સંબંધિત છે, તેથી તમારે પણ આનંદ અથવા શોકની લાગણી અનુભવવી જોઈએ નહિ. કાર્યની ક્ષણનું મહત્ત્વ છે, કાર્યનું મહત્ત્વ છે, કાર્યકર્તાનું મહત્ત્વ નથી. એ સર્વદા નિમિત્ત જ હોય છે. જે કંઈ શાશ્વત છે તેનું મહત્ત્વ સમજવાનો પ્રયત્ન કરો; જેનો વિનાશ છે તેને ફક્ત ‘નિમિત્ત’ પૂરતું જ મહત્ત્વ આપો.

વજ્રનાથજીનો સંદેશ વ્યવહારપૂર્ણ અને તટસ્થ હતો. લગભગ દસેક વાગ્યે તેગાસિંગ બીજા એક ગુરખા સાથે બે ખચ્ચર લઈને આવ્યો. વજ્રનાથજીની વિદાય લેવાની ક્ષણ આવી પહોંચી. મેં બધો સામાન ગુફા બહાર મૂક્યો. તેગાસિંગે તેને ખચ્ચરો ઉપર ગોઠવી દીધો. સરયુદાસજી અને વજ્રનાથજી ગુફા બહાર આવ્યા. મેં વજ્રનાથજીનો ચરણસ્પર્શ કરતાં કહ્યું : જ્ઞાનમાર્ગને હું જાણતો નથી. ક્યારેક મન ઉદ્વેગી બને અને આપનાં દર્શનની ઇચ્છા થાય તો દર્શન આપવાની જરૂર કૃપા કરશો.

વજ્રનાથજીએ આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું : તમે તમારા ગુરુમહારાજ માટે દૃઢ ચિંતન કરો, એમને મેળવ્યા પછી બધો જ લૌકિક મોહ સમજાઈ જશે. હું તો અહીં જ છું. જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે આવી શકો છો.

વજ્રનાથજીએ આપેલી છેલ્લી સૂચના મહત્ત્વની હતી. ‘ગુરુ’ શબ્દ તરફ તેમનો સંકેત સૂચક હતો. એ વિના અધ્યાત્મમાર્ગદર્શન નહિ થાય એવી ગૂઢ ભાષા તેમાં સમાયેલી હતી.

સરયુદાસજી અને વજ્રનાથજીએ અરસપરસ અભિવાદન કર્યું. મેં વજ્રનાથજીને પ્રણામ કર્યા અને ભારે હૃદયે વિદાય લીધી.

હું અને સરયુદાસજી કાઠમંડુ જવા રવાના થયા. મુસાફરી ઝડપથી થઈ રહી હતી. ત્રણેક વાગ્યા સુધીમાં અમે સૂર્યવિનાયક મંદિરે આવી પહોંચ્યા. સૂર્યવિનાયકનાં દર્શન કરી થોડી વાર આરામ કરી કાઠમંડુ માટે રવાના થયા. સૂર્યવિનાયક (માટગાંવ) સુધી ખચ્ચર ઉપર સવારી કરવાથી હું અકડાઈ ગયો હતો તેથી સરયુદાસજી સાથે પગપાળા ચાલવાથી આનંદ આવતો હતો. સાંજે પાંચ વાગતાં સુધીમાં અમે કાઠમંડુના શહેરી વિસ્તારમાં પહોંચી ગયા. ઘણા દિવસોથી માણસો જોયા ન હતા છતાં તેઓને જોઈને કંઈ વિશેષ ભાવો ઉત્પન્ન થતા ન હતા — છતાં શહેરી વિસ્તાર પ્રત્યે ઊંડે ઊંડે કંઈક અણગમानी લાગણી ઊપસી રહી હતી.

હું મનોમન વિચારી રહ્યો : જ્યારે શહેરી વિસ્તાર છોડી હિમાલયમાં દાખલ થયો ત્યારે ઉત્પન્ન થયેલો ઉદાસ ભાવ આજે એ જ વિસ્તારને જોઈ અણગમો અનુભવે છે. વિચારોનું પરિવર્તન હતું કે મનનું ? સમજાતું ન હતું.

સૂર્યાસ્ત થતાં થતાં અમે રેવાદાસજીના આશ્રમે પહોંચી ગયા. તેગાસિંગે બધો સામાન ખચ્ચર ઉપરથી ઉતારી પર્ણકુટીમાં ગોઠવ્યો. રેવાદાસજીએ સરયુદાસજીનું અભિવાદન કર્યું. મેં રેવાદાસજીને પ્રણામ કર્યા.

સંધ્યા સમયે પૂજા-આરતીનાં દર્શન માટે હું પશુપતિનાથનાં દર્શનને ચાલ્યો ગયો. ત્યાંથી આવી દૂધ અને ફળ જમી મારા આસન ઉપર બેઠો. સરયુદાસજી અને રેવાદાસજી ક્યારેક ઔપચારિક વાતો કરી રહ્યા હતા, તો ક્યારેક આગામી કાર્યક્રમ અંગે ચર્ચા કરી રહ્યા હતા. હું દિવસની મુસાફરીથી થાકી ગયો હતો તેથી આડે પડખે થયો. થાકને લીધે તરત ઊંઘ આવી ગઈ.

બીજા દિવસે સવારે નિત્યકર્મથી પરવારી ધૂણી પાસે બેસી તાપી રહ્યો હતો. ત્યારે સરયુદાસજીએ કાર્યક્રમ સમજાવ્યો. આપણે આજે સાંજની ફ્લાઈટથી બનારસ જવાનું છે. ત્યાંથી ટ્રેન દ્વારા અયોધ્યા જઈ ત્યાં થોડું રોકાણ કરી ચિત્રકૂટ જવાનું છે.

દિવસ દરમ્યાન હું કાઠમંડુના શહેરી વિસ્તારમાં ફર્યો. થોડી ખરીદી કરી. બપોરે પાછો આશ્રમ આવી ગયો. એ સમય દરમ્યાન સરયુદાસજીએ ટિકિટો મંગાવી લીધી હતી.

આશરે ચારેક વાગ્યે ટેક્સી કરી અમે ઍરોડ્રોમ આવી પહોંચ્યા. પ્લેન ઊપડવાને હજુ વાર હતી. રેવાદાસજીએ આપેલી સ્નેહપૂર્ણ વિદાયને હું વાગોળી રહ્યો હતો. કેવું નિખાલસ અને નિદોર્ષ વ્યક્તિત્વ ! કેવો સરળ અને સ્વાવલંબી સ્વભાવ ! હિમાલય ક્ષેત્રના સિદ્ધ અને મહાત્માઓની આગવી પ્રતિભાવથી હું ખૂબ પ્રભાવિત થયો હતો, મારા જીવનમાં પસાર થયેલો અમૂલ્ય સમય મારા માટે કીમતી વારસા સમાન હતો.

સાંજની ફ્લાઈટથી અમે બનારસ આવી પહોંચ્યા. બનારસથી રાત્રે ટ્રેન દ્વારા અયોધ્યા જવા માટે મુસાફરી શરૂ થઈ. મારી અને સરયુદાસની વચ્ચે સાધારણ, ઔપચારિક વાતો થતી હતી. સરયુદાસજી ઝડપથી ચિત્રકૂટ પહોંચવા માગતા હતા, કારણ કે તેમણે નિયત કરેલો સમય પૂરો થવાને દસેક દિવસ જ બાકી હતા.

બીજા દિવસે અયોધ્યા પહોંચીને અમે હનુમાનગઢીમાં મુકામ કર્યો. દિવસ દરમ્યાન મારી કામગીરી કાંઈ હતી નહિ, તેથી મેં આરામ કર્યો. સરયુદાસજી દિગંબર અખાડામાં જઈ એમના મહાત્માઓને મળી બધી વિગત અંગે ચર્ચા કરી સાંજે પાછા આવ્યા, હું આરામ કરી સ્નાનાદિ કાર્યથી પરવારી સરયુદાસજીની રાહ જોઈ રહ્યો હતો. તેમણે આવીને કહ્યું : આપણે આજ રાતની ટ્રેન દ્વારા ચિત્રકૂટ માટે રવાના થવાનું છે.

મેં કહ્યું : હું તૈયાર છું.

રાત્રે નવ વાગ્યે અમે અયોધ્યા છોડીને ટ્રેન દ્વારા ચિત્રકૂટ જવા માટે રવાના થઈ ગયા.

હું એક બાબતની ખાસ નોંધ કર્યે જતો હતો. મુસાફરીના સમય દરમ્યાન અમને ક્યાંય રિઝર્વેશનની તકલીફ થતી ન હતી, જેને મળવાની જરૂરિયાત હોય તે બધા જ મળી જતા હતા. દરેક બાબત સરળતાથી પતી જતી હતી. સરયુદાસજી સિદ્ધયોગી હોવા છતાં સમાજ સાથે સાધારણ મનુષ્ય જેવો જ વ્યવહાર કરતા હતા, એમનાં વાણીવર્તનમાં ક્યાંય સિદ્ધ હોવાની રજૂઆત થતી ન હતી.

રાત્રી દરમ્યાન આરામથી મુસાફરી થઈ. સવારે દસેક વાગ્યે અમે ચિત્રકૂટ સ્ટેશને ઊતર્યા. બહાર વાહનની વ્યવસ્થા નહિ હોઈ પગપાળા જ કાચો રસ્તો પસાર કર્યા પછી અમોને ઘોડાગાડી મળી ગઈ. ઘોડાગાડી દ્વારા અમે સીતાપુર પહોંચ્યા. સીતાપુર પયોષ્ણી નદીને કિનારે વસેલું ગામ છે. ત્યાં ચોતરફ ઘણાં તીર્થસ્થાનો આવેલાં છે. અમારે સીતાપુરથી દોઢેક માઈલ ચાલીને ચિત્રકૂટ (કામદગિરિ એ ચિત્રકૂટ પર્વતનું મૂળનામ છે) જવાનું હતું. તે પહેલાં પયોષ્ણી નદી કિનારે મંદાકિની ઘાટ ઉપર સ્નાન-ધ્યાન કરી થોડાં ફળફળાદિ લઈ ક્ષુધાશાંતિ કરી લીધી.

મારી સાથે જરૂરી સામાન ઓછો હતો પરંતુ કાઠમંડુ જવાના કારણે ઉપયોગી સામાન અત્યારે નિરુપયોગી હતો. તેને સીતાપુરમાં જ સરયુદાસજીના એક સેવકને ત્યાં મૂકી દીધો.

બપોરે બે વાગ્યે અમે ચિત્રકૂટ જવા માટે રવાના થયા. ચિત્રકૂટ પર્વતનાં બે નામો છે : કામદગિરિ તથા કામતાનાથ. આ વિસ્તારમાં ઘણાં મંદિરો તથા તીર્થસ્થાનો આવેલાં છે. જેમાં મુખ્યત્વે ચરણપાદુકા, હનુમાનધારા, જાનકીકુંડ, સ્ફટિક શિલા, અત્રિઆશ્રમ, ભરત કૂપ, ગુપ્ત-ગોદાવરી અને રામશ્યાનો સમાવેશ થાય છે.

સરયુદાસજીના ગુરુમહારાજ તથા જાનકીદાસજી ચિત્રકૂટમાં આવેલ હનુમાનધારા નામક સ્થાન પાસેથી પહાડીમાં આશ્રમમાં રહેતા હતા. દિગંબર અખાડાના ઘણા સાધુઓની ત્યાં અવરજવર રહેતી, આ સ્થાન થોડું ઊંડાણના વિસ્તારમાં હોવાથી મહાત્મા સિવાય બીજા કોઈની અવરજવર જવલ્લે જ થતી.

સીતાપુરથી દોઢેક માઈલ આવ્યા બાદ ચિત્રકૂટની તળેટી શરૂ થઈ. આ વિસ્તારમાં મોટે ભાગે રામાદલી સાધુઓની વધુ પ્રમાણમાં અવરજવર રહે છે. ગોસ્વામી તુલસીદાસજીએ અયોધ્યાકાંડમાં ચિત્રકૂટનું અદ્ભુત વર્ણન કર્યું છે. તપસ્વીઓ તથા દેવમંદિરો, જંગલ, ઝાડી જોતાં જોતાં અમે પસાર થઈ રહ્યા હતા. ત્રણેક કલાકની મુસાફરી બાદ અમે હનુમાનધારા વિસ્તાર પસાર કરીને નીચેની પહાડીઓમાં ઊતરવા લાગ્યા : લગભગ સાંજ થઈ જવા આવી હતી.

થોડા ફર્લોન્ગ દૂર બે-ત્રણ ઘાસની પર્ણકૂટીઓ જણાતી હતી. ત્યાંથી

ધુમાડો નીકળતો હતો. સરયુદાસજીએ કહ્યું : સામે દેખાય તે ગુરુમહારાજનો આશ્રમ છે. અમે નીચાણવાળો વિસ્તાર પસાર કરી ત્યાં પહોંચ્યા. નાનકડું સ્વચ્છ મેદાન હતું. તેમાં જુદી જુદી ચાર પર્ણકુટીઓ શોભી રહી હતી. ધૂણીમાંથી ઊઠતો ધુમાડો વાતાવરણને સુગંધથી ભરી રહ્યો હતો. એક તરફ ચિત્રકૂટ પર્વતની પહાડીઓ હતી તો બીજી બાજુ ઘાટીલી ઝાડી હતી. એ વાતાવરણની વચ્ચે નાનકડા મેદાનમાં સુંદર ફૂલઝાડ વ્યવસ્થિત રીતે ઊછરેલાં હતાં. સુગંધી ફૂલોથી વાતાવરણ મહેકી રહ્યું હતું. આસોપાલવ, કેળ કલાત્મક રીતે ચારેતરફ રોપેલાં હતાં. ચારે પર્ણકુટીના આંગણમાં તુલસીદલનાં ઝુંડ લહેરાતાં હતાં. એકતરફ કાચી વાડ બાંધીને ગાય રાખવાની વ્યવસ્થા જણાતી હતી. ગાયની હાજરી ન હતી. મેં અનુમાન કર્યું, કદાચ હજુ આવી નહિ હોય.

સરયુદાસજી સાથે હું એક પર્ણકુટી પાસે આવીને ઊભો રહ્યો. સરયુદાસજીએ મોટા અવાજથી સી... તા... રામનો ઉચ્ચાર કર્યો. અંદરથી પણ એ જ રીતે પ્રતિધ્વનિ સંભળાયો. સાથોસાથ એક નાની ઉંમરનો કિશોર સાધુ બહાર આવ્યો. સરયુદાસજીને ઓળખી જઈ હર્ષભેર દંડવત્ પ્રણામ કરી ચારેતરફ ખબર આપવા દોડી ગયો.

અમે પર્ણકુટીમાં દાખલ થયા. પૂર્વ દિશામાં એક દર્ભાસિન ઉપર શ્વેત ધાબળો પાથરી એક મહાત્મા બેઠા હતા. સરયુદાસજીએ તેમને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા. મેં પણ ચરણસ્પર્શ કર્યો. તેઓ સરયુદાસજીના ગુરુમહારાજ હતા. તેમનું શરીર પ્રમાણમાં કાંઈક વધુ ભારે જણાતું હતું. તેમણે મુંજની લંગોટી તથા મુંજ વણીને બનાવેલી જનોઈ ધારણ કરી હતી. આઘેડ ઉમરના કારણે જટા તથા દાઢી-મૂછમાં સફેદ અને ભૂખરા મિશ્ર રંગના વાળનું ભસ્મથી વિભૂષિત અનોખું સ્વરૂપ જણાતું હતું. આખા કપાળને આવરી લેતું રામપતાકા (રામપતાકા એ તિલકના એક પ્રકારનું નામ છે) તિલક લાલશ્રી સાથે શોભી રહ્યું હતું. બંને ભુજા તથા હૃદય ઉપર પણ રામપતાકા બિરાજમાન હતી. તેઓ સંપૂર્ણ કર્મકાંડી અને ભજનાનંદી મહાત્મા હોય તેમ મને જણાયું.

મૃદુ સ્વરે તેમણે સરયુદાસજીને આશીર્વાદ આપતાં પૂછ્યું : બધી તૈયારી કરીને આવ્યો છે ?

સરયુદાસજીએ ટૂંકો જવાબ આપ્યો : ‘જી, ગુરુમહારાજ.’

સરયુદાસજીના ગુરુમહારાજનું નામ રામકૃપાલદાસજી હતું. તેમણે મારી તરફ જોઈને સરયુદાસજી પાસેથી મારો પરિચય માગ્યો.

સરયુદાસજીએ મારો લૌકિક પરિચય ટૂંકમાં આપ્યો તથા જે કાર્ય માટે મને લાવવામાં આવ્યો હતો તેના વિષે થોડો ખ્યાલ આપ્યો.

રામકૃપાલદાસજીએ કહ્યું : સારું. તમે જઈ ભોજનઆદિથી નિવૃત્ત થઈ આરામ કરો. કાલે સવારે મળીશું. અમે ઊભા થયા, હું પર્ણકુટીમાંથી બહાર નીકળ્યો.

સરયુદાસજીને તેમના ગુરુમહારાજે જતાં જતાં સૂચના આપી કે

સૂવા-બેસવાની વ્યવસ્થા બાજુની પર્ણકુટીમાં કરે તથા રાત્રે તેમની પાસે આવીને વ્યવસ્થિત ચર્ચા કરે.

સરયુદાસજી આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરી બહાર આવ્યા. લગભગ અંધારું થવાની તૈયારી હતી. સરયુદાસજી મને બાજુની પર્ણકુટીમાં લઈ ગયા. થોડી વારે પેલો કિશોર સાધુ પાણીનું કમંડલ તથા ફળ મૂકી ગયો.

સરયુદાસજીએ મને કહ્યું : તમે ઇચ્છાનુસાર ફળફળાદિ તથા દૂધ લઈ લેશો. હમણાં ગાયો આવતાંની સાથે જ દૂધ આવી જશે. હું રાત્રે ગુરુમહારાજ પાસે આગામી કાર્યની ચર્ચા માટે જઈશ. એ દરમ્યાન તમે વાચન કરજો અથવા ધ્યાનયોગનો અભ્યાસ કરજો.

મેં કહ્યું : સારું, આપ જઈ આવો.

સરયુદાસજીએ કહ્યું : અત્યારે તો હું જરા જાનકીદાસજી પાસે જાઉં છું. તેમની પાસે થોડી વાર રોકાઈશ. એમની પરિસ્થિતિનું અવલોકન કર્યા પછી ગુરુમહારાજ સાથે ચર્ચા કરીશ.

આ પ્રમાણે વાતચીત થયા બાદ સરયુદાસજી ગયા. મેં પર્ણકુટીમાં નજર ફેરવી. ધૂણીના આછા પ્રકાશમાં બધું સ્પષ્ટ જણાતું હતું. આ પર્ણકુટીનો ઉપયોગ મહેમાનો માટે થતો હશે એવું મેં અનુમાન કર્યું. કારણ કે ત્યાં દર્ભાસિન, કુશાસન અને મૃગયર્મ સિવાય બીજું કાંઈ હતું નહિ. સ્વચ્છ અને ગાર-લીંપણથી પર્ણકુટી સાત્ત્વિક પ્રભાવ ઉપસાવી રહી હતી. ધૂણીમાં બળતાં ચંદનનાં કાષ્ઠના ધુમાડાથી વાતાવરણમાં અનોખી મહેક છવાયેલી હતી.

મેં સામાન ખોલી ડાયરી વાંચવાની શરૂ કરી. એકાદ કલાક બાદ કિશોર સાધુ એક મોટા કમંડલમાં ગરમ દૂધ મૂકી ગયો. મને થોડી ભૂખ લાગી હતી, તેથી થોડાં ફળ અને દૂધ લઈ ક્ષુધા શાંત કરી. ફરી હું વાંચવા બેઠો.

ઘણી વાર સુધી સરયુદાસજીની રાહ જોતો રહ્યો. ક્યારેક ઊંઘના કારણે ઝોકું આવી જતું હતું. રાત્રે બે વાગ્યે સરયુદાસજી આવ્યા. તેઓ સ્વસ્થ જણાતા હતા, તેથી મેં અનુમાન કર્યું કે પરિસ્થિતિ અનુકૂળ છે.

સરયુદાસજીએ મને કહ્યું : અત્યારે તમે આરામ કરો. આપણી કાર્યવાહી પરમ દિવસે સવારે ચાર વાગ્યે શરૂ થશે. કાલનો દિવસ પૂર્ણ તૈયારી કરી લેવામાં જશે. જાનકીદાસજી પાસે હું જઈ આવ્યો છું, તેઓ યથાવત્ અવસ્થામાં જ છે. કાલે આપણે ત્યાં જઈશું એમ કહી તેમણે પોતાના આસન પર લંબાવ્યું.

હું પણ સૂઈ જવા ઇચ્છતો હતો. રાત્રે આરામ કર્યા પછી બીજે દિવસે સવારે, નિત્યકર્મથી પરવારી સરયુદાસજી સાથે હું તેમના ગુરુમહારાજ રામકૃપાલદાસજી પાસે ગયો. રામકૃપાલદાસજી પોતાની પર્ણકુટીમાં બેઠા બેઠા સ્મરણ કરી રહ્યા હતા. મેં તેઓનો ચરણસ્પર્શ કર્યો. તેમણે આશીર્વચન ઉચ્ચારતાં પ્રેમપૂર્વક બેસવા જણાવ્યું. હું અને સરયુદાસજી તેમની પાસે બેઠા.

તેમણે કહ્યું : સરયુદાસજી મને રાત્રે બધી વાત કરી. રામજીની રચના અગાધ છે. ક્યારે કઈ રીતે કામને પાર ઉતારવું તે તેની ઇચ્છા ઉપર જ નિર્ભર

છે. આ કાર્યમાં તમારો નિર્મળ સહયોગ એ પણ એક ઋણાનુબંધ છે. તમારા મૂક સહયોગથી આ કાર્ય પૂર્ણ થશે એ કેવી દૈવયોગની વાત છે ! મારી રામજી પાસે પ્રાર્થના છે કે તે તમોને દૃઢ ભક્તિ આપે.

રામકૃપાલદાસજીનો નિર્દોષ ચહેરો એવો ભાવાવેશથી સભર જણાતો હતો જાણે કોઈ નાનું બાળક ઈશ્વર પાસે કાંઈક પ્રાર્થના કરી રહ્યું હોય. તેમના સ્વરની આદ્રતા, પવિત્ર લાગણી મારા હૃદયને સ્પર્શી ગઈ. હું અનુભવી રહ્યો હતો કે જે વાત સંપૂર્ણ પ્રેમ અને વિશુદ્ધ ભાવથી કરુણાનું સ્વરૂપ લઈને સામે આવે છે તેની સચોટ અસર થાય છે.

ભાવહીન વાર્તાલાપ મિથ્યા હોય છે. જે વાત કહેવાથી તેની અસર ન થાય તે વાત શા કામની ? જે વાત સાંભળીને તેની અસર ન થાય તે સાંભળ નાર શા કામનો ? વાત કરનાર પોતાની વાતની અસર ઊભી ન કરી શકે તે વાત કરનાર શા કામનો ? પછી તે ભલે વક્તા હોય, પંડિત હોય, કથાકાર હોય, કવિ હોય કે વેદાંતી હોય !

હું અને સરયુદાસજી એકાદ કલાક ત્યાં બેઠા. ત્યાર બાદ અમે રામકૃપાલદાસજીની પર્ણકુટીમાંથી બહાર આવ્યા.

સરયુદાસજીએ કહ્યું : ચાલો, હવે આપણે મારા કાકાગુરુ જાનકીદાસજી પાસે જઈ આવીએ.

અમે બંને એક વટવૃક્ષ નીચે આવેલી પર્ણકુટી તરફ આગળ વધ્યા.

તે પર્ણકુટી દેખાવમાં કાંઈક નાની જણાતી હતી. દ્વાર ઉપર કિશોર અવસ્થાના સાધુ બેઠા હતા. તેણે સરયુદાસજીને પ્રણામ કર્યા. સરયુદાસજીએ તેને જવા માટે સૂચન કર્યું. તે નમન કરી ચાલ્યા ગયા.

અંદર દાખલ થતાં પહેલાં સરયુદાસજીએ મને મૌન રહેવા સૂચન કર્યું. મેં સંમતિ દર્શાવી. સરયુદાસજી પર્ણકુટીમાં દાખલ થયા. હું તેમની પાછળ દાખલ થયો.

અંદરનું વાતાવરણ ખૂબ ગંભીર હોય તેવું મને જણાયું. સામે એક ઊંચા આસન ઉપર એક મહાત્મા ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં પન્નાસન દૃઢ કરી બેઠા હતા. તેઓ જાનકીદાસજી હતા. તેઓની મુખમુદ્રા ગંભીર જણાતી હતી. શરીર સુકાયેલું હતું. હાડ-ચામ સિવાય કાંઈ જ ન હતું. છુટ્ટી વીખરાયેલી જટા, અવ્યવસ્થિત રીતે છવાયેલી દાઢીમૂછથી તેમનો ચહેરો અજબ પ્રકારની પ્રતિભા ઉપસાવી રહ્યો હતો. તેમના હાથ-ભુજા, છાતી ઉપર પ્રમાણ કરતાં ઘણા વધુ વાળ વધેલા જણાતા હતા, આંખો ઉપરની નેણ, પાંપણો પણ અસાધારણ લંબાઈની હતી. તેમની પાસે એકદોઢ ફૂટ નજીક જવાથી તેમના શરીરમાંથી એક ધ્વનિ સ્પષ્ટ સંભળાતો હતો - જાણે દૂર દૂર દરિયો ધૂધવતો હોય !

કોઈ બ્રહ્મર્ષિ વર્ષો સુધી સમાધિ સ્થિર કરીને તપસ્યામાં લીન થઈ જાય

તેવી સ્થિતિ ઉપસ્થિત થઈ હતી. પર્ણકુટી માંહેની દીવાલો વાંસની પટ્ટીઓની હતી. તેના ઉપર કોઈ ખાસ પ્રકારની વેલ ઝીણાં ફૂલ-પાનથી ભરપૂર પ્રમાણમાં છવાયેલી હતી. છતની વ્યવસ્થા એવી હતી કે દિવસે પ્રમાણસર તડકો અંદર આવી શકે, હવાઉજાસ પૂરતાં રહે તેવા ગોખ અને છિદ્રો મૂકવામાં આવ્યાં હતાં. જાનકીદાસજી એક લાકડાની પાટ ઉપર સમાધિમાં લીન થઈને બેઠા હતા. થોડી વાર સુધી ત્યાં રોકાઈને અમે બહાર આવી ગયા. હું અને સરયુદાસજી પર્ણકુટીએ પાછા આવ્યા. સરયુદાસજીએ મને કહ્યું : આજે તમે ખૂબ આરામ કરી લો. એ દરમ્યાન હું કાલ સવારની તૈયારી કરી લઉં છું. આજે રાત્રે ત્રણ વાગ્યે ઊઠી, સ્નાન આદિ કાર્યથી પરવારી બરોબર ચાર વાગ્યે જાનકીદાસજી પાસે જવાનું છે.

સરયુદાસજીનું સુવ્યવસ્થિત, ઝડપી આયોજન હું જોઈ રહ્યો હતો. તેઓ જરા પણ સમય વ્યર્થ જવા દેવા માગતા નહોતા. તેમણે કિશોર સાધુને બોલાવી ખીર-દૂધ લાવવા કહ્યું. ત્યાર બાદ તેઓ રામકૃપાલદાસજી પાસે ચાલ્યા ગયા.

થોડી વારે કિશોર સાધુ ખીર-દૂધ-ફળ લઈને આવ્યો. એ બધું પર્ણકુટીમાં મૂકીને ચાલ્યો ગયો. હું જમીને સૂઈ ગયો. સાંજે છ વાગ્યે ઊઠીને સ્નાનાદિ કાર્યથી પરવારી પર્ણકુટીઓની બહારના વિસ્તારમાં થોડે દૂર સુધી ફરી આવ્યો. ત્યાંથી પર્ણકુટીએ આવી થોડી વાર ધ્યાનયોગ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

મેં હિમાલયથી આવ્યા પછી એક વાતની ખાસ નોંધ લીધી હતી કે જ્યારે હું ધ્યાનમાં બેસી આંખો બંધ કરતો ત્યારે એક ચહેરો સ્પષ્ટ રીતે મારી સામે તરી આવતો, જેના વિષે સરયુદાસજીના દાદાગુરુના સાન્નિધ્યમાં કોઈ ગેબી અવાજે કહ્યું હતું કે, 'આ તારા ગુરુમહારાજ છે.'

જ્યારે હું 'ગુરુ' શબ્દનું સ્મરણ કરીને આંખો બંધ કરતો ત્યારે પણ એ જ ચહેરો મારી નજર સામે સ્પષ્ટ રીતે ઊપસી આવતો.

વારંવાર દેખાતો ગુરુમહારાજનો ચહેરો સ્મરણમાં પણ યાદ રહી ગયો હતો. ફક્ત ખ્યાલ આવતાં જ આકૃતિનું મનોમન સ્મરણ થઈ આવતું અને એવી આદત થવા લાગી હતી કે આવતા-જતા દરેક મહાત્મામાં તે ચહેરાને હું શોધી કાઢવા પ્રયત્ન કરતો.

રાત્રે આઠેક વાગ્યે સરયુદાસજી આવ્યા. તેમના વર્તનમાં, વાતચીતમાં ગંભીરતા જણાતી હતી. તેમણે મને કોઈ વનસ્પતિની ભૂકી આપતાં કહ્યું : આ ભૂકી પાણી સાથે લઈ લો. એનાથી થોડાં ઝાડા-ઊલટી થશે. ત્યાર બાદ કોઈ પણ ખોરાક ન લેશો.

મેં પાણી સાથે ભૂકી લઈ લીધી. વીસેક મિનિટ પછી ત્રણચાર ઝાડા-ઊલટી થયાં. ત્યાર બાદ શરીર ખૂબ હળવું અને સ્ફૂર્તિમાં જણાવા લાગ્યું. થોડી ઔપચારિક કામગીરી બાદ હું અને સરયુદાસજી નિદ્રાધીન થયા.

રાત્રે અઢી વાગ્યે સરયુદાસજીએ મને જગાડ્યો. સરયુદાસજીએ કહ્યું : સ્નાનાદિ કાર્ય શાંતિપૂર્વક કરો. માનસિક રીતે સહજ ભાવમાં રહો. કોઈ પણ

પ્રકારની ઉત્તેજનાપૂર્ણ વિચારશ્રેણી ઊભી ન કરશો. મન-આત્માને ખૂબ શાંત રાખશો.

એમની વાતને સ્વીકૃતિ આપી હું શાંતિપૂર્વક સ્નાન-ધ્યાનથી પરવારી ઢીલાં કપડાં પહેરી તૈયાર થયો. સરયુદાસજીએ પણ શાંત ચિત્તે પોતાની પ્રાથમિક તૈયારી કરી લીધી.

આશરે પોણા ચાર વાગ્યે અમે જાનકીદાસજીની પર્ણકુટી તરફ રવાના થયા. સરયુદાસજીએ કિશોર સાધુને દ્વાર ઉપર બેસી રહેવા જણાવ્યું. સરયુદાસજી અને હું પર્ણકુટીમાં દાખલ થયા.

જાનકીદાસજી સમાધિસ્થ અવસ્થામાં જ હતા. સરયુદાસજીએ પ્રથમ તેમને દંડવત્ પ્રણામ કરી તેમનાથી ત્રણેક ફૂટ દૂર એક આસન ગોઠવ્યું. જાનકીદાસજીના આસનથી તે થોડું નીચું હતું. સરયુદાસજીએ માત્ર લંગોટી સિવાય બધાં જ વસ્ત્રો શરીર ઉપરથી ઉતારી નાખ્યાં. તેમણે ગંભીરતાથી ધીમા અવાજે મને કહ્યું : જુઓ, મારી ડાબી બાજુએ તમે ઊભા રહેશો. હું સમાધિસ્થ થઈને પંદરવીસ મિનિટમાં જ જાનકીદાસજીના શરીરમાં દાખલ થઈ જઈશ. એ સમયે, એ જ વખતે મારી સૂક્ષ્મ છાયા તમારા માનસનું નિયંત્રણ કરવાનું શરૂ કરશે. એ સમયે તમારા શરીરમાં મારી છાયા જાનકીદાસજીના શરીરની બાકી ક્રિયાઓ કરશે. મારું સૂક્ષ્મ શરીર તેમની આંતરિક અવસ્થાને પરાવર્ત કરવાનો પુરુષાર્થ કરશે.

હું તમને આ કાલી હલદી તથા ગોપીચંદન આપું છું તે તમારી પાસે રાખી મૂકો. હું જ્યારે ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં બેસું તેની દસ મિનિટ પછી તમે સરલ આસને બેસી તમને સૂચના આપી છે તે પ્રમાણે ધ્યાનક્રિયા કરશો. તે પહેલાં આ બંને કમલફળને બંને કાનનાં છિદ્રોમાં સરખી રીતે મૂકી દેશો. એમ કહી તેમણે બે કમલફળ મારા હાથમાં મૂક્યાં. તેમણે વધુ ચોક્કસાઈ માટે મારું ધ્યાન દોરતાં કહ્યું : જ્યારે તમે ધ્યાન-ક્રિયા માટે બેસો ત્યારે કોઈ પણ આશંકા, ભય, કુતૂહલ, જિજ્ઞાસા કે વિચાર કર્યા વિના સૌ પ્રથમ કમલફળને કાનમાં ગોઠવી દેશો. ત્યાર પછી ધ્યાન કરશો. જે ક્ષણે તમારું માનસ નિર્વિકલ્પ ભાવમાં આવશે તે જ ક્ષણે મારી સૂક્ષ્મ છાયા તેના સંપર્કમાં આવી તમારા શરીર ઉપર નિયંત્રણ મૂકી દેશે, જેથી તમારા શરીરના માધ્યમ દ્વારા હું બાહ્ય કામગીરી કરીશ.

આટલું કહ્યા પછી સરયુદાસજીએ પૂછ્યું : બોલો, આ અંગે કાંઈ વધુ જાણવાની જરૂરિયાત જણાય છે ?

મેં મૌન રહી નકારમાં ડોકું ધુણાવ્યું.

સરયુદાસજીએ પોતાના આસન ઉપર બેસી થોડી વાર પ્રાણાયામની ક્રિયા કરી. એ ક્રિયા બાદ તેમણે આંખો ખોલી મારી સામે જોઈ સૂચક સંજ્ઞા આપી. તેમની મૌન સંજ્ઞા જણાવી રહી હતી કે હું હવે કાર્ય શરૂ કરું છું, તમે સજાગ રહી દરેક બાબતનું ધ્યાન રાખશો. મેં તેમની વાત સમજી લીધાની મૌન સંજ્ઞા આપીને ઘડિયાળમાં જોયું. બરાબર ચાર વાગ્યા હતા.

સરયુદાસજીએ ઊંડો શ્વાસ ખેંચીને સમાધિ સ્થિર કરવા માટે ધ્યાનસ્થ અવસ્થા લીધી. મેં તેમનાથી ડાબી બાજુએ ઊભા રહી દસ મિનિટ રાહ જોવાનું શરૂ કર્યું. મારું મન, મારા વિચારો સ્થિર અને શાંત હતા. શાંત ચિત્તે હું સરયુદાસજી અને જાનકીદાસજીનું નિરીક્ષણ કરી રહ્યો હતો. કાલી હલદી અને ગોપીચંદન મેં જમણી બાજુ મૂકી દીધાં. બંને કમલફળને મારા આસન ઉપર મૂકી સમય પસાર કરવા લાગ્યો.

વાતાવરણ શાંત હતું. સરયુદાસજીએ પોતાની કામગીરી શરૂ કરી દીધી હતી. બરોબર દસ મિનિટ પછી હું મારા આસન ઉપર બેઠો. બંને કાનમાં કમલફળ વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવી આજ્ઞાયક તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું. પહેલી જ ક્ષણે ભાવિ ગુરુમહારાજનો ચહેરો થોડી વાર માટે દેખાઈને અદૃશ્ય થઈ ગયો. એ સાથે તેજોમય પ્રકાશથી ભરપૂર આકાશ દેખાવા લાગ્યું. થોડી ક્ષણો સુધી આવું દૃશ્ય દેખાઈ રહ્યું હતું.

હું સાક્ષીભાવથી આ બધું સભાન અવસ્થામાં જોઈ રહ્યો હતો. એ જ સમયે એકાએક દેખાઈ રહેલા નીલવર્ણ આકાશમાં એક અત્યંત તેજપુંજ સરખી વિદ્યુતધારા ઉપરથી નીચે આવતી દેખાઈ, જેને ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં જોઈને હું ક્ષણવાર માટે ચમકી ગયો.

બસ એ ક્ષણે જ જાગ્રત અવસ્થામાં હું નિર્વિચાર, નિર્વિકલ્પ અવસ્થામાં મુકાયો હોઈશ. એ જ ક્ષણે સરયુદાસજીની સૂક્ષ્મ છાયાએ મારું નિયંત્રણ કરવાનું શરૂ કરી દીધું. મારી આંખો ખૂલી ગઈ. હું ઊભો થયો. જાનકીદાસજીની ચારેતરફ ફરતો મેં આંટો માર્યો. હું ક્યારેક તેમના ગળાનું તો ક્યારેક છાતીનાં પાંસળાંનું ધ્યાનથી નિરીક્ષણ કરી રહ્યો હતો.

હું એક અજાયબ ભૂમિકામાં આવી ગયો હતો. મારું શરીર શું કાર્ય કરે છે ? શા માટે કરે છે ? તેનું શું કારણ છે ? તે હું જાણતો ન હતો. હું ખુદ મારી જાતને બે પ્રકારના વિભાજનમાં અનુભવી રહ્યો હતો : મારી આંતરિક અવસ્થામાં હું દ્રષ્ટાભાવથી મારું શરીર શું કરી રહ્યું છે તે જોઈ રહ્યો હતો, જ્યારે શરીર શું કાર્ય કરી રહ્યું છે ? શા માટે કરી રહ્યું છે તેના કારણથી અજાણ હતો. શરીર કાર્યકર્તા બની ગયું હતું અને ચેતના દ્રષ્ટાભાવે સાક્ષી બની રહી હતી.

જાનકીદાસજીની શ્વાસોચ્છવાસની ક્રિયા વધવા લાગી. સરયુદાસજીનું સૂક્ષ્મ શરીર તેમની સૂક્ષ્મ છાયા સાથે એક્ય ધારણ કરી ચૂક્યું હતું. મારું શરીર સરયુદાસજીના માધ્યમ તરીકે કામ કરી રહ્યું હતું.

મેં કાલી હલદી અને ગોપીચંદન બંનેને કમંડલમાંથી પાણી લઈ ચંદન માફક ઘસી જાનકીદાસજીના લલાટ ઉપર, બંને ખભા ઉપર, ગોઠણ ઉપર, નાભિ ઉપર પાતળો લેપ કર્યો. ત્યાર બાદ સરયુદાસજીના શરીર ને કંઠ ઉપર, લલાટ ઉપર લેપ કર્યો. જાનકીદાસજીનો નાભિપ્રદેશ અંદરની તરફ સંકોચાતો દેખાયો. મેં ગોપીચંદનનો મોટો ટુકડો પાણી સાથે ઘસી જાનકીદાસજીની પીઠ

ઉપર એક લેપ ચડાવ્યો. હું શું કરી રહ્યો છું, શા માટે કરી રહ્યો છું તેની મને ખબર ન હતી. કોઈ બીજી વ્યક્તિ આ કાર્ય કરાવી રહી છે તેવું જણાતું હતું.

સરયુદાસજીનું સૂક્ષ્મ શરીર જાનકીદાસજીના શરીરમાં પ્રવેશ કરી શું કાર્ય કરી રહ્યું હશે તે શી ખબર ? પરંતુ હું મારા દ્વારા થઈ રહેલા કાર્યનો સાક્ષી બનીને અનુભવી રહ્યો હતો કે અંદર પણ કાંઈક ચાલી રહ્યું છે.

ક્યારેક હું ગણતરીપૂર્વકના સમય સુધી જાનકીદાસજીનું નાક બંધ કરી શ્વાસોચ્છવાસની ક્રિયા રોકતો હતો તો ક્યારેક કાલી હલદી સૂંઘાડતો હતો. ક્યારેક એમની બન્ને નાડીઓ ઉપર કાલી હલદી ઘસતો હતો.

આ રીતે સવા કલાક સુધી જુદી જુદી ચેષ્ટાઓ ચાલતી રહી.

ત્યાર બાદ મને ક્ષણવાર માટે એકાએક ઠંડી લાગી હોય તેવો અનુભવ થયો. તેની બીજી ક્ષણે મેં અનુભવ્યું કે મારા ઉપરથી સરયુદાસજીની સૂક્ષ્મ છાયાનો પ્રભાવ હટી ગયો છે. હું મારી જાતને પહેલાંની માફક અનુભવી રહ્યો હતો. એ સમયે કુતૂહલથી હું સરયુદાસજીને તથા જાનકીદાસજીને જોઈ રહ્યો હતો. મને હવે ખ્યાલ ન હતો કે મારે શું કરવાનું છે.

થોડી ક્ષણો પસાર થઈ હશે ત્યાં એક અસાધારણ શ્વાસની આવજા જાનકીદાસજી કરવા લાગ્યા. જેનો અવાજ કોઈ શક્તિશાળી અશ્વ હણહણાટી કરે તેવો હતો. તેની બીજી ક્ષણે સરયુદાસજી તેમની મૂળ અવસ્થામાં પાછા ફર્યા. તેમની ધ્યાનસમાધિ ખૂલી ગઈ. તેમણે તરત સ્વસ્થતા મેળવીને ઊભા થતાં જણાવ્યું : ચાલો, જલદી બહાર ચાલો. આટલું કહેતાંની સાથે જ મારો હાથ પકડી મને પર્ણકુટીની બહારની તરફ ખેંચી ગયા. બહાર બેઠેલા કિશોર સાધુને પણ દૂર ચાલ્યા જવાનું સૂચવીને મને સાથે લઈ તેઓ દૂર સુધી ચાલ્યા ગયા. મને ખૂબ આશ્ચર્ય થઈ રહ્યું હતું કે આ બધું શું થઈ રહ્યું છે. મેં સરયુદાસજીને પૂછ્યું : શી બાબત છે ? શું કાંઈ અનિચ્છનીય બનવાનું છે ?

સરયુદાસજીએ મને મૌન રહેવા જણાવ્યું. એમના ચહેરાના ભાવો વાંચવાનો હું પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. મેં અનુમાન કર્યું કે તેઓના ચહેરા ઉપર સંતોષ અને પ્રસન્નતાની આછી રેખાઓ દોરાઈ ગઈ હતી. છતાં આંખોમાં ભાવિ માટેની ચિંતાઓ પણ જણાતી હતી.

સૂર્યોદય થવાની તૈયારી હતી. વાતાવરણમાં ભરપૂર તાજગી ફેલાઈ રહી હતી. ત્યાં જાનકીદાસજીની પર્ણકુટીમાંથી અવાજ સંભળાયો : સરયુ... દાસ... અવાજ પ્રમાણમાં મંદ અને ધીમો હતો. સરયુદાસજીની આંખોમાં હર્ષાશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં. બીજો અવાજ સંભળાયો : સરયુ... દાસ... આ અવાજ પ્રમાણમાં કાંઈક બુલંદ અને કડક હતો. સરયુદાસજીએ મને કહ્યું : તમે આરામસ્થાને જાઓ. હું જાનકીદાસજીને મળીને આવું છું. તમે કાંઈ ચિંતા ન કરશો એટલું કહીને તેઓ ઝડપથી જાનકીદાસજીની પર્ણકુટી તરફ ચાલ્યા ગયા.

હું આરામસ્થાન તરફથી પર્ણકુટી તરફ ધીમા પગલે ચાલતો થયો. પર્ણકુટીમાં જઈ મેં આસન ઉપર લંબાવ્યું. હું ખૂબ થાકેલો હોઉં તેમ જણાતું હતું. તેથી તરત જ ઊંઘ આવી ગઈ.

સરયુદાસજીએ બપોરે અગિયાર વાગ્યે મારા માથા ઉપર હાથ ફેરવી પ્રેમપૂર્વક જગાડીને કહ્યું, ઊઠો. જમવાનું તૈયાર છે. જમી લો.

હું ઊઠીને હાથ-મોં ધોઈ જમવા માટે તૈયાર થયો.

કિશોર સાધુએ આવીને દાલ-બાટી-ખીર પીરસી દીધાં. મેં પ્રશ્નાર્થ દ્રષ્ટિએ સરયુદાસજી સામે જોયું. તેમણે મને કહ્યું, હવે તમારી તપસ્યા પૂર્ણ થઈ ગઈ છે. હવે તમારા ઉપર કોઈ નિયંત્રણ નથી. હવે ફક્ત ખીર-દૂધ ખાવાની જરૂર નથી. ચાલો, આપણે જમી લઈએ.

હું અને સરયુદાસજી જમ્યા. બપોરે સરયુદાસજીએ કહ્યું : જ્યારે આપણે જાનકીદાસજીની પર્ણકુટી છોડીને ઝડપથી બહાર આવ્યા ત્યારે તેઓની સમાધિ ખૂલવાની તૈયારી હતી અને તે સમયે તેમની સાથે હાજર રહેવામાં જોખમ હતું. કારણ કે સમાધિ ખૂલ્યા બાદ તેઓનો પ્રતિભાવ શો હોઈ શકે તેની કલ્પના ન કરી શકાય તે કારણે આપણે ત્યાંથી બહાર નીકળી જવું પડ્યું હતું. અત્યારે તેઓ આરામમાં છે. સાંજે તેમની મુલાકાત કરીશું.

બપોરે ચારેક વાગ્યે અમે રામકૃપાલદાસજી પાસે ગયા. તેઓ ખૂબ ખુશ હતા. તેમણે ખૂબ પ્રેમપૂર્વક ભાવથી મને વહાલ કર્યું. તેઓ કાંઈ બોલી નહોતા શકતા. ફક્ત એક જ વાક્ય તેમણે કહ્યું : ‘ભગવાન તુમ્હારી સભી મનઃકામનાઓ પૂર્ણ કરેંગે.’ હું સાંજ સુધી તેમની પાસે જ બેસી રહ્યો. રામાદલી સંપ્રદાય વિષે ઘણી મહત્ત્વપૂર્ણ માહિતીઓ તેમની પાસેથી જાણવા-સમજવા મળી. છેક સાંજે સરયુદાસજી સાથે હું જાનકીદાસજીની પર્ણકુટીએ ગયો. મેં જોયું કે તેઓ લાકડાની પાટ ઉપર આરામ કરી રહ્યા હતા. મેં તેમની પાસે જઈ ચરણસ્પર્શ કરી પ્રણામ કર્યા. તેમણે અભયમુદ્રાથી મૌન આશીર્વાદ આપ્યા. તેઓ સ્વાભાવિક અવસ્થામાં પરિવર્ત થવાથી ખૂબ અશક્ત જણાતા હતા. સરયુદાસજી તરફ તેઓ સ્નેહભરી દ્રષ્ટિએ જોઈ રહ્યા હતા. પ્રેમવશ સરયુદાસજીની આંખો સજળ હતી, અપૂર્વ સંતોષ, શાંતિ પથરાયેલી હતી.

થોડી વાર ત્યાં બેસી હું અને સરયુદાસજી પાછા ફર્યા. રાત્રે સરયુદાસજી સાથે આ સમગ્ર પ્રસંગ અંગે ચર્ચા કરવાના હેતુથી મેં કહ્યું : આપને યોગ્ય જણાય તો આ પ્રસંગ વિષે મને થોડી સમજણ આપશો. મારી સમજણમાં હજુ કાંઈ આવ્યું નથી.

સરયુદાસજીએ કહ્યું : રાત્રે ચર્ચા કરીશું.

મને ઉતારો આપેલ પર્ણકુટીમાં રાત્રે હું અને સરયુદાસજી બેઠા. સરયુદાસજી પ્રસન્ન ચિત્તે થોડું સ્મિત ફેલાવી બોલ્યા : જે ક્રિયામાંથી હું અને

તમે પસાર થયા તે અંગેની વાતને સમજવા માટે તમારી સમજણનો સ્તર નવજાત બાળક સમાન છે. છતાં ટૂંકાણમાં તમને સમજાવું છું.

જાનકીદાસજી ભજનાનંદી મહાત્મા છે. લાંબો સમય સ્મરણ, ભજન, કર્મકાંડમાં જીવન પસાર કર્યા બાદ તેઓ યોગક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થયા. એ સમયે તેમનું શરીર યોગસાધના કરવાની વય વટાવી ગયું હતું. તેથી તેઓ ધ્યાનમાર્ગ તરફ પુરુષાર્થ કરવા લાગ્યા. સ્થિરતા અને દૃઢતાથી તેઓ આગળ વધી રહ્યા હતા. ટૂંક સમયમાં જ સતત પ્રયાસથી તેઓ પ્રાણાયામ, ધ્યાન, બંધ, મુદ્રા દરેક ક્રિયાને સહજ રીતે કરી લેતા હતા, જેથી તેઓ હેયશૂન્ય અવસ્થા, હેયહેતુક્ષીણ અવસ્થા તથા પ્રાપ્યપ્રાપ્ત અવસ્થામાંથી પસાર થઈ ચિકીર્ષાશૂન્ય અવસ્થામાં રહેતા હતા. એમનો યોગ પ્રત્યેનો ઉત્સાહ તેમ જ પ્રેમ અદ્ભુત હતો.

જ્યારે એમની સાથે આ એક પ્રકારનો એક આંતરિક અકસ્માત સર્જાયો ત્યારે તેઓ ખૂબ જ સાવધાનીપૂર્વક યોગની ક્રિયાઓ કરી રહ્યા હતા. નેતી, ઘોતી, બસ્તિ આદિ કર્મોથી પરવારી તેમણે પ્રાણાયામની ક્રિયા શરૂ કરી. પ્રાણાયામમાં ભ્રામરી, કુંભક નામક એક ક્રિયા હોય છે. તેમાં પૂરક અને રેચકની વિશિષ્ટ ક્રિયા રહેલી છે, પૂરક વેગથી ભ્રમર ગુંજનના ધ્વનિ સાથે કરવામાં આવે છે, જ્યારે રેચક ભ્રમરી ગુંજન જેવા ધ્વનિ સાથે કરવામાં આવે છે. પૂરક કરતાં રેચકનું મહત્ત્વ વધારે હોવાથી આ પ્રકારને ભ્રામરી કુંભક કહેવામાં આવે છે. આ કુંભક ક્રિયા કરવાથી આદ્ય ધ્વનિની અનુભૂતિ થાય છે. શરૂઆતમાં તમરાં બોલતાં હોય તેવો, ધીમે ધીમે અભ્યાસ વધે ત્યારે પક્ષીઓનો, વાંજિત્રો જેવો, ઢોલ, તાસાં, નગારાં જેવો અને છેલ્લે સ્પષ્ટ ઐકાર શબ્દની અનુભૂતિ થાય છે.

આ ભ્રામરી કુંભક ક્રિયાની તેમણે શરૂઆત જ કરી હતી. આ ક્રિયામાં પહેલાં 'મૂલબંધ' નામક આસન કરવામાં આવે છે, આ 'મૂલબંધ'થી અપાનવાયુ ઊર્ધ્વગામી થઈને પ્રાણ સાથે ઐક્ય સાધે છે. કુંડલિની શક્તિ સીધી થઈને ઉપર તરફ ગતિ કરે છે તથા વીર્યનું ઊર્ધ્વ-રેતસ ઊર્જામાં પરિવર્તન કરે છે.

મૂલબંધ સ્થાપિત કરીને તેમણે ભ્રામરી કુંભકની ક્રિયા શરૂ કરી તે સમય તેમનું ધ્યાન આજ્ઞાયકમાં કેન્દ્રિત હતું. જ્યારે ધીમે ધીમે અપાનવાયુની ગતિ ઊર્ધ્વગામી થઈ ત્યારે એમણે જાલંધરબંધની ક્રિયા કરી. જાલંધરબંધ ક્રિયા દ્વારા કંઠને સંકુચિત કરી નાડીઓને બંધ કરી દેવામાં આવે છે તેથી ઇડા અને પિંગળ નાડીઓ બંધ થઈને પ્રાણ સુષુમ્ણામાં પ્રવેશ કરે છે. આ ક્રિયા જ્યારે થઈ હતી ત્યારે જાનકીદાસને કલ્પના પણ ન હતી એવો અનુભવ થયો જે અકસ્માત સાબિત થયો. તેમના બ્રહ્મરંધ્રમાંથી સ્રાવ શરૂ થયો અને તે નીચેની તરફ ઊતર્યો. એક-તરફ સમજણપૂર્વકની ભ્રામરી કુંભક ક્રિયા થઈ રહી હતી, તે સાથે જાલંધરબંધથી નાડીઓની ગતિ રોકાઈ ગઈ હતી, અપાનવાયુ પ્રાણ સાથે ઐક્ય

ધારણ કરી અને કુંડલિની શક્તિ ઉપર તરફ ચડે તે પહેલાં બ્રહ્મરંધ્રમાંથી થયેલા સ્રાવને કારણે, મૂલાધાર ચક્ર ઉપર પ્રચંડ દબાણનો આઘાત થયો તેથી મૂલબંધ સ્થિર ન રહી શક્યો. મૂલબંધ ખૂલતાંની સાથે જ પરિસ્થિતિ એ થઈ કે જે અવસ્થામાં તેમણે ક્રિયા શરૂ કરી હતી તે જ અવસ્થા તેમના માટે કાયમ બની ગઈ. બ્રહ્મરંધ્રમાંથી થતા સ્રાવના કારણે તેમનું જીવન ટકી રહ્યું. ભ્રામરી કુંભક લાગી જવાથી સમય પસાર થવાના કારણે ધ્વનિ એટલો વધી ગયો કે અંદર-બહાર પણ સંભળાવા લાગ્યો.

ત્યારે મારા ગુરુમહારાજે મને યોગ-સાધના કરવાની આજ્ઞા આપતાં ખૂબ જ ગંભીરતાથી કહ્યું હતું કે સરયુ, તું ગુરુદક્ષિણામાં મને જાનકીદાસજીની મૂળ પરિસ્થિતિ પાછી લાવી દે. એ શબ્દો મારા શ્વાસોચ્છવાસમાં ભરાઈ ગયા. ત્યારથી મેં મારી સમગ્રતાને યોગ-સાધનામાં મૂકી દીધી. આજે ગુરુમહારાજની કરુણાથી હું તેમને ગુરુદક્ષિણા આપવાનો પ્રયત્ન કરી શક્યો છું.

સરયુદાસજી ખૂબ ભાવવિભોર હતા. એમણે સમજાવેલી બાબત મારી સમજણ બહાર હતી પરંતુ તેમના ભાવ, નિષ્ઠા, ગુરુભક્તિથી હું સમજી શક્યો કે ગુરુપદ કેવું અવર્ણનીય છે.

સરયુદાસજીએ આગળ ચલાવતાં કહ્યું : યોગમાં પ્રવૃત્ત થયા પછી એકાગ્રચિત્તથી સતત અભ્યાસ અને દાદાગુરુની કૃપાથી હું સરળતાથી મારા ઘ્યેય સુધી પહોંચી ગયો. કાલી હલદીનું સૂચન દાદાગુરુજીએ કર્યું તેની પાછળનો હેતુ તમારી મુલાકાતનો હશે એમ સાબિત થયું છે, નહિ તો કાલી હલદી હિમાલયમાં પણ થાય છે. પરંતુ ગુરુલોકોની ગતિ ક્યારેક જલદી નથી સમજી શકાતી. તમારું પણ નિમિત્ત કોઈ ઋણાનુબંધ અર્થે સંકળાયેલું હશે નહિ તો આ પૃથ્વી પર ઘણા માનવો વસે છે.

મેં સરયુદાસજીને પૂછ્યું : આપે મારા દ્વારા શું કાર્ય કરાવ્યું ?

સરયુદાસજીએ કહ્યું : જુઓ, સૂક્ષ્મ દેહથી પરકાયાપ્રવેશ કરવો, સૂક્ષ્મ છાયાથી પરકાયાપ્રવેશ કરવો એ અભ્યાસ સારી રીતે થઈ ગયા બાદ જ જાનકીદાસજીનો ઉપાય શક્ય હતો. સૂક્ષ્મ દેહ દ્વારા જાનકીદાસજીના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યા પછી જે કાર્ય બહારથી કરવાનું હતું તેને માટે સ્થૂળ દેહની વ્યવસ્થા કઈ રીતે કરવી તે મૂંઝવણનો પ્રશ્ન હતો. વળી એ સ્થૂળ દેહનો ઉપયોગ સફળ માધ્યમ તરીકે કરવાનો હતો, તેથી તમને અનેક ક્રિયાઓમાંથી પસાર કરીને યોગ્ય માધ્યમ બનાવવામાં આવ્યા. તમે મારી સૂક્ષ્મ છાયાના સૂચન પ્રમાણે જાનકીદાસજીને લેપ, નાસિકા આદિ ઉપચાર કર્યા. એના સંદર્ભમાં એ રીતે છે કે કાલી હલદીમાં એક સ્વયં સિદ્ધ તાંત્રિક ગુણ છે કે તે જડ, ચેતન કોઈ પણ ગતિને નિશ્ચિત સમય સુધી સ્થગિત કરી શકે છે.

જ્યારે હું જાનકીદાસજીના શરીરમાં દાખલ થયો ત્યારે તેમના આજ્ઞાયક સુધી જઈને કાંઈ કરી શકાય તેમ નહોતું. તેથી તમારા દ્વારા કાલી હલદીનો લેપ તેમના લલાટ, મસ્તક ઉપર કરાવીને બ્રહ્મરંધ્રમાંથી આવતા સ્ત્રાવને અટકાવ્યો. નાભિપ્રદેશ ઉપર કાલી હલદીનો લેપ કરીને કુંડલિની શક્તિની ગતિને ઉપર જતી રોકીને જાનકીદાસજીની ઇડા, પિંગળા નાડીઓને મૂળ અવસ્થામાં લાવવાનું કાર્ય કરવામાં આવ્યું, જેથી જાલંધરગંધ ખૂલતાં જ કુંભકવાયુ બહાર નીકળી ગયો અને જાનકીદાસજીની સ્વભાવિક અવસ્થા આવી ગઈ.

સરુદાસજીએ થોડી વાર અટકીને પુછ્યું : હવે વધુ વિસ્તારની જરૂરિયાત છે ?

મેં કહ્યું : આપે જે ઉલ્લેખ કર્યો તે હું સાંભળી શક્યો છું, પણ આપ જે અર્થમાં સમજાવી રહ્યા છો તે અર્થને હું સમજી શકું એટલી મારી પહોંચ નથી જેથી કોઈ પ્રશ્નોત્તરી કરી શકવાને અવકાશ જ નથી.

સરુદાસજીએ કહ્યું : તમારામાં એક બીજ વાવી દીધું છે. તેને ધ્યાન, સ્મરણથી પોષીને ખંતથી ઉછેર કરો. તમને તમારા નિજભંડારનું ભાન થઈ જશે એ સમયે આ બધી બાબતો તમે જાતે જ આપોઆપ સમજી શકશો.

ઈશ્વરે અખૂટ નિજભંડાર દરેક વ્યક્તિને આપ્યો છે. માત્ર તેને નિષ્ઠાપૂર્વક પુરુષાર્થથી પ્રાપ્ત કરવાનો છે.

મોડે સુધી વાર્તાલાપ વાદ મેં કહ્યું : આપનું સાન્નિધ્ય છોડવાની ઇચ્છા નથી પરંતુ ગૃહસ્થાશ્રમની ફરજ પૂરી કરવા માટે આવતી કાલે આપની પરવાનગી જોઈએ છે.

સરુદાસજીએ કહ્યું : અહીં થોડા દિવસ રોકાઓ. પ્રકૃતિનો આનંદ માણો. પછી જજો.

મેં જવા માટે વધુ આગ્રહ દર્શાવ્યો તેથી તેમણે કહ્યું : સારું. કાલે ચિત્રકૂટ સુધી હું તમને મૂકી જઈશ.

રાત્રે આરામ કર્યા બાદ બીજા દિવસે સવારે રામકૃપાલદાસજી તથા જાનકીદાસજીના આશીર્વાદ લઈ સરુદાસજી સાથે ચિત્રકૂટ આવ્યો. ત્યાંથી સામાન લઈ અમે સ્ટેશન પર આવ્યા. સરુદાસજીએ મેં ટ્રેનમાં બેસાડી આશીર્વચન ઉચ્ચારતાં કહ્યું : ઈશ્વર તમને આ કાર્ય માટે નિમિત્ત બનાવીને કોણ જાણે શું ઋણાનુબંધ ચુકાવ્યો છે. ઈશ્વરને મારી હૃદયપૂર્વક પ્રાર્થના છે કે તમને અતિ શીઘ્ર ગુરુની પ્રાપ્તિ થાય અને તમે નિજભંડારના સ્વામી બનો.

ટ્રેન ધીમે ધીમે ચાલવા લાગી. સરુદાસજીનો મેં ચરણસ્પર્શ કર્યો. તેમનાથી વિખૂટા પડવાથી હું ખેદ અનુભવી રહ્યો. ત્યાંથી જ એક નવું પ્રકરણ 'ગુરુની શોધ'નું શરૂ થઈ રહ્યું હતું.

શ્રી મોહનલાલ અગ્રવાલનું મૂળ વતન ઉત્તર પ્રદેશનું મેરઠ ગામ, એમનું જન્મસ્થળ અને કાર્યક્ષેત્ર સુરેન્દ્રનગર.

શ્રી અગ્રવાલ વિજ્ઞાનના સ્નાતક છે, સંગીત, લેખન, પ્રાચીન સંસ્કૃતિનાં સંશોધનો, હથિયારો, તેમ જ ઇતિહાસ અને આયુર્વેદ એમનો પ્રિય અને રસનો વિષય છે.

એમણે 'અઘોર નગારાં વાગે' પુસ્તકમાં ભારતની સાધુશાહી સંસ્કૃતિનો તલસ્પર્શી ઉલ્લેખ કર્યો છે. હાલ તેઓ આયુર્વેદના તેમ જ પ્રાચીન રસકલા, ધાતુવિદ્યાનાં સંશોધનો કરી રહ્યા છે અને એનો સંગ્રહ કરી જનહિતાર્થે પ્રગટ કરી રહ્યા છે.

'ધૂમ્રવેધ ભા. ૧-૨' પુસ્તક એનું એક ઉદાહરણ છે. આ વિષય ઉપર છેલ્લી અઢી સદીમાં માહિતીસભર ઉલ્લેખો એકીસાથે પ્રગટ થયા નથી. આ વિષયની ઘણી અગત્યની અને રસપ્રદ વિગતો એમણે રજૂ કરી છે.

ઘણાં વર્ષોનાં સંગ્રહ અને સંશોધનો બાદ 'ધૂમ્રવેધ ભા. ૧-૨' આપ સૌ સુધી પહોંચાડવાનું શ્રેય એમના ફાળે છે.

ભૂપેન્દ્ર મો. દવે

અઘોર નગારાં વાગે

ભાગ-૨

— મોહનલાલ અગ્રવાલ

અઘોર નગારાં વાગે

ભાગ-૨

મોહનલાલ

— મોહનલાલ અગ્રવાલ